

ตำนานปรัมปรา: ความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล
จังหวัดศรีสะเกษ

ภาคพล บุญเหลือ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปีการศึกษา 2561
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

MYTH: THE SIGNIFICANCE OF NYEU ETHNIC GROUP IN RASISALAI
DISTRICT, SI SA KET PROVINCE

PAKKAPHON BOONLAUNG

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

MAJOR IN THAI

FACULTY OF LIBERAL ARTS

UBON RATCHATHANI UNIVERSITY

ACADEMIC YEAR 2018

COPYRIGHT OF UBON RATCHATHANI UNIVERSITY

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์

เรื่อง ตำนานปรัมปรา: ความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ

ผู้วิจัย นายภัคพล บุญเหลือ

คณะกรรมการสอบ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิสิทธิ์ กอบบุญ

ประธานกรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญชู ภูศรี

กรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุนทร วรหาร

กรรมการ

อาจารย์ที่ปรึกษา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญชู ภูศรี)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรศักดิ์ คำคง)
คณบดีคณะศิลปศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร.อริยาภรณ์ พงษ์รัตน์)
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปีการศึกษา 2561

บทคัดย่อ

เรื่อง : ตำนานปรัมปรา: ความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล
จังหวัดศรีสะเกษ

ผู้วิจัย : ภัคพล บุญเหลือ

ปริญญา : ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชา : ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญชู ภูศรี

คำสำคัญ : ตำนานปรัมปรา, ความสำคัญ, กลุ่มชาติพันธุ์เยอ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อรวบรวมและแยกประเภทตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ 2) เพื่อศึกษาบทบาทของตำนานปรัมปราในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ 3) เพื่อศึกษาภาพสะท้อนของตำนานปรัมปราในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากเอกสารและภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ระหว่าง พ.ศ. 2559 - 2560 ตลอดทั้งการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในประเพณีพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่อำเภอราชไศล

ผลการศึกษาพบว่า จากการรวบรวมตำนานปรัมปราที่รับรู้จากกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล ได้ 16 เรื่อง และจากการศึกษาบทบาทหน้าที่ของตำนาน ทั้งนี้ ทำให้เห็นว่า ตำนานปรัมปรามีความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอ บทบาทของตำนานอธิบายให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อัตลักษณ์ของชาวเยอการมีบรรพบุรุษทางวัฒนธรรมร่วมกันและอัตลักษณ์ทางภาษา ตำนานยังมีบทบาทในการอธิบายให้เห็นการประกอบประเพณีพิธีกรรม ประเพณีพระยากตะศิลารำลึก ประเพณีแข่งเรือยาวของพื้นที่อำเภอราชไศล บทบาทของตำนานยังเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวท้องถิ่นอำเภอราชไศล ตลอดทั้งตำนานยังอธิบายความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอและร่องรอยการอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอราชไศล รวมถึงเรื่องราวการเชื่อมโยงของประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ ตำนานยังสะท้อนให้เห็นภาพสังคมและวัฒนธรรม สภาพสังคม การตั้งถิ่นฐาน การปกครอง ภูมินาม เศรษฐกิจ และการคมนาคม ส่วนภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรม ตำนานสะท้อนให้เห็นความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์เยอที่เชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ชาวเยอมีความเชื่อว่าพระยากตะศิลาเป็นบรรพบุรุษทางวัฒนธรรม เป็นผู้สร้างบ้านแปลงเมืองและเป็นผู้นำชาวเยอในการอพยพการตั้งถิ่นฐานซึ่งในแต่ละปีชาวเยอจะมีพิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษ ทั้งนี้ ภาพสะท้อนของตำนานยังทำให้เห็นความเชื่อเรื่องสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ชาวเยอถือว่าสะไนเป็นเครื่องเป่าแห่งความศักดิ์สิทธิ์และมีบทบาทคล้ายสังข์ ชาวเยอจะใช้สะไนเป่าในพิธีกรรมสำคัญไม่ว่าจะเป็นการบวงสรวงผีบรรพบุรุษและประเพณีแข่งเรือยาว

ABSTRACT

TITLE : MYTH: THE SIGNIFICANCE OF NYEU ETHNIC GROUP IN RASISALAI DISTRICT, SI SA KET

AUTHOR : PAKKAPHON BOONLAUNG

DEGREE : MASTER DEGREE OF LINGUISTICS

PROGRAM : THAI

ADVISOR : BOONCHOO PHOOSRI, Ph.D.

KEYWORDS : MYTH, SIGNIFICANCE, NYEU ETHNIC GROUP.

This thesis is aimed on three points; 1) to assemble and classify the myth of Nyeu ethnic group, 2) to study role of Nyeu ethnic group and 3) to study the derivative results of Nyeu ethnic group. The author collects data from 2016 to 2017 via field interviewing, from documents, and participant observation in Rasisalai District.

The results show that there are 16 myths of Rasisalai's Nyeu ethnic group. Additionally, the study of roles of myths exhibits that they are crucially affected Nyeu ethnic group. The myth's role also showed the identity of Nyeu ethnic group that they have mutual ancestors and language identity. The myths also play a role in the explanation of ritual events, in Praya-Katasila Memorable Tradition, and Rasisalai Dragon Boat Racing Tradition, including the linking of histories.

In addition, the myths parallelly displayed the society and cultures, settlement, government, toponymy, and economy, transportation. In the cultural reflection, the myths represent the belief of Nyeu ethnic group about the spirits of their ancestors. They believed that Praya-Katasila is the ancestor of their culture, the city planner, and the leader in the settlement. Nyeu ethnic group do their Ancestor Worship every year. They also believed that Sanai, an instrument, is a holy thing. It plays a role like conch shell. The Nyeu play Sanai in the important rituals such as Ancestors Worship and Dragon Boat Racing Tradition.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยความเมตตาจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญชู ภูศรี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ท่านผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ และให้คำแนะนำชี้แนะแนวทางการศึกษาทางวิชาการในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิสิทธิ์ กอบบุญ ผู้เปรียบเสมือนแสงส่องนำทางที่กรุณาช่วยให้คำแนะนำ ในการศึกษาด้านคติชนวิทยา ตลอดจนการตรวจสอบแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทั้งในด้านเนื้อหาและลงพื้นที่หาข้อมูลในการทำวิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุนทร วรหาร ที่ให้ความเมตตาเป็นที่ปรึกษาและแนะนำการศึกษาทางด้านคติชนวิทยา ตลอดจนทั้งข้อมูลในด้านต่าง ๆ

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ณัฏฐินันท์ แสงศรีจันทร์ ที่คอยติดตามความก้าวหน้าจนทำให้สำเร็จในการทำวิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชมพูนุท ธารีเอียร ผู้แนะนำแนวทางรูปแบบทางวิชาการในการทำวิจัย ดร.ทำนอง วงศ์พุทธ ผู้แนะนำและการตั้งคำถามแก้ปัญหาในงานวิจัย อาจารย์ณรงค์ลักษณ์ สูงสุมาลย์ ผู้ที่คอยเป็นกำลังใจในการวิจัยจนผู้วิจัยสามารถทำให้วิทยานิพนธ์สำเร็จลงได้ด้วยดี

นอกจากนี้ ผู้วิจัยจะทำงานสำเร็จไม่ได้ถ้าหากขาดผู้ให้ข้อมูลในการลงพื้นที่ภาคสนาม พ่อวิทิต กตะศิลา พ่อบัวพันธ์ พงษ์สงฆ์ แม่ทองพูน ศรีนุเคราะห์ พ่อบุญมี พันธุ์งาม พ่อบุญชู สีหิน และชาวราชสีไศลทุกท่าน ผู้ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับข้อมูลในการทำวิจัย และขอบคุณ นายสังคม ศรีมหันท์ ที่ให้คำปรึกษาแก้ปัญหาจนวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้

ภาคพล บุญเหลือ

ผู้วิจัย

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญภาพ	ช
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
1.3 สมมติฐานของการวิจัย	5
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	6
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย	6
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ	7
1.8 แนวคิดและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
บทที่ 2 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอและท้องถิ่นศรีสะเกษ	
2.1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอ	25
2.2 สภาพทั่วไปของจังหวัดศรีสะเกษ	31
2.3 อำเภอราชไสล	57
บทที่ 3 ประเภทของตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยอ	
3.1 ตำนานประเภทอธิบายการกำเนิดโลกและสรรพสิ่งทางธรรมชาติ	65
3.2 ตำนานประเภทอธิบายประวัติศาสตร์เมืองและวีรบุรุษทางวัฒนธรรม	69
3.3 ตำนานประเภทอธิบายความเชื่อประเพณีและพิธีกรรม	80
บทที่ 4 บทบาทของตำนานปรัมปราในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ	
4.1 ตำนานกับการอธิบายอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์เยอ	93
4.2 ตำนานกับการอธิบายประเพณีและพิธีกรรม	107
4.3 ตำนานกับการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่น	136

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 ภาพสะท้อนของตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ	
5.1 ภาพสะท้อนด้านสังคม	155
5.2 ภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรม	168
บทที่ 6 สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ	
6.1 สรุป	189
6.2 อภิปราย	194
6.2 ข้อเสนอแนะ	198
เอกสารอ้างอิง	199
ภาคผนวก	
ก ตารางเปรียบเทียบคำในภาษาไทย	206
ข กลอนยกย่องพระยาทศศิลา	210
ค รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์	213
ประวัติผู้วิจัย	215

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
4.1	การเปรียบเทียบคำในภาษาเยอ	106
ก.1	ตารางการเปรียบเทียบคำในภาษาเยอ	207

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
2.1	แผนที่แสดงอาณาเขตลาวที่แยกออกเป็นสามอาณาจักรในระหว่าง พ.ศ. 2250-2270	30
4.1	รูปปั้นพระยากตะศิลาและลูกหลานชาวเยอกับการเป่าสะโน	99
4.2	รูปปั้นพระยากตะศิลาที่ชาวเยอนับถือว่าเป็นบรรพบุรุษ	100
4.3	พระยากตะศิลาบรรพบุรุษของชาวเยอในขบวนแห่ประเพณีพระยากตะศิลารำลึก	101
4.4	ประชาสัมพันธ์โดยการพูดภาษาเยอในประเพณีพระยากตะศิลารำลึก	103
4.5	ชาวเยอสนทนากันโดยการพูดภาษาเยอ	104
4.6	ป้ายประชาสัมพันธ์ ประเพณีพระยากตะศิลารำลึก ประจำปี 2560	111
4.7	ศาลพระยากตะศิลาบริเวณโบราณสถานเมืองเก่าบึงคงโคก	113
4.8	(บน) เรือจำลองนั่งโดยนายอำเภอราชสีไศลในขบวนแห่พระยากตะศิลา (ล่าง) ขบวนแห่พระยากตะศิลาในประเพณีพระยากตะศิลารำลึก	114
4.9	(ซ้าย) การเป่าสะโนในขบวนแห่พระยากตะศิลา (ขวา) ประชาชนร่วมขบวนแห่พระยากตะศิลาอย่างสนุกสนาน	115
4.10	การเตรียมการบวงสรวงเครื่องเซ่นหน้าศาลพระยากตะศิลา	116
4.11	โต๊ะบวงสรวงเครื่องเซ่นหน้าศาลพระยากตะศิลา	116
4.12	พิธีบวงสรวงพระยากตะศิลา	117
4.13	การรำบวงสรวงพระยากตะศิลา	117
4.14	การเป่าสะโนพิธีกรรมบวงสรวงพระยากตะศิลา	118
4.15	ป้ายประชาสัมพันธ์เที่ยวประเพณีบุญบั้งไฟ อำเภอราชสีไศล	120
4.16	ปักบ้าน หรือ ปลัดขิก สัญลักษณ์งานบุญบั้งไฟ	123
4.17	การแต่งตัวที่หล่อแหลมของชาวบ้านในขบวนแห่บั้งไฟ	124
4.18	ขบวนแห่บั้งไฟที่ตกแต่งอย่างสวยงาม	125
4.19	ชาวบ้านร่วมขบวนแห่บั้งไฟ การแต่งตัวล้อเลียนและการเล่น	126
4.20	การละเล่นในขบวนแห่บั้งไฟ	127
4.21	การประชาสัมพันธ์เชิญชวนเที่ยวประเพณีแข่งเรือยาว อำเภอราชสีไศล	130
4.22	ศาลเจ้าเฮื่อส่วงบริเวณฝั่งแม่น้ำมูลที่วัดใต้ อำเภอราชสีไศล	132
4.23	รางวัลการแข่งขันเรือยาวที่ถวายแด่เจ้าเฮื่อส่วง	132
4.24	เรือกับวิถีชีวิตการประมงพื้นบ้านชาวเยออำเภอราชสีไศล	134

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
4.25	เฮือ (เรือยาว) ที่ใช้ในการแข่งแต่ละปี ณ โขงเก็บเรือวัดได้	134
4.26	การบวงสรวงเฮือสว่างประเพณีแข่งเรือยาวอำเภอราชไศล	135
4.27	วงดนตรีพื้นบ้านการเป่าสะโนบวงสรวงเฮือสว่าง	135
4.28	อาณาจักรโคตรบูร	149
4.29	พระธาตุศรีโคตรบูร	151
4.30	อนุสาวรีย์ พระยาศรีโคตรบอง	151
5.1	หนองช้างโรง สาธารณประโยชน์ตำบลเมืองคง อำเภอราชไศล	160
5.2	พิธีกรรมบวงสรวงผีบรรพบุรุษ	173
5.3	สะโน เครื่องดนตรีพื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อำเภอราชไศล	177
5.4	ชาวเยอและการรักษาวัฒนธรรมเครื่องเป่าสะโน	178
5.5	การเป่าสะโนบุญสว่างเฮือ	182
5.6	การแข่งขันเป่าสะโน	184
5.7	การแข่งสะโนและเฮือสว่าง (เรือยาว)	185
5.8	การแข่งสะโนบวงสรวงในประเพณีแข่งเรือ	186

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เรื่องเล่ามุขปาฐะเป็นเรื่องเล่าที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน การเล่าเรื่องคือการนำเรื่องราวที่ได้รับรู้จากบรรพบุรุษมาเล่าต่อ ๆ กัน ถือเป็นการแพร่กระจายทั่วไปทุกวัฒนธรรมทุกท้องถิ่น สิ่งที่เล่าสืบทอดกันมานั้นเป็นทั้งนิทาน คติคำสอน ผนวก แม้กระทั่งเรื่องเล่าที่เป็นในลักษณะของตำนานที่เป็นปริမ်ปรา ตำนานปริမ်ปรา (MYTH) มีความสำคัญในหลายวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์ เพราะเรื่องเล่าประเภทตำนานปริမ်ปราเป็นแหล่งบันทึกข้อมูลและเรื่องราวความสำคัญทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งบันทึกเรื่องราวทางวัฒนธรรมจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และตำนานเป็นแหล่งประมวลความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิต ระเบียบแบบแผนของมนุษย์ ตลอดจนทำให้เห็นความรู้ทางภูมิปัญญาและจินตนาการของคนในสังคมนั้นได้

เรื่องเล่าประเภทตำนานปริမ်ปราคมีความสำคัญและจะปรากฏในหลายรูปแบบ ดังที่ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 1) ได้กล่าวถึง เรื่องเล่าในสังคมบุพกาล ซึ่งเป็นเรื่องเล่าในรูปแบบของบทเพลง นิทาน และตำนาน คือวิธีสืบทอดความรู้ต่าง ๆ ให้ตกทอดสืบทอดกันเรื่อยมา โดยสิ่งเหล่านี้ได้ผสมผสานเอาภูมิปัญญาโบราณเข้ากับคตินิทานอย่างแยบยล กระทั่งก่อให้เกิดแรงบันดาลใจจากรุ่นสู่รุ่นมานับเนืองยาวนานเป็นร้อยพันปี โดยวิธีนี้ตำนานปริမ်ปราจึงยังคงสนิทแนบแน่นอยู่ในกระแสวัฒนธรรมดั้งเดิมของทุกประเทศเรื่อยมาตราบปัจจุบัน เมื่อกล่าวถึงตำนานปริမ်ปรา หลายคนอาจมองว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีมูลแห่งความจริง หรือเป็นเรื่องเล่าที่มีแต่จินตนาการเชื่อถือไม่ได้ บ้างก็มองว่าเป็นข้อมูลหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ได้ อย่างไรก็ตามหากเราย้อนกลับมามองบริบททางสังคมวัฒนธรรมในปัจจุบัน ก็จะพบเรื่องเล่าขานในลักษณะของตำนานปริမ်ปรานี้มิได้เลือนหายไปจากสังคมแต่อย่างใด หากแต่มีปริมาณและเนื้อหาที่หลากหลายมากมายเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน แม้เรื่องดังกล่าวนี้จะสามารถพิสูจน์หรือหลักคิดทางวิทยาศาสตร์แล้วก็ตาม แต่ตำนานก็ยังคงมีบทบาทและอิทธิพลต่ออารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด เพราะเป็นเรื่องที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของผู้คนแทบทุกสังคมสืบทอดกันมาในหลายยุคหลายสมัย ดังที่ สจ๊วต-ฟอกซ์ กล่าวว่าในแง่ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ดูจะเป็นเรื่องง่ายที่จะละเลยตำนานด้วยเห็นว่าไร้ประโยชน์ แต่ตำนานก็คือการรักษาเรื่องราวเก่าแก่ที่เล่าถ่ายทอดผ่านความทรงจำจากปากสู่ปาก แม้แต่ผู้อพยพหรือผู้พลัดถิ่น ตำนานนี้ก็ยังคงก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในอัตลักษณ์เดียวกัน ในขณะเดียวกัน

คำพูดที่ว่า “มนุษย์เกิดมาจากไหน” หลายคนอาจสงสัยการกำเนิดของมนุษย์ตั้งแต่บุพกาล เมื่อกล่าวถึงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ก็อาจจะเลยไม่ได้ที่จะเกี่ยวข้องกับตำนาน เพราะตำนานที่เล่าต่อกันมานั้นเป็นการสืบทอดความรู้จากบรรพชน ตำนานจึงเป็นเรื่องเล่าอธิบายเหตุและสิ่งต่าง ๆ หรือเรื่องราวกำเนิดโลกมนุษย์ ปรากฏการณ์ธรรมชาติเหนือธรรมชาติ สิ่งที่เกิดขึ้นถือเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรม เพราะทุกวัฒนธรรมในสังคมล้วนมีเรื่องเล่าที่เรียกว่า “ตำนาน” ดังที่ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554) อธิบายว่า ตำนานปรัมปราว่า “ตำนานปรัมปรา หรือ “MYTH” เป็นคำตอบอย่างหนึ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่ออธิบายเรื่องราวเหล่านั้น และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษย์ในทุกสังคมทั่วโลกไม่ว่าจะเป็นตะวันออกหรือตะวันตกล้วนมีตำนานเล่าขาน ทั้งที่เกี่ยวข้องกับตนเองและสภาพแวดล้อม ตำนานปรัมปราถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เนื่องจากตำนานปรัมปรา มีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญงอกงาม ความมีระเบียบประเพณีทางสังคม นอกจากนี้ ตำนานปรัมปรา ยังเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้ อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือในการอธิบายเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ และสังคม ไม่ว่าจะเป็นการถ่ายทอดในลักษณะจารีตมุขปาฐะ (ORAL TRADITION) และด้วยวิธีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์ (LITERARY TRADITION) ในบทบาทของตำนานพระพุทธรูป (จันทนิภา ดวงวิไล, 2556: 406) อธิบายว่า ตำนานพระพุทธรูปสะท้อนความสัมพันธ์ของผู้คนในกลุ่มเดียวกันแล้วยังสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ภายใต้ความเชื่อและความศรัทธาต่อพระพุทธรูปองค์เดียวกัน และยังพบว่าตำนานพระพุทธรูปชี้ให้เห็นวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างพรมแดนไทย-ลาว ความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธรูปองค์เดียวกันก่อให้เกิดลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ในลักษณะเครือญาติ ก่อเกิดความทรงจำร่วมและสร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน

ตำนานปรัมปราเป็นส่วนหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในสังคมดั้งเดิม เพราะตำนานปรัมปราบรรจุรหัสของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งนำมาใช้ในการอธิบายพิธีกรรม กำหนดศีลธรรมกำหนดกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้สมาชิกในสังคม ตำนานปรัมปราไม่ได้เป็นเรื่องราวธรรมดา แต่เป็นเรื่องราวที่มีพลังไม่ใช่หน้าที่แค่อธิบาย แต่เป็นบัญญัติสำหรับความเชื่อ ศีลธรรม และภูมิปัญญาให้แก่สมาชิกในสังคมดั้งเดิม ในเชิงคติชนวิทยา “ตำนาน” (ศิริพร ณ ถลาง, 2557) เกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าประเภทที่เรียกว่า MYTH และ LEGEND นักคติชนวิทยาเรียก MYTH แตกต่างกันไปหลายคำ เช่น เทพนิยาย เทพปกรณัม ศาสนานิทาน ตำนานปรัมปรา นิทานปรัมปรา นิยายปรัมปรา เรื่องทวยเทพ ปุราณะ ความเชื่อ เทพปกรณัม เทพปกรณัม ปรัมปราคติ ปรัมปรานิยาย วรรณกรรมปรัมปรา ส่วน LEGEND เรียกต่างกัน บ้างเรียกนิยายประจำถิ่น นิทานประจำถิ่น บ้างเรียกตำนานประจำถิ่น (MYTHICAL LEGEND) MYTH และ LEGEND นั้นนอกจากจะสัมพันธ์กันแล้ว MYTH ยังอาจสัมพันธ์กับนิทานรูปแบบอื่น ๆ อีกด้วย เช่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานวีรบุรุษ เทพนิยาย นิทานคติ เป็นต้น (ปรมินทร์ จารูร, 2557: 15-16)

ดินแดนอีสานขึ้นชื่อว่าเป็นอู่อารยธรรมสำคัญแห่งหนึ่งของโลก ดังมีภาพเขียนสีในยุคก่อนประวัติศาสตร์ปรากฏอยู่หลายแห่งในหลายจังหวัด ทั้งเป็นภาพตามผนังถ้ำและผาต่าง ๆ เช่น ถ้ำฝ่ามือแดง ถ้ำลาย ถ้ำภูผากวน ถ้ำผายนต์ ภูเก้า และผาแต้ม รวมทั้งแหล่งโบราณคดีที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี นอกจากนี้ ประชากรในภูมิภาคอีสานยังมีหลากหลายทางชาติพันธุ์ด้วยกัน นอกจากกลุ่มชาวไทยหรือชาวอีสานแล้ว ยังมีประชากรอีกส่วนหนึ่งที่พูดภาษาถิ่นย่อย อันได้แก่ ผู้ไท ไทญ้อ ไทแสก ไทกะเลิง ส่วย ชาวนน และเขมร ทั้งที่มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมภูมิปัญญา ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นตลอดจนภาษาถิ่น ในทำนองเดียวกัน (บุรณ์ชน สุขคุ้ม และ ธนพล วียาสิงห์, 2556: 1-2) อธิบายให้เห็นถึงความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือ ภาคอีสานมีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยกระจายกันอยู่ โดยทั่วไปประชากรส่วนใหญ่ร้อยละ 85 ในภาคอีสานเป็นกลุ่มไทยลาวหรือชาวไทยอีสานซึ่งเป็นกลุ่มที่มีภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นของตนเอง ทั้งนี้ ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อีกหลายกลุ่มอาศัยอยู่ทั้งอีสานตอนบนและอีสานตอนล่าง เช่น ย้อ ผู้ไทย โซ่ บรู เยอ ญัฮกุร แสก กะเลิง โย้ย พวน ข่า ในส่วนของภาคอีสานตอนล่าง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่มีความหลากหลายเช่นเดียวกัน มีทั้งกลุ่มไทยลาว ไทยเขมร ไทยเยอ และไทยกูย ชาวอีสานมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนาน จึงทำให้มีศิลปะและวัฒนธรรมรวมถึงความเชื่อที่สั่งสมสืบทอดอย่างหลากหลาย

หลายกลุ่มชาติพันธุ์มีตำนานมาอธิบายเพื่อให้เห็นแหล่งกำเนิดทางวัฒนธรรม เช่น ตำนานน้ำเต้า ปู่อธิบายการกำเนิดมนุษย์ ตำนานปู่สะย่าแสะอธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองของชาวล้านนา และสิบสองพันนา ตำนานแม่โพสพอธิบายความเป็นมาของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ความสำคัญของตำนานจึงแสดงให้เห็นว่า สังคมตั้งแต่บรรพกาลมีการบันทึกความคิดความเชื่อทางวัฒนธรรมไว้ด้วย ตำนาน เหตุนี้ตำนานจึงเป็นเครื่องมือที่จะอธิบายข้อสงสัยจากการไม่รู้ การกำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ ความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณีพิธีกรรม ของกลุ่มชนในทุกสังคม (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2551; อ้างอิงจาก ปฐม หงส์สุวรรณ, 2554: 71) กล่าวว่า

กลุ่มชาติพันธุ์เยอเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ กระจายตามหมู่บ้านและต่างอำเภอ เช่น อำเภอเมือง อำเภอไพรบึง อำเภอพยุห์ อำเภอศีลาลาด และอำเภอราษีไศล ในด้านประเพณีวัฒนธรรมความเป็นอยู่จะเหมือนกันกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นทั่วไป (สุพรรณษา อติประเสริฐกุล, 2552: 2) อธิบายว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งแต่ละเผ่าพันธุ์จะมีลักษณะทางกายภาพและวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตน กลุ่มชาติพันธุ์เยอในอำเภอราษีไศลมีความเป็นอยู่เหมือนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นทั่วไป มีการนับถือพุทธศาสนากับนับถือผีอยู่ร่วมกันไม่มีความแตกต่างกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น สิ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงอัตลักษณ์ความเป็นเยอคือ งานประเพณีระลึก

ถึงบรรพบุรุษ “พระยากตะศิลา รำลึก”¹ พิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของบรรพบุรุษ รวมถึงการแสดงออกทางภาษาเยอ การแต่งกาย และการรำเซ็งสะโน

กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอรำลึกไสลมีตำนานปรัมปราที่ปรากฏเป็นเรื่องราวเล่าต่อ ๆ มาตั้งแต่บรรพบุรุษ ดังที่ ตำนาน “พระยากตะศิลา” ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการอธิบายกำเนิดและอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและอธิบายที่มาของพิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษ เพราะมีความเชื่อในเรื่องเดียวกันนั้นว่า พระยากตะศิลาเป็นบรรพบุรุษกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ดังนั้น เรื่องเล่าที่เป็นตำนานจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะอธิบายให้เห็นความเป็นมาของเยอ สอดคล้องกับ ศิราพร ณ ถลาง กล่าวถึง ความสำคัญของพิธีกรรมว่า พิธีกรรมมักมีองค์ประกอบสำคัญคือ ตำนาน อาจกล่าวได้ว่า สมาชิกในสังคมใช้เรื่องเล่าประเภทตำนานในการอธิบายเหตุผลและที่มาในการประกอบพิธีกรรม ตำนานจึงเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมในขณะที่พิธีกรรมเป็นส่วนที่เป็นรูปธรรม (ศิราพร ณ ถลาง, 2557: 365) กลุ่มชาติพันธุ์เยอจะมีงานรำลึกถึงบรรพบุรุษเป็นประจำปีที่ทำให้เห็นความสามัคคีในกลุ่ม รวมทั้งในเรื่องของประวัติศาสตร์ การอพยพตั้งบ้านแปลงเมืองและตำนานจึงสะท้อนให้เห็นความเป็นมาของมนุษย์ ตำนานเรื่องพระเจ้าสร้างโลกของกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีเนื้อหา ดังนี้

“ตั้งแต่แผ่นดินเทารอยไก่อ ต้นไม้เท่าลำเทียน ตั้งแต่กาลก่อน ตั้งแต่ปู่สังกะสา ย่าสังกะสี มีพระยาเซียบาเพ็ญอยู่ป่าพระพรหมบำเพ็ญอยู่สวรรค์มีบุญอันแรงกล้าเต็มไปด้วยเมตตากรุณา เกิดคิดอยากสร้างโลกสร้างสัตว์ท่านจึงสร้าง โดยได้เอาดินเหนียวมาผสมกันกับน้ำแล้วปั้นเป็นรูปคนผู้หญิงผู้ชาย ปั้นเสร็จแล้ว ก็ให้พระยาแถนเป็นผู้หล่อ เพื่อให้ความงดงาม จึงมีคำกล่าวว่า “แถนหล่อแถนหล่อพระยาแถนก่อตั้งแถนปั้นป้อนสา” หล่อเสร็จแล้ว ก็เอาใส่เตาเผา แล้วกะโยนลงมาจากเมืองสวรรค์โน้น หวังว่าจะให้น้ำเตาแตกออก ผู้คนจะได้อยู่บนพื้นโลก แต่พอโยนลงมาน้ำเตาไม่แตก ท่านจึงตามลงมาเอาเหล็กซีเฝ้าไฟแทงเขาไปให้น้ำเตาแตก ผู้ที่อยู่ใกล้ขอบรูถูกควันไฟก็เลยกลายกลายเป็นคนผิวดำ ได้แก่ เยอ ขอม ลาว นี่เอง ผู้ที่อยู่ข้างในไม่ถูกควันไฟก็เป็นคนผิวขาวได้แก่ เจ๊ก ฝรั่งเศส จึงมีคำกล่าวว่า “ขาวงามปานเจ๊กฝรั่ง” (วิจิต กตะศิลา, 2559: สัมภาษณ์)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นได้ว่า ตำนานมีความสำคัญในการอธิบายความเป็นมาของการกำเนิดมนุษย์และความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งอธิบายการกำเนิดอัตลักษณ์ของกลุ่มชนต่าง ๆ ได้ และตำนานเรื่อง สะโน ยังเป็นเรื่องเล่าที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องเครื่องดนตรีแห่งความศักดิ์สิทธิ์ เครื่องดนตรีพื้นบ้านโบราณที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวเยอ ตลอดจนใช้เป่าในการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ “พิธีกรรมพระยากตะศิลา รำลึก” และที่สำคัญในการประโคนประเพณี

¹ พระยากตะศิลา รำลึก เป็นประเพณีที่สำคัญของชาวเยอนอกจากฮิลิสสอง ถือเป็นประเพณีพิธีกรรมที่กระทำเพื่อถวายสักการบูชารำลึกถึงพระยากตะศิลา ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผู้ก่อตั้งเมืองกตะศิลา ประเพณีพระยากตะศิลา รำลึกจะจัดขึ้นทุกปีในช่วงวันเพ็ญเดือน 3 ซึ่งถือเป็นงานใหญ่ของชาวเยอจะมีชาวเยอจากทั่วอำเภอรำลึกไสล และชาวเยอในอำเภอต่าง ๆ มารวมงานประเพณีนี้กันเป็นประจำทุกปี

แข่งเรือของชาวอำเภอราชไศล ตำนานเกี่ยวกับสะโนจึงมีบทบาทที่จะอธิบายการกำเนิดและความสำคัญของประเพณีและพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์เยอสีบทอดปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน ทัศนะดังกล่าวสอดคล้องกับนิยามของ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 323) ซึ่งได้ศึกษาข้อมูลตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทย-ไท ว่า ข้อมูลประเภทตำนานปรัมปรา หมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวกับการอธิบายจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์และสรรพสิ่ง เวลาในตำนานปรัมปราจึงเป็นเวลาของอดีตอันไกลโพ้นตั้งแต่สมัยสร้างโลก สร้างมนุษย์ เรื่องราวเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ-เหนือธรรมชาติ หรือเหตุการณ์ในสังคม (ดั้งเดิม) สมัยที่ยังมีความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่ ส่วนตัวละครในตำนานปรัมปราค็นมีผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติคือ พระเจ้า เทพเจ้า และมนุษย์ ตำนานปรัมปราในแต่ละสังคมจึงสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และทัศนคติของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ ที่มีต่อธรรมชาติ ตำนานปรัมปราจึงเป็นข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาของคนในแต่ละกลุ่มชน

ด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ทำให้ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยอสนใจและเกิดคำถามขึ้นว่า ตำนานเป็นเรื่องเล่าอธิบายเหตุประวัติความเป็นมาและคติความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์เยออย่างไร และตำนานสะท้อนให้เห็นลักษณะของสังคมที่ซับซ้อน การตั้งบ้านเมืองที่เป็นหลักเป็นแหล่งอย่างไร นอกจากนี้ตำนานในฐานะที่เป็นข้อมูลทางคติชนแสดงให้เห็นบทบาทอย่างไรในฐานะที่เป็นเรื่องเล่า ทั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาด้านตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งจะแสดงให้เห็นคุณค่า และจะช่วยให้อ่านและมองเห็นภาพความหมายทางวัฒนธรรมจากตำนานปรัมปราผ่านมุมมอง ตลอดจนแนวคิดทางคติชนวิทยา อีกทั้งยังเชื่อว่าการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะเป็นสหวิทยาการในด้านการศึกษาต่อแขนงวิชาการด้านอื่น ๆ อีกด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อรวบรวมและแยกประเภทตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ
- 1.2.2 เพื่อศึกษาบทบาทของตำนานปรัมปราในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ
- 1.2.3 เพื่อศึกษาภาพสะท้อนของตำนานปรัมปราในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ

1.3 สมมติฐานของการวิจัย

ตำนานปรัมปราถือเป็นสิ่งสำคัญในบริบทสังคมมนุษย์ ตำนานมีบทบาทที่สำคัญในการศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชน ตำนานที่ปรากฏในกลุ่มชาติพันธุ์เยอเป็นข้อมูลอย่างหนึ่งเพื่อศึกษาค้นหาคำตอบที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์ชาวเยอ ประเพณีและพิธีกรรม ตลอดจนทำให้ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์

ท้องถิ่น และสะท้อนให้เห็นความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งยังทำให้เกิดจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์และความเหนียวแน่นของวัฒนธรรมในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยทางด้านคติชนวิทยา โดยการวิเคราะห์ข้อมูลประกอบไปด้วย ตำนานที่เป็นข้อมูลประเภทมุขปาฐะ (ORAL SOURCE) และข้อมูลประเภทลายลักษณ์ (LITERARY SOURCE) หรือจากบอกเล่าจากผู้ให้ข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากภาคสนามและข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ซึ่งพื้นที่อำเภอราชสีห์มีประชากรที่มีเชื้อสายเยออาศัยอยู่จำนวนมาก ทั้งยังเป็นพื้นที่แรกที่เชื่อว่าชาวเยออพยพมาตั้งถิ่นอาศัยอยู่ และยังคงรักษาวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดตั้งแต่บรรพบุรุษไว้ ซึ่งน่าจะช่วยให้สะท้อนผ่านเรื่องเล่าประเภทตำนานปรัมปรา ประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมได้อย่างชัดเจน ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงกำหนดขอบเขตพื้นที่ศึกษา ดังนี้ บ้านท่าโพธิ์ บ้านใหญ่ บ้านกลาง บ้านโนน บ้านร่องอะโศก บ้านหลุมโมก

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าและวิเคราะห์ข้อมูลพร้อมทั้งเสนอผลการวิจัยในลักษณะของการพรรณนาวิเคราะห์ (ANALYTICAL DESCRIPTION) ดังลำดับขั้นตอนต่อไปนี้

1.5.1 สำรวจและรวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตำนาน และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.5.2 เก็บข้อมูลจากภาคสนามในพื้นที่วิจัยด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (PARTICIPANT OBSERVATION) โดยการเข้าร่วมกิจกรรม งานประเพณีและการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เห็นพฤติกรรมการแสดงออกทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมต่าง ๆ ในชุมชน และเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ (INTERVIEW)

1.5.3 ศึกษาข้อมูลที่รวบรวมไว้และทำการวิเคราะห์ โดยอาศัยหลักการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดการศึกษาตำนานทางคติชนวิทยาและมนุษยวิทยา

1.5.4 เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

1.5.5 สรุปผลการค้นคว้าวิจัย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ทำให้ทราบถึงตำนานในการรับรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชสีห์ จังหวัดศรีสะเกษ

1.6.2 เข้าใจถึงบทบาทของตำนานปรัมปราในกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชสีห์ จังหวัดศรีสะเกษ

1.6.3 ทำให้เห็นภาพสะท้อนของตำนานปรัมปราในกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชสีห์ จังหวัดศรีสะเกษ

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

ตำนานปรัมปรา หมายถึง เรื่องเล่าที่เป็นข้อมูลลักษณะมุขปาฐะ (ORAL SOURCE) และข้อมูลลายลักษณ์ (LITERARY SOURCE) จากการบอกเล่าของผู้คนในท้องถิ่น เรื่องแสดงความเป็นมาแต่ปางหลังของสถานที่ บุคคล หรือพิธีกรรม

กลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึง กลุ่มที่มีพันธะเกี่ยวข้องกัน แสดงเอกลักษณ์ออกมา โดยการปฏิบัติหรือการแสดงออกที่เป็นมรดกของบรรพบุรุษ ทั้งภาษา ประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนการสร้างความรู้สึกร่วมกัน และประพฤติตนตามแบบอย่างของบุคคลในสังคม

เยอ หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาอยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ มีลักษณะวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตน ภาษาของชาวเยอจัดอยู่ในกลุ่มภาษาตระกูลมอญเขมร ซึ่งปัจจุบันสังคมมีการเปลี่ยนไป แต่กลุ่มชาติพันธุ์เยอมีการรักษาวัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์ และการรำลึกถึงบรรพบุรุษสืบทอดถึงปัจจุบัน

1.8 แนวคิดและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาบทบาทของตำนานและภาพสะท้อนจากตำนานเพื่อให้เห็นถึงสังคมและวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อำเภอรามัน จังหวัดศรีสะเกษ โดยใช้ระเบียบวิธีทางคติชนวิทยาและมนุษยวิทยาในการวิเคราะห์ ตำนานที่นำมาศึกษานั้นมีทั้งที่เป็นข้อมูลมุขปาฐะและข้อมูลลายลักษณ์ เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับความคิดความเชื่อของกลุ่มชนมากขึ้น โดยแนวทางในการวิเคราะห์จากการรวบรวมแนวคิดที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคติชน เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านตำนาน แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ดังต่อไปนี้

1.8.1 แนวคิดทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคติชน

คติชนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม คติชนของแต่ละวัฒนธรรมย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกัน คติชนสัมพันธ์กับชีวิตของมนุษย์ในแต่ละท้องถิ่น คติชนจึงมีบทบาทต่อมนุษย์ในแต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ ทั้งในลักษณะของการสร้างอัตลักษณ์ให้กับคนในท้องถิ่น และให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของกลุ่มชน ดังนั้น คติชนจึงมีความสำคัญที่จะศึกษากลุ่มชน เป็นข้อมูลที่มีค่าแก่การศึกษาเพราะเป็นการสร้างสรรค์ของมนุษย์ในแต่ละสังคม

ศิริพร ณ ถลาง (2557: 360-362) อธิบายว่า ในด้านทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมมองว่าวัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐานด้านความมั่นคงของสังคม และความมั่นคงทางด้านจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความ

ต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็งความมั่นคงทางด้านวัฒนธรรมให้แก่สังคม ดังนั้นเพื่อให้เห็นความสำคัญของข้อมูลประเภทคติชนที่ช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง

นักวิชาการคนสำคัญในสำนักคิดนี้คือ มาลินอฟสกี (BRONISLAW MALINOWSKI) ผู้กล่าวประโยคสำคัญที่สะท้อนแนวคิดในสำนักคิดนี้คือ ตัวบท (ของเรื่องเล่า) ก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก แต่ถ้าปราศจากบริบท ตัวบทนั้นก็จะเป็นสิ่งที่ไม่มี “ชีวิต” และอีกประโยคหนึ่งที่ว่า เรื่องเล่าทั้งหลาย “มีชีวิตอยู่” ในสังคมของชาวบ้าน ไม่ได้มีชีวิตอยู่บน “กระดาษ” (ศิริพร ณ ถลาง (2557: 361)

มาลินอฟสกียกตัวอย่างให้เห็นว่าเรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ ในสังคมชาวเกาะโทรเบเรียนด์มีบทบาทต่างกันและใช้เล่าในกาลเทศะที่ต่างกัน เช่น จะเล่านิทานมหัศจรรย์ตอนเก็บเกี่ยวพืชผล (เพื่อเฉลิมฉลองความสำเร็จของพืชผล) และตอนจะจับปลา (เพื่อหวังว่าเวทมนต์คาถาในนิทานจะช่วยให้เกิดเหตุอัศจรรย์จับปลาได้) ส่วนตำนานปรัมปราใช้เล่าเมื่อมีการประกอบพิธีกรรมเพราะถือว่าเป็นเรื่องเล่าที่ศักดิ์สิทธิ์ อธิบายที่มาของการประกอบพิธีกรรมนั้น ๆ หรือใช้ประกอบการแสดงในพิธีกรรม

วิลเลียม บาสคอม (WILLIAM BASCOM) ผู้เขียนบทความเรื่อง “FOUR FUNCTIONS OF FOLKLORE” (1965: 281-298) ซึ่งเห็นว่าเราควรสนใจบริบททางสังคมของคติชน (SOCIAL CONTEXT OF FOLKLORE) บาสคอมเห็นด้วยกับมาลินอฟสกีที่บอกว่าเราควรสนใจว่าเรื่องเล่าแต่ละประเภท ในแต่ละสังคมใช้เล่าเมื่อไร ที่ใด และในโอกาสใด บาสคอมยังชี้แนะต่อไปว่า เราควรสนใจว่าใครเป็นผู้เล่า เวลาเล่ามีกลวิธีในการเล่าอย่างไร ใช้สีหน้าอย่างไร ใช้มือไม้ประกอบอย่างไร ผู้ฟังนิทานเป็นใคร มีส่วนร่วมอย่างไร ระหว่างฟังนักเล่านิทาน ผู้ฟังหัวเราะบ้างหรือไม่ หัวเราะตอนไหนของเรื่อง ประบมือตอนไหน ลูกขึ้นมาร้องเพลงหรือเต้นรำประกอบการเล่าตำนานของชนเฒ่าหรือไม่ อย่างไร ทักษะคนที่ผู้ฟังมีต่อเรื่องเล่าแต่ละประเภทเป็นอย่างไร เหล่านี้ล้วนเป็นคำถามที่สะท้อนความสนใจเกี่ยวกับการศึกษา บริบททางสังคม ของเรื่องเล่าหรือของการเล่านิทานในสังคมต่าง ๆ

คติชนแต่ละประเภทอาจมีบทบาทหน้าที่ต่างกัน และคติชนบางประเภทอาจมีบทบาทหลายประเภทอาจมีบทบาทหลายประการ ในบทความ “FOUR FUNCTIONS OF FOLKLORE” บาสคอมได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนในภาพรวมไว้ 4 ประเภท คือ ประการแรก ใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการกระทำพิธีกรรม ประการที่ 2 ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า ประการที่ 3 รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม และประการที่ 4 ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคล

ทั้งนี้ (ศิริพร ณ ถลาง 2557: 363) กล่าวถึง การใช้บทบาทหน้าที่ของคติชนทั้ง 4 ประการข้างต้นนี้เป็นกรอบกว้าง ๆ ในการอธิบายบทบาทหน้าที่ของคติชนในสังคม ทั้งนี้จะประยุกต์ความคิดในหัวข้อต่าง ๆ ในการอธิบายเสริมหรือเพิ่มเติมประเด็นย่อย ๆ ที่เกี่ยวข้องในแต่ละหัวข้อและยกตัวอย่างคติชนที่อยู่ในสังคมต่าง ๆ ให้เห็นชัดเจนถึงความสำคัญของคติชนที่มีบทบาทหน้าที่ที่อยู่ใน

สังคมในฐานะที่เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรม โดยจะนำเสนอบทบาทหน้าที่ของคติชนออกเป็น 3 ประการใหญ่ ๆ ที่สำคัญดังนี้

- (1) บทบาทคติชนในการอธิบายกำเนิดและอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและพิธีกรรม
- (2) บทบาทคติชนในการให้การศึกษา อบรมระเบียบสังคมและรักษามาตรฐานพฤติกรรมของสังคม
- (3) บทบาทคติชนในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคม

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2550: 14-15) อธิบายว่า “หน้าที่นิยม” (FUNCTIONALISM) หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมา ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา และในสิ่งที่ดีที่สุดเหล่านี้ก็เป็นที่ยอมรับกันในสังคม ซึ่งแนวคิดความหลักของนักคิดสำนักหน้าที่นิยมเชื่อว่าชนบทรณนิยมสถาบันหรือลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนในสังคมล้วนแต่มีความหมายและหน้าที่ทั้งสิ้น ไม่ว่าใครจะมองเป็นเรื่องแปลกก็ตาม เพราะไม่มีลักษณะทางวัฒนธรรมใดที่ไม่มีหน้าที่ และลักษณะทางวัฒนธรรมที่ไม่มีหน้าที่ก็จะคงอยู่ในสังคมปัจจุบันไม่ได้ เช่น ถ้าสังคมใดสังคมหนึ่งเกิดภาวะแห้งแล้งหรือประสบปัญหาเกี่ยวกับฝน การเดินระบำการเช่นสรวงบูชาอำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อขอฟ้าขอฝนให้บันดาลความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชนและบ้านเมือง สิ่งเหล่านี้จึงล้วนมีจุดหมายในสังคมนั้น ๆ

จากทัศนะข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การกระทำทุกอย่างของมนุษย์ที่เกิดจากความคิดและจินตนาการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรม ล้วนต้องมีเหตุผลที่สร้างสรรค์ทำให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมาทั้งสิ้น ทั้งในกลุ่มสังคมดั้งเดิมหรือสังคมสมัยใหม่ก็ตาม บางครั้งคนนอกสังคมที่เป็นบุคคลภายนอกอาจไม่เข้าใจหรือเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล อย่างไรก็ตาม คนในสังคมนั้นย่อมเข้าใจและรับรู้ว่าสิ่งที่ตนเองและสมาชิกในสังคมกระทำหรือประพฤติปฏิบัติมีความหมายและมีบทบาทหน้าที่ในสังคม

นิทานปรัมปรา ตำนาน และเทพนิยายนั้นเป็นเรื่องราวการสร้างสรรค์ของกลุ่มชน ซึ่งมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป รวมทั้งแสดงให้เห็นความสำคัญของข้อมูลทางคติชน อันเป็นความต้องการพื้นฐานทางร่างกายและสภาพจิตใจของกลุ่มชนนี้ ดังจะเห็นเรื่องราวจากตำนานเปรียบเสมือนเครื่องมือในการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิต ทั้งที่เป็นเรื่องความอุดมสมบูรณ์เกี่ยวกับพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ หรือความเชื่อทางเวทมนตร์ไสยศาสตร์ รวมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและจิตใจของพวกเขาด้วย

จากที่กล่าวมา ทำให้เข้าใจถึงบทบาทหน้าที่ของคติชน ในวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ คติชนหลายประเภทล้วนเกิดขึ้นจากวิถีคิดของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับบริบทในวัฒนธรรม เมื่อจะศึกษาบริบทจึงขาดไม่ได้ที่จะศึกษาตัวบท (ตำนาน) เพราะว่าข้อมูลทางคติชนมีความสัมพันธ์กับบริบทเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมใดก็ต้องมีตำนานที่เกี่ยวข้องกับ

บริบทของวัฒนธรรมนั้น ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของคติชนจึงมีความหลากหลาย ทั้งยังเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของมนุษย์ รวมทั้งสามารถเป็นแนวทางในการศึกษาพฤติกรรมและระบบสังคมในหลายวัฒนธรรม

1.8.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับภาพสะท้อน

ภาพสะท้อนเป็นสิ่งที่เกิดจากเรื่องราวต่าง ๆ ในวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในบริบทต่าง ๆ ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของสื่อสารมวลชน หรือ ประเพณี เมื่อศึกษาภาพสะท้อนผ่านสื่อมวลชนก็จะเห็นได้ว่า มีเรื่องราวที่สะท้อนออกมาผ่านสื่อมวลชน เช่น สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น

ในแง่ของภาพสะท้อนในนิทาน (ปาร์ค เกียง อึง, 2549; อ้างอิงจาก ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529: 94-96) ได้กล่าวถึง การศึกษาสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมหรือความสัมพันธ์ระหว่างคตินิเวศน์ สรุปลได้ว่า คตินิเวศน์เป็นกระจกส่องให้เห็นวัฒนธรรม แนวความคิดที่ว่าคตินิเวศน์เป็นกระจกส่องให้เห็นวัฒนธรรมเป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักมานุษยวิทยาโดยทั่วไป คตินิเวศน์ช่วยอธิบายหรือให้รายละเอียดเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี นอกจากนี้ ยังเป็นการแสดงออกของชาวบ้านในด้านความเชื่อและทัศนคติ เนื่องจากการศึกษาคตินิเวศน์เป็นการศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนและจิตใจของชาวบ้าน เป็นกุญแจทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงเหตุการณ์ในอดีตและประเพณีสมัยโบราณซึ่งสูญหายไปแล้ว แม้ว่าการศึกษาคตินิเวศน์ไม่สามารถศึกษาย้อนหลังไปได้มากเท่ากับที่นักวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมต้องการ แต่ก็สามารถทำให้รู้ลักษณะเด่น ๆ ของวัฒนธรรม ซึ่งไม่อาจศึกษาได้โดยวิธีการอย่างอื่น คตินิเวศน์เปิดเผยให้เห็นถึงสาระสำคัญของวัฒนธรรม เช่น ทัศนคติ ค่านิยม และใช้เป็นหลักฐานที่แสดงถึงแนวความคิดของชาวบ้านอีกด้วย ซึ่งนิทานพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในคตินิเวศน์ที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชาวบ้านเช่นกัน

ตราชนย์ นิลวรรณภา และพิพัฒน์ ประเสริฐสังข์ (2558: 85) ได้กล่าวถึงภาพสะท้อนอัตลักษณ์ทางความเชื่อในวรรณกรรมชาดก กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีसागเทวดาและสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผีมีปฏิสัมพันธ์กับชีวิตของคนอีสานตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เกี่ยวข้องกับชีวิตตลอดเวลา ส่วนความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ที่มีใช้อยู่ในภาคอีสานเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพชนหลายรุ่น จนเกิดเป็นชุดความรู้ของกลุ่มบุคคลที่ได้ใช้ประโยชน์ด้านโหราศาสตร์เพื่อจรรโลงสังคมและตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจให้เกิดการคลายความทุกข์ของผู้คนได้เป็นอย่างดี ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตฝันและลางสังหรณ์ เป็นความเชื่อที่ฝังแน่นในระบบโครงสร้างของชาวอีสาน ความฝันหรือลางสังหรณ์ได้มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมอีสานปัจจุบันเป็นอย่างมาก ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาปรากฏดังนี้ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดก คือ ความเชื่อเรื่องบาปบุญ ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาและไสยศาสตร์

อุไรวรรณ สิงห์ทอง (ม.ป.ป.) วิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมเสี่ยงทาย: กรณีศึกษาวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในจังหวัดตาก จำนวน 4 ด้าน คือด้านครอบครัว ด้านความเป็นอยู่ ด้านบุญกรรม และด้านคำสอน พบว่า ภาพสะท้อนสังคมความเป็นอยู่ ปรากฏมากที่สุดเพราะมนุษย์ต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีปัจจัย 4 ที่เหมาะสมภาพสะท้อนสังคมด้านครอบครัวพบมากเป็นอันดับที่สอง เนื่องจากครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคม เพราะเป็นสถาบันที่เป็นจุดเริ่มต้นของการให้การศึกษาและเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ มีการอบรมสั่งสอนบุตรให้รู้จักผิดชอบชั่วดี และการเลือกคู่ครองที่ดี ภาพสะท้อนสังคมด้านบุญกรรมพบมากเป็นอันดับที่สาม สะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์มีความเชื่อเรื่องบุญและกรรมอยู่ ถึงแม้สภาพสังคมจะเปลี่ยนไปมาก การทำบุญอาจจะได้รับความนิยมน้อยลง แต่ก็ยังทำบุญเพื่อสะเดาะเคราะห์เมื่อมีเวลาและโอกาสที่เหมาะสม ภาพสะท้อนสังคมด้านคำสอนพบเป็นอันดับสุดท้าย เพราะสังคมไทยในปัจจุบันให้ความสำคัญกับการอบรมสั่งสอนคุณธรรมจริยธรรมน้อยลง ดังนั้น โอกาสที่จะได้ศึกษาพระธรรมหรือการเข้าวัดปฏิบัติธรรมจึงมีน้อยลงและไม่ให้ความสนใจในคำสอนเพราะเห็นว่าเป็นสิ่งไกลตัว จากการศึกษาสรุปได้ว่า สังคมต้องการให้ทุกคนรักและปรองดองกันจะได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข การเสี่ยงทายจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เสี่ยงทายสามารถคาดเดาเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต อีกทั้งยังเป็นการให้กำลังใจในการดำเนินชีวิต เพราะการเสี่ยงทายยังบอกถึงความต้องการอยากรู้ขั้นพื้นฐานของมนุษย์ การเสี่ยงทายจึงเหมือนการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อลดบัลลาลให้ตนเองและครอบครัวมีความสุข

ในด้านภาพสะท้อนจากวรรณกรรม (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2555) อธิบายว่า เรื่องสั้น “รากเหง้า” เปรียบเสมือนกระจกสะท้อนสังคมให้เห็นถึงผลกระทบของระบบทุนนิยมที่มีต่อประชาชน ระบบทุนนิยมทำให้ความเห็นแก่ตัวเป็นเรื่องที่ถูกต้อง เพราะต่างคนก็เห็นชอบกับคำพังเพยว่า “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” บางทีคนเราก็ไม่มีทางเลือกมากนัก ทุกคนจำต้องหาทางออกที่ดีที่สุดเพื่อเลี้ยงปากท้องตัวเอง พยายามหาพื้นที่ทางสังคมให้ตนเองยืนอยู่ได้ และเป็นที่ยอมรับจากคนในสังคม แต่จะมีสักกี่คนที่สามารถปลดปล่อยตัวเองจากการตกเป็นทาสของกระแสทุนนิยมที่ไหลมาอย่างไม่ขาดสาย ที่ไม่คิดที่จะค้นหารากเหง้าทางจิตวิญญาณที่เป็นต้นกำเนิดแห่งพฤติกรรม

ภาพสะท้อนจากนิทาน (ปาร์ค เกียง อิง, 2549; อ้างอิงจาก ประคอง นิมมานเหมินท์ 2545: 81) ได้กล่าวถึงอิทธิพลของสังคมต่อนิทานพื้นบ้านว่า สังคมมีอิทธิพลต่อนิทานอยู่หลายประการประการแรก คือ แม้วานิทานจะเป็นเรื่องของจินตนาการ แต่ผู้เล่านิทานเป็นสมาชิกของสังคม นิทานจึงมักสะท้อนให้เห็นลักษณะของสังคม วิถีชีวิต ตลอดจนทัศนคติความคิดเห็นของคนในสังคมไม่มากนักน้อย แม้นิทานที่เรารับมาจากที่อื่นเมื่อเล่าต่อกันไปก็มักจะมีการเปลี่ยนแปลงสอดแทรกลักษณะที่เป็นไทยเข้าไป นอกจากวิถีชีวิตการกินอยู่แล้ว นิทานยังสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติความคิดเห็นของสังคมที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ เช่น ทัศนะเกี่ยวกับความเป็นมาของโลก ชีวิต ความตาย ธรรมชาติ คนนอกสังคมของตน เป็นต้น ประการที่สอง สังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ความเปลี่ยนแปลง

ของสังคมย่อมมีผลกระทบต่อนิทานไม่มากนักน้อย วิธีการถ่ายทอดนิทานก็เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัยและการแสดง ก็อาจมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องราวในนิทานไม่มากนักน้อย นอกจากนี้สมัยต่อมาเมื่อเราได้ติดต่อกับต่างประเทศ นิทานจากต่างประเทศก็แพร่หลายเข้ามา จนอาจกล่าวได้ว่าปัจจุบันเด็กในเมืองบางคนรู้จักนิทานต่างประเทศก่อนนิทานพื้นบ้านของไทย นิทานพื้นบ้านของไทยเป็นข้อมูลสำคัญประเภทหนึ่งที่น่าจะนำไปใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะสังคมและวิถีชีวิตของคนไทยได้

นอกจากนี้ (วลีรัตน์ มั่นทุราษ, 2547) ศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านเขมรถิ่นตำบลศรีสะเกษ อำเภอบุขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า นิทานพื้นบ้านเขมรถิ่นศรีสะเกษสะท้อนสภาพสังคมและสภาพวิถีชีวิตของชาวบ้านในตำบลศรีสะเกษ 11 ประการ คือ สภาพที่ตั้ง สภาพองค์ประกอบของสังคม สภาพอาชีพ สภาพทรัพยากร สภาพที่อยู่อาศัย สภาพกิจวัตรประจำวัน สภาพอาหารการกิน สภาพเครื่องมือเครื่องใช้ สภาพรักษาพยาบาล สภาพการคมนาคม และสภาพการปกครอง ทั้งนี้ยังสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของชาวบ้านเขมรถิ่นศรีสะเกษ 4 ประการ คือ วัฒนธรรมทั่ว ๆ ไป ความเชื่อ ค่านิยม และคติสอนใจ ซึ่งวัฒนธรรมทั่ว ๆ ไป จำแนกเป็นประเพณีส่วนบุคคล ประเพณีส่วนรวม และธรรมเนียมประเพณี

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ในการศึกษาภาพสะท้อนเป็นการศึกษาเพื่อให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากสังคม และภาพสะท้อนนั้นแฝงอยู่ในบริบทสังคม ไม่ว่าจะเป็นคตินิยมบ้าน วรรณกรรมชาดก วรรณกรรมเสียงหาย วรรณกรรมเรื่องสั้น แม้กระทั่งนิทาน เมื่อศึกษาสิ่งเหล่านี้ก็จะสะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ทางสังคมได้ในหลายด้าน เช่น แนวคิด ค่านิยม วัฒนธรรม เป็นต้น ทั้งนี้ เมื่อกล่าวถึงการศึกษาภาพสะท้อนของตำนานปรัมปรา ซึ่งเป็นข้อมูลอย่างหนึ่งในบริบทสังคม ก็สามารถสะท้อนภาพความหมายทางวัฒนธรรมได้ ดังนั้น ภาพสะท้อนจากตำนานปรัมปราจึงเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นความสำคัญด้านต่าง ๆ ในกลุ่มชาติพันธุ์เยอได้

1.8.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านตำนาน

ตำนาน เป็นเรื่องราวที่เล่าขานสืบต่อกันมาในรูปแบบของการบอกเล่าต่อมา ภายหลังจึงได้มีการจัดบันทึกเรื่องราวของตำนานต่าง ๆ ขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร ก่อให้เกิดประโยชน์ในการรับรู้เรื่องราวความเป็นมาของสังคมแต่ละท้องถิ่นหรือภูมิภาค ลักษณะตำนานเป็นเรื่องที่อธิบายถึงกำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ สัตว์ พืช หรืออธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ลม ฝน กลางวัน กลางคืน แม้กระทั่งอธิบายถึงประเพณีพิธีกรรม ซึ่งเป็นเรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลังและเรื่องราวมนานที่เล่าสืบ ๆ มา

ตำนานปรัมปรา (MYTH) เป็นเรื่องที่เกิดจากความคิดความเชื่อที่เชื่อมโยงสัมพันธ์ของมนุษย์ อำนาจเหนือธรรมชาติและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องเล่าของมนุษย์ที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพกาล สื่อความหมายหรือสะท้อนวัฒนธรรมแต่ละสังคม (ปรมินท์ จารูวร, 2557: 15-16) กล่าวถึง

ตำนานในเชิงคติชนวิทยาว่า ตำนานเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าประเภทที่เรียกว่า MYTH และ LEGEND นักคติชนไทยเรียก MYTH แตกต่างกันไปหลายคำ เช่น เทพนิยาย เทวปกรณัม ศาสนานิทาน ตำนานปรัมปรา นิทานปรัมปรา นิยายปรัมปรา เรื่องทวยเทพ ปุราณะ ความเชื่อปรัมปรา ตำนาน ความเชื่อ เทวปกรณัม เทวปกรณัม ปรัมปราคติ ปรัมปรานิยาย วรรณกรรมปรัมปรา ส่วน LEGEND ก็เรียกต่างกัน บ้างก็เรียกนิยายประจำถิ่น นิทานประจำถิ่น บ้างก็เรียกตำนานประจำถิ่น (MYTHICAL LEGEND) MYTH และ LEGEND นั้นนอกจากสัมพันธ์กันแล้ว MYTH ยังอาจสัมพันธ์กับนิทานรูปแบบอื่น ๆ อีกด้วย เช่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานวีรบุรุษ เทพนิยาย และนิทานคติ

ตำนาน หรือ MYTH เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกคำว่า MYTHOS หมายถึงเรื่องเล่า เรื่องแต่ง คำบอกเล่า จากยุคโบราณ ตำนานถูกเข้าใจว่าเป็นเรื่องเล่าที่มีมานานก่อนที่จะเกิดประวัติศาสตร์ของมนุษย์ เป็นเรื่องการกระทำต่าง ๆ ของเทพเจ้า นอกจากนั้นตำนานยังหมายถึงความรู้เฉพาะ ผู้ที่ได้รับฟังตำนานอาจคิดว่ามันเป็นเรื่องโกหก เรื่องแต่ง หรือเป็นความจริงก็ได้ การศึกษาตำนานอย่างเป็นระบบเริ่มมาตั้งแต่สมัยเรเนซองส์ ซึ่งอาศัยศาสตร์หลายสาขามาอธิบาย ไม่ว่าจะเป็นมานุษยวิทยา ศาสนา ปรัชญา คติชนวิทยา ประวัติศาสตร์ศิลป์ วรรณคดี จิตวิทยา และภาษาศาสตร์ (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559: ออนไลน์)

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2554) อธิบายว่า “ตำนาน” เป็นคำที่คนไทยรู้จักคุ้นกันมาช้านาน และใช้กันแพร่หลายทั่วไปในสังคม เราอาจได้ยินคำว่า “บ้านเมืองของเรานับตั้งแต่สุโขทัยมามีตำนานเล่าขาน” หรือได้ยินการใช้คำดังกล่าวในลักษณะต่าง ๆ ดังเช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานพระสุพรรณกัลยา ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง ตำนานใบชา ตำนานช้าง ตำนานว่าว ตำนานสงกรานต์ นอกจากนี้ยังมีการใช้คำว่า ตำนาน ตามแนวคิดด้านศาสนาด้วย ดังเช่น เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน ซึ่งใช้เรียกพระปริตรบทหนึ่ง ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้คำจำกัดความของ ตำนาน ว่า “เรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง เรื่องราวมนานที่เล่ากันสืบมา” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 426) ฉะนั้น ตามความเข้าใจของคนทั่วไปเวลาพูดถึงตำนานก็มักจะหมายถึง เรื่องราวซึ่งมีที่มาหรือมีต้นเค้ากำเนิด หรือกล่าวง่าย ๆ คือ คนส่วนใหญ่มอง ตำนานว่าเป็นเรื่องราวอธิบายการกำเนิดหรือที่มา

เนื่องจากตำนานปรัมปราเป็นข้อมูลทางคติชนที่อธิบายการกำเนิดหรือที่มาของเรื่องอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง เรื่องราวมนานที่เล่ากันสืบ ๆ มาแล้ว (ศิริพร ณ ถลาง, 2557) กล่าวถึงเรื่องเล่าประเภท ตำนานสร้างโลก ตำนานน้ำท่วมโลก ตำนานกำเนิดมนุษย์ ตำนานข้าว ตำนานขอฝน ตำนานกบกินเดือน ตำนานอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ ซึ่งมักเป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับโลก ธรรมชาติ และสังคมสมัย “ดั้งเดิม” ในความคิดความเชื่อของคนไทยและชนชาติไทนอกประเทศ ศิริพร ณ ถลาง ยังกล่าวอีกว่า นอกจากตำนานปรัมปราประเภทดังกล่าวเป็นข้อมูลทางคติชนเพราะเป็นข้อมูลบอกเล่าที่ถ่ายทอดโดยการเล่าสืบต่อกันมาในวัฒนธรรมแล้ว ยังมีข้อมูลตำนานอีกประเภท

หนึ่งที่เป็นข้อมูลลายลักษณ์ แต่อาจนับว่าเข้าข่ายตำนาน “ปรัมปรา” ด้วยคือ ข้อมูลที่นักประวัติศาสตร์เรียกว่า ตำนาน หรือ ตำนานประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นงานเขียนในประเทศไทยโดยเฉพาะทางล้านนาที่ตอนต้นเรื่องมักมีลักษณะ “ปรัมปรา” เพราะมี “อิทธิปาฏิหาริย์” เรื่องราวที่ “เหนือจริง”

ทั้งนี้ บทความเรื่อง “THE STRUCTURAL STUDY OF MYTH” (เลวี-สเตราส์ (1963: 208) อ้างอิงจาก ศิราพร ณ ถลาง, 2557) ตั้งข้อสังเกตว่า ตำนานปรัมปราทั่วโลกมีเนื้อหาคล้ายกันคือเกี่ยวกับธรรมชาติ-เหนือธรรมชาติ มักมีวิธีผูกเรื่องและเลือกตัวละครที่มีลักษณะเป็น “คู่ตรงข้ามกัน” ถ้าเช่นนั้น ตำนานปรัมปราในสังคมต่าง ๆ ก็ย่อมสะท้อน “วิธีคิด” ของมนุษย์ที่เป็นสากลแม้ว่าเนื้อหาเรื่องราวในตำนานอาจฟังดูไม่มีเหตุผลและเป็นไปไม่ได้ในหลักวิทยาศาสตร์ แต่ “วิธีคิด” ในตำนานปรัมปรา “ตรรกะ” อีกแบบหนึ่งที่เลวี-สเตราส์ เรียกว่าเป็น PRIMITIVE LOGIC หรือ PRIMITIVE THINKING ซึ่งเป็นกลวิธีคิดแบบ MYTHICAL THOUGHT และมีวิธีการสื่อสารแบบ MYTHICAL LANGUAGE ที่เป็นภาษาเฉพาะ เลวี-สเตราส์เชื่อว่าชนดั้งเดิมหรือบรรพชนของเราพยายามสื่อสาร “ความในใจ” ผ่านตำนานปรัมปมายังชนรุ่นหลัง ซึ่งถ้าเรานำเอาตำนานปรัมปราเรื่องต่าง ๆ ในแต่ละวัฒนธรรมมาประมวลดูทั้งหมดจะพบว่า “ความในใจ” ซึ่งมีลักษณะเป็น “ข้อขัดแย้งในใจ” ที่มีลักษณะ “ตรงข้ามกัน” บางประการของบรรพชนที่ต้องการให้ชนรุ่นหลังได้ทราบนั้นเป็นเรื่องอะไร วิธีวิเคราะห์หา “ข้อขัดแย้งในใจ” ของบรรพชนในกลุ่มต่าง ๆ ก็คือต้องพยายาม “ถอดรหัสภาษาของตำนาน” ผ่าน “ความคิดแบบคู่ตรงข้าม” ที่แฝงอยู่ในลักษณะตัวละคร หรือพฤติกรรมของตัวละครในตำนานปรัมปราของสังคมนั้น ๆ

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนานตามแนวคิดของ (โคลด เลวี-สเตราส์; อ้างอิงจาก ประมินท์ จารุวรรณ, 2557: 16) ผู้นำของการศึกษาเชิงโครงสร้างนิยมในประเทศฝรั่งเศสมาศึกษาสารสำคัญที่แฝงอยู่ในตำนานปรัมปรา ซึ่งตำนานเป็นเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดความคิดความเชื่อของคนในสังคมผ่านการใช้อยู่สัญลักษณ์ เรื่องราวในตำนานปรัมปราต่าง ๆ จึงมีรหัส (CODE) ที่มีการถอดรหัส (DECODE) เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ “สารสำคัญ” (MESSAGE) ที่บรรพชนได้ถ่ายทอดออกมาให้การเล่าและการบันทึกตำนานปรัมปราจึงเป็นความพยายามที่จะส่ง “สาร” ที่มีความลึกซึ้งซับซ้อนทางความคิดความเชื่อผ่านระบบสัญลักษณ์ การถอดรหัสหรือการตีความเพื่อค้นหาสารสำคัญที่ซ่อนเร้นอยู่ในตำนานปรัมปรา ประมินท์ จารุวรรณ ได้นำแนวคิดของ เลวี-สเตราส์ มาวิเคราะห์ตำนานปรัมปราไทยพบว่า ตำนานปรัมปราไทยจำแนกออกได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ คือ 1) ตำนานปรัมปราที่อธิบายถึงธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ ประกอบด้วย ตำนานสร้างโลก ตำนานข้าว ตำนานสุริยคราสและจันทรคราส และตำนานฝน 2) ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือเมืองโบราณ ประกอบด้วย ตำนานวีรบุรุษ และตำนานเมือง 3) ตำนานปรัมปราที่อธิบายการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท ประกอบด้วย ตำนานพระธาตุ ตำนานพระพุทธบาท และตำนาน

พระพุทธรูป และ 4) ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม ประกอบด้วย ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมในเรื่องการทำบุญสร้างกุศลและการป้องกันหรือการปิดเป่าสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ ตำนานปรัมปราเหล่านี้เมื่อนำมาศึกษาโครงสร้างนิยม พบว่า สารสำคัญที่สะท้อนผ่านตำนานปรัมปราไทยเป็นเรื่องของปมปัญหาขัดแย้งเรื่องการเลือกรับนับถือความเชื่อศาสนา อันเนื่องมาจากพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนไทย-ไท อีกประการหนึ่ง และปมปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ อันเนื่องมาจากที่มีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ในดินแดนเดียวกัน

ตำนานปรัมปรา เป็นวิถีคิดของมนุษย์และยังมีวิธีการสื่อสารที่เป็นภาษาเฉพาะแล้ว ตำนานปรัมปรายังสะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่ของข้อมูลทางคติชน (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 360) อธิบายถึง ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยามว่า วัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ด้านความมั่นคงของสังคม และความมั่นคงทางด้านจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็ง และความมั่นคงทางวัฒนธรรมให้แก่ละสังคม ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นคติชนจึงควรศึกษาในบริบททางสังคมนั้น ๆ เพื่อให้เห็นความสำคัญของข้อมูลประเภทคติชนที่ช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง

แนวทฤษฎีหน้าที่นิยม พยายามมองสังคมทั้งระบบ มิใช่ศึกษาเพียงตัวแบบทางวัฒนธรรมที่แยกเป็นส่วน ๆ ลักษณะทางวัฒนธรรมแต่ละอย่างล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และมีหน้าที่จรรโลงสังคมให้อยู่ได้ หรือตอบสนองความต้องการทางด้านความรู้สึกและร่างกาย โบรนิสโลว์ มาลินอฟสกี อธิบายว่าตำนานมิได้เป็นแค่เพียงเรื่องเล่าขาน แต่มีลักษณะเป็นความเชื่อมั่นศรัทธาและความคิดเชิงศีลธรรมที่มีมาแต่โบราณ หน้าที่ของตำนานคือการขยาย สืบทอดประเพณีโดยการพูดถึงความจริงที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีฐานะสูงส่งของต้นกำเนิด (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. 2559: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร)

แนวทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ มีแนวคิดร่วมกับการตีความวัฒนธรรม ซึ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบ ความหมายและบริบททางวัฒนธรรม วิคเตอร์ เทอร์เนอร์ ผู้นำและมีอิทธิพลต่อการใช้ทฤษฎีสัญลักษณ์ทางมานุษยวิทยา ให้ความสนใจต่อประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างตำนานและพิธีกรรม เทอร์เนอร์มองหาความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงถึงธรรมชาติของสัญลักษณ์ ซึ่งเกิดขึ้นทั้งในตำนานและพิธีกรรม ตามความคิดของเทอร์เนอร์ตำนานมิใช่แบบแผนของการประพฤติปฏิบัติในทางโลก แต่ตำนานและพิธีกรรมมีส่วนที่คล้ายกันคือมีคุณลักษณะของความศักดิ์สิทธิ์ และมีพลังที่เสริมสร้างระเบียบศีลธรรม ตำนานเปรียบเสมือนความถี่กลับแห่งพลังของต้นกำเนิดแห่งจักรวาล ตัวอย่าง เช่น เหตุการณ์อาหารมื้อสุดท้ายของพระเยซูในศาสนาคริสต์ เป็นพิธีกรรมที่แสดงถึงความ

ศักดิ์สิทธิ์และเล่าตำนานของพระเยซู นักมานุษยวิทยาสมัยใหม่เชื่อว่าตำนาน คือเครื่องนำทางไปสู่การประกอบพิธีกรรมและจักรวาลวิทยา เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นการปรับตัว โครงสร้างสังคม และโลกทัศน์ที่มีต่อสภาพแวดล้อมที่หลากหลาย (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. 2559: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร)

การศึกษาตำนานพระธาตุของ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548) เรื่อง ตำนานพระธาตุของชนชาติไทย: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม จากการวิจัยพบว่าการปะทะสังสรรค์กันทางความเชื่อระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมมีหลายลักษณะ ซึ่งมีทั้งการขัดแย้งการยอมรับ และการผสมกลมกลืนทางความเชื่อ ลักษณะความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันนั้นสามารถสะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางความเชื่อของคนไทย ทั้งในเรื่องเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละคร และพฤติกรรมสัญลักษณ์ นอกจากนี้ ยังทำให้เห็นพลังศรัทธาของคนไทยที่มีต่อคติความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งยังคงแทรกปะปนอยู่กับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาได้อย่างสนิทสนมกลมกลืน รวมทั้งยังเป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อดั้งเดิมได้ส่งเสริมสนับสนุนให้พุทธศาสนากลายเป็นศาสนาที่เป็นที่ยอมรับนับถือกันอย่างแพร่หลายกว้างขวางในสังคมชนชาติไทย ตำนานพระธาตุของคนไทยหลายเรื่องก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธเจ้านั้นมีพลังอำนาจสูงสุด ไม่มีเทพเจ้าองค์ใดมีอำนาจเหนือพระพุทธเจ้า พฤติกรรมอย่างหนึ่งที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ปรากฏในตำนานพระธาตุ นั่นคือ “การชนะมาร” ทั้งนี้เพราะคนไทยพุทธเชื่อว่า แม้มารจะชนะและมีอำนาจในตอนต้น แต่ท้ายสุดแล้วพระพุทธศาสนาก็จะเป็นฝ่ายชนะมาร

ในขณะที่เดียวกันตำนานที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะร่วมทางความคิดความเชื่อในตำนานสุริยคราสที่ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2542) เรื่อง การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทย แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสุริยคราสและจันทรคราสนั้น ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมไทยหลายกลุ่ม ยังหลงเหลือพฤติกรรมซึ่งแฝงนัยสำคัญบางอย่างเกี่ยวกับการเกิดสุริยคราสและจันทรคราส ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรม พิธีกรรมและศิลปกรรม เช่น การตีร้องกลองข้าวหรือเกาะเคาะไม้ พิธีส่งราหู กะลาพระราหู หรือ ศิลปตามศาสนสถาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่อง “กบ และ ราหู” ในมิติทางด้านวัฒนธรรมไทย อันเป็นการผสมผสานระหว่างความคิดความเชื่อที่มาแต่เดิมกับคติที่รับเข้ามาใหม่ที่แทรกตัวเข้ามา ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสุริยคราสและจันทรคราสอาจมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดตำนานสำนวนต่าง ๆ และพิธีกรรมแบบต่าง ๆ ความเชื่อดั้งเดิมกับคนไทย เรื่องกบกินเดือน/ตะวัน ยังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่ ดังจะเห็นได้จากคำเรียกชื่อเหตุการณ์ว่า กบกินเดือน หรือ กินตะวัน ซึ่งมีตัวละครกบเป็นผู้กระทำให้เกิดเหตุการณ์ขึ้น

นอกจากนี้อนุภาคน้ำเต่าในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์ที่พบในงานศึกษาของ (วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน, 2542) เรื่อง อนุภาคน้ำเต่า ในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิด

มนุษย์ พบว่า อนุภาคน้ำเต้าในตำนานกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีบทบาทสำคัญ 2 ลักษณะคือ น้ำเต้าหลบภัย และน้ำเต้ากำเนิดมนุษย์ ตำนานแต่ละกลุ่มจะให้ความสำคัญกับบทบาทใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับสภาพสังคม วัฒนธรรมและความคิดความเชื่อของแต่ละชนชาติ แต่ความคิดที่มีอยู่ร่วมกันก็คือ บทบาทของน้ำเต้าต่อการดำรงอยู่ของมนุษยชาติ ตำนานน้ำเต้ายังมีบทบาทความสำคัญในการให้ความกระจ่างเรื่องชาติกำเนิด ประสานความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และแสดงความสำคัญของกลุ่มชนเจ้าของตำนาน การดำรงอยู่ของน้ำเต้าในตำนานจึงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์และความสำคัญยิ่งของตำนานน้ำเต้าในวัฒนธรรมของคนอุษาคเนย์

ในบริบทสังคมไทยมีเรื่องเล่าในลักษณะของตำนานที่ปรากฏอยู่ทุกพื้นที่ ดังที่ (ราชันย์ เวียงเพิ่ม, 2550) เรื่อง พระคเณศ: ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทย พบว่า ตำนานพระคเณศที่ปรากฏในสังคมไทย เป็นตำนานที่มีการนำเค้าโครงเรื่องมาจากปุราณะของอินเดีย ตำนานพระคเณศที่คนไทยรับรู้มากที่สุดมี 2 ตำนาน คือ ตำนานการต่อเศียรพระคเณศ ตำนานพระคเณศเสียวา และมีตำนานพระคเณศที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างคติฮินดูกับพุทธศาสนา พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในประเทศไทยมีปรากฏอยู่ทั้ง เทวสถาน พุทธสถาน บ้านเรือนประชาชนทั่วไป รวมถึงตำหนักทรงเจ้าที่มีการประทับทรงพระคเณศ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระคเณศมีลักษณะผสมผสานระหว่างคติ ฮินดู พุทธ และไสยศาสตร์ อันเป็นปัจจัยที่ทำให้คติความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศดำรงอยู่ในสังคมไทย

ขณะเดียวกันบริบทวัฒนธรรมไทย-ลาว ที่มีความสัมพันธ์กันในตำนานพระพุทธรูปที่ (จันทน์ภา ดวงวิไล, 2556) เรื่อง ตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาว: การสื่อความหมายทางวัฒนธรรมและบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ที่มุ่งวิเคราะห์การสื่อความหมายทางวัฒนธรรมและบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม โดยนำแนวคิดเรื่องภาษาของตำนาน ปรัมปราและเรื่องเล่า (MYTHICAL LANGUAGE AND NARRATIVE) แนวคิดเรื่องการสร้างความหมายทางวัฒนธรรม (THE INTERPRETATION OF CULTURES) และแนวคิดเรื่องชาติพันธุ์สัมพันธ์ (ETHNICITY) มาวิเคราะห์พบว่า ตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาวมีบทบาทการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม แบ่งได้ 5 ลักษณะ คือ 1) การสื่อความหมายในมิติความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ ความหมายผ่านชื่อของพระพุทธรูป ความหมายผ่านที่มาของพระพุทธรูป ความหมายผ่านปางของพระพุทธรูป และความหมายผ่านประเพณีและพิธีกรรมบูชาพระพุทธรูป 2) การสื่อความหมายในมิติเรื่องเจ้ามหาชีวิต ได้แก่ วิถีเจ้าฟ้าอาณาจักรกับการสร้างความมั่นคงทางการเมือง กลไกทางการเมืองกับการสร้างสำนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การต่อรองและการสร้างความหมายใหม่ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน และการสร้างพระพุทธรูปกับคติความเชื่อเรื่องการส่งสมบุญบารมี 3) การสื่อความหมายในมิติเรื่องพุทธแบบพื้นบ้าน ได้แก่ การขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา การประนีประนอมยอมรับระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา และการผสมผสานระหว่างความ

เชื่อดั้งเดิมพุทธศาสนากับประเพณีพิธีกรรม 4) การสื่อความหมายในมิติเรื่องแม่น้ำโขง ได้แก่ การเปลี่ยนผ่านวัตรธรรมชาติให้เป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ประดิษฐานกับการสร้างความหมายศักดิ์สิทธิ์แก่มแม่น้ำโขง สัตว์สัญลักษณ์และต้นไม้ธรรมชาติกับการเปลี่ยนผ่านสู่ความศักดิ์สิทธิ์ และสายน้ำศักดิ์สิทธิ์สัญลักษณ์การเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ และ 5) การสื่อความหมายในมิติเรื่องเพศสภาพ ได้แก่ การกีดกันและเบียดผู้หญิงออกจากโลกพุทธศาสนา การต่อรองเชิงอำนาจให้ผู้หญิงเป็นฝ่ายอุปถัมภ์คำพุทธศาสนา และการสร้างความหมายให้แก่สัญลักษณ์พระพุทธศาสนาผ่านสรีระเพศหญิง ตำนานพระพุทธรูปมีบทบาทของการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมใน 3 ลักษณะ คือ 1) บทบาทความสัมพันธ์ในมิติความขัดแย้งทางสังคม ได้แก่ ความขัดแย้งในกลุ่มชน ระหว่างกลุ่มคนลาวกับคนลาวและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนไทยกับคนไทย และความขัดแย้งภายนอกกลุ่มชนระหว่างกลุ่มคนลาวกับคนไทย กลุ่มคนลาวกับกลุ่มอื่นและกลุ่มคนไทยกับกลุ่มอื่น 2) บทบาทความสัมพันธ์ในมิติของการประนีประนอมยอมรับทางสังคม ได้แก่ การประนีประนอมยอมรับภายในกลุ่มชน เป็นการประนีประนอมยอมรับภายในกลุ่มคนลาวและการประนีประนอมยอมรับภายในกลุ่มคนไทย และการประนีประนอมยอมรับภายนอกกลุ่มชน ระหว่างกลุ่มคนลาวกับคนไทย กลุ่มคนลาวกับกลุ่มอื่น และกลุ่มไทยกับกลุ่มอื่น ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในลักษณะการยอมรับแบบผสมผสานวัฒนธรรม การยอมรับแบบผสมกลมกลืนวัฒนธรรม และการยอมรับแบบบูรณาการวัฒนธรรม และ 3) บทบาทความสัมพันธ์ในมิติของการข้ามพรมแดนรัฐชาติระหว่างไทย ลาว ได้แก่ ตำนานพระพุทธรูปกับความเป็นชาตินิยม ตำนานพระพุทธรูปกับปรากฏการณ์การพลัดถิ่น และตำนานพระพุทธรูปกับการท่องเที่ยว ตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาว มีบทบาทการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมอันสะท้อนให้เห็นระบบความคิดของกลุ่มคนที่มีความผูกพันกับความเชื่อ และสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาที่สามารถเชื่อมโยงจิตวิญญาณของผู้คน และมีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแก่กลุ่มคนที่นับถือพุทธศาสนา อันมีพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญโดยความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนแสดงออกได้ทั้งในลักษณะที่เข้ากันได้อย่างผสมกลมกลืน และความสัมพันธ์ในลักษณะที่เข้ากันไม่ได้ จนก่อให้เกิดการสร้างสำนึกและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ภายในกลุ่ม

การศึกษาด้านแม่น้ำโขงที่ศึกษาในแถบชายแดนประเด็นความสัมพันธ์กับชนชาติไท ผลงานของ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554) เรื่อง แม่น้ำโขง: ตำนานปรัมปราและความสัมพันธ์กับชนชาติไท โดยได้รวบรวมตำนานว่าด้วยแม่น้ำโขงในพื้นที่ต่าง ๆ บริเวณลุ่มน้ำโขง โดยจำแนกตำนานแม่น้ำโขงของชนชาติไทออกตามเนื้อหาออกได้ 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) ตำนานประเภทยธิบายกำเนิดธรรมชาติ 2) ตำนานประเภทยธิบายประวัติเมืองและชาติพันธุ์ 3) ตำนานประเภทยธิบายความเชื่อและพิธีกรรม และ 4) ตำนานประเภทยธิบายประวัติเทพเจ้าและวีระบุรุษ พบว่า ความสัมพันธ์ของตำนานแม่น้ำโขงกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมออกเป็น 4 กลุ่ม 1) ความสัมพันธ์กับการกำเนิดภูมิทัศน์และธรรมชาติ 2) ความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน การผลิต และอาหาร 3) ความสัมพันธ์กับพิธีกรรม ความเชื่อ และพุทธ

ศาสนา 4) ความสัมพันธ์กับมิติดำด้วยร่างกาย เพศ การเมือง และชาติพันธุ์ ภาพสะท้อนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมผ่านเรื่องเล่าตำนานแม่น้ำโขงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย ทำให้มองเห็นและเข้าใจบทบาทของการเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ดั้งเดิมและภูมิปัญญาของคนไทที่แสดงให้เห็นพื้นฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการต่อรองเพื่อสร้างคุณค่าให้กับธรรมชาติ นั่นคือ “แม่น้ำโขง” ตามวิถีคิดในมิติทางวัฒนธรรม รวมทั้งยังเสริมสร้างความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างตัวตนของมนุษย์กับธรรมชาติซึ่งมีความโยงใยอยู่กับอำนาจเหนือธรรมชาติ

ทั้งนี้ ในภาพรวมของการศึกษาดำเนินงานจะเห็นว่า ตำนานมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมมนุษย์เป็นอย่างมาก เพราะว่าเรื่องราว (ตัวบท) ของตำนานมีความเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อของมนุษย์รวมไปถึงสิ่งเหนือธรรมชาติ และตำนานจึงอยู่ในมิติของความศักดิ์สิทธิ์ เพราะฉะนั้นตำนานมีบทบาทสำคัญในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งภาพรวมของผลการศึกษาดำเนินงานที่ผ่านมาปรากฏให้เห็นว่ามีความสำคัญในบริบทที่ต่างกันไป เช่น การปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม บทบาทของตำนานในการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติและชาติพันธุ์ บทบาทในการอธิบายมิติทางความเชื่อ การประกอบประเพณีและพิธีกรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ ตำนานยังเป็นการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม ตลอดทั้งยังใช้ตำนานในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (ไทย-ลาว) ดังนั้น ตำนานจึงเป็นข้อมูลสำคัญและมีบทบาทในการอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และสะท้อนสังคมในหลายแง่มุม การศึกษาบทบาทของตำนานจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะทำให้เห็นถึงระบบของสังคมที่หลากหลายได้

1.8.4 แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์

กลุ่มชาติพันธุ์ คือ กลุ่มชนที่มีลักษณะร่วมกันไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรม ขนบประเพณี ภาษาเดียวกัน และสืบเชื้อมาจากบรรพบุรุษ ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์นั้นช่วยสร้างเสริมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มวัฒนธรรมมีลักษณะเด่นคือ เป็นกลุ่มคนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน บรรพบุรุษในที่นี้หมายถึงบรรพบุรุษทางสายเลือด ซึ่งมีลักษณะทางชีวภาพและรูปพรรณ (เชื้อชาติ) เหมือนกัน รวมทั้งบรรพบุรุษทางวัฒนธรรมด้วย ผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันจะมีความรู้สึกผูกพัน และทางวัฒนธรรมพร้อม ๆ กันไปเป็นความรู้สึกผูกพันที่ช่วยเสริมสร้างอัตลักษณ์ของบุคคลและของชาติพันธุ์

กลุ่มชาติพันธุ์ บางครั้งคนไทยใช้คำว่าเชื้อชาติในภาษาพูดทั่ว ๆ ไป คือกลุ่มคนที่มีจุดกำเนิดของบรรพบุรุษร่วมกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน ตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ คือ กลุ่มคนจีน กลุ่มคนไทย กลุ่มคนพม่า กลุ่มคนลาว กลุ่มคนเขมร กลุ่มคนกะเหรี่ยง กลุ่มคนอินเดีย กลุ่มคนม้ง ปัจจัยสำคัญในการจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์ คือ ความสำนึกของคนในกลุ่มนั้นว่ามีชาติพันธุ์ใด ปัจจัยทางภาษาอย่างเดียวไม่สามารถกำหนดชาติพันธุ์ได้ ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดที่สำคัญว่า ทั้งนี้เพราะคนจีนหรือคนอินเดียหรือคนกะเหรี่ยงมีจิตสำนึกในความเป็นคนจีน

หรือความเป็นอินเดียหรือความเป็นกะเหรี่ยง โดยคนทั้ง 3 กลุ่มนี้ต่างก็มีภาษาพูดหลายภาษา คนจีนจะพูดภาษาไทหล้า กวางตุ้ง ฮกเกี้ยน และต่างก็เรียกตัวเองว่าเป็นคนจีน คนอินเดียที่พูดภาษาฮินดู เบากาลี ทมิฬ ต่างก็เรียนตัวเองว่าเป็นคนอินเดีย และคนกะเหรี่ยงไม่ว่าจะเป็นเผ่าโปว์ หรือเผ่าสะกอ ก็เรียกตัวเองว่าเป็นคนกะเหรี่ยง ดังนั้นการจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์จึงขึ้นอยู่กับเจ้าตัวว่ามีความสำนึกว่าเป็นคนกลุ่มใด

นอกจากนี้ คนบางคนยังไม่อาจจะยึดในกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ตลอดไป เมื่ออยู่ในสิ่งแวดล้อมหนึ่ง เมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปก็มีสำนึกอย่างหนึ่ง เช่น คนจีนที่เกิดในประเทศไทย และเรียนในโรงเรียนไทย เมื่ออยู่ในหมู่เพื่อนที่โรงเรียนก็มักจะมองว่าตนเองเป็นคนไทย แต่เมื่อกลับไปบ้านอยู่ในหมู่ญาติพี่น้องซึ่งพูดภาษาจีนก็จะมองว่าตัวเองเป็นคนจีน ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน เขาอาจจะมองว่าตนเองว่าเป็นชาวเขาหรือคนเมืองหรือคนไทก็ได้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม คนอีสานในประเทศไทยอาจจะเป็นคนลาว คนอีสานหรือคนไทยก็ได้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้ การที่คนคนเดียวมีความรู้สึกว่าเป็นคน มีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ได้ไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาด และมีเรื่องผิดหรือถูก แต่เป็นการชี้ให้เห็นว่า ความเป็นสำนึกในเรื่องชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ และไม่ถาวร เมื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีสำนึกความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ชัดเจนไม่เปลี่ยนแปลง คนกลุ่มชาติพันธุ์นั้นมักจะเป็นคนที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ และสัญชาติสอดคล้องกัน (อมรา พงศาพิชญ์, 2541: 155-156; อ้างอิงจาก ปฐม หงส์สุวรรณ, 2554: 31)

คาสส์ CHARES KEYES. (2003); อ้างอิงจาก สมาคมสร้างสังคมและสิ่งแวดล้อม (2553: 9) ได้นำเสนอความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ว่า เป็นการหล่อหลอมของความรู้สึกร่วมกันในสายเลือด (SHARED DESCENT) เช่น ภาษาที่สมาชิกในกลุ่มใช้สื่อสารกัน นิทานหรือเรื่องเล่าที่สมาชิกในกลุ่มเชื่อว่า มีจุดกำเนิดร่วมกัน และบริบททางประวัติศาสตร์ที่สมาชิกในกลุ่มประสบการณ์ร่วมกัน นอกจากนี้ บริบทความสัมพันธ์และการปรับเปลี่ยนความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ยังสัมพันธ์กับรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งเขาได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของความรู้สึกชาตินิยมที่เกิดขึ้นในระหว่างการสร้างรัฐชาติกับพัฒนาการของจิตสำนึกชาติพันธุ์ ยกตัวอย่าง รัฐไทยก่อนที่จะเป็นรัฐประชาชาติสมัยใหม่ แม้ว่าจะมีกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรม แต่ความแตกต่างนี้ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็น “ความแตกต่างทางชาติพันธุ์” (ETHNIC DIFFERENCES) เพราะว่าถูกมองในแง่ของความหลากหลายในเรื่องท้องถิ่น เครือญาติ และความสัมพันธ์ที่มีกับ “อารยธรรม” (CIVILIZATIONS) ซึ่งเป็นมรดกตกทอดกันมาด้วยประเพณี ลายลักษณ์อักษร เช่น องค์ความรู้ทางพุทธศาสนา จะเป็นเกณฑ์ที่ทำให้กลุ่มคนที่ยังเข้าไม่ถึงก็จะถูกเรียกว่า “ไม่มีอารยธรรม” (สมาคมสร้างสังคมและสิ่งแวดล้อม, 2553: 9)

นอกจากนี้ คาสส์ (CHARLES KEYES) ยังชี้ให้เห็นว่า การสืบทอดวัฒนธรรมของบรรพบุรุษนอกจากจะเป็นการรักษา มรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่แล้ว ยังเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่น ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกลุ่มชาติพันธุ์ การปฏิบัติหรือการแสดงออกที่เป็นมรดกของ

บรรพบุรุษ ได้แก่ ภาษา ประเพณี ความเชื่อ และนิทานปรัมปรา ที่กล่าวถึงความเป็นมาของบรรพบุรุษในการสร้างกลุ่มและถิ่นที่อยู่ ซึ่งเป็นการสร้างความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษ ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และต้องการรักษากลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มตนไว้ และการนับถือเครือญาติหรือบรรพบุรุษร่วมกัน เป็นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่พวก แสดงว่าเป็นพวกเดียวกันหรือเป็นส่วนหนึ่งของตระกูล เป็นการสร้างความรู้สึกร่วมกันว่าบุคคลนั้นมีพวกพ้อง มีญาติพี่น้อง ทำให้เกิดพลังที่จะประพฤติตนตามแบบอย่างที่คุณค่าในสังคมของตนปฏิบัติสืบต่อกันมา

ในความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ว่า คือ กลุ่มคนที่มีจุดกำเนิดของบรรพบุรุษร่วมกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน และพูดภาษาเดียวกัน ตลอดจนมีความรู้สึกในเผ่าพันธุ์เดียวกัน ตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ คือ กลุ่มคนจีน กลุ่มคนไทย กลุ่มคนพม่า กลุ่มคนลาว กลุ่มคนเขมร กลุ่มคนกะเหรี่ยง กลุ่มคนอินเดีย กลุ่มคนม้ง ปัจจัยสำคัญในการจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์คือ ความสำนึกของคนในกลุ่มนั้นว่า มีชาติพันธุ์ใด ปัจจัยทางด้านภาษาอย่างเดียวไม่สามารถกำหนดชาติพันธุ์ได้ ขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดที่สำคัญกว่า

นอกจากนี้ คนบางคนยังไม่อาจจะยึดในกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ตลอดไป เมื่ออยู่ในสิ่งแวดล้อมหนึ่ง ก็มีความสำนึกอย่างหนึ่ง เมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป ก็มีความสำนึกอีกอย่างหนึ่ง เช่น คนจีนที่เกิดในประเทศไทย และเรียนที่โรงเรียนคนไทย เมื่ออยู่ในหมู่เพื่อนที่โรงเรียนก็มักจะมองว่าตัวเองเป็นคนไทย แต่เมื่อกลับบ้านไปอยู่ในหมู่ญาติพี่น้องซึ่งพูดภาษาจีนก็จะมองว่า ตัวเองเป็นคนจีน ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ คนเชื้อสายกูยในประเทศไทยอาจจะเป็นคนกูย คนอีสาน หรือ คนไทยก็ได้ เช่นเดียวกัน

การที่คน ๆ หนึ่งมีความรู้สึกว่าเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มได้ ไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาด และไม่ใช่เรื่องที่ผิดหรือถูก แต่เป็นการแสดงให้เห็นว่า ความสำนึกในเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้และไม่ถาวร เมื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีความสำนึกในกลุ่มชาติพันธุ์อย่างชัดเจนไม่เปลี่ยนแปลง คนกลุ่มนั้นก็มักจะเป็นคนที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และสัญชาติสอดคล้องกัน

ยศ สันตสมบัติ, อ้างอิงจาก สุพรรณษา อติประเสริฐกุล, (2552) นิยามความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ว่า หมายถึง กลุ่มคนที่พูดภาษาเดียวกันเป็นหน่วยงานทางสังคมหรือระบบเครือญาติกัน ผ่านประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ชุดเดียวกัน และมีแบบแผนทางวัฒนธรรมที่คล้ายกัน อย่างไรก็ตาม งานวิชาการด้านมนุษยวิทยาที่ผ่านมามักนำเอาภาษากับชนชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์ไปโยงกันอย่างแยกไม่ออก จึงระมัดระวังในการจำแนกแยกแยะระหว่าง “ภาษา” กับ “กลุ่มชาติพันธุ์” เพราะกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งอาจพูดได้หลายภาษา หรือคนสองกลุ่มที่พูดภาษาเดียวกัน ก็ได้ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเสมอไป

กล่าวโดยสรุป ในความเป็นชาติพันธุ์นั้น คือ กลุ่มชนที่มีภาษาและบรรพบุรุษทางวัฒนธรรมร่วมกัน ตลอดทั้งประเพณีพิธีกรรมที่ปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งแสดงให้เห็นเอกลักษณ์ออกมา ดังนั้น การสืบทอดวัฒนธรรมของบรรพบุรุษเป็นการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่นร่วมกัน สิ่งที่แสดงออกมาถึงมรดกทางวัฒนธรรม ได้แก่ ภาษา ประเพณีและพิธีกรรม ตลอดทั้งเรื่องเล่าตำนานปรัมปราต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกร่วมกันในกลุ่มชาติพันธุ์

1.8.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอ

เยอ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาอยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ มีลักษณะวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตน ภาษาของชาวเยอจัดอยู่ในกลุ่มภาษาตระกูลมอญ-เขมร ซึ่งปัจจุบันสังคมมีการเปลี่ยนไป แต่กลุ่มชาติพันธุ์เยอมีการรักษาวัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์ และการรำลึกถึงบรรพบุรุษสืบทอดถึงปัจจุบัน การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์เยอมีหลายด้าน ทั้งด้านสังคมและด้านวัฒนธรรม ดังนี้

ปราโมทย์ นิลกำแหง (2554) ศึกษาปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวกวยเยอ ในจังหวัดศรีสะเกษ พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวกวยเยอคือ ความสะดวกในการเข้าถึง ระดับการศึกษาฐานะทางเศรษฐกิจ การสื่อสารระหว่างบุคคล การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม และการติดต่อกับสังคมภายนอก ซึ่งปัจจัยดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นตัวพยากรณ์ที่ดีในการพยากรณ์ การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวกวยเยอกับวัฒนธรรมไทยทั่วไป

จากการวิจัยของ (เทอดชาย เอี่ยมลำน้า, 2542) ศึกษาเรื่อง ความทันสมัยและพิธีกรรมทางศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ: กรณีศึกษาหมู่บ้านสำโรงโคเคาะ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า การศึกษาถึงพิธีกรรมทางศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ชาวบ้านสำโรงโคเคาะจะประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นหลัก เช่น พิธีการบวชนาค พิธีงานบุญมาฆบูชา พิธีงานบุญเข้าพรรษา พิธีงานบุญออกพรรษา พิธีงานบุญกฐิน ผนวกกับการปฏิบัติพิธีกรรมตาม “ฮิตสิบสอง” ตามแบบชาวอีสานทั่วไป เช่น พิธีงานบุญข้าวจี พิธีงานบุญพระเวส พิธีงานบุญบั้งไฟ พิธีงานบุญข้าวสาก ควบคู่ไปกับความเชื่อถือในอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวผีसांगเทวดาและวิญญาณบรรพบุรุษ เช่น พิธีเลี้ยงผีปู่ตา พิธีเลี้ยงผีตาแฮก ซึ่งในพิธีกรรมบางอย่างยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในพุทธศาสนาและความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติรวมอยู่ด้วยกัน

การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์เยอในงานของ (สุพรรณา อติประเสริฐกุล, 2552) เรื่อง “ความเป็นเยอในบริบทพหุวัฒนธรรม: ศึกษากรณี หมู่บ้านใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ” แสดงให้เห็นความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เยอว่า ชาวเยอมีการนับถือพุทธศาสนากับการนับถือผีอยู่ร่วมกัน เนื้อหาของพุทธศาสนาของชาวเยอไม่มีความแตกต่างกับพุทธศาสนาของชาวไทย การแต่งการของชาวบ้านที่มาเข้าวัด และวิธีการจัดพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับวันออกพรรษาจะแสดงให้เห็นถึงความเป็นเยอก็ตาม

แต่คนไทย คนไทยเชื้อสายจีนและคนลาว ก็สามารถเข้าร่วมในพิธีนั้นได้ ส่วนพิธีกรรมที่มีการทำบุญซึ่งจัดโดยชาวบ้านในชุมชนนั้น สิ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงอัตลักษณ์ความเป็นอยู่ที่ชัดเจนที่สุดคือภาษาเยอ ส่วนพิธีกรรมที่จัดขึ้นจากทางอำเภอซึ่งเป็นการจัดพิธีการร่วมกัน เช่น ในงานพระยาโกตะศิลา รำลึกจะแสดงให้เห็นภาพถึงความเป็นอยู่ที่ชัดเจนกว่า การใช้ภาษาเยอ การแต่งกายด้วยชุดชาวเยอ การรำเซ็งสะโน

เครื่องดนตรีพื้นถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอคือ สะโน (อัครพล ชูเชิด, 2543) วิจัยเรื่อง การศึกษาเครื่องดนตรีสะโนของเมืองคง จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ชาวเยอเป็นชนชาติพันธุ์ในตระกูลมอญ-เขมร มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันตามสถานที่อยู่อาศัย เช่น ข้า, กวย และส่วย เป็นต้น มีภาษาเป็นของตนเอง มีวัฒนธรรมดนตรีที่ยาวนาน เครื่องดนตรีที่เด่นที่สุดคือ สะโน ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีที่มีลักษณะทางกายภาพ เช่นเดียวกับ เสนงเกล ของชาวส่วย มีบทบาทหน้าที่คล้ายสังข์ และภาพของอินเดียบราณ์ ซึ่งใช้บรรเลงในพิธีกรรมของกลุ่มชน ชาวเยอนิยมใช้สะโนแขวนคล้องคอ เพื่อใช้บรรเลง เป็นสัญญาณเวลาเข้าป่าในสมัยโบราณ และใช้บรรเลงประกอบพิธีแข่งเรือบวงสรวง เจ้าพ่อตงภูดิน และพิธีบวงสรวงพระยาโกตะศิลา ผู้เป็นบรรพบุรุษของชาวเยอ ตลอดจนการรักษา วัฒนธรรมดนตรีก็ยังปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ มาอย่างเช่นเดิม

ทั้งนี้ ภาพรวมของการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์เยอ เป็นการศึกษาในด้านวัฒนธรรม ทั้งประเพณี พิธีกรรม ภาษา ตลอดจนการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์เยอนั้นเป็นกลุ่มชนที่มีเอกลักษณ์ในด้านภาษา และประเพณีไหว้ผีบรรพบุรุษ ปัจจุบันชาวเยออำเภอราชไศลเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม แต่สังคมชาวเยอก็ยังรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมไว้อย่างเหนียวแน่น ซึ่งสังเกตได้จากการใช้ภาษา และสืบทอดประเพณีไหว้ผีบรรพบุรุษ ดังนั้น กลุ่มชาติพันธุ์เยอจึงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่น่าสนใจในการศึกษาด้านานที่จะทำให้เข้าใจวัฒนธรรมชาวเยอได้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้นนั้น ผู้วิจัยจะได้ศึกษาและนำมาเป็นแนวทางในการวิจัยในครั้งนี้ กล่าวได้ว่า การศึกษาทางด้านคติชนวิทยาในแง่ของแนวคิดบทบาทหน้าที่ จะเห็นว่าบทบาทหน้าที่ของคติชนมีความสำคัญที่จะศึกษาบริบทสังคมในวัฒนธรรมที่หลากหลายทั้งเป็นการอธิบายสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติ-สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจนเหตุผลต่าง ๆ ของพฤติกรรมมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนสังคม ดังนั้น บทบาทของคติชนจึงเป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาบริบททางวัฒนธรรมมนุษย์

ตำนานปรัมปราถือว่าเป็นข้อมูลทางคติชน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในกลุ่มชนชาวเยอ ทั้งที่เป็นเรื่องเล่าและการจดบันทึก เป็นเรื่องที่มีมานานก่อนที่จะเกิดประวัติศาสตร์มนุษย์ เป็นเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นความจริงและความศักดิ์สิทธิ์ ในกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีเรื่องที่เป็นตำนานปรากฏ เมื่อตำนานเกิดขึ้นมาตั้งแต่บรรพกาล ตำนานจึงเป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงภาพความหมายทาง

วัฒนธรรม และอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นบนโลกมนุษย์ ดังนั้น การศึกษาดำเนินกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ในแนวคิดบทบาทหน้าที่ของตำนาน จึงเป็นประเด็นการวิจัยในครั้งนี้

บทที่ 2

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอและท้องถิ่นศรีสะเกษ

ในบทที่ 2 จะกล่าวถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอและท้องถิ่นในจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อจะเป็นข้อมูลแสดงให้เห็นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ และเป็นการทำความเข้าใจของกลุ่มชาติพันธุ์เยอและท้องถิ่นศรีสะเกษ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นและเข้าใจถึงบริบทของกลุ่มชาติพันธุ์เยอและท้องถิ่นศรีสะเกษ อันจะนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการทำวิจัยครั้งนี้ ดังจะเสนอให้ทราบ ต่อไปนี้

2.1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอ

เยอ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พบในแถบอีสานใต้และอีสานเหนือบางส่วน รวมทั้งฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของชาวเยอนั้นสามารถศึกษาได้จากหลักฐานของการประชุมพงศาวดารที่กล่าวว่า ในครั้งที่กษัตริย์ขอมปกครองนครจำปาศักดิ์นั้น ชาวข่าเป็นชนอีกกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในแถบนั้น ซึ่งชาวข่าเรียกตัวเองว่าหลายอย่าง เช่น จะระแด บรู กุย ฯลฯ โดยข่ามีอยู่ 2 กลุ่ม คือ

(1) กลุ่มที่อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอยู่กระจัดกระจายตามเมืองขึ้นของจำปาศักดิ์เนื่องจากในสมัยที่นครจำปาศักดิ์ตั้งเป็นรัฐอิสระ มีเจ้าสร้อยสมุทรพุทธานุการปกครอง พ.ศ. 2251-2257 ได้ขยายอำนาจเข้ามาครอบครองเขตพื้นที่เมืองอีสาน และอพยพชนชาวข่าและชาวลาวมาตั้งถิ่นฐานอยู่ฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ข่าที่อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเรียกว่า ข่าระแด ข่าวะ ข่าบรู ข่ากุย (กวย)

(2) กลุ่มที่อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงจะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กุย เดิมก๊วยนี้อยู่ในเขตเมืองอัตปือแสนปาง สาละวัน อพยพมาอยู่ในประเทศไทยเมื่อใดไม่ปรากฏ ในสมัยรัชการที่ 3 เรียกพวกนี้ว่า “ส่วย” ซึ่งมีทั้งส่วยที่อยู่ดินแดนเขมรและส่วยที่อยู่ติดเขตแดนลาว ส่วยที่อยู่ใกล้เขมรบางพวกยังคงรักษาวัฒนธรรมภาษาของตัวเองไว้ เรียกว่า “เยอ” (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524: 437; อ้างอิงจากสุพรรณษา อติประเสริฐกุล, 2552: 27)

ความสัมพันธ์ทางสังคมกับชื่อชนชาติในหนังสือของ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524: 432) อธิบายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมมีบทบาทในการกำหนดชื่อเรียกอย่างกว้างขวาง ส่วย เป็นชื่อที่ไทยเรียกชนชาติที่พูดภาษาในตระกูลมอญ-เขมร พวกใหญ่พวกหนึ่งทางภาคอีสาน บริเวณที่อยู่ของส่วยคือพื้นที่ป่าดงระหว่างแม่น้ำมูลกับเทือกเขาดงรัก นับตั้งแต่จังหวัดบุรีรัมย์ ผ่านสุรินทร์ และศรีสะเกษ ไปจนถึงอุบลราชธานี ส่วนใหญ่ของพวกส่วยอยู่ทางฝั่งใต้แม่น้ำมูลลงมาทั้งสิ้น โดยอยู่ต่างหากไม่ปะปนกับชน

พื้นเมืองชาวสุรินทร์ ทางฝั่งเหนือแม่น้ำมูลขึ้นไปได้พบบ้าง แต่มีประปราย ยกเว้นเขตอำเภอสุวรรณวารี (โขงเจียม) และเขมราฐ ทางตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมีอยู่มากในบรรดาจังหวัดทั้งสี่ที่มีพวกลาวอยู่นั้น จังหวัดที่มีลาวอยู่หนาแน่นที่สุดคือ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อราวประมาณ พ.ศ. 2450 ขึ้นไปนี้เอง ศรีสะเกษยังเป็นเมืองส่วยทั้งเมือง และมีพวกลาวเวียง (ลาวสาขาเวียงจันทน์) เข้าไปตั้งหมู่บ้านอยู่แทรกพวกลาวไม่กีแห่ง

แต่อย่างไรก็ดี เนื่องจากวัฒนธรรมของลาวสูงกว่า การผลิตของลาวก็สูงกว่า จึงดึงดูดเอาพวกลาวให้หันมาใช้ชีวิตแบบลาว พูดภาษาลาว พวกลาวปรับตัวได้เร็วมาก ปัจจุบันจึงลึนกับลาวหรือกลายเป็นลาวไปแทบทั้งหมด คนที่นี้จึงมีเค้าหน้า รูปร่างแบบส่วย แต่พูดภาษาลาว ใช้วัฒนธรรมลาว และส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้ก็บอกไม่ได้แล้วว่าเดิมทีเคยตนเป็นส่วยเผ่าไหนตระกูลไหน หรืออาจจะลึนไปแล้วด้วยซ้ำว่าครั้งหนึ่งตนเองเป็นส่วย

พวกลาวหันมาพูดภาษาลาวนั้น ทั้งภาษาเดิมของตนสิ้นเชิงทีเดียว และพูดภาษาลาวด้วยลิ้นส่วยของตน ภาษาลาวที่พูดจึงเป็นภาษาลาวที่มีสำเนียงแปลกออกไปอีกแบบหนึ่ง และมีความสามารถในการใช้สระเอื้อได้ (ลาวเวียงเดิมมีแต่สระ เอีย เช่น เมือง ว่า เมียง เสือ ว่า เสีย พวกลาวพูดสระเอื้อได้ เพราะลิ้นของเขามีภาษาเดิมของเขามีเสียงนี้) ปัจจุบันนี้พวกลาวที่ยังคงรักษาภาษาเดิมของตนไว้คือพวกที่ยังเรียกว่าส่วย หรือพวก เยอ ในทุกวันนี้ ร่องรอยที่แสดงว่าศรีสะเกษเป็นเมืองส่วยทั้งเมืองนั้น นอกจากจะเห็นจากตัวเลขสำมะโนครัวสมัยนั้นแล้ว ยังมีตกค้างอยู่ในภาษาพูดอย่างหนึ่งคือ ชาวจังหวัดใกล้เคียงยังคงเรียกชาวศรีสะเกษว่า “ส่วยศรีสะเกษ” อยู่จนทุกวันนี้

พวกลาวในบริเวณนี้ทั้งหมด เดิมทีเคยก็ไม่มีชื่อว่าส่วย ทางกรุงเทพฯ เรียกกันว่า “เขมรป่าดง” และเรียกบริเวณจังหวัดริมแม่น้ำมูลทั้งสี่ว่า บริเวณเขมรป่าดง

ชาวส่วยเหล่านี้ พื้นเพภูมิลำเนาขึ้นอยู่กับที่แขวงอัตตะปือจำปาศักดิ์และสาละวันของของประเทศลาว พวกลาวข้าง (อาชีพอพยพ) ที่สุรินทร์นั้น มีประวัติดั้งเดิมว่าอพยพมาจากเมืองแสนปาง และเมืองอัตตะปือทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในลาวใต้ โดยอพยพเข้ามาอยู่ ณ บริเวณเขตจังหวัดสุรินทร์ (พ.ศ. 2199-2231) การอพยพครั้งนั้นเข้ามากันมาก มาตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองอยู่เป็นแหล่งสำคัญ ๆ หลายแห่ง เป็นต้นว่าในอำเภอศีขรภูมิ อำเภอสังขะ อำเภอรัตนบุรี ฯลฯ พวกที่อพยพเข้ามานี้คือชนชาติที่ในลาวเรียกว่า ข่า แต่ทางไทยเรียกว่า “เขมรป่าดง” พวกข่าหรือพวกเขมรป่าดงเหล่านี้ได้สืบตระกูลขยายเชื้อสายงวาว สร้างบ้านแปลงเมือง มีเจ้าเมืองกรมการเป็นชนชาติของเขาเอง

ในสมัยระหว่างกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ในระยะ พ.ศ. 2320-2350 กองทัพไทยได้ไปตีเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองโขง และอัตตะปือ (คือแขวงจำปาศักดิ์และแขวงอัตตะปือในปัจจุบัน) ได้กวาดต้อนเกลี้ยกล่อมเอาพวก “เขมรป่าดง” เข้ามาอยู่ในเขตสุรินทร์และศรีสะเกษเป็นจำนวนมาก เช่นในคราว พ.ศ. 2320 ได้มาถึงสามหมื่นคน (ต้องเทียบกับสถิติพลเมืองไทยในยุคนั้น ตามที่สังฆราช ปาลเลอกัวส์สมัยรัชการที่ 3 จดไว้ว่า ทั้งประเทศไทยและพลเมืองราวประมาณ 6 ล้านคน หมายถึง

ขอบเขตประเทศไทยสมัยยังไม่เสียดินแดนให้กับฝรั่งเศส) หลังจากนั้นก็ยังกวาดต้อนเกลี้ยกล่อมเอา
ครัว “เขมรป่าดง” มาจากฝั่งซ้ายอีกหลายครั้ง จนเกิดเมืองเขมรป่าดง เพิ่มขึ้นมาใหม่อีกหลายเมือง

ความจริงที่ว่าพวกส่วยในลุ่มแม่น้ำมูล คือข้าทอปปยพามาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงแขวงสาละวัน
จำปาศักดิ์ อุตตะป้อนั้น ยังมีติดอยู่ในชีวิตทางวัฒนธรรมของชาวศรีสะเกษทุกวันนี้ นั่นคือพิธีขึ้นบ้าน
ใหม่ ในการขึ้นบ้านใหม่ จะทำพิธีสะท้อนถึงการอพยพนี้อยู่ คือจัดให้ผู้เฒ่าผู้แก่ขึ้นไปอยู่บนเรือน
พวกที่จะขึ้นบ้านใหม่จัดขบวนแห่เป็นพวก คนบนเรือนก็จะทักถามมาว่ามาจากไหน มาดีหรือมาร้าย
พวกที่แห่ขึ้นบ้านใหม่ก็จะตอบตามทำเนียบว่า “มาจากเมืองมันคำทอง” เมืองมัน นั่นคือชื่อเดิมของ
เมืองสาละวัน และเมืองคำทองก็อยู่ในเขตติดต่อระหว่างแขวงสาวันอุตตะปอในปัจจุบัน สรุปเป็น
ความได้ว่าส่วยนั้นก็คือ ข้า ทอปปยพามาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเป็นพวกที่ไทยเรียกในครั้งโบราณว่า
เขมรป่าดงมาก่อน

สาเหตุที่จะมาเรียกชนพวกนี้ว่า “ส่วย” มาเกิดขึ้นในภายหลัง พันตรีเอริก ไฮเดนฟาเดน
รองผู้ตรวจราชการตำรวจภูธรภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2451-62 ผู้สนใจศึกษาความเป็นมาของพวก
ส่วย กล่าวว่าเหตุที่มาเรียกว่าพวกส่วนนี้เพียงมาเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อสมัยรัชการที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้
เอง “ในสมัยพระนั่งเกล้า (พ.ศ. 2367-2394) มีการสำรวจสำมะโนครัวในเขตอีสานตรงบริเวณนี้ และ
แบ่งคนออกตามความประสงค์ที่จะให้เสียส่วยดังนี้ ลาว เขมร และส่วย (กฺย) ปัจจุบันนี้ หรือตั้งแต่กว่า
40 ปีมาแล้ว คำเรียกชื่อว่าส่วยลาว ส่วยเขมร หมายถึงพวกกฺยที่เปลี่ยนมาพูดภาษาลาวหรือเขมร”

อันที่จริงพวกส่วยนั้น (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524: 446) กล่าวว่า มีชื่อเรียกตัวเองว่า เขาเรียกตัวเองว่า
กวย ซึ่งแปลว่า คน เป็นคำในภาษาของเขาเอง และยังเรียกเช่นนี้อยู่จนทุกวันนี้ คำ กวย นี้ตรงกับ
สำเนียงของพวกส่วยที่อยู่ทางภาคเหนือของเขมรที่เรียกตัวเองว่า โกีย หรือ กฺย ซึ่งก็แปลว่าคนดังที่ได้
กล่าวมาแล้ว (แต่ในลาวใต้ไม่ปรากฏว่าเรียกด้วยคำนี้) นอกจากคำรวมว่า กวย แล้วยังมีชื่อซอย
แบ่งกลุ่มแบ่งโคตรออกไปอีก เป็นต้นว่า มลอ มลัว มอาย กันเดรา เยอ นลัวร์ นตรา เปอร์ หรือ เปลีอ์
พวกที่อยู่ในเขตเขมรนั้น บางพวกชาวเขมรก็ตั้งชื่อให้ เช่น กฺยดำเรย ดำเรยเป็นภาษาเขมร แปลว่าช้าง
ที่เรียกดังนั้นก็เพราะพวกนี้มีอาชีพจับช้างขาย มีความชำนาญในทางนี้มากเป็นพิเศษ ในเขตไทยที่เรียก
พวกกวยที่ชำนาญจับช้างว่า ส่วยช้าง หรือ ส่วยโพน อันที่จริงแล้วพวกที่กวยหรือส่วยเรียกช้างว่า
เจียม หรือ อะเจียม พวกกวยที่ชำนาญการจับช้างมักจะข้ามแม่น้ำโขงตรงปากแม่น้ำมูล ไปยังแขวง
จำปาศักดิ์ของลาวในฤดูฝน เพื่อจับช้างป่ามาขาย ตรงที่ทำน้ำข้ามกลับมายังฝั่งไทยตรงปากแม่น้ำมูล
นั้นเรียกว่า โขงเจียม (เจียม = ช้างในภาษากวย) อยู่ในอำเภอสุวรรณาริ จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอ
นี้เดิมเรียกด้วยภาษากวย (ส่วย) ว่า อำเภอโขงเจียม พวกกวย (ส่วย) คงเรียกชื่อดั้งเดิมของเขายู่จน
ตราปัจจุบัน

สาเหตุที่ชาวกวยอพยพมาในดินแดนไทยนี้น่าจะมาจาก (เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, 2546: 40; อ้าง
ถึงใน สุพรรณษา อติประเสริฐกุล, 2552: 28) กล่าวว่า ได้เกิดเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นในเวียงจันทน์ ชาว

กวยที่พวกลาวเรียกว่า “ข้า” ได้อพยพมาทางฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งหมายถึง มีพวกข้าอพยพเข้ามาอยู่บริเวณภาคอีสานของไทยนั่นเอง ประกอบกับเมืองเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรได้สถาปนาจำปาศักดิ์เป็นรัฐอิสระจากเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2256 ได้มีพวกข้าบางพวกหนีอำนาจการปกครองของพระองค์ เข้ามาอยู่ในดินแดนอีสานของไทยปัจจุบัน โดยส่วนหนึ่งจะอพยพมาทางบกเข้ามาอยู่บริเวณแถบอีสานตอนใต้ ส่วนอีกพวกหนึ่งจะเข้ามาทางปากแม่น้ำมูลมาอาศัยในเขตจังหวัดอุบลราชธานีและศรีสะเกษ ในขณะเดียวกันเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรได้เกณฑ์พวกลาว ข่าระแด ข่าวะ ข่าบรู และข้ากวยเข้ามาตั้งเมืองอยู่ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคามและขอนแก่นเพื่อการขยายอาณาเขต เมื่อ พ.ศ. 2320 พระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรีต้องการขยายอำนาจ จึงได้ส่งกองทัพนำโดยพระยาจักรีและพระยาสุรสีห์ผู้น้องเป็นแม่ทัพยกไปรบกับลาว สงครามในครั้งนั้นทำให้ประเทศลาวตกเป็นประเทศราชของไทย พวกกวยหรือข้าจึงถูกกวาดต้อนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาในภาคอีสานของไทยด้วย

หลักฐานสำคัญอีกฉบับหนึ่งที่เขียนบันทึกเรื่องราวการอพยพของชาวลาว (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524: 512) อธิบายว่า ใน พ.ศ. 2237 ทางนครเวียงจันทน์เกิดการรัฐประหารกันขึ้น เสนาบดีชิงราชบัลลังก์ได้ พวกราชตระกูลต้องลี้ภัยการเมืองลงมาอาศัยนางพญาข้าผสมลาวแห่งนครกาลจำบากนาคบุรีศรีเชื้อสายเจ้าลาวซึ่งเริ่มเข้าสัมพันธ์กับข้าเมื่อรุ่นนางเภาและนางแพงก็กระชับเกลียวกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว โดยเฉพาะทางราชวงศ์เวียงจันทน์ที่อพยพลี้ภัยลงมานั้น มีนักคิดประจำตระกูลมาด้วยคนหนึ่งคือพระครูยอดแก้ว วัดโพนเสม็ดมีศิษย์ห้าคน ติดตามลงมาจากลาวกลางก็หลายพัน ท้ายที่สุด นครกาลจำบากก็ตกอยู่ในมือของตระกูลลาว เปลี่ยนชื่อเป็น “นครจำปาศักดิ์นัคบุรี” มีกษัตริย์เชื้อสายลาวที่อพยพลงมานั้น ครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. 2256 ชื่อพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร (พ.ศ. 2256-2281) แล้วจัดการปกครองหัวเมืองข้าทั้งปวงทั้งในเขตลาวได้ (สาละวัน-จำปาศักดิ์-อัตตะปือ) ตลอดมาจนถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ถึงเมืองศรีนครเขต (ศรีสะเกษ)

ฝ่ายพวกข้า แม่นางพญาข้าจะยอมรวมกับพญาลาวไปแล้ว พวกไพร่บ้านพลเมืองก็ยังไม่ปลงใจด้วย ทางฝ่ายราชสำนักลาวที่เคยอาศัยพระพุทธศาสนาเข้าช่วยมาตั้งแต่หลบหนีมาจากเวียงจันทน์โดยบารมีของพระครูยอดแก้ว วัดโพนเสม็ด ก็ต้องอาศัยอิทธิพลของพระพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้อิทธิพลของพระครูยอดแก้วเอาชนะใจของพวกข้าที่ถือผีแต่ดั้งเดิม อาศัยศิษย์ของพระครูยอดแก้ว (โพนเสม็ด) ไปเป็นเจ้าเมืองปกครองข้า จะสังเกตได้จากชื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ของอาณาจักรจำปาศักดิ์ยุคเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร มีคำเรียกนำหน้าว่า จารหลายคน เช่น จารเชียง เจ้าเมืองศรีนครเขต (ศรีสะเกษ) จารโสม เจ้าเมืองท่งฤทธิ์กระบือ (อัตตะปือหรืออิตรกระบือ)

เอกราชของรัฐข้าที่มีชนชั้นปกครองเป็นลาวสิ้นสุดลงเมื่อมีอายุได้ 65 ปีนี้เอง ใน พ.ศ. 2320 พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกทัพไปรุกรานและยึดได้นครจำปาศักดิ์ไว้เป็นประเทศราช เป็นที่น่าสังเกตว่ากำลังสำคัญที่ร่วมกับไทยในการรุกรานรัฐขานครจำปาศักดิ์ครั้งนี้ก็คือพวกข้าที่อพยพเข้ามาอยู่ ณ

บริเวณเมืองสุรินทร์ (ยุคนั้นเรียกเมืองประทายสมัน) และเมืองศรีสะเกษ (ในยุคนั้นทางไทยเรียกตามชื่อเมืองขุขันธ์ ซึ่งบัดนี้เป็นอำเภอหนึ่งของศรีสะเกษ) (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524: 516)

เรื่องราวการอพยพของลาวมีบันทึกในหนังสือ อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ เล่ม 4 (ทวีศักดิ์ บุญสุ, 2537: 41; อ้างอิงจาก สุพรรณา อติประเสริฐกุล, 2552: 28) ได้บันทึกไว้ว่า มีชาวเยอจำนวนหนึ่งได้อพยพจากเมืองคงซึ่งอยู่ทางเหนือของหลวงพระบาง โดยเคลื่อนย้ายอาศัยการล่องเรือมาตามลำน้ำโขงแล้วเดินเรือเข้าสู่ปากแม่น้ำมูลในดินแดนภาคอีสานของไทยซึ่งอยู่ในเขตอำเภอโขงเจียมในปัจจุบัน จากนั้นก็ล่องเรือมาจนถึงปากห้วยสำราญในอำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ แล้วแบ่งการอพยพออกเป็น 2 สาย ดังนี้ สายแรกนำโดยพระยาขุขันธ์ได้นำคนไปอาศัยอยู่ที่บ้านปราสาทเยอ ในเขตอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ส่วนสายที่สองนำโดยพระยาตะกั่วซำ ได้เดินเรือต่อมาตามลำน้ำมูลแล้วมาขึ้นฝั่งที่วัดเก่าแห่งหนึ่ง (ปัจจุบันคือ วัดใต้ บ้านใหญ่ ตำบลเมืองคง อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ) จากนั้นพระยาตะกั่วซำได้นำชาวเยอขึ้นมาตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอราษีไศลในปัจจุบันไป 3 กิโลเมตร แล้วตั้งชื่อชุมชนว่า “บ้านเมืองคง” ตามชื่อดั้งเดิมเมืองเดิมที่ได้อพยพมานั้น และได้กระจายไปตั้งถิ่นฐานใหม่หลายหมู่บ้านในจังหวัดศรีสะเกษ

ไผท ภูธา (2558: 145) อธิบายให้เห็นว่า ทางฝ่ายครุโพนสะเม็ก (โพนเสม็ด) กลุ่มที่ทำให้เกิดการโยกย้ายคนจากเวียงจันทน์สู่อีสานคราวนั้น พอช่วง พ.ศ. 2235-2245 พระครุโพนสะเม็กได้รวบรวมผู้คนจากเวียงจันทน์และที่อื่น ๆ ทุกแห่งหน มาบูรณะพระธาตุพนม มีการคัดเลือกเอาคน 3,000 ครัวไว้เป็น “ทาสโอกาส” ฝาดูแลพระธาตุพนมสืบไป เสร็จดีแล้วเลยพาออกไปสู่แดนใต้ ลัดมาสู่บริเวณกลางภาคอีสาน แล้วก็สร้างเมืองหนึ่งขึ้นริมฝั่งแม่น้ำชี ชื่อว่า “เมืองแสนล้านช้าง” เมืองนี้ถูกเปลี่ยนชื่อเมื่อประมาณ พ.ศ. 2460-2470 เพื่อเป็นที่ระลึกที่สยามเสียเมือง มโนไพรด้านตะวันออกของเขมรให้แก่ฝรั่งเศสไป ว่า “เมืองพนมไพร” จังหวัดร้อยเอ็ด ท่านศรีพนม สิทธิวรสาร คนพนมไพรเล่าว่า มีหลักฐานของการสร้างเมืองนี้อยู่วัดกลาง และมีความน่าจะเป็นอีกอย่างก็คือ “เมืองราษีไศล” น่าจะมีคนมาจากเวียงจันทน์คราวนั้น มาเติมปะปนอยู่กับคนท้องถิ่นเดิม คือ กวย หรือ กูย

พระครุโพนสะเม็กตั้งอาณาจักรจำปาสักขึ้นในที่ใกล้ ๆ ปราสาทวัดภู อันเป็นเมืองเก่าของจามขอม ที่แดนลาวใต้ เป็นลาวอาณาจักรที่สาม โดยขึ้นไปรับเจ้าหน่อกุมารหรือเจ้าชายศรีสมุทรพุทธางกูรโอรสเจ้านางสุมังคลาคนที่ภูชะง้อหอคำมาเป็นเจ้าชีวิต

ผู้คนได้หลั่งไหลจากอาณาจักรหลวงพระบางและเวียงจันทน์ไปสู่ดินแดนอาณาจักรที่เกิดขึ้นใหม่ คือ ไปอยู่ที่บางส่วนของอีสานที่หันไปขึ้นต่ออาณาจักรจำปาสัก ได้แก่แถบแม่น้ำมูล-ชีตอนกลางลงไป ในตอนแรกมีหลักฐานบอกว่า “เขตแดนจำปาสัก ด้านตะวันออกอยู่ไม่ลืมหั่นแดนแก้ว ทิศเหนือถึงอันสามขวย ทิศใต้ถึงหลี่ผี ทิศตะวันตกถึงหลักทอดยอนน้ำยัง ปัจจุบันอยู่ อำเภอสมเด็จ กาฬสินธุ์-เมืองท่ง หรือสุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด-ห้วยคะยุงหรือห้วยชะยุง” (ความที่กล่าวในตำนานว่า ยางสามต้นกับอันสามขวย อันบอกเขตแดนด้านบนของจำปาสัก ยังคงเป็นคำปริศนา ที่ยังไม่มีผู้ชี้ชัดว่าเป็นที่ใด)

พื้นที่ภาคอีสานนอกเขตนี้ ต่างขึ้นต่อเวียงจันทน์ตอนหลังจึงเอาหลักฐานว่าดินแดนของจำปาสักที่เขตอีสานใต้แม่น้ำมูลมี เมืองเดชอุดม ศรีสะเกษ ขุขันธ์ สุรินทร์ นางรอง และเมืองเล็กเมืองน้อยอื่น ๆ นั้น เป็นเขตอาณาจักรกวยหรือกวยหรือข้าหนานแน่มาก หนาแน่นติดต่อไปจนถึงฝั่งตะวันออกของน้ำตกหลี่ผี ประกอบไปด้วยหลายสิบกลุ่มหลายสิบเผ่า ที่ต่างก็ปกครองตนเองเป็นเอกเทศ

ภาพที่ 2.1 แผนที่แสดงอาณาเขตลาวที่แยกออกเป็นสามอาณาจักรในระหว่าง พ.ศ. 2250-2270
ที่มา: ไพท ภูธา (2558: 145)

การเกิดขึ้นของอาณาจักรจำปาสักนี้ นับว่าเป็นการไหลเข้าสู่ดินแดนภาคอีสานของคนลาวครั้งหนึ่งที่สำคัญ มีชุมชนเกิดขึ้นใหม่ในครั้งนี้อยู่หลายแห่งแต่ในประวัติศาสตร์ไม่ได้กล่าวถึง หรืออาจกล่าวถึงแต่ยังค้นคว้าไม่พบ มีแต่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ของผู้เขียนพบว่า ในระหว่างนี้ มีคนจากเวียงจันทน์อพยพไปเพิ่มเติมชุมชนเก่าหลายชุมชน เช่น ที่เขตสองฝั่งลุ่มน้ำชีตอนปลาย ที่คำเขื่อนแก้ว ที่เขตอำเภอราชสีห์ ที่อำเภอนมไพร ที่อำเภอบึงสามพัน และบางส่วนของบุรีรัมย์ เช่น ท่าตูม ฯลฯ

เผ่าเยอนันเป็นส่วนหนึ่งของชาวส่วย กวยหรือกวย (ประจวบ จันทน์หมื่น, 2550: 53) กล่าวว่าในอดีตกระจัดกระจายอยู่ตามสองฝั่งแม่น้ำโขงทางตอนใต้ของประเทศลาว แถบเมืองอัตปือแสนปาง และนครจำปาศักดิ์แล้วมีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานยังประเทศไทย โดยเฉพาะจังหวัดศรีสะเกษ เนื่องจากสาเหตุการแสวงหาถิ่นฐานที่เหมาะสมในการดำรงชีวิต การสงครามภายในประเทศและการเกิดโรคระบาด ชาวเยอนันศรีสะเกษกลุ่มนี้ได้อพยพมาเมื่อประมาณ พ.ศ. 2265 โดยใช้เรือล่องตามแม่น้ำโขงข้ามมายังฝั่งประเทศไทยสันนิษฐานว่าอพยพมาพร้อมกับชนชาติส่วยที่มีผู้นำชื่อตากะจะและเชียงขัน

เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บ้านปราสาทสี่เหลี่ยม ดงลำดวน ที่มีผู้เชื่อว่าเป็นบ้านดอนใหญ่ปัจจุบัน ส่วนชาวเยอณาโดยทั่วทวกระศิลา เมื่อล่องมาถึงปากน้ำมูล ทวกระศิลาได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่คงโคกหรือบ้านคงอำเภอราศีไศลปัจจุบัน และมีเยออีกกลุ่มมีหัวหน้าพาเดินทางไปตั้งถิ่นฐานที่บ้านขมิ้นโนนแกด อีกพวกหนึ่งเดินทางไปบ้านปราสาทเยอ อีกพวกหนึ่งเดินทางผ่านบ้านเก่าพันทา เจียงอี เลยมายังโนนที่มีต้นค้ออยู่และตั้งถิ่นฐานที่นั่น จึงเรียกว่าบ้านโนนค้อหรือบ้านโนนค้อในปัจจุบัน (ประวัติบ้านดอนใหญ่ อำเภอวังหิน จังหวัดศรีสะเกษ)

ชาวเยอเรียกตัวเองว่า “กวยเยอ” เพราะมีคำต่อท้ายว่า “เยอ” เช่น เจาเยอ (ไปเดอ) มุไฮเจาเยอ (หมู่เราไปเดอ) ปัจจุบันมีกลุ่มคนเยอกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดศรีสะเกษ เช่น อำเภอเมือง ที่บ้านโนนค้อ บ้านขมิ้น บ้านโนนแกด อำเภอราศีไศล ที่บ้านใหญ่ บ้านโนน บ้านหลุมโมก บ้านร่องโคก บ้านจิก บ้านกลาง อำเภอศิลาลาด ที่บ้านกุง บ้านขาม อำเภอพยุห์ ที่บ้านหนองทุ่ม บ้านสำโรงโคเฒ่า บ้านพรหมสวัสดิ์ อำเภอไพรบึง ที่บ้านโนนปลัด บ้านเขวา บ้านจังเอน และบ้านปราสาทเยอ

ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น กลุ่มชาติพันธุ์เยอหรือ ชาวเยอ ในการรับรู้และความเข้าใจของคนทั่วไปเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในตระกูลมอญ-เขมร กวย กุย บรู ส่วย เยอ ข่า ซึ่งมีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน แม้จะเคยถูกเรียกชื่อต่าง ๆ มากมายไม่ว่าจะเป็น กวย กุย ข่า ส่วย (อัครพล ชูเชิด, 2543) กล่าวว่า ภาษาเยอ เป็นภาษาเดียวกับภาษาส่วย เพียงแต่แตกต่างและเพี้ยนกันไป ผู้ชำนาญด้านภาษาบางท่านสรุปว่า เยอ คือภาษาส่วยที่ใกล้ชิดภาษาลาว ส่วยคือภาษาเยอที่ใกล้ชิดภาษาเขมร และภาษาส่วย เยอเป็นภาษาอ่อนไหวจากอิทธิพลของภาษารอบข้างแปลกแตกต่างกันชัดเจน ซึ่งง่ายต่อการสูญเสียทางภาษาในที่สุด แต่กลุ่มชาติพันธุ์นี้ก็มีความเข้มแข็งทางประเพณีและวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

2.2 สภาพทั่วไปของจังหวัดศรีสะเกษ

จังหวัดศรีสะเกษ เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในเขตภาคอีสานตอนล่าง ติดกับกัมพูชา มีเขาพนมดงรักแทรกเป็นแนวยาวกั้นระหว่างไทยกับกัมพูชา และมีแม่น้ำมูลไหลผ่าน ศรีสะเกษนั้นเป็นดินแดนแห่งทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นพื้นที่ดินร่วนปนทราย พื้นที่ตอนใต้ของจังหวัดในเขต อำเภอภูสิงห์ อำเภอขุนหาญ และ อำเภอกันทรลักษณ์ อันเป็นแนวเทือกเขาพนมดงรัก ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นอาณาบริเวณที่มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์และมีธรรมชาติอันเป็นระบบนิเวศที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัยของสัตว์ป่า ลักษณะภูมิอากาศโดยทั่วไปของจังหวัดศรีสะเกษ มีอากาศร้อนจัดในฤดูร้อนและค่อนข้างหนาวจัดในฤดูหนาว ในจังหวัดศรีสะเกษ มีชุมชนหลายกลุ่มตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งนี้เป็นผลมาจากการอพยพย้ายครัวเข้ามาของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ในอดีต ปัจจุบันยังคงปรากฏลักษณะเฉพาะทางกายภาพและวัฒนธรรมของกลุ่มคนเหล่านั้นอยู่ กลุ่มคนดังกล่าวได้แก่ ชาวลาว ชาวเขมร ชาวกูย (หรือส่วยหรือกวย) และเยอ

2.2.1 ประวัติศาสตร์จังหวัดศรีสะเกษ

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ, (2552) อธิบายข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จังหวัดศรีสะเกษว่า ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดศรีสะเกษก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่ปรากฏหลักฐานแน่นอน มีการจดบันทึกไว้พอสังเขป ส่วนมากได้จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุเล่าต่อ ๆ กันมา เอาความแน่นอนไม่ได้ นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีสันนิษฐานว่า พื้นที่ภาคอีสานในปัจจุบันเคยเป็นที่อยู่ของพวกละว้าและลาว มีแว่นแคว้นอาณาเขตปกครองเรียกว่า “อาณาจักรพูนัน”

ประมาณ พ.ศ. 1100 พวกละว้าที่เคยมีอำนาจปกครองอาณาจักรพูนันเสื่อมอำนาจลง ขอมเข้ามามีอำนาจแทนและตั้งอาณาจักรเจนละหรืออีสานปุระขึ้น พวกละว้าถอยร่นไปทางเหนือปล่อยให้พื้นที่ภาคอีสานกว้างเปล่าเป็นจำนวนมากเขตพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดใกล้เคียงจึงถูกทิ้งให้เป็นที่รกร้างและเป็นป่าดง ขอมได้แบ่งการปกครองเป็น 3 ภาค โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่ละโว้ (ลพบุรี) พิมาย (นครราชสีมา) และสกลนคร มีฐานะเป็นเมืองประเทศราช ขึ้นตรงต่อศูนย์กลางการปกครองใหญ่ที่นครวัด

ในยุคที่ขอมเรืองอำนาจ ศรีสะเกษน่าจะเป็นดินแดนแห่งหนึ่งที่ขอมใช้เป็นเส้นทางไปมาระหว่างเมืองประเทศราชดังกล่าวแล้ว เพราะปรากฏโบราณสถานโบราณวัตถุของขอมซึ่งกรมศิลปากรสำรวจในจังหวัดศรีสะเกษเมื่อ พ.ศ. 2512 จำนวน 15 แห่ง ไม่รวมเขาพระวิหารซึ่งเป็นเทวสถานของขอมที่ยิ่งใหญ่แห่งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีปราสาทหินสระกำแพงใหญ่สระกำแพงน้อย ปราสาทลุมพุก ปราสาทบ้านทามจาน (บ้านสมอ) ปราสาทเยอ ปราสาทโดนตวล (ช่องตาเฒ่า อำเภอกันทรลักษณ์) สันนิษฐานว่าโบราณสถานเหล่านี้มีอายุประมาณ 1,000 ปีเศษ มีอยู่ตามท้องที่อำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดศรีสะเกษ ขอมคงสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักและประกอบพิธีทางศาสนาระหว่างเดินทางจากนครวัด นครธมข้ามเทือกเขาพนมดงรักมาสู่ศูนย์กลางการปกครองภาคอีสานทั้ง 3 เมืองดังกล่าวแล้ว

เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลง ไทยเริ่มมีอำนาจครอบครองดินแดนเหล่านี้ ขณะเดียวกันจังหวัดศรีสะเกษมีสภาพเป็นป่าดงอยู่นานเพราะแม้แต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางก็ได้บันทึกกล่าวถึงจังหวัดศรีสะเกษในเอกสารใด เพียงจะได้มีการบันทึกหลักฐานในพงศาวดารกล่าวถึงเมืองสุรินทร์ด้วย

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรไทยกว้างขวางมาก มีชาวบ้านป่าซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย (MINORITY TRIBE) อาศัยอยู่แถบเมืองอัตตะปือแสนแป แคว้นจำปาสักฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวปัจจุบัน คนพวกนี้เรียกตัวเองว่า ข่า ส่วย กวย หรือ กูย อยู่ในดินแดนของราชอาณาจักรไทยโดยสมบูรณ์ (เพิ่งเสียให้ฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2436 หรือ ร.ศ. 112) พวกนี้มีความรู้ความสามารถในการจับช้างป่ามาเลี้ยงไว้ใช้งาน ขาวส่วยหรือขาวกวยได้

อพยพย้ายที่ทำมาหากินข้ามมาฝั่งขวาแม่น้ำโขง เนื่องจากชาวเมืองศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานแย่งที่ทำมาหากิน

ใน พ.ศ. 2260 ชาวส่วยได้อพยพแยกออกเป็นหลายพวกด้วยกัน แต่ละพวกมีหัวหน้าควบคุมมา เช่น เชียงปุม เชียงสี เชียงสง ตากะจะและเชียงขัน เชียงฆะ เชียงไชย หัวหน้าแต่ละคนก็ได้หาสมัครพรรคพวกไปตั้งรกรากในที่ต่าง ๆ กัน เชียงปุมอยู่ที่บ้านที่เชียงสี หรือตะกะอามอยู่ที่รัตนบุรี เชียงสงอยู่บ้านเมือลิ่ง (อำเภอจอมพระ) เชียงฆะอยู่ที่สังขะ เวียงไชยอยู่บ้านจารพัด (อำเภอศีขรภูมิ) ส่วนตากะจะและเชียงขัน อยู่ที่บ้านปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวน (บ้านดวนใหญ่ปัจจุบัน)

พวกส่วยเหล่านี้อยู่รวมกันเป็นชุมชนใหญ่ หาเลี้ยงชีพด้วยการเกษตรและหาของป่ามาบริโภคใช้สอย มีการไปมาหาสู่ติดต่อกันระหว่างพวกส่วยอยู่เสมอ มีสภาพภูมิประเทศติดต่อเขตกำพูชา และมีเทือกเขาพนมดงรักเป็นเส้นกันเขตแดน ป่าดงเขตนี้นี้มีฝูงสัตว์ป่าอุดมสมบูรณ์ ไชลอง ช้างพัง ช้างพลาย ฝูงแก่งวาง ละมั่งและโคแดงอยู่มากมายตามทุ่งหญ้า และราวป่า เหมาะกับการทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวส่วยอย่างยิ่ง

พ.ศ. 2302 ปีเถาะ จุลศักราช 1181 ตรงกับสมัยแผ่นดินพระบรมราชาที่ 3 หรือพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) กษัตริย์องค์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา พระยาช้างเผือกของพระองค์ได้แตกออกจากโรงช้างต้นในกรุงศรีอยุธยา เดินทางมาทิศตะวันออกเฉียงเหนือโปรดให้ทหารเอกคู่พระทัยสองพี่น้อง (เข้าใจว่าสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก พระนามเดิมทองด้วง และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระนามเดิมบุญมา) คุมไพรพล 30 นาย ออกติดตามผ่านมาแขวงพิมาย ทราบจากเจ้าเมืองพิมายว่า ในดงริมเขาพนมดงรักมีพวกส่วยชำนานในการจับช้างเลี้ยงช้าง สองพี่น้องกับไพรพลจึงได้ติดตามสองพี่น้องเชียงสีไปที่บ้านกุดหวาย (อำเภอรัตนบุรี) เชียงสีจึงได้พาสองพี่น้องและไพรพลไปตามหาเชียงสง ที่บ้านเมือลิ่ง เชียงปุมที่บ้านเมือที่ เชียงไชยที่บ้านกุดปะไท ตากะจะและเชียงขัน ที่บ้านโคกลำดวน เชียงฆะที่บ้านอจจะปะนึ่ง (เขตอำเภอสังขะ) ทุกคนร่วมเดินทางติดตามพระยาช้างเผือกสองพี่น้องและหัวหน้าป่าดงทั้งหมด ได้ติดตามล้อมจับพระยาช้างเผือกได้ที่บ้านหนองโชค ได้คืนมาและนำส่งถึงกรุงศรีอยุธยา ด้วยความดีความชอบในครั้งนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสุริยามรินทร์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้หัวหน้าบ้านป่าดงมีบรรดาศักดิ์ทั้งหมด ตากะจะหัวหน้าหมู่บ้านโคกลำดวน ได้เป็นหลวงแก้วสุวรรณเชียงขันได้เป็นหลวงปราบอยู่กับตากะจะ

ต่อมาหัวหน้าหมู่บ้านป่าดงทั้ง 5 ได้พากันไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงศรีอยุธยา โดยนำสิ่งของไปทูลเกล้าฯ ถวาย คือ ช้าง ม้า แก่นสน ยางสน ปีกนก นกระมาด (นอแรด) งาช้าง ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง เป็นการส่งส่วยตามพระราชประเพณี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ทรงพิจารณาเห็นความดีความชอบเมื่อครั้งได้ช่วยเหลือจับพระยาช้างเผือก และเมื่อหัวหน้าหมู่บ้านได้นำสิ่งของไปทูลเกล้าฯ ถวาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งบรรดาศักดิ์ให้หัวหน้าหมู่บ้านสูงขึ้นทุกคน

ใน พ.ศ. 2302 นี้เอง หลวงแก้วสุวรรณ (ตากะจะ) บ้านโคกลำดวนได้บรรดาศักดิ์เป็นพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวนมีพระบรมราชโองการยกบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวน ซึ่งเดิมเรียกว่า “เมืองศรีนครลำดวน” ขึ้นเป็นเมืองชุนขึ้นแปลว่า “เมืองป่าดง” ให้พระยาไกรภักดีศรีนครลำดวนเป็นเจ้าเมืองปกครอง สมัยกรุงธนบุรี เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ใน พ.ศ. 2310 แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินมหาราช ได้ทรงกอบกู้อิสรภาพและทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี

พ.ศ. 2321 ปีจอ จุลศักราช 1140 กรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) เป็นกบฏต่อไทย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (พระบรมสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) กับเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปทางเมืองพิมายแม่ทัพสั่งให้เจ้าเมืองพิมายแต่งข้าหลวงออกมาเกณฑ์กำลังเมืองปะทายสมันต์ (จังหวัดสุรินทร์) เมืองสังขะ เมืองชุนขึ้น เมืองรัตนบุรี เป็นทัพยกไปตีเมืองเวียงจันทน์ เมืองจำปาศักดิ์ ได้ชัยชนะยอมขึ้นต่อไทยทั้งสองเมือง กองทัพไทยเข้าเมืองเวียงจันทน์ ได้อัญเชิญพระแก้วมรกต และพระบางพร้อมคุมตัวนครจำปาศักดิ์ไชยกุมารกลับกรุงธนบุรีในการศึกครั้งนี้เมื่อเดินทางกลับ หลวงปราบ (เชียงชั้น) ทหารเอกในกองทัพ ได้หญิงม่ายชาวลาวคนหนึ่งกลับมาเป็นภรรยา มีบุตรชายติดตามมาด้วยชื่อท้าวบุญจันทร์

พ.ศ. 2324 เมืองเขมรเกิดจลาจล สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับพระยาสุรสีห์ได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นแม่ทัพยกกองทัพไปปราบจลาจลครั้งนี้ โดยเกณฑ์กำลังของเมืองปะทายสมันต์ เมืองชุนขึ้น และเมืองสังขะ สมทบกับกองทัพหลวงออกไปปราบปราม กองทัพไทยยกไปตีเมืองเสียมราฐ กำพงสวาย บันทายเพชร บันทายมาศ และเมืองรุงดำแรย (ถ้ำช้าง) เมืองเหล่านี้ยอมแพ้ ขอขึ้นเป็นขอบขันขันธ์มา เสร็จแล้วยกทัพกลับกรุงธนบุรี

เมื่อเสร็จสงครามเวียงจันทน์ และเมืองเขมรแล้ว ได้ปูนบำเหน็จให้แก่เจ้าเมืองปะทายสมันต์ เมืองชุนขึ้น และเมืองสังขะ เลื่อนบรรดาศักดิ์ให้เป็นพระยาให้พระยาทั้งสามเมือง เจ้าเมืองชุนขึ้นได้บรรดาศักดิ์ใหม่ จากพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน เป็นพระยาชุนขึ้นภักดี ในปีเดียวกันนั้นเอง พระยาชุนขึ้นภักดี (ตากะจะ) ถึงแก่อนิจกรรมจึงโปรดให้หลวงปราบ (เชียงชั้น) ขึ้นเป็นพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน เจ้าเมืองชุนขึ้น ต่อมาเมืองชุนขึ้นที่บ้านปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวนกันดารน้ำ พระยาไกรภักดีฯ จึงอพยพเมืองย้ายมาอยู่บ้านแดระ (แดระ) ตำบลห้วยเหนือ ที่ตั้งอำเภอชุนขึ้นในปัจจุบันสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พ.ศ. 2325 ปีชวด จุลศักราช 1144 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ

พระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน (เชียงชั้น) ได้บรรดาศักดิ์เป็นพระยาชุนขึ้นภักดี ได้มีใบบอกกราบบังคมทูลขอตั้งท้าวบุญจันทร์ เป็นพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน ผู้ช่วยเจ้าเมือง อยู่มาวันหนึ่ง พระยาชุนขึ้นภักดี เพลอเรียกพระยาไกรภักดีฯ (บุญจันทร์) ว่า “ลูกเชลย” พระยาไกรภักดีจึงโกรธและผูกพยาบาทภายหลังมีพ่อค้าญวน 30 คน มาซื้อโคกระบือที่เมืองชุนขึ้น พระยาชุนขึ้นภักดี

อำนวยการความสะดวกและจัดที่พักให้ยวณตลอดจนให้ไพร่นำทางไปช่องโพบ่ ให้พวกยวณนำโค กระบือ ไปยังเมืองพนมเปญได้สะดวก พระยาไกรภักดีฯ (บุญจันทร์) ได้กล่าวโทษมายังกรุงเทพฯ และโปรดเกล้าฯ ให้เรียกตัวพระยาสุโขทัยไปลงโทษและจำคุกไว้ที่กรุงเทพฯ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระยาไกรภักดี (บุญจันทร์) เป็นเจ้าเมืองสุโขทัยแทน

ใน พ.ศ. 2325 นี้ พระภักดีภูธรสงคราม (อู่) ปลัดเมืองสุโขทัย กราบบังคมทูลขอแยกจากสุโขทัยไปตั้งที่บ้านโนนสามขาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านโนนสามขาขึ้นเป็นเมือง “ศรีสะเกษ” ต่อมา พ.ศ. 2328 ได้ย้ายเมืองศรีสะเกษจากบ้านโนนสามขา มาตั้ง ณ บ้านพันทาเจียง อ้อยอยู่ในเขตเทศบาลเมืองศรีสะเกษทุกวันนี้

พ.ศ. 2342 มีโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์กำลังเมืองสุรินทร์ เมืองสุโขทัยเมืองสังขะ เมืองละ 100 รวม 300 ยกทัพไปตีพม่าซึ่งยกมาตั้งในเขตนครเข็ญใหม่ กองทัพไทยมีทันไปถึงกองทัพพม่าก็ถอยกลับ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพไทยยกกลับ

พ.ศ. 2350 ทรงพระราชดำริว่า เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ และเมืองสุโขทัย เป็นเมืองเคยตามเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชสงครามหลายครั้งมีความชอบมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทั้ง 3 เมือง ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ มีอำนาจชำระคดีได้เองไม่ต้องขึ้นต่อเมืองพินัยเหมือนแต่ก่อน

พ.ศ. 2369 รัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์แต่งตั้งให้เจ้าอุปราช (สีถาน) กับเจ้าราชวงศ์เมืองเวียงจันทน์คุมกองทัพบุกเข้าตีเมืองรายทางเข้ามาจนถึงเมืองนครราชสีมา ฝ่ายทางเมืองจำปาศักดิ์เจ้านครจำปาศักดิ์ (เจ้าโย) เกณฑ์กำลังยกทัพมาตีเมืองสุโขทัยจับพระไกรภักดีศรีนครลำดวน (บุญจันทร์) เจ้าเมืองสุโขทัย กับพระภักดีภูธรสงคราม (มานะ) ปลัดเมืองกับพระแก้วมนตรี (ทศ) ยกกระบัตรกับกรมการได้ฆ่าตายทั้งหมด เจ้าเมืองสังขะและเมืองสุรินทร์หนีได้ทัน กองทัพจำปาศักดิ์ตั้งค่ายอยู่ที่บ้านส้มป่อยแขวงเมืองสุโขทัยค่ายหนึ่ง และค่ายอื่นๆ สี่ค่าย กวาดต้อนครอบครัวไทยเขมรไปเมืองจำปาศักดิ์ จากนั้นมาเมืองสุโขทัยไม่มีข้าราชการปกครอง โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสังขะไปเป็นพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวนเจ้าเมือง ให้พระไชยเป็นพระภักดีภูธรสงคราม ปลัดเมือง ให้พระสะเทือน (นวน) เป็นพระแก้วมนตรียกกระบัตรเมือง ให้ท้ายหล้าบุตรพระยาสุโขทัย (เชียงชั้น) เป็นมหาดไทยช่วยกันรักษาเมืองสุโขทัยต่อไป จากนั้นมาได้มีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเจ้าเมืองและนามเจ้าเมืองหลายครั้ง

พ.ศ. 2426 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาสุโขทัย (ปัญญา) เจ้าเมืองกับพระปลัด (จันลี) ได้นำช้างพังสีประหลาดหนึ่งเชือกลงมาน้อมเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ

พ.ศ. 2433 มีสารตราโปรดเกล้าฯ ให้เมืองศรีสะเกษ (ชื่อเดิม) ไปอยู่ในบังคับบัญชาของข้าหลวงใหญ่ได้โปรดให้หลวงจำนงยุทธกิจ (อิม) กับขุนไฟไทยพิทักษ์ (เกลื่อน) เป็นข้าหลวงเมืองศรีสะเกษ

พ.ศ. 2435 โปรดเกล้าฯ ให้จัดรูปการปกครองแบบมณฑลเมืองศรีสะเกษขึ้นอยู่กับมณฑลอีสานกองบัญชาการมณฑลอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. 2445 เปลี่ยนชื่อมณฑลอีสานเป็นมณฑลอุบลมีเมืองขึ้น 3 เมืองคือ อุบลราชธานี ขุขันธ์ และสุรินทร์ ไม่ปรากฏชื่อเมืองศรีสะเกษสันนิษฐานว่าเมืองศรีสะเกษถูกยุบลงเป็นอำเภอขึ้นกับเมืองขุขันธ์ซึ่งเป็นเมืองเก่ามาแต่เดิม

พ.ศ. 2447 ย้ายที่ตั้งเมืองขุขันธ์ (ซึ่งอยู่ที่บ้านแตระ ตำบลห้วยเหนืออำเภอขุขันธ์ในปัจจุบัน) มาอยู่ที่ตำบลเมืองเก่า (ปัจจุบันคือตำบลเมืองเหนือในเขตเทศบาลเมืองศรีสะเกษในปัจจุบัน) และยังคงใช้ชื่อ “เมืองขุขันธ์” ยุบเมืองขุขันธ์เดิมเป็นอำเภอห้วยเหนือ (อำเภอขุขันธ์ในปัจจุบัน)

พ.ศ. 2459 กระทรวงมหาดไทย มีประกาศให้เปลี่ยนชื่อเมืองทุกเมืองเป็นจังหวัด เมืองขุขันธ์จึงเป็น จังหวัดขุขันธ์ เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2459 เปลี่ยนผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด

พ.ศ. 2481 เปลี่ยนชื่อจังหวัดขุขันธ์ เป็นจังหวัดศรีสะเกษ ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคมเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

2.2.2 ที่ตั้ง ประชากร และการปกครอง

จังหวัดศรีสะเกษ ตั้งอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง เรียกว่า อีสานใต้ ห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางรถยนต์ประมาณ 571 กิโลเมตร ทางรถไฟประมาณ 551 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ เขตอำเภอราษีไศล อำเภอศิลาลาด และอำเภอยางชุมน้อย ติดต่อกับ จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศใต้ เขตอำเภอขุขันธ์ อำเภอขุนหาญ และอำเภอกันทรลักษณ์ ติดต่อกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย

ทิศตะวันออก เขตอำเภอกันทรลักษณ์ อำเภอกันทรารมย์ และอำเภอโนนคูณ ติดต่อกับ จังหวัดอุบลราชธานี

ทิศตะวันตก เขตอำเภออุทุมพรพิสัย อำเภอปรังค์กู อำเภอห้วยทับทัน และอำเภอบึงบูรพ์ ติดต่อกับจังหวัดสุรินทร์

จังหวัดศรีสะเกษมีประชากร รวมทั้งสิ้น 1,462,028 คน เป็นชาย 731,029 คน เป็นหญิง 730,999 คน (ข้อมูล ณ เดือนธันวาคม พ.ศ. 2556 ตามประกาศราชกิจจานุเบกษา) (หมายเหตุ ข้อมูลปัจจุบัน ณ เดือนกันยายน พ.ศ. 2557 ประชากร รวมทั้งสิ้น 1,463,907 คน เป็นชาย 731,794 คน เป็นหญิง 732,113 คน)

จังหวัดศรีสะเกษแบ่งการปกครองออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

(1) การปกครองส่วนภูมิภาค จังหวัดศรีสะเกษแบ่งการปกครองออกเป็น 22 อำเภอ 204 ตำบล 2,633 หมู่บ้าน (ข้อมูล ณ เดือนมกราคม พ.ศ. 2558)

(2) การปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัดศรีสะเกษแบ่งการปกครองออกเป็นองค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาลเมือง 2 แห่ง เทศบาลตำบล 35 แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล 179 แห่ง (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ, 2552 ข้อมูล ณ เดือนมกราคม พ. ศ. 2558)

2.2.3 พื้นที่ ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ

จังหวัดศรีสะเกษมีพื้นที่ประมาณ 8,839. 90 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,524,987.5 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงสลับทุ่งนามิภูเขาและป่าไม้อยู่ทางตอนใต้ และพื้นที่จะค่อย ๆ ลาดลงสู่ทิศเหนือและทิศตะวันตก ซึ่งเต็มไปด้วยห้วย คลอง หนอง บึงต่าง ๆ ตลอดระยะทางที่ลำนํ้ามูลและลำนํ้าชีไหลผ่าน สภาพดินร่อยละ 60 เป็นลักษณะดินร่วนปนทรายที่มีการระบายน้ำดีแต่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ และมีแนวชายแดนติดกับประเทศกัมพูชา ประมาณ 127 กิโลเมตร (อำเภอกันทรลักษณ์ 76 กิโลเมตร อำเภอขุนหาญ 18 กิโลเมตร และอำเภอภูสิงห์ 33 กิโลเมตร)

ลักษณะภูมิอากาศโดยทั่วไปของจังหวัดศรีสะเกษมีอากาศร้อนจัดในฤดูร้อนและค่อนข้างหนาวจัดในฤดูหนาว ส่วนฤดูฝนจะมีฝนตกหนักในเดือนกันยายน โดยมักจะตกหนักในพื้นที่ตอนกลางและตอนใต้ของจังหวัด ส่วนพื้นที่ทางตอนเหนือของจังหวัดจะมีปริมาณฝนตกน้อย และไม่ค่อยสม่ำเสมอ โดยเฉลี่ยแล้วในปีหนึ่ง ๆ จะมีฝนตก 100 วันปริมาณฝนเฉลี่ย 1,200-1,400 มิลลิเมตร ต่อปี อุณหภูมิต่ำสุดประมาณ 10 องศาเซลเซียส สูงสุดประมาณ 40 องศาเซลเซียสเฉลี่ยประมาณ 26-28 องศาเซลเซียส ความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยร้อยละ 66-73

ป่าไม้ ลักษณะป่าไม้ของจังหวัดศรีสะเกษ ส่วนใหญ่เป็นป่าโปร่ง ประกอบด้วย ป่ายาง ไม้เต็ง ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้กระบาก และไม้เบญจพรรณ จังหวัดศรีสะเกษมีพื้นที่ป่าไม้ที่สมบูรณ์ 11. 67 % ของพื้นที่ศรีสะเกษ

แหล่งน้ำ มีแหล่งน้ำที่สำคัญและมีผลต่อกิจกรรมการเกษตร การประมง ดังนี้แม่น้ำมูล ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาตงพญาเย็น ในท้องที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมาไหลเข้าสู่จังหวัดศรีสะเกษ บริเวณอำเภอราศีไศล ห้วยทับทัน ไหลมาจากอำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์ ห้วยสำราญ ไหลมาจากเขตอำเภอปรังค์กู แล้วไหลลงแม่น้ำมูล ที่เขตอำเภอเมืองฯ ห้วยศาลา เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ดัดแปลงทำเป็นเขื่อนเก็บน้ำที่ไหลมาจากห้วยสำราญและมีต้นน้ำจากห้วยพนมดงรัก สามารถบรรจุน้ำได้สูงสุด 52. 5 ล้านลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่ทำการชลประทาน จำนวน 20,400 ไร่ มีน้ำตลอดปี

2.2.4 แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ

จังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดที่เป็นแหล่งอารยธรรมขอมโบราณ จะเห็นจากโบราณสถาน และโบราณวัตถุหลายแห่งที่มีความสำคัญและเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เช่น ปราสาทสระกำแพงใหญ่

ปราสาทปรางค์กู๋ ธาตุบ้านปราสาท หรือปราสาทห้วยทับทัน ปราสาทตำหนักไทร หรือปราสาททามจาม วัดป่ามหาเจดีย์แก้ว (วัดล้านขวด) ผามออีแดง พระธาตุเรืองรอง สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์น้ำตกห้วยจันทร์ และอ่างเก็บน้ำห้วยศาลา

ปราสาทสระกำแพงใหญ่ เป็นปราสาทขอมโบราณขนาดใหญ่ที่สุดในจังหวัดศรีสะเกษ ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลสระกำแพง อำเภอกุทุมพรพิสัย ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 20 กิโลเมตร

ปราสาทห้วยทับทัน (ธาตุบ้านปราสาท) เป็นปราสาทโบราณที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ใช้เป็นที่ประดิษฐานเทพเจ้าติมูรติ ตั้งอยู่ที่วัดปราสาทพนาราม บ้านปราสาท หมู่ 12 ตำบลปราสาท อำเภอกุทุมพรพิสัย ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 39 กิโลเมตร

พระธาตุเรืองรอง เป็นพระธาตุแบบศิลปะพื้นบ้าน จำนวน 6 ชั้น ประดิษฐานพระธาตุของพระอรหันต์ และเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านสี่เผ่า (ส่วย เขมร ลาว เยอ) ตั้งอยู่ที่วัดบ้านสร้างเรืองตำบลห้วยป่าปล้อง อำเภอมือเืองศรีสะเกษ ห่างจากตัวจังหวัดศรีสะเกษ ประมาณ 10 กิโลเมตร

สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ศรีสะเกษ เป็นสวนสาธารณะขนาด 234 ไร่ ตั้งอยู่ใจกลางเมืองศรีสะเกษเป็นสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์แห่งแรกของไทยและเป็นสวนที่มีต้นลำดวนมากที่สุดในประเทศ มีจำนวนกว่า 50,000 ต้น และภายในสวนฯ เป็นสถานที่ตั้งของสวนสัตว์ ซึ่งจัดแสดงพันธุ์สัตว์ไว้จำนวนมาก อาทิ กวาง นกกระเจือกเทศ จระเข้ อีปโปโปเตมัส และนกประเภทต่าง ๆ

ศูนย์แสดงพันธุ์สัตว์น้ำศรีสะเกษ (SISAKET AQUARIUM) ศูนย์แสดงพันธุ์สัตว์น้ำ เป็นศูนย์แสดงพันธุ์สัตว์น้ำแห่งแรกในอีสานใต้ ตั้งอยู่ที่สวนสาธารณะเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา หรือที่เรียกกันว่า เกาะกลางน้ำห้วยน้ำคำใช้งบประมาณในการก่อสร้างประมาณ 100 ล้านบาทเศษ ใช้เวลาในการก่อสร้างกว่า 1 ปี เปิดให้เข้าชมครั้งแรกเมื่อวันที่ 8 มกราคม 2554 ซึ่งตรงกับวันเด็กแห่งชาติ จัดแสดงทั้งพันธุ์สัตว์น้ำจืด และน้ำเค็มภายในอาคารแสดงพันธุ์สัตว์น้ำ จะมีการจัดแสดงพันธุ์สัตว์น้ำหาชมได้ยากกว่า 101 ชนิด ปลาน้ำจืด 79 ชนิด ปลาน้ำเค็ม 22 ชนิด ซึ่งผู้เข้าชมสามารถชมสัตว์น้ำผ่านอุโมงค์แก้วใต้น้ำยาว 24 เมตรได้บ่อปลาขนาดใหญ่ สำหรับค่าเข้าชมนั้นจัดเก็บอยู่ที่ เด็ก 20 บาท ผู้ใหญ่ 30 บาท

ผามออีแดง สุดเขตของดินแดนไทยก่อนขึ้นสู่ปราสาทเขาพระวิหาร เขตแดนของราชอาณาจักรกัมพูชาคือ ผามออีแดง ผาหินสีแดง สุดทางหลวงหมายเลข 221 มีลักษณะเป็นลานหินธรรมชาติ แวดล้อมด้วยขุนเขาและผาสูง ผู้ที่ไปถึงผามออีแดงแต่เช้า จะได้สัมผัสบรรยากาศของแสงแดดอ่อนกระทบสายหมอกที่ลอยล่องเหนือป่าเขาบนแผ่นดินด้านกัมพูชา มองเห็นไปไกลสุดสายตาอากาศสดชื่น ทักษะนิภาพสวยงามให้อาบลมหม่มเมฆ ที่นี้จึงนับได้ว่าเป็นจุดชมทะเลหมอกและพระอาทิตย์รุ่งอรุณที่ดีที่สุดในภาคอีสาน

ธงไทยโบกสะบัดอยู่ที่ “ผาชูธง” ประกาศอาณาเขตประเทศไทย ให้ความรู้สึกอบอุ่นที่ได้ยืนบนแผ่นดินของเรา สำหรับผู้ที่ไม่ได้ขึ้นไปชมปราสาทเขาพระวิหาร สามารถชมความงามของ

ปราสาทซึ่งอยู่ห่างออกไป 1 กิโลเมตร ได้จากจุดชมทัศนียภาพฝั่งไทยเดินลัดเลาะลงบันไดตามหน้าผาลงไป ชมภาพปริศนาภาพนางอัปสรบนผาหินเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย ให้น่าฉงนใจว่าเหตุใดจึงได้สลักภาพไว้ ณ ผาหินแห่งนี้ชมภาพสลักแล้วขึ้นไปกราบสักการะพระพุทธรูปนาคปรก ที่ประดิษฐานอยู่ในวิหารบริเวณใกล้ ๆ กันด้วย

น้ำตกภูล่อ น้ำตกสำโรงเกียรติ น้ำตกวังใหญ่ และน้ำตกห้วยจันทร์ (น้ำตกกันทรอม) น้ำตกภูล่อ อยู่ในเขต ตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ ห่างจากหน่วยพิทักษ์ป่าภูดินน้อยประมาณ 4 กิโลเมตร มีถนนไปที่น้ำตกภูล่อประมาณ 3 กิโลเมตรและเดินเท้าต่อเข้าไป สำหรับผู้รักธรรมชาติ ถ้าได้สัมผัสสภาพป่าที่ร่มรื่น สายน้ำไหลหลังจากผาลดหล่นลงมาเป็นธารน้ำใสไหลผ่านบนลานหินเป็นที่ลงเล่นน้ำคลายร้อนได้ไม่แพ้ผืนป่าใหญ่ในภูมิภาคอื่นของประเทศไทย

น้ำตกสำโรงเกียรติ อยู่ที่บ้านสำโรงเกียรติ ตำบลบักตอง อำเภอขุนหาญ ซึ่งในบริเวณนี้เป็นที่ตั้งสวนรุกขชาติ 100 ปี กรมป่าไม้ และสำนักงานเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าพนมดงรักเป็นสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนชมธรรมชาติศึกษาพรรณไม้ และเล่นน้ำได้ตลอดทั้งปี

น้ำตกวังใหญ่ ส่วนหนึ่งของลำห้วยชะยุ้ง ในเขตอำเภอกันทรลักษ์ ช่วงลำห้วยเหนือ น้ำตกเป็นแหล่งรวมฝูงปลาจากฝูงใหญ่ สวยงามให้ชม (ห่างจากบ้านสำโรงเกียรติ 14 กิโลเมตร ลาดยางห่างจากอำเภอขุนหาญ 25 กิโลเมตร)

น้ำตกห้วยจันทร์ (น้ำตกกันทรอม) อยู่ห่างจาก อำเภอขุนหาญ 24 กิโลเมตร ห่างจากตัวจังหวัด 85 กิโลเมตร ริมทางหลวงหมายเลข 2236 เส้นทางกันทรอม-บ้านสำโรงเกียรติ เป็นน้ำตกที่สวยงามไหลลดหลั่นมาตามชั้นหิน มีน้ำมากในช่วงเดือนกันยายน-กุมภาพันธ์บริเวณร่มรื่นด้วยพันธุ์ไม้ป่านานาชนิด เหมาะสำหรับพักผ่อนหย่อนใจ

หลวงพ่อดำบ้าน ใกล้กับตลาดสดเป็นวัดมหาพุทธารามหรือวัดหลวงพ่อดำพระคู่บ้านคู่เมืองศรีสะเกษมาแต่โบราณ เข้าไปกราบหลวงพ่อดำ เพื่อความเป็นสิริมงคลของชีวิต ในพระอุโบสถที่สงบเงียบ หลวงพ่อดำหรือพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ค้นพบเมื่อ พ.ศ. 2328 เมื่อพระยาวิเศษภักดี (ชม) เจ้าเมืองศรีสะเกษคนที่ 2 ได้ย้ายเมืองศรีสะเกษ จากที่ตั้งเดิมบ้านโนนสามขาสระกำแพงมาตั้งที่บริเวณที่เป็นศาลหลักเมืองในปัจจุบัน ระหว่างสร้างเมือง มีคนพบหลวงพ่อดำอยู่กลางป่าแดง จึงได้ให้สร้างวัดขึ้นบริเวณที่พบหลวงพ่อดำ ตั้งชื่อว่า “วัดพระโต หรือวัดป่าแดง” ซึ่งเจ้าเมืองศรีสะเกษทุกคนได้อุปถัมภ์ทำนุบำรุงเสมือนเป็นวัดคู่เมืองศรีสะเกษมาโดยตลอด ในปี พ.ศ. 2490 ได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “วัดมหาพุทธาราม”

จังหวัดศรีสะเกษตั้งอยู่ทางตอนใต้ของภาคอีสานของประเทศไทย มีพื้นที่ประมาณ 8,840 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 5,525,000 ไร่ มีความยาวจากเหนือจดใต้ประมาณ 100 กิโลเมตร ความกว้างจากทิศตะวันออกจดทิศตะวันตกประมาณ 90 กิโลเมตร มีความสูงเฉลี่ยประมาณ

120 เมตร จากระดับน้ำทะเล อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟประมาณ 515 กิโลเมตร และทางรถยนต์ประมาณ 600 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร และร้อยเอ็ด โดยมีแม่น้ำชีและพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้บางส่วนเป็นเส้นแบ่งเขตจังหวัด

ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีบางส่วนของลำห้วยชะยุ้งเป็นเส้นแบ่งเขตจังหวัด

ทิศใต้ ติดต่อกับประเทศกัมพูชา โดยมีเทือกเขาพนมดงรักเป็นแนวแบ่งเขตแดน

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดสุรินทร์ โดยมีบางส่วนของทุ่งกุลาร้องไห้ ลำห้วยทับทันและห้วยสำราญเป็นเส้นแบ่งเขตจังหวัด

ลักษณะทางธรณีวิทยาของจังหวัดจัดอยู่ในชุดหินโคราชเกิดจากการตกตะกอนของน้ำทะเลมาก่อน ยกเว้นดินตะกอนน้ำซึ่งคาดว่าจะเกิดในยุคควอเทอร์นารีถึงยุคปัจจุบันเป็นชั้นที่อยู่บนสุด ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดศรีสะเกษตั้งอยู่บนขอบแอ่งที่ราบลุ่มโคราชด้านตะวันออก เป็นบริเวณที่มีผืนแผ่นดินกว้างขวาง อาจเรียกได้ว่าเป็นบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลแม่น้ำชีตอนล่าง ซึ่งอุดมไปด้วยลุ่มน้ำลำห้วยหลายสายไหลมาบรรจบในเขตอีสานใต้

ลักษณะภูมิประเทศด้านใต้เป็นที่สูงแล้วค่อย ๆ ลาดเอียงไปทางเหนือ ตอนกลางเป็นที่ลาดเอียงเล็กน้อยและที่ราบลอนลาด ตอนเหนือเป็นที่ราบลุ่ม แบ่งออกเป็นสามบริเวณคือ

บริเวณที่สูงและเทือกเขาได้แก่ พื้นที่เขตอำเภอกันทรลักษณ์ อำเภอขุนหาญ ตอนใต้ของอำเภอขุขันธ์ และอำเภอภูสิงห์ พื้นที่บริเวณดังกล่าวจะเป็นบริเวณที่สูง เช่น ภูดินแดง ภูดิน ภูทอง มีความสูงประมาณ 150-200 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่สูง 160 เมตร

บริเวณขอบด้านทิศใต้จะเป็นเทือกเขาพนมดงรักซึ่งทอดยาวในแนวตะวันตกไปตะวันออก โดยเริ่มจากช่องตะโกจังหวัดบุรีรัมย์ไปทางทิศตะวันออกผ่านจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ ไปสิ้นสุดที่อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี รวมความยาวประมาณ 545 กิโลเมตร เป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชา เทือกเขายกสูงนี้เป็นแบบเขาอีโต้ มีหน้าผาสูงชันทางด้านใต้ ลาดเอียงไปทางเหนือ

เขตภูเขาที่มีความสูงจากประมาณ 200-670 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มียอดเขาสูงสุดคือยอดเขาพนมตาเมืองในเขตอำเภอขุนหาญ สูงประมาณ 670 เมตรจากระดับน้ำทะเล

เทือกเขาพนมดงรัก เป็นต้นกำเนิดลำน้ำหลายสายได้แก่ห้วยสำราญ ห้วยชะยุ้ง ห้วยทา ห้วยเหนือและห้วยทับทัน ลำน้ำทุกสาย จะไหลลงสู่แม่น้ำมูลซึ่งไหลผ่านที่ราบลุ่มตอนเหนือของจังหวัด ในเขตจังหวัดศรีสะเกษมีช่องทางติดต่อเข้าออกอยู่ 41 ช่อง และที่สำคัญ ได้แก่ ช่องสง่า ช่องเปรี๊ยะจำบ๊อก (ช่องบก) ช่องหัวเสา ในเขตอำเภอภูสิงห์ ช่องพลูย ในเขตอำเภอขุนหาญ ช่องสะ

แจ่ง ช่องโดนเอวาร์ ช่องบันไดหัก (เขาพระวิหาร) ช่องตาเฒ่า ช่องโพน ในเขตอำเภอกันทรลักษณ์ เป็นต้น

บริเวณที่ราบลอนลาด เป็นพื้นที่ทางตอนกลางของจังหวัดไปจดที่ราบสูงตอนใต้ ได้แก่ บริเวณพื้นที่อำเภอโนนคูณ อำเภอเบญจลักษณ์ ตอนใต้ของอำเภอศรีรัตนะ ตอนใต้ของอำเภอไพรบึง อำเภออุซันต์ และตอนใต้ของอำเภอปรังค์ภู มีความสูงระหว่าง 150-170 เมตรจากระดับน้ำทะเล

พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ราบสูงลอนลาดจากพื้นที่ด้านตะวันออกของอำเภอโนนคูณ ผ่านตอนเหนือของอำเภอเบญจลักษณ์สู่ตอนใต้ของอำเภอศรีรัตนะ ติดต่อกับตอนเหนือของอำเภอขุนหาญ พาดผ่านตอนใต้ของอำเภอไพรบึง ตอนเหนือของอำเภออุซันต์ จนถึงตอนใต้ของอำเภอปรังค์ภู

ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้จะกลายสภาพเป็นขอบยกที่ราบในเขตบริเวณตะวันออกของอำเภอกันทรลักษณ์ อำเภอขุนหาญ และอำเภออุซันต์ ให้สูงขึ้น

บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเป็นพื้นที่ราบตอนกลางค่อนข้างไปทางเหนือ และบริเวณที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำมูล แบ่งออกได้เป็นสองส่วน คือ

บริเวณที่ราบลุ่มน้ำมูล แม่น้ำมูลช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดศรีสะเกษ พบว่าตลิ่งริมฝั่งแม่น้ำมูล จะมีความสูงระหว่าง 115-117 เมตร จากระดับน้ำทะเล สำหรับพื้นที่โดยทั่วไปของบริเวณที่ราบลุ่ม จะมีความสูงระหว่าง 115-130 เมตร จากระดับน้ำทะเล

บริเวณที่ราบลุ่มน้ำลำห้วย บริเวณนี้จะมีพื้นที่เป็นเนินดิน มีความสูงประมาณ 130-150 เมตร จากระดับน้ำทะเล พาดผ่านในแนวตะวันออก-ตะวันตก โดยเริ่มตั้งแต่เขตอำเภอโนนคูณ อำเภอ กันทรารมย์ อำเภอเมืองศรีสะเกษ อำเภออุทุมพรพิสัย อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จึงกลายเป็นขอบกั้นระหว่างที่ราบลุ่มน้ำมูล และที่ราบลุ่มลำห้วยออกจากกัน ที่ราบลุ่มน้ำลำห้วยประกอบด้วย

ที่ราบลุ่มห้วยชะยุ้ง อยู่ในเขตอำเภอน้ำเกลี้ยง

ที่ราบลุ่มห้วยทา อยู่ในเขตอำเภอศรีรัตนะ

ที่ราบลุ่มห้วยแฮด อยู่ในเขตอำเภอไพรบึง อำเภอพยุห์ อำเภอเมืองศรีสะเกษ และอำเภอวังหิน

ที่ราบลุ่มห้วยสำราญอยู่ในเขตอำเภอเมืองศรีสะเกษ อำเภอวังหิน อำเภอปรังค์ภู อำเภอห้วยทับทัน และอำเภออุทุมพรพิสัย

ที่ราบลุ่มห้วยทับทัน อยู่ในเขตอำเภอห้วยทับทัน และอำเภอเมืองจันทร์

ป่าไม้ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นป่าบนพื้นราบ ราษฎรเข้าไปหักร้างถางพงเพื่อทำการเกษตรและที่อยู่อาศัย ทำให้ป่ามีสภาพเสื่อมโทรมอยู่โดยทั่วไปยังคงมีสภาพป่าที่สมบูรณ์อยู่ในบางพื้นที่เท่านั้น เช่น บริเวณติดชายแดน บริเวณภูเขา ป่าไม้ในจังหวัดสามารถจำแนกได้เป็นสามประเภท คือ

ป่าไม้เบญจพรรณ ได้แก่ ป่าไผ่ ไม้รวก ไม้สีเสียด ไม้ตะเคียนหนู ราชพฤกษ์ รกฟ้า เสลา
ชิงชัน ประดู่ มะค่าโมง พะยูง แกลบ มะเกลือ ก้านเหลือง ยางเสี้ยน ตะแบกใหญ่ ฯลฯ

ป่าแดงหรือป่าโคก ป่าแพะหรือป่าเต็งรัง มีลักษณะโปร่ง ค่อนข้างเป็นทุ่งหญ้า มีต้นไม้
ขึ้นอยู่ห่าง ๆ กัน พืชธรรมชาติได้แก่ หญ้าคา ไม้ไผ่ หญ้าเพ็ก ไม้สกุลยาง ไม้พลวง ไม้เหียง ไม้สะแบง
ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้มะค่า ไม้เต้ ต้นน้ำเกลี้ยง ไม้จะบก

ป่าบุง ป่าทาม เป็นป่าในที่ลุ่มริมฝั่งน้ำ มีน้ำท่วมขังในฤดูฝนเป็นระบบนิเวศที่มีความ
สลับซับซ้อน มีความหลากหลายทางด้านชีวภาพสูง มีประโยชน์ต่อการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ
ลำน้ำ และเป็นแหล่งที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของชุมชน ต้นไม้ที่เกิดในป่าบุงป่าทาม เป็นต้นไม้
ที่ทนทานต่อการถูกน้ำท่วมเช่น ต้นหว้า ต้นกล้วยน้อย ต้นเดือยไก่ ต้นโคยลิง ต้นเสียว ต้นนมวัว ต้น
ผักแส ต้นตะเคียน ต้นกระเบา ต้นหว้า ผักกระโดนน้ำ ผักกระโดนทุ่ง หญ้าแฝก

ป่าทามในอดีต จะมีปลักควาย (บวก) หนองน้ำ บึงและกุด กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปใน
ลุ่มน้ำริมฝั่งแม่น้ำ เป็นแหล่งกำเนิดสัตว์น้ำ และพืชพันธุ์ที่เป็นอาหารของพืชและสัตว์

ป่าบุง จะอยู่ริมฝั่งน้ำ ข้างล่างจะเป็นแอ่งน้ำหรือที่ลุ่ม ข้างบนจะปกคลุมด้วยป่าไม้รกทึบ
ใน พ.ศ. 2438 จังหวัดศรีสะเกษ มีพื้นที่ป่าประมาณ 451,000 ไร่ หรือประมาณ 720 ตารางกิโล
เมตร มีอุทยานแห่งชาติ 1 แห่ง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ 2 แห่ง

มีทั้งที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติและแหล่งน้ำเพื่อการชลประทาน แหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่
แม่น้ำมูล และลำห้วยต่าง ๆ อีกประมาณ 20 ลำห้วย

แม่น้ำมูลชาวบ้านเรียกน้ำมูลหรือมูล มีต้นกำเนิดในเขตจังหวัดนครราชสีมาและไหลเข้า
สู่จังหวัดศรีสะเกษ โดยผ่านอำเภอราชไศล ซึ่งเป็นที่ไหลมาบรรจบของลำน้ำเสียวซึ่งไหลมาจาก
จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด สถานที่ลำเสียวตกหรือปากเสียวอยู่ที่หัวภูดินเรียกกันว่า วัง
ใหญ่ แล้วไหลผ่านเขตอำเภอราชไศล อำเภออุทุมพรพิสัย อำเภอเมืองศรีสะเกษ อำเภอยางชุมน้อย
อำเภอกันทรารมย์ แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำชีที่รอยต่อเขตจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดอุบลราชธานี
พื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูลเป็นที่ราบลุ่มมีน้ำท่วมขังในฤดูฝน และมีแหล่งน้ำธรรมชาติเรียงรายตามริมฝั่งที่ลุ่ม
ริมน้ำตลอดสาย

ในช่วงที่ผ่านจังหวัดศรีสะเกษ มีการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำมูลอยู่สองฝายคือ ฝายราชไศล
ที่บ้านดอนงูเห่ล้อม ตำบลหนองแค อำเภอราชไศล และฝายบ้านหัวนา ที่บ้านหัวนา ตำบลหนองแก้ว
อำเภอกันทรารมย์

ห้วยทับทัน ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาพนมดงรัก ในเขตอำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์ เป็น
เส้นแบ่งเขตระหว่างจังหวัดสุรินทร์กับจังหวัดศรีสะเกษผ่านอำเภอห้วยทับทัน อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ
อำเภอศีลาลาด ไหลไปบรรจบแม่น้ำมูลที่บ้านห้วย อำเภอราชไศล ลำห้วยทับทันมีการกั้นลำน้ำเป็น

ระยะ ๆ หลายแห่ง พืชที่มีตามริมฝั่งน้ำเป็นพืชของป่าบุ่งป่าทาม ที่มีชื่อเสียงคือต้นมะดันที่นำไปเป็นไม้ปักไถเรียกกันว่าไถย่างห้วยทับทัน

ห้วยสำราญ ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาพนมดงรัก ไหลผ่านเขตอำเภออุบลรัตน์ อำเภอชุมพวง อำเภอประจักษ์ศิลปาคม อำเภอวังหิน อำเภอเมืองศรีสะเกษ แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำมูลที่บ้านฝักขะ โดยมีการกั้นฝายกั้นลำห้วยเป็นระยะ ๆ ห้วยสำราญในอดีตถือว่าเป็นลำน้ำศักดิ์สิทธิ์ มีการนำน้ำห้วยสำราญไปร่วมพระราชพิธีสำคัญในราชสำนักของกรุงเทพฯ มาก่อน ต่อมาภายหลังจึงมีการนำน้ำที่ปราสาทสระกำแพงน้อยไปแทน ห้วยสำราญเป็นเคยเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าระหว่างเมืองศรีสะเกษกับเมืองนครราชสีมาและเมืองอุบลราชธานี โดยใช้เรือฉลอมและเรือโยงบรรทุกสินค้า

ห้วยชะยุ้ง ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาพนมดงรัก แล้วไหลผ่านเขตอำเภอกันทรลักษ์ อำเภอเบญจลักษ์ อำเภอโนนไถ่ อำเภอโนนคูณ อำเภอกันทรารมย์ แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำมูลที่ระหว่างรอยต่อจังหวัดศรีสะเกษ กับจังหวัดอุบลราชธานี

ห้วยทา ต้นกำเนิดจากเทือกเขาพนมดงรักแล้วไหลผ่านอำเภอชุมพวง อำเภอศรีรัตนะ อำเภอไพรบึง กิ่งอำเภอยุทธ์ อำเภอโนนไถ่ อำเภอโนนคูณ แล้วไหลไปบรรจบห้วยชะยุ้ง

ห้วยเหนือ มีต้นกำเนิดในเขตอำเภอชุมพวง แล้วไหลไปบรรจบห้วยสำราญ

ห้วยแฮด มีต้นกำเนิดในเขตอำเภอชุมพวง ไหลผ่านเขตอำเภอไพรบึง อำเภอยุทธ์ อำเภอเมืองศรีสะเกษ แล้วไหลไปบรรจบห้วยสำราญที่อำเภอเมืองศรีสะเกษ บริเวณหลังโรงเรียนสมเด็จพระศรีนครินทร์ใกล้กับมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ ทำที่ห้วยแฮดไหลตกห้วยสำราญหรือปากห้วยแฮดเคยเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าและคมนาคมของคนศรีสะเกษในอดีตมานานหลายร้อยปี

ลำน้ำเสียวหรือลำเสียวใหญ่ มีต้นกำเนิดอยู่ในเขตจังหวัดมหาสารคามไหลผ่านเขตจังหวัดร้อยเอ็ดผ่านเขตอำเภอศิลาลาดแล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำมูลที่ปากเสียวตงใหญ่ ด้านตะวันตกของภูดินอำเภอราษีไศล

ห้วยคล้า ไหลจากพื้นที่ด้านตะวันออกของอำเภอชุมพวง ผ่านเขตอำเภอวังหินแล้วไหลไปบรรจบห้วยสำราญ ในเขตอำเภอเมืองศรีสะเกษ ลำห้วยคล้ามีการสร้างฝายกั้นลำน้ำเป็นระยะฝายที่เป็นที่รู้จักกันคือบริเวณที่ตั้งค่ายลูกเสือห้วยคล้า ที่เป็นค่ายลูกเสือประจำ จังหวัดศรีสะเกษ

ห้วยวะ ไหลจากเขตอำเภอประจักษ์ อำเภอห้วยทับทัน แล้วไหลไปบรรจบห้วยสำราญในเขตอำเภออุทุมพรพิสัย

ห้วยฆ้อง ไหลมาจากเขตอำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ อำเภอชุมพวง อำเภอประจักษ์

ห้วยกระเด็น ไหลจากเขตอำเภอยุทธ์ อำเภอเมืองศรีสะเกษ อำเภอกันทรารมย์ แล้วไหลไปบรรจบแม่น้ำมูล

ห้วยตามาย ไหลจากเขตอำเภอกันทรลักษ์ ไหลลงอ่างเก็บน้ำห้วยตามายห้วยตามาย ถือว่าเป็นแหล่งน้ำสำคัญของจังหวัดศรีสะเกษแห่งหนึ่ง อำเภอกันทรลักษ์ แล้วไหลไปบรรจบห้วยชะยุ่ง ในเขตอำเภอเบญจลักษ์

ห้วยจันทน์ เป็นต้นน้ำห้วยทาสาขาหนึ่งที่เกิดจากเทือกเขาพนมดงรัก ในเขตอำเภอขุนหาญ

ห้วยน้ำคำ เป็นลำห้วยขนาดเล็ก ต้นน้ำเกิดในเขตอำเภอเมือง

นอกจากนี้ยังมีลำห้วยเล็ก ๆ อีกจำนวนมาก เช่น ห้วยปูน ในเขตอำเภอเมือง ห้วยขนุน ลำซอม ในเขตอำเภอกันทรลักษ์ ห้วยครก ในเขตอำเภอยางชุมน้อย ห้วยน้ำเค็ม ในเขตอำเภอราษีไศล ห้วยกำกวาก ในเขตอำเภอศีลาลาด เป็นต้น

แหล่งน้ำเพื่อการชลประทาน ไม่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ ที่มีความจุตั้งแต่ 100 ล้านลูกบาศก์เมตรขึ้นไป คงมีแต่แหล่งน้ำขนาดกลาง ที่มีความจุ 1-100 ล้านลูกบาศก์เมตร และแหล่งน้ำขนาดเล็ก ที่มีความจุน้อยกว่า 1 ล้านลูกบาศก์เมตร

แหล่งน้ำขนาดกลาง มีอยู่ 14 แห่ง ได้แก่

อ่างเก็บน้ำห้วยตามาย อยู่ในตำบลภูเงินเขตอำเภอกันทรลักษ์กักเก็บน้ำได้ 38 ล้านลูกบาศก์เมตร

ฝายราษีไศลกั้นแม่น้ำมูล อยู่ที่บ้านดอนงูเหลือม ตำบลหนองแค อำเภอราษีไศล และเป็นส่วนหนึ่งของโครงการโขง ชี มูล เพื่อการเกษตรกักเก็บน้ำได้ 74 ล้านลูกบาศก์เมตร

ฝายห้วยนา กั้นแม่น้ำมูล ที่บ้านห้วยนา ตำบลหนองแก้ว อำเภอกันทรารมย์ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการโขง ชี มูล เพื่อการเกษตร

เขื่อนห้วยศาลา กั้นลำน้ำห้วยศาลาในตำบลโคกตาล อำเภอภูสิงห์ กักเก็บน้ำได้ 32 ล้านลูกบาศก์เมตร การเกิดอุทกภัยในเขตเมืองศรีสะเกษ พ.ศ. 2543 มีผู้ให้ข้อมูลว่ามีการปล่อยน้ำจากฝายนี้ด้วย

อ่างเก็บน้ำห้วยสำราญ กั้นลำน้ำห้วยสำราญในตำบลห้วยตามอญ อำเภอภูสิงห์ กักเก็บน้ำได้ 12 ล้านลูกบาศก์เมตร

อ่างเก็บน้ำห้วยตึกชู อยู่ในตำบลตึกชู อำเภอภูสิงห์

เขื่อนห้วยขนุน อยู่ในตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ กักเก็บน้ำได้ 10 ล้านลูกบาศก์เมตร

อ่างเก็บน้ำห้วยตาจู อยู่ในตำบลกันทรอม อำเภอขุนหาญ กักเก็บน้ำได้ 26 ล้านลูกบาศก์เมตร ในฤดูฝน พ.ศ. 2550 เขื่อนห้วยตาจูเกิดชำรุดทำให้กระแสน้ำไหลบ่าท่วมบ้านเรือนชาวบ้าน ทำให้ทรัพย์สินชีวิตของสัตว์เลี้ยงเสียหายจำนวนมาก และมีผู้เสียชีวิตจากอุทกภัยครั้งนี้ด้วย

อ่างเก็บน้ำห้วยน้ำคำ อยู่ในตำบลหนองครกอำเภอเมืองศรีสะเกษ กักเก็บน้ำได้ 1 ล้านลูกบาศก์เมตร

อ่างเก็บน้ำห้วยชัน อยู่ในตำบลโพธิ์พนาอำเภอเมืองศรีสะเกษ กักเก็บน้ำได้ 3 ล้านลูกบาศก์เมตร

อ่างเก็บน้ำโตนตาล อยู่ในตำบลโคกตาล อำเภอสิงห์ กักเก็บน้ำได้ 4 ล้านลูกบาศก์เมตร

อ่างเก็บน้ำหนองสิ อยู่ในเขตอำเภอขุนหาญ กักเก็บน้ำได้ 4 ล้านลูกบาศก์เมตร

อ่างเก็บน้ำห้วยน้ำเค็ม อยู่ในตำบลตู อำเภอราษีไศล กักเก็บน้ำได้ 1 ล้านลูกบาศก์เมตร

แหล่งน้ำขนาดเล็ก ที่สำคัญได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยสะอาง ตำบลห้วยเหนือ อำเภออุษันธุ์ ฝายห้วยทับทัน ตำบลห้วยทับทัน อำเภอห้วยทับทัน ฝายบ้านเสวต ตำบลสำโรงตาเจ็น ฝายบ้านลุมพุก ตำบลกันทรารมย์ อำเภออุษันธุ์ อ่างเก็บน้ำห้วยปูน ตำบลหนองครก อำเภอเมืองศรีสะเกษ อ่างเก็บน้ำกุดชมพู ตำบลคอนกาม อำเภอขามเฒ่า และอ่างเก็บน้ำห้วยกำกวาก ตำบลลือลึง อำเภอศิลาลาด เป็นต้น

2.2.5 แหล่งโบราณคดี

แหล่งโบราณคดีในศรีสะเกษ มีอยู่เนิ่นเนิ่นแห่ง แสดงถึงการมีการตั้งถิ่นฐานและเป็นถิ่นที่มีอารยธรรมมาแต่โบราณ แหล่งโบราณคดีที่สำรวจแล้วและยังไม่มีสำรวจ ดังนี้

แหล่งโบราณคดีคังโคกหรือเมืองคังโคก อยู่ทางทิศเหนือของบ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคง อำเภอราษีไศล เป็นชุมชนโบราณที่มีลักษณะเป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลมมีคูน้ำและคันดินล้อมรอบสองชั้น โดยก่อคันดินล้อมรอบคูน้ำด้านนอกมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 60 เมตร จากการสำรวจภายใน พบโบราณวัตถุมีกลุ่มใบเสมาหินทรายบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้ของแหล่งเศษภาชนะดินเผาทั้งประเภทเนื้อหยาบและเนื้อแกร่ง สันนิษฐานว่าคงเป็นแหล่งชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 มีการนับถือพระพุทธศาสนา กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งโบราณคดี และกรมศาสนาขึ้นทะเบียนเป็นเขตวัดร้าง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวัดเมืองคง

แหล่งโบราณคดีดอนเกลือตั้งอยู่ที่ บ้านตู ตำบลตู อำเภอราษีไศล ลักษณะเป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 400 เมตร มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบคันดินมีสองชั้นที่ล้อมรอบคูน้ำ ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปตามแนวถึงบริเวณทิศใต้ จากการสำรวจโบราณวัตถุรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ พระพุทธรูปหินทรายและภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ เครื่องถ้วยชามเคลือบสีน้ำตาล ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก หินบดและแท่นหินบดยา หินดู กำไลหิน ขวานหินขัด สันนิษฐานว่า แหล่งนี้คงเป็นชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ นับถือพระพุทธศาสนา มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-18

แหล่งโบราณคดีบ้านน้ำอ้อมน้อย ตั้งอยู่บริเวณน้ำบ้านอ้อมน้อย ตำบลเมืองแคน อำเภอราษีไศล เป็นชุมชนโบราณ มีลักษณะเป็นเนินดินค่อนข้างกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 35 เมตร มีคูน้ำคันดินล้อมรอบหนึ่งชั้น จากการสำรวจพบโบราณวัตถุประเภทชิ้นส่วนสำริด ภาชนะดินเผาเนื้อ

หายาบ สันนิษฐานว่าเป็นชุมชนโบราณ ที่อาจมีการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยครั้งแรกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น มีอายุอยู่ประมาณ 1,500 ปีลงมา

แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองแคน อยู่ที่บ้านเมืองแคน ตำบลเมืองแคน อำเภอราชไศล มีลักษณะคล้ายแหล่งบ้านน้ำอ้อมน้อย แหล่งโบราณคดีนี้ยังไม่ได้ดำเนินการสำรวจ

แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสูง ตั้งอยู่ที่บ้านโนนสูงตำบลหนองแคน อำเภอราชไศล มีลักษณะเป็นเนินสูง ยังไม่ได้ดำเนินการสำรวจ

แหล่งโบราณคดีบ้านหนองคู ตั้งอยู่ที่บ้านหนองคู ตำบลจาน อำเภอเมืองศรีสะเกษ มีลักษณะเป็นเนินดินอยู่ทางด้านตะวันตกของหนองคู ซึ่งเป็นแหล่งน้ำประจําหมู่บ้านทางด้านทิศตะวันตกของเนินดินมีคูน้ำล้อมรอบด้วย

โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจได้แก่ฐานรูปเคารพหินทราย 4 ชิ้น ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปางนาคปรกหินทรายสององค์ และประติมากรรมที่เรียกว่า รัตนตรัยมหายาน โดยทำเป็นพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ตรงกลางด้านขวาทำเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ด้านซ้ายเป็นนางปรัชญาปารมิตา ลักษณะเป็นศิลปะเขมรแบบบายน มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18

แหล่งโบราณคดีบ้านโนนแกด อยู่ที่บ้านโนนแกด ตำบลท่ม อำเภอเมือง มีเจดีย์โบราณที่มีการขุดค้นพบเหรียญเงินจารึกอักษร ประมาณ 1,100 ปี มาแล้ว และยังไม่ได้สำรวจขุดค้น

แหล่งโบราณคดีบ้านชีเหล็ก อยู่ที่บ้านชีเหล็ก ตำบลละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง เป็นชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีขนาดกว้าง 270 เมตร ยาว 480 เมตร คูน้ำที่ล้อมรอบเรียกว่า หนองคู จากการสำรวจไม่พบโบราณวัตถุภายในเขตชุมชน แต่พบอยู่ด้านนอกทางด้านทิศใต้ของแหล่งจำนวนไม่มากนักได้แก่ เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบสีเขียวสีน้ำตาล ซึ่งเป็นเครื่องถ้วยเขมร มีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18 มีเครื่องถ้วยจีนเคลือบขาวสมัยราชวงศ์ฮั่น มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-17

จากโบราณวัตถุที่พบ และแผนผังของชุมชน กล่าวได้ว่าชุมชนแหล่งนี้เป็นชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร ช่วงเวลาการอยู่อาศัยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18

แหล่งโบราณคดีชุมชนบ้านดวนใหญ่ อยู่ที่บ้านดวนใหญ่ ตำบลดวนใหญ่ อำเภอวังหิน เป็นที่ตั้งของเมืองนครลำดวนที่ได้รับแต่งตั้งจากอาณาจักรอยุธยา ก่อนตั้งเมืองเดิมเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่เรียกว่า ปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวน มีคูรอบเมืองสามชั้นเรียกว่า คูนอก คูกลาง คูใน มีการขุดค้นพบโบราณวัตถุในบริเวณนี้ รวมทั้งต้นซุงขนาดใหญ่จำนวนมาก มีศาลเจ้าพ่อพละงุมที่ตั้งอยู่บริเวณกลางหมู่บ้าน ยังไม่ได้มีการสำรวจ

แหล่งโบราณคดีบ้านฮ่องธาตุ อยู่ที่บ้านฮ่องธาตุอำเภอขุขันธ์ พบโบราณวัตถุเป็นไหสีหุกระดุกคนโบราณ สันนิษฐานว่าเป็นชุมชนโบราณ ยังไม่ได้มีการสำรวจ

แหล่งโบราณคดีบ้านหัวช้าง ลักษณะเป็นเนินดินกลางทุ่งนา ซึ่งอยู่ในตำบลลำโรงพลันของ อำเภอไพรบึง พบโบราณวัตถุที่สำคัญได้แก่เครื่องถ้วยเคลือบสีน้ำตาลที่เรียกว่า ไหเท้าช้าง สภาพชำรุดหลายใบ ภายในมีห่วงตะกั่วบรรจุอยู่ไหเหล่านี้เป็นเครื่องถ้วยเคลือบเขมร ซึ่งมีแหล่งผลิตสำคัญอยู่ในเขตอำเภอบ้านกรวด มีอายุการผลิตอยู่ระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 14-18 พบห่วงตะกั่วและแผ่นตะกั่วจำนวนมาก และเครื่องมือเหล็กรูปแบบต่าง ๆ เช่น หอก สิว เคียว จอบ คีม และแผ่นเหล็กที่มีห่วงติดอยู่ จากโบราณวัตถุที่พบกล่าวได้ว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้คงเป็นชุมชนในวัฒนธรรมเขมรโบราณ ที่มีช่วงเวลาการอยู่อาศัยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18

แหล่งโบราณคดีบ้านบึงหมอก มีอยู่สามจุดด้วยกันคือ แหล่งบ้านบึงหมอก แหล่งโนนก้านเหลืองและแหล่งโนนหนองหว้าอยู่ที่บ้านบึงหมอกน้อย ตำบลสัมป่อย พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบแบบผิวเรียบ และแบบที่ตกแต่งเป็นลายเชือกทาบขูดขีด ส่วนแหล่งโบราณคดีโนนก้านเหลืองพบการฝังศพ โดยฝังภาชนะดินเผาและขวนหินขัดด้วยถือว่เป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ประกอบด้วยหลายชุมชน

แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแซง อยู่ในตำบลโพนเขวา อำเภอเมืองศรีสะเกษ พบภาชนะดินเผาและผดตะกรันเหล็ก แสดงว่าเป็นแหล่งที่มีการถลุงเหล็กมาก่อน

นอกจากแหล่งโบราณคดีที่กล่าวแล้ว ยังมีแหล่งโบราณคดีอีกเป็นจำนวนมากที่ยังรอการขุดค้นสำรวจ สิ่งที่เป็นเครื่องชี้วัดประวัติศาสตร์ศรีสะเกษ คือ การจารึก ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก รวมทั้งจารึกเขาพระวิหาร จารึกแต่ละหลักเป็นหลักฐานยืนยันยืนยันความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ของจังหวัดศรีสะเกษ ได้มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนไว้ 10 รายการ

จากการศึกษาวิเคราะห์รูปอักษรที่ใช้และการอ่านแปลข้อความในจารึกแล้วพบว่า จารึกมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16-18 ใช้อักษรขอมโบราณที่พัฒนามาจากอักษรปัลลวะของอินเดียตอนใต้ ซึ่งมีการพัฒนามาเป็นอักษรไทยสมัยก่อนสุโขทัย และพ่อขุนรามคำแหงมหาราชนำมาดัดแปลงเป็นอักษรไทยอีกต่อหนึ่ง จารึกดังกล่าวจารึกเป็นภาษาเขมร และสันสกฤต

เรื่องราวที่จารึกส่วนใหญ่เป็นเรื่องของกษัตริย์แห่งอาณาจักรขอมโบราณหรือชนชั้นปกครอง และเรื่องเกี่ยวกับศาสนาฮินดู เช่น การสร้างศาสนสถานรูปเคารพถาวรวัตถุต่าง ๆ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และการอุทิศข้าทาส ทรัพย์สินสิ่งของต่าง ๆ มาถวายพระเจ้าคือ ถวายไว้ประจำศาสนสถาน

จารึกส่วนใหญ่เป็นจารึกรูปอักษรไว้ที่ส่วนประกอบอาคารของศาสนสถานได้แก่ จารึกกรอบประตูที่ปราสาทโดนตวล และจารึกกรอบหน้าต่าง ที่ปราสาทเขาพระวิหาร ซึ่งเป็นหลักฐานที่เสริมกรอบประตูปราสาทสระกำแพงใหญ่ที่มีความสมบูรณ์และบอกเล่าเรื่องราวในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีจารึกบนชั้นสำริด ซึ่งแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้พบในบริเวณศาสนสถานแห่งใดแห่ง

หนึ่ง แต่ข้อความที่จารึกกล่าวถึง การถวายไทยธรรมแก่กัมมรเตงชคต ซึ่งบอกถึงการบำเพ็ญกุศลถวายแก่พระเจ้า

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระเจ้าสุริยวรมันได้ให้ความสำคัญแก่กัมมรเตงชคตศรีพุทธเฮศวร (ปราสาทสระกำแพงใหญ่) และกัมมรเตงชคตศรีศิขเรศวร (ปราสาทเขาพระวิหาร) ในระดับใกล้เคียงกัน โดยได้ให้จารึกไว้ในจารึกเขาพระวิหารหลักที่ 1 อีกด้วย

จารึกปราสาทสระกำแพงใหญ่ (ศก. 1) เป็นจารึกที่อยู่บนกรอบประติมากรรมได้ของซุ้มประตูระเบียงคดทิศตะวันออกของปราสาทสระกำแพงใหญ่ไม่ปรากฏหลักฐานการค้นพบครั้งแรก แต่มีการพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2526 ในนิตยสารศิลปากร ต่อมาได้มีพิมพ์เผยแพร่อีกครั้งในหนังสือจารึกในประเทศไทยเล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16 พ.ศ. 2539

รูปแบบอักษร จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ เป็นภาษาเขมรระบุ พ.ศ.1585 พื้นที่จารึกกว้าง 54 เซนติเมตร และยาว 265 เซนติเมตร รวมถึงตัวหนังสือ 33 บรรทัด และอ่านได้ 24 บรรทัด เนื้อหาโดยสังเขปมีผู้อ่านและแปลไว้มีสาระดังนี้

ใน พ.ศ. 1585 เดือน 5 ขึ้น 2 ค่ำ ซึ่งตรงกับวันวิสาขสงกรานต์คือวันที่มีกลางวันและกลางคืนเท่ากัน ได้มีพิธีมอบที่ดิน และข้าวของถวายวัด มีการประกาศเขตกัลปนามอบให้ผู้ดูแลศาสนสถาน

ประกาศชื่อศาสนสถานว่าศรีพุทธเฮศวร คู่กับเขาพระวิหารที่มีชื่อว่าศรีสิขเรศวร ศรีพุทธเฮศวรอยู่เมืองสดุกอำพล บุคคลที่มีอำนาจในเมืองนี้คือคิวนาสนอกจากนี้ยังมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีกหลายคน

ระบบกัลปนาคือ ยกที่ดินให้ขึ้นกับศาสนสถานแล้วแบ่งให้ข้าพระผู้อุปถัมภ์วัดดูแลทำประโยชน์ระบบกัลปนาเป็นการบำรุงศาสนสถานให้ดำรงอยู่ มีการประกาศถวายวิญญานกทรัพย์และอวิญญานกทรัพย์แก่วัด (กัมมรเตง) มีการประกาศชื่อทาส คือ ผู้ภักดีต่อวัดชาย-หญิง เป็นผู้ดูแลศาสนสถานนั้น ศิลปจารึกหลักนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นมา และสภาพความเป็นอยู่ของชาวศรีสะเกษในพุทธศตวรรษที่ 16 ได้เป็นอย่างดี

จารึกปราสาทโดนตวล (ศก. 9) จารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาเขมร-สันสกฤต ระบุ พ.ศ. 1545 จำนวน 1 ด้าน มี 3 บรรทัด เป็นจารึกบนหินทราย ซึ่งเป็นกรอบประติมากรรมเหนือทางเข้าด้านหน้าปราสาทประธาน ส่วนที่สันนิษฐานว่าเป็นมณฑป เนื้อหาโดยสังเขป จบความได้ว่ามีการกล่าวถึงนามเจ้านายหรือชนชั้นปกครองและนามบุคคล

จารึกปราสาทโดนตวล 2 (ศก. 10) เป็นจารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาเขมร-สันสกฤต จำนวน 1 ด้าน 15 บรรทัด เป็นจารึกบนหินทราย ซึ่งเป็นกรอบประติมากรรมได้ของทางเข้าด้านหน้าที่สันนิษฐานว่า เป็นมณฑปปราสาทประธาน เนื้อหาโดยสังเขปดูที่จารึกปราสาทโดนตวล

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 1 (ศก. 5) พบที่ปราสาทเขาพระวิหาร ไม่ปรากฏว่าพบเมื่อใดหอสมุดแห่งชาติได้อ่านแปลและพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในหนังสือจารึกในประเทศไทยเล่ม 3 อักษร

ขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16 จารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร ระบุ พ.ศ. ไว้แห่งหนึ่ง คือ พ.ศ. 2590 และ พ.ศ. 1591 มีจำนวน 2 ด้าน คือ ด้านที่ 1 มี 27 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 10 บรรทัด จารึกบนแท่งหินทรายสีเหลี่ยม กว้าง 51 เซนติเมตร สูง 67 เซนติเมตร ช่วงเวลาที่จารึกอยู่ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1

ข้อความในจารึกกล่าวถึงการเขียนประวัติและการเก็บรักษาเอกสารประวัติของกษัตริย์ และราชวงศ์แห่งอาณาจักรเขมรโบราณ และยังกล่าวถึงบุคคลต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับศาสนสถาน

จารึกปราสาทพระวิหาร 2 (ศก. 3) พบที่ปราสาทเขาพระวิหาร เมื่อประมาณ พ.ศ. 2502 เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติได้อ่านแปล และพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในหนังสือจารึกประเทศไทยเล่ม 4 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 17-18 เป็นจารึกด้วยอักษรขอมโบราณ เป็นภาษาเขมรและภาษาสันสกฤต ระบุปี พ.ศ. 1664 มีจำนวน 4 ด้าน ด้านที่ 1 มี 48 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 57 บรรทัด ด้านที่ 3 มี 7 บรรทัด ด้านที่ 4 มี 23 บรรทัด จารึกบนแท่นหินทรายสีเหลี่ยม กว้าง 44.5 เซนติเมตร สูง 117 เซนติเมตร หน้า 13.5 เซนติเมตร

เนื้อหาโดยสังเขปเป็นจารึกที่สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 โดยระบุปี พ.ศ. 1664 เป็นศิลาจารึกที่มีความและมีเนื้อหายาว กล่าวถึงประวัติและเรื่องเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของกัมมเตงอัญคุศรีทิวากรซึ่งเป็นพราหมณ์บุโรหิตประจำราชสำนักของกษัตริย์แห่งอาณาจักรเขมรโบราณ ข้อความจารึกกล่าวย้อนถึงกรณียกิจของกษัตริย์รัชกาลก่อน ๆ อันเนื่องมาจากการบำเพ็ญกุศลในศาสนา และมีการกล่าวถึงการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ การสร้างรูปเคารพ สร้างอาศรม ขุดสระน้ำ และการถวายข้าทาสชายหญิงตลอดจนทรัพย์สินของไว้ประจำเทวสถานด้วย รวมทั้งเขตกลปนาที่เป็นชุมชนโบราณสมัยขอมซึ่งบางแห่ง รวมถึงชุมชนโบราณในจังหวัดศรีสะเกษด้วย

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 3 (ศก. 4) พบที่ปราสาทเขาพระวิหาร จารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาเขมร-สันสกฤต มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 จำนวน 1 ด้าน มี 10 บรรทัด กว้าง 58.5 เซนติเมตร สูง 265 เซนติเมตร หน้า 22.5 เซนติเมตร อยู่บนกรอบประตูชั้นที่ 2 อาคารหลังระเบียงปราสาทชั้นที่ 3 ปราสาทเขาพระวิหาร

เนื้อหาโดยสังเขป จารึกเรื่องราวของกษัตริย์ อาณาจักรเขมรโบราณและกรณียกิจอันเกี่ยวกับศาสนสถานตัวจารึกมีอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 4 (ศก. 6) พบที่ปราสาทเขาพระวิหาร จารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาเขมร-สันสกฤต มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 จำนวน 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 67 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 29 บรรทัด เป็นจารึกบนหินทรายที่เป็นกรอบประตู ขนาดกว้าง 63 เซนติเมตร สูง 250-280 เซนติเมตร หน้า 28.5 เซนติเมตร

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 5 (ศก.7) พบที่ปราสาทเขาพระวิหาร จารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาเขมร-สันสกฤต มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 มีจำนวน 2 ด้าน ด้านที่ 1 มี 18 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 27 บรรทัด เป็นจารึกบนหินทรายที่เป็นกรอบหน้าต่าง กว้าง 56 เซนติเมตร สูง 223 เซนติเมตร หนา 23 เซนติเมตร

จารึกบนชั้นสำริ (ศก. 8) จารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาเขมร ระบุปี พ.ศ. 1727 จำนวน 1 บรรทัดวัดรอบชั้นสำริดที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 28.5 เซนติเมตร สูง 15.5 เซนติเมตร เนื้อหาโดยสังเขปมีความว่า 1106 ค่าไทยธรรมจำนวน 7101 ท่าน วิชญาเหตุแห่งตำบลเมรียวกราบแต่กัมมรเตงชคตบ้านนงเชียง

จารึกบ้านกระมัล (ศก. 2) เดิมพบอยู่ในโบสถ์วัดกระมัล บ้านกระมัล ตำบลโพธิ์วัง อำเภอลำลูกเกด บริเวณที่พบหลักนี้เป็นซากโบราณสถานที่เหลือเพียงฐานมีหินทราย และเป็นศิลาแลงกระจายอยู่ทั่วไป ศิลาจารึกนี้ได้นำมาเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร จารึกนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อ พ.ศ. 2478

จารึกหลักนี้ จารึกด้วยอักษรขอมโบราณเป็นภาษาเขมร มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 จำนวน 1 ด้าน มี 13 บรรทัด สถาปนาจารึกเป็นรูปใบเสมาทำด้วยหินทราย กว้าง 47 เซนติเมตร สูง 90 เซนติเมตร หนา 14 เซนติเมตร เนื่องจากตัวอักษรลบเลือนจึงจับเนื้อหาสาระไม่ได้

จารึกฐานพระพุทธรูปวัดอ่างแก้ว (ศก. 1) พบที่จังหวัดศรีสะเกษ แต่ต่อมาได้มีการเคลื่อนย้ายมาไว้ที่วัดอ่างแก้ว อำเภอมือเมือง จังหวัดสมุทรสาคร ไม่ปรากฏว่าพบเมื่อใดมีการเผยแพร่ครั้งแรก ในนิตยสารศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2517 เป็นจารึกด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาไทยระบุ พ.ศ. 2339 จำนวนสามด้าน ด้านที่ 1 มี 2 บรรทัด ด้านที่ 2 มี 3 บรรทัด ด้านที่ 3 มี 4 บรรทัด เนื้อความกล่าวถึงหม่อมเจ้าพิมพาเป็นผู้ลิจจนา ทำเมื่อ พ.ศ. 2339 และสุดท้ายขอให้ถึงความสุขสามประการ มีนิรพานเป็นที่แล้ว

2.2.6 ขนเผ่าต่าง ๆ ในจังหวัดศรีสะเกษ

ประชากรชาวศรีสะเกษประกอบไปด้วยผู้คนที่หลายชาติพันธุ์ ได้แก่ ลาว เขมร ส่วย เยอ ไทย จีน แขก แต่ส่วนใหญ่เป็นชุมชนกลุ่มต่าง ๆ และที่สำคัญที่เป็นชนพื้นเมืองมาแต่ดั้งเดิมและจะประกอบด้วย ลาว เขมร ส่วย เยอ

พัฒนาของชาติพันธุ์ในอดีตชุมชนโบราณที่พบร่องรอยมักเป็นเนินดินที่มีทั้งคูน้ำล้อมรอบ และไม่มีคูน้ำล้อมรอบกระจายอยู่ทั่วไปแสดงให้เห็นถึงการอยู่สืบเนื่องของผู้คนมาหลายยุคหลายสมัย ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ของศรีสะเกษ คือ ชุมชนในยุคเหล็ก ประมาณ 1,500-2,500 ปีมาแล้ว

ชุมชนขนาดใหญ่ที่มีอายุอยู่ในสมัยทวารวดีและสมัยขอม ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-18 ลงมาคือชุมชนที่มีน้ำล้อมรอบสองชั้น มีการปั้นภาชนะดินเผา และมีใบเสมาหินที่มีอายุสมัยทวารวดี มีประสาธหินกระจายอยู่จำนวนมากทั่วเขตพื้นที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของขอม

การเติบโตและการขยายตัวของประชากรน่าจะพัฒนาขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลแม่น้ำชีตอนล่าง ซึ่งมีทุ่งราชีไศลเป็นส่วนหนึ่งก่อนแล้วจึงขยายตัวไปทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือเข้าสู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง ที่มีเขตการคมนาคมติดต่อกับบ้านนอกภูมิภาคอื่นที่ไกลออกไป ทั้งในเขตของพื้นที่ประเทศลาว เขมร และญวน

ชาวลาวในจังหวัดศรีสะเกษมีความสัมพันธ์กับชาวลาวในประเทศลาวเป็นอย่างมาก เพราะมีสายเลือด ภาษา ความเป็นอยู่แบบเดียวกัน แต่แยกย้ายกันด้วยการอพยพย้ายถิ่นที่เรียกกันว่า ไคร้ว ไปทำมาหากินในดินแดนอุดมสมบูรณ์ ดินดำชุ่มปลากุ่มบ่อนคือแข่งแก่งหาง ปลาชิวบ่อนคือขางฟาลัน ตลอดจนหนีภัยสงคราม หนีการทะเลาะวิวาทกดขี่ข่มเหงกัน และเนื่องจากประเทศลาวมีหลายเผ่าพันธุ์ การกล่าวถึงชาวลาวในจังหวัดศรีสะเกษจึงจะกล่าวเฉพาะเผ่าไทลาวเท่านั้น ลาว หมายถึงคนไทยที่พูดภาษาลาว อันเป็นชนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่โดยทั่วไปในภาคอีสานศิลปวัฒนธรรมประเพณีการเล่นพื้นเมืองจึงเป็นแบบทั่ว ๆ ไป ที่ปฏิบัติกันในกลุ่มคนเหล่านี้ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

จากประวัติศาสตร์ชาวลาว ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 7 มีชนเผ่าไทจำนวนหนึ่งล่องเรือลงมาจากตอนใต้ของประเทศจีนตามลำแม่น้ำแคว แม่น้ำอุ และแม่น้ำโขง ลงมาประเทศลาว นำโดยขุนลอเข้ารบกับขุนกันฮ้างจากขุนลอราชวงศ์ลาวได้สืบทอดกันมาอีก 20 รัชกาล จนถึงสมัยท้าวฟ้าจุ่มได้สร้างอาณาจักรล้านช้างขึ้นมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และวัดได้กลายเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมลาวตั้งแต่นั้นมา

ในสมัยอยุธยา ประเทศลาวเป็นพันธมิตรของอาณาจักรอยุธยา มีแบบการปกครองอยู่ที่นครเวียงจันทน์ พระเจ้าไชยเชษฐาได้สร้างนครเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงของลาวล้านช้าง เมื่อราว พ.ศ. 2103

ใน พ.ศ. 2237 ทางราชสำนักเวียงจันทน์เกิดแย่งชิงอำนาจกัน พวกราชวงศ์ลาวต้องลี้ภัยการเมืองไปยังสถานที่ต่าง ๆ ได้มีการสถาปนาอาณาจักรลาวใต้ขึ้นมา ณ นครจำปาศักดิ์นั้นคบุรี มีกษัตริย์เชื้อสายลาวที่อพยพลงมาครั้งนั้นขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. 2256 แล้วจัดการปกครองหัวเมืองข้าทั้งปวงในเขตลาวใต้อันได้แก่ สาละวัน จำปาศักดิ์ อัดตะปือ และได้ส่งคนไปตั้งเมืองถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล แม่น้ำชี ถึงเมืองศรีนครเขต อยู่ในเขตจังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบัน

ในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 พวกลาวกลุ่มพระวอพระตาได้อพยพจากนครเวียงจันทน์เข้ามายังบริเวณลุ่มน้ำมูล-น้ำชี

ประมาณ พ.ศ. 2321 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ได้ชัยชนะได้กวาดต้อนชาวเวียงจันทน์มาเป็นจำนวนมากมาอยู่ที่ ตำบลสี ตำบลขุนหาญ อำเภอกุนหาญ ตำบลหมากเขียบ อำเภอเมืองฯ บ้านตาอุด บ้านโสน อำเภอขุขันธ์

หลังจากชาวลาวได้เข้ามาตั้งหลักฐานในพื้นที่ต่าง ๆ ในเขตจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดใกล้เคียง ชาวลาวส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาได้เผยแพร่ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม

ทางภาษา เข้าไปยังชุมชนชาวพื้นเมืองที่เป็นชาวกวย เขมร และเยอมากขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันภาษาลาวได้กลายเป็นภาษาที่ใช้ในการสื่อสารส่วนใหญ่ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ แต่ลาวบางพวกใช้สำเนียงส่วยที่ออกเสียงกลางเป็นเสียงตรี จึงมีการขนานนามจากชาวลาวในจังหวัดอื่นว่า ส่วยศรีสะเกษ

ชาวเขมร ชาวเขมรถิ่นไทยเรียกตนเองว่า ขแมร์ เรียกภาษาและชาติพันธุ์ตนเองว่า ขแมร์ ลือ แปลว่า เขมรสูง เรียกภาษาเขมร และชาวเขมรในประเทศกัมพูชาว่า ขแมร์กรอม แปลว่า เขมรต่ำ และเรียกคนไทยหรือคนพูดภาษาไทยเป็นภาษาแม่ว่า ซิม หรือ เซียม ซึ่งตรงกับคำว่า สยามในภาษาไทย และคำว่า เซียม ในภาษากวย

มีผู้พูดภาษาเขมรถิ่นไทยอยู่เป็นจำนวนมากในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ศรีสะเกษ และ ทาง อำเภอกองจังหวัดอุบลราชธานี นครราชสีมา ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และบางอำเภอกองภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยคือจังหวัดปราจีนบุรี จันทบุรี ตราด ฉะเชิงเทรา และสระแก้ว

ใน พ.ศ. 2537 มีประชากรชาวไทยเชื้อสายเขมรที่พูดภาษาเขมร อยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ อยู่ประมาณ 285,500 คน เขมรประวัติศาสตร์ได้กล่าวไว้ว่า ในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ชาวเขมรได้ขยายอิทธิพลเข้ามาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาในพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขา กล่าวไว้ว่า เมืองเขมรขยายอิทธิพลได้ยึดเอาเมืองละโว้ เมืองพิมาย เมืองสุรินทร์ และเมืองขุขันธ์ เป็นลูกหลวงปัจจุบันชาวเขมรอาศัยอยู่ในท้องที่อำเภอขุขันธ์ อำเภอกันทรลักษณ์ อำเภอภูสิงห์ อำเภอปรางค์กู่ อำเภอขุนหาญ อำเภอไพรบึง อำเภอห้วยทับทัน และอำเภอศรีรัตนะ ลักษณะการแต่งกายชาย เสื้อคอกลมผ่าหน้า นุ่งโสร่งสีสันท่าง ๆ ผ้าขาวม้าคาดเอวหรือคล้องไหล่ ผ้าขาวม้าที่ใช้ลายขาวดำเล็กกว่าที่คนลาวใช้หญิงนุ่งผ้าถุงลายตั้ง มีเชิงตามขวางสองชั้น ชั้นส่วนบนกว้าง ส่วนล่างแคบระหว่างรอยต่อคาดด้วยสีแดง เสื้อดำย้อมด้วยมะเกลือ แขนกระบอกรัดรูปตามรอยตะเข็บอีกด้วย สีต่าง ๆ ชายเสื้อผ่าทั้งสองด้านยาวประมาณ 6 นิ้ว และกระดุมทำด้วยเงินผ้าคล้องไหล่เป็นสีต่าง ๆ ถ้าใช้คล้องคอนิยมหย่อนชายผ้าขาวม้าข้างหน้า

ชาวเขมรสูงได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตจังหวัดศรีสะเกษมาแต่โบราณกาลแล้วและได้สืบเชื้อสายต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน โดยจะอยู่ในเขตอำเภอกันทรลักษณ์ด้านที่ติดกับเขาพนมดงรักแถบบ้านทุ่งใหญ่ บ้านประทาย บ้านบึงมะลู บ้านโดนเอร์ บ้านรุง บ้านทุ่งยาว เป็นต้น และบริเวณบ้านบักตอง บ้านพราน บ้านทุ่งเลน บ้านสำโรงเกียรติ บ้านไพร บ้านกระมัล บ้านกราม บ้านกันทรอม ในอำเภอขุนหาญ บ้านไพรบึง บ้านพราน บ้านสำโรงพลัน บ้านไทร บ้านไพรบึง อำเภอไพรบึง บ้านสำโรงระวี บ้านศรีแก้ว บ้านพิงพวย อำเภอศรีรัตนะ ในชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนบริเวณโดยรอบของปราสาทเขาพระวิหาร

อีกบริเวณหนึ่งที่มีชาวเขมรอาศัยอยู่จำนวนมากคือ บริเวณแถบที่ราบลุ่มห้วยสำราญแถบอำเภอขุขันธ์ ปรางค์กู่ เช่น ในเขตตำบลกันทรารมย์ ห้วยเสือ ใจดี โคกเพชรสะเดาใหญ่ อำเภอขุขันธ์

ตำบลละลม อำเภอกุสิงห์ ตำบลตูม สำโรงปราสาท อำเภอปรังค์กู บ้านเมืองหลวง อำเภอห้วยทับทัน จนกระทั่งศรีสะเกษในอดีตได้ชื่อว่า เมืองเขมรป่าดง

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ใน พ.ศ. 2324 เมืองกัมพูชาเกิดจลาจลจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกทัพไปปราบ ในสงครามครั้งนี้เมืองขุขันธ์ เมืองสุรินทร์ และเมืองสังขะได้เข้าร่วมยกกองทัพไปตีเมืองเสียมราฐ กำแพงสวาย บันทายเพชร บันทายมาศ และได้นำชาวเขมรจำนวนมากมาไว้ที่สุรินทร์ และบุรีรัมย์

ชาวเขมรรุ่นสุดท้าย ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดศรีสะเกษ เมื่อ พ.ศ. 2410 แต่ในช่วงที่เสียมราฐ พระตะบอง ศรีโสภณ กลับมาเป็นของไทยช่วงสงครามเอเซียบูรพา ระหว่าง พ.ศ. 2485 มีคนไทยที่เป็นชาวศรีสะเกษจำนวนหนึ่งไปตั้งถิ่นฐานในกัมพูชา อย่างไรก็ตามในช่วงที่เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยและกัมพูชากรณีปราสาทเขาพระวิหาร ราว พ.ศ. 2500–2505 รัฐบาลไทยในสมัยนั้นยังมีนโยบายรับชาวเขมรที่ไม่ฝักใฝ่ลัทธิคอมมิวนิสต์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแผ่นดินไทย จึงทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับกัมพูชาบริเวณชายแดนศรีสะเกษจึงมีอยู่ตลอดมา

ชาวเขมรสูง ส่วนมากอยู่ในชนบทมีชีวิตเรียบง่ายประกอบอาชีพเกษตรกรรม หนุ่มสาวรุ่นใหม่ที่ว่างจากการทำนาทำไร่ จะเดินทางไปรับจ้างทำงานในตัวเมืองและในกรุงเทพฯ เมื่อถึงฤดูเพาะปลูกก็จะเดินทางกลับภูมิลำเนา ประกอบอาชีพหลักของตน

ชาวส่วย (กูย) มีกระจายอยู่หลายจังหวัดทางภาคอีสานตอนล่าง ที่มีอยู่หนาแน่นได้แก่ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อ พ.ศ. 2450 จังหวัดศรีสะเกษ ยังเป็นเมืองที่มีชาวส่วย (เรียกตนเองว่า กูย กุย โกย หรือกวย) อาศัยอยู่กันทั้งเมือง มีพวกลาวเวียง (สาขาเวียงจันทน์) ปะปนอยู่บ้างบางหมู่บ้าน แต่วัฒนธรรมของชาวลาวได้เข้ามามีอิทธิพลในหมู่ชาวส่วย จึงทำให้มีการผสมผสานวัฒนธรรม

ภาษาส่วย เป็นกลุ่มภาษาเดียวกับภาษามอญ-เขมรสาขาหนึ่ง ชาวส่วยแต่ละถิ่นจะมีการใช้สำเนียงภาษาที่แตกต่างกันไป แต่ถ้าหากใช้ระบบเสียงมาเป็นเกณฑ์ ในการแบ่งอาจแบ่งภาษาส่วย ออกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่คือ กลุ่มภาษากูย (กูย-กูย) และกลุ่มที่พูดภาษากวย (กวย-กวย) ปัจจุบันชาวส่วยส่วนใหญ่พูดได้ทั้งภาษากูย และภาษาไทยกลาง ในชุมชนส่วยที่ไม่มีผู้พูดภาษาไทยถิ่นอีสาน จะไม่มีการใช้ภาษาไทยถิ่นอีสาน ในชุมชนส่วยที่มีคนเขมร และคนลาวอาศัยปะปนกัน จะพูดภาษากันและกันได้

คนไทยรู้จักพวก กวย กูย กุย ในฐานะชนชาติหนึ่งมานานแล้วในกฎหมายลักษณะอาญาหลวง พ.ศ. 1974 ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ได้ประกาศห้ามยกลูกสาวให้แก่คนต่างชาติ ต่างศาสนา ได้แก่ ฝรั่งเศส อังกฤษ กบิตัน วิลันดา กุลา ชาว มลายู แขก กวย แกว และในมาตรา 25 ของกฎหมายปีเดียวกันนั้น ก็กล่าวถึงชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยามว่ามีแขกพราหมณ์ ญวน (แกว) ฝรั่งเศส อังกฤษ จีน จาม วิลันดา ชาว มลายู กวย ขอม พม่า รามัญ

ชาวส่วยชอบอพยพเคลื่อนย้ายอยู่เสมอเพื่อแสวงหาที่ดินอุดมสมบูรณ์และเหมาะแก่การเพาะปลูกการอพยพเข้ามาในประเทศไทยทางตอนล่างของภาคอีสานนั้น เริ่มแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199-2231) และได้มีการอพยพครั้งใหญ่เข้ามาในเขตจังหวัดสุรินทร์ และศรีสะเกษ ในช่วงปลายสมัยอยุธยาจนถึงสมัยธนบุรี (พ.ศ. 2245-2326) ชาวส่วยแต่ละกลุ่มได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งหรือหาบริเวณล่าช้างแหล่งใหม่เพราะมีความชำนาญในการเดินป่าและฝึกช้าง การอพยพได้หยุดลงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความเชื่อทางศาสนาของชาวส่วย มีลักษณะผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับการนับถือผี ในชุมชนชาวส่วยจะมีทั้งวัดและศาลผีประจำหมู่บ้าน บนบ้านจะมีหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษ บางบ้านจะสร้างเป็นศาลผีบรรพบุรุษไว้ใกล้กับศาลเจ้าที่บ้านส่วนใหญ่จะมีห้องบูชาพระพุทธรูปไว้ในบ้าน และจะสร้างศาลผีบรรพบุรุษไว้ใกล้บ้าน การเซ่นผีบรรพบุรุษจะทำอย่างน้อยปีละครั้ง

ส่วย เดิมเรียกว่า กวย หรือ “กูย” ตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณเมืองอัตปือ (ประเทศลาวในปัจจุบัน) ต่อมาถูกพวกลาวแย่งที่ทำกินจึงอพยพข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตอีสานใต้ พวกส่วยกลุ่มหนึ่งนำโดย “ตากะจะและเชียงซัน” ได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวน (ปัจจุบันคือบ้านดวนใหญ่) ปัจจุบันนี้พวกส่วยได้กระจายอยู่ตามพื้นที่และในอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ อำเภอเมืองศรีสะเกษ อำเภอน้ำเกลี้ยง อำเภอกันทรารมย์ อำเภอกันทรลักษณ์ อำเภอขุนหาญ อำเภอศรีรัตนะ อำเภอไพรบึง อำเภอขุขันธ์ อำเภอปรังค์ภู์ ลักษณะการแต่งกายชาย เสื้อคอกลมผ่าหน้า นุ่งโสร่งสีสันทันต่าง ๆ หรือกางเกงขาก๊วยสั้น ผ้าขาวม้าคาดเอวหรือคล้องไหล่ หญิงนุ่งผ้าถุง มีเชิงหรือไม่มี ผ้ามัดหมี่หรือผ้าฝ้าย เสื้อแขนกระบอกสีสันทันต่าง ๆ ผ้าเบี่ยงเป็นผ้าขาวม้าหรือผ้าลายลูกแก้วสีครีมดำ

ชาวส่วยเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันกับชาวกูย ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ประเทศอินเดียที่อพยพมาตั้งถิ่นบริเวณตอนเหนือเมืองกำปงธม ประเทศกัมพูชา เป็นชนชาติที่พูดภาษา ตระกูลมอญ-เขมร ชาวส่วยมีแต่ภาษาพูด ไม่มีภาษาเขียนหรือตัวอักษรที่เป็นของตนเอง ลักษณะทั่วไป จะผิวดำ ผมหยิก สูงปานกลาง ร่างบึกบึน ชาวส่วยที่ผสมกับพวกนิกรอยด์ ผมหยิกและสีผิวดำมาก ส่วนที่ผสมกับกลุ่ม ไทย-ลาว จะมีผิวขาว ชาวส่วยมีการผสมกลมกลืนกับชนชาติอื่น ๆ จนทำให้เกิดลักษณะทางร่างกายเปลี่ยน แตกต่างจากเดิม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เขมรได้ใช้อำนาจทหารปราบรัฐอิสระของชาวส่วย เพื่อผนวกอาณาจักรเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งทำให้ชาวส่วยต้องอพยพหนีเพื่อแสวงหาที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก

จึงมีการอพยพขึ้นเหนือสู่เมืองอัตปือแสนแป จำปาศักดิ์และสารวัน จากหลักฐานพงศาวดารเมืองสุรินทร์ ชาวส่วย ได้อพยพโยกย้ายมาจาก อัตตะปือ แสนแป แคว้นจำปาศักดิ์ และมีการกระจายกันไปหลายกลุ่ม ซึ่งส่วนหนึ่งบอกไว้ว่า ได้ย้ายไปตั้งถิ่นฐานแถบ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ คนส่วยอพยพเข้าไทยครั้งใหญ่ในสมัยปลายอยุธยา (พ.ศ. 2245) และยังมีหัวหน้าของ

ตนเอง คนพื้นถิ่นไทยเรียกชาวส่วยว่า “เขมรป่าดง” และชาวส่วยเรียกตนเองว่ากวย กุย โกย หรือกวย แปลว่า “คน” ปัจจุบันพบคนกวยได้ในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ นครราชสีมา มหาสารคาม อุบลราชธานี และสุพรรณบุรี ชาวส่วยที่อาศัยในภาคอีสานของไทยนั้น เรียกตัวเองว่ากวย หรือกวย แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มด้วยกัน โดยใช้คำว่ากวนำหน้า คือ

กวยมะไฮอาศัยอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานีอาศัยอยู่ใกล้ภูเขาศรีและเรียกตนเองว่า ชาวบรูอยู่เขตอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

กวยมะลอ อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี และศรีสะเกษ

ชาวกวยโย หรือ เยอ อาศัยอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี และศรีสะเกษ

ชาวกวยมะลัว หรือมะลัว อาศัยอยู่จังหวัดศรีสะเกษ และสุรินทร์

ชาวส่วย มีลักษณะนิสัยเป็นคนสุภาพ อ่อนน้อม และซื่อสัตย์ ด้วยสภาพการตั้งถิ่นฐานที่ปนอยู่กับชาวเขมรและชาวลาวทำให้ถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม บ้านของชาวส่วยจะมีลักษณะใต้ถุนสูง ด้านหน้าสูงไว้เลี้ยงช้าง ใต้ถุนใช้เป็นที่วางหูกทอผ้าว่างกระดัง และวัสดุเครื่องใช้สานด้วยหวายหรือไม้ไผ่

ชาวส่วย มีความเชื่อนับถือวิญญาณ ได้แก่ ภูตผี เจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา และมีความเชื่อเรื่องปอบและเรื่องขวัญ ในหมู่บ้านจะมีแม่เฒ่าทำหน้าที่ดูแลความเจ็บไข้ เพราะชาวส่วยเชื่อว่าการเจ็บไข้ เกิดจากการกระทำของผีจึงมีการอ้อนวอนให้ผีพอใจ โดยมีการรำผีหมอ ผู้ที่รำผีหมอต้องผ่าพิธิไหว้ครู ครอบครู นอกจากนี้ชาวกวยยังมีพิธีไหว้พระแสนนิษฐานว่า เป็นพิธีที่ได้รับอิทธิพลจากเขมร เป็นพิธีเสี่ยงทายเพื่อดูปริมาณน้ำฝนที่ตกในเดือนต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังนิยมเลี้ยงช้าง ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ชาวส่วยจะออกไปจับช้างในป่าด้วยการคล้องช้างเรียกว่า “โพนช้าง” เป็นการจับช้างโดยหมอช้าง ใช้บ่วงบาศ์ที่เรียกว่า “เชือกประกา” ทำจากหนังควายถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่สิงสถิตของดวงวิญญาณ บรรพบุรุษ ครูบาอาจารย์คล้องเท้าช้าง แล้วผูกกับต้นไม้ช้างมาฝึกใช้งาน การคล้องช้างมีปีละครั้ง ช่วงเดือน 11-12 ช้างที่ตายลงจะมีการฝังอย่างดี และจะขุดกระดูกขึ้นมาทำพิธีอุทิศส่วนกุศลไปให้

การแต่งกายของชาวส่วย หญิงสูงอายุจะนุ่งผ้าที่มีลายใส่เสื้อคอกระเช้าใส่สร้อยคอลูกปัดเงิน นิยมใส่ดอกไม้หอมไว้ที่ตมหู นิยมทอผ้า เช่น ผ้าจิกกะน้อย เป็นผ้าที่มีลักษณะคล้ายผ้าหางกระรอกมีสีแดงเป็นผ้าสำหรับผู้ชายนุ่งในพิธีการที่สำคัญ ลักษณะการนุ่งจะนุ่งพับจีบด้านหน้า เหมือนการนุ่งโสร่ง ผ้านุ่งของหญิง นิยมทอหมี่คัน เป็นทางแนวดึงยืนพื้นสีน้ำตาล หัวขึ้นเป็นพื้นแดงลายขิด ตีนขึ้นสีดำมีริ้วขาวเหลืองแดง และมี ผ้าจะกวี เป็นผ้าคล้ายอันลูซิม ของเขมรเป็นลาทางยาว เป็นผ้าที่ผู้หญิงใช้นุ่งในงานสำคัญ ๆ

ชาวส่วยรับประทานข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก และรับประทานข้าวเหนียวเป็นบางครั้ง อาหารที่พบเห็นและรับประทานเป็นประจำได้แก่ ตำพริก แกงกบ อาหารอื่น ๆ ได้แก่ เขียด กิ้งก่า

เอามาสับ ย่างและตำน้ำพริก มดแดงเอามาคั่วใส่พริก มะนาว น้ำปลา กะปิ เกลือ เป็นต้น อาหารดิบที่บริโภค กุ้งฝอย ปลาชิว เรียก “กาพุห์” ผู้หญิงสูงอายุนิยมเคี้ยวหมากและพลู นอกจากนี้ยังเก็บลูกไม้ชนิดหนึ่งมาเคี้ยวกับหมาก เรียกว่า “ปลัยการ” ชาวส่วยมีการเลี้ยงหมู เป็ด ไก่ และมีการลั้มวัวควายในงานพิธีต่าง ๆ เช่น เซ่นไหว้บรรพบุรุษ งานบวช เป็นต้น

ชาวเยอ เป็นชาวพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มภาษา มอญ-เขมร เรียกตนเองว่า กวย มีความหมายว่า คน ชาวเยอจัดอยู่ในกลุ่มของชาวกูย มีภาษาพูดเดียวกัน มีบางคำเท่านั้นที่แตกต่างกัน ชาวเยอทั่วไป จะสูงประมาณ 165 เซนติเมตร ผิวดำแดง การตั้งหมู่บ้านส่วนใหญ่จะตั้งในเขตใกล้ลำน้ำ หรือลำห้วย ชาวเยอในแต่ละหมู่บ้านมีความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ ปกติชาวเยอมีอาชีพทำนา แต่บางส่วนมีความชำนาญในด้านการช่าง เยอปัจจุบันนี้ชนกลุ่มนี้อาศัยอยู่ในอำเภอเมืองศรีสะเกษ อำเภอไพรบึง อำเภอรามัน อำเภอพยุห์ และบางส่วนของอำเภอศีลาจัต ลักษณะการแต่งกายชาย นุ่งโสร่งหรือผ้าสีต่าง ๆ เป็นโจงกระเบนมีผ้าขาวม้าคาดเอวหรือคล้องไหล่ และเครื่องประดับมีสร้อยคอ หูเงิน เสื้อแขนกระบอก คอกลมหรือคอตั้งสี่เหลี่ยมต่าง ๆ นุ่งผ้าถุงโจงกระเบนที่มีเสื้ออยู่ด้านในสี่เหลี่ยมต่าง ๆ แต่ไม่มีลวดลาย มีตุ้มหูเป็นเครื่องประดับ

ตำนานชาวเยอ ในจังหวัดศรีสะเกษ เริ่มต้นที่พระยาตากะศิลา เป็นหัวหน้า นำคนเผ่าเยออพยพมาโดยทางเรือ มาตั้งเมืองคงโคก หรือเมืองคงในอำเภอรามันปัจจุบัน ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูล

ชาวจีน ชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในประเทศไทย เป็นพวกที่มาจากบริเวณฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศจีน คือ บริเวณมณฑลฝูเจี้ยนมณฑลกวางตุ้ง และเกาะไหหลำ ในบริเวณพื้นที่ตอนนี้ส่วนใหญ่เป็นภูเขามิที่ราบทำการเพาะปลูกได้น้อย เนื่องจากมีภูเขาคั่นอยู่ทำให้การติดต่อภายในประเทศไม่สะดวกจึงอพยพไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในต่างประเทศ

ชาวจีนเริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยเป็นจำนวนมากในปลายสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่อพยพมาจากมณฑลทางใต้ อาจจำแนกตามภาษาพูดได้เป็นหกกลุ่มคือ

จีนแต้จิ๋ว มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ของซัวเถา และตามท้องถื่นบริเวณแม่น้ำฮั่นในมณฑลกวางตุ้ง ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เรียกว่า เซาซุ ร้อยละ 56 ของคนจีนในไทยเป็นพวกแต้จิ๋ว

จีนแคะ ไม่มีเมืองอยู่เป็นของตนเองแต่อยู่กันเป็นหมู่ ๆ ตามนอกเมืองเป็นแถว ทางตะวันออกและตะวันตกจากมณฑลฮกเกี้ยนไปถึงมณฑลกวางสี และในระหว่างช่องเขาที่เป็นแนวทางไปจนถึงทางเหนือของมณฑลกวางตุ้ง จีนแคะมีอยู่ในประเทศไทยประมาณร้อยละ 16 ของคนจีนทั้งหมดของไทย

จีนไหหลำ เป็นประชากรส่วนใหญ่ของเกาะไหหลำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลกวางตุ้งมีอยู่ในประเทศไทยประมาณ ร้อยละ 12 ของคนจีนในไทย

จันทกวางตั้ง เป็นประชากรส่วนใหญ่ของมณฑลกวางตั้ง และตามภาคต่าง ๆ ทางตะวันออกเฉียงใต้ของมณฑลกวางตั้งมีอยู่ประมาณร้อยละ 7 ของคนจีนในไทย

จีนฮกเกี้ยน อยู่ทางภาคใต้ของมณฑลฮกเกี้ยน โดยมีเมืองเอ๋อหมิงเป็นศูนย์กลาง มีอยู่ประมาณร้อยละ 7 ของคนจีนในไทย

พวกอื่น ๆ ที่มาจากไต้หวัน เชียงไฮ้ นิงโป รวมแล้วมีประมาณร้อยละ 2 ของคนจีนในไทย ในระยะแรกชาวจีนส่วนใหญ่ได้มาตั้งหลักแหล่งอยู่ตามหัวเมืองชายทะเลของอาวไทยตั้งแต่อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ไปจนถึงไทรบุรีในภาคใต้ ส่วนในภาคกลางได้มาตั้งหลักแหล่งอยู่ตามลำน้ำบางปะกง จันทบุรีรวมทั้งตามลำน้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีนไปจนถึงปากน้ำโพ และตามลำน้ำแม่กลองไปจนถึงกาญจนบุรี เฉพาะในกรุงเทพฯ เป็นแหล่งใหญ่ศูนย์กลางของสังคมชาวจีน และมีอยู่ถึงครึ่งหนึ่งของคนจีนในไทย

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยมีอัตราสูงสุดในช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง จำนวนคนจีนในไทย ระหว่าง พ.ศ. 2461-2474 มีอยู่ประมาณ 1.5 ล้านคน ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2475-2488 มีชาวจีนเข้าเมืองในอัตราต่ำมากอันเป็นผลมาจากสงครามจีน-ญี่ปุ่น และสงครามมหาเอเซียบูรพา รวมทั้งนโยบายของรัฐบาลไทยในการกีดกันชาวจีนเข้าประเทศหลังสงครามมหาเอเซียบูรพา ระหว่าง พ.ศ. 2489-2498 มีชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้นและเพิ่มขึ้นในทันทีที่สงครามสงบลงใน พ.ศ. 2489 ใน พ.ศ. 2490 ได้มีการตกลงกันระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลจีน ชาวจีนได้รับอนุญาตให้เข้าประเทศไทยได้ปีละ 10,00 คน แต่พอถึง พ.ศ. 2492 รัฐบาลไทยได้ลดลงเหลือปีละ 200 คน และในปีต่อมารัฐบาลไทยได้เรียกเก็บค่าธรรมเนียมคนต่างด้าวในอัตราสูงขึ้น

ชาวจีนในจังหวัดศรีสะเกษเกือบทั้งหมดเป็นจีนแต้จิ๋ว ส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกัน ชาวจีนกลุ่มแรกเข้ามาอยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ เมื่อ พ.ศ. 2460 โดยเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมาด้วยกองคาราวานเกวียน และบางกลุ่มด้วยการล่องเรือตามลำน้ำมูลมาขึ้นฝั่งที่เมืองราชีไศลแล้วเดินทางต่อด้วยเกวียนไปยังตัวเมืองศรีสะเกษ ใช้เวลาประมาณ 1 เดือน ในหน้าน้ำก็จะล่องทวนน้ำห้วยสำราญไปขึ้นฝั่งที่บ้านพันทา และท่าทางเกวียน เขตตำบลโพธิ์ อำเภอเมืองศรีสะเกษ และเมื่อมีทางรถไฟ การอพยพของชาวจีนก็มีมากขึ้น อาชีพของชาวจีนคือการค้าขายโดยเปิดร้านขายของ ดังนั้น แม้แต่คนไทยไปเปิดร้านขายของก็ถูกเรียกว่าเจ๊ก เช่น เจ๊กสี เจ๊กมา เจ๊กดี ทั้งที่บุคคลผู้นั้นเป็นคนลาว คนส่วย คนเยอ หรือคนเขมร ก็ตาม แต่มีอาชีพเปิดร้านขายของในชนบทถูกเรียกว่าเจ๊กทั้งสิ้น

2.3 อำเภอราชีไศล

วัฒนธรรมอำเภอราชีไศล (2559) อธิบายข้อมูลเกี่ยวกับอำเภอราชีไศลว่า เมืองราชีไศล โดยฐานะแล้วถือเป็นเมืองขนาดเล็กแต่อาณาเขตกว้างขวางพอสมควรขึ้นแก่เมืองศรีสะเกษ (โดยธรรมเนียมการปกครองในขณะนั้นจะเรียกว่า “ระบบหัวเมือง” หัวเมืองหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยเมืองเล็กหลาย ๆ เมือง)

อาณาเขตของเมืองเดิมนั้นได้แก่ อาณาเขตอำเภอราชสีไศลรวมถึงอำเภอศิลาลาด (วันตำบลบัวหุ่ง และตำบลหนองอี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองศรีสะเกษ) และอาณาเขตอำเภอขามน้อย ประชาชนประกอบด้วย เผ่าลาว เผ่าส่วย เผ่ากวย เผ่าเยอ แยกเป็นพวกที่อยู่มาแต่ดั้งเดิม ซึ่งพงศาวดารเรียกว่า “พวกป่าดง” สืบประวัติมิได้พวกหนึ่ง อีกพวกหนึ่งคงอพยพมาจากนครจำปาศักดิ์ เมื่อราว พ.ศ. 2267 มาตั้งอยู่เมืองท่ง (เมืองสุวรรณภูมิ) แต่ทั้งสองพวกนี้ได้ปรับปรุงเพื่อจะตั้งเป็นเมืองแต่ประการใด พวกหลังอพยพมาจากเมืองศรีสะเกษเพื่อเตรียมการตั้งเมืองโดยตรง

โดยฐานะเมืองศรีสะเกษเป็นเมืองใหญ่ โปรดเกล้าให้ตั้งเป็นเมืองเมื่อ พ.ศ. 2325 (สมัยกรุงธนบุรี) แต่ไม่มีเมืองขึ้นมีเจ้าเมืองปกครองติดต่อกันมาหลายคน ครั้นเมื่อ พ.ศ. 2368 ได้ทรงโปรดเกล้าตั้งพระภักดีโยธา ปลัดเมืองศรีสะเกษ (ซึ่งเป็นเผ่าส่วย) เป็น “พระยาวิเศษภักดี” เจ้าเมืองศรีสะเกษ ต่อมาเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับหลวงธิเบศร์ หลวงมหาดไทย และหลวงอภัย กรมการเมือง (ซึ่งเป็นเผ่าลาว) ทั้งสามคนจึงได้อพยพครอบครัวและบ่าวไพร่ยกไปตั้ง ณ บ้านลำโดมใหญ่ ต่อมาทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็น “เมืองเดชอุดม” (อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ในปัจจุบัน)

เมื่อ พ.ศ. 2421 เจ้าเมืองและกรมการเมืองศรีสะเกษเห็นว่าฝางชัยแม่น้ำมูลเหมาะที่จะตั้งเมือง จึงแต่งตั้งท้าวจันศรี บุตรหลวงอภัย ให้เป็น “พระพลราชวงษา” นายกองนอก รับราชการขึ้นเมืองศรีสะเกษ ซึ่งทำหน้าที่รวบรวมสำมะโนครัวตัวเลข และนำมาปรับปรุงหมู่บ้าน อยู่ปากฝางแม่น้ำมูลทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเพื่อเตรียมการตั้งเมือง พระพลราชวงษาได้อพยพครอบครัวและบ่าวไพร่ไปตั้งอยู่ที่บ้านโนนหินกอง (ปัจจุบันเป็นต.อยู่ใกล้บ้านสงยาง ตำบลกุง กิ่งอำเภอศิลาลาด) ยึดเอาบ้านโนนหินกองเป็นศูนย์กลาง เพราะเห็นว่าเป็นเนินสูง น้ำไม่ท่วม มีหมู่บ้านโดยรอบ ครั้นเห็นว่าพอจะตั้งเป็นเมืองได้กราบเรียนต่อพระพรหมภักดี (โท) ยกกระบัตรเมือง ซึ่งรักษาราชการแทนผู้ว่าราชการเมืองศรีสะเกษ พระพรหมภักดีได้มีใบบกราบบังคมทูลพระกรุณาฯ ขอยกบ้านโนนหินกองขึ้นเป็นเมือง และขอแต่งตั้ง พระพลราชวงษา (จันศรี) นายกองนอก เป็นผู้ว่าราชการเมือง

ครั้นวันศุกร์ขึ้น 15 เดือน 7 ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช 1243 พ.ศ. 2424 (ขณะนั้นระบบการปกครองยังเป็นแบบ “หัวเมือง” อยู่) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านโนนหินกองขึ้นเป็น “เมืองราชสีไศล” ขึ้นแก่เมืองศรีสะเกษ และให้พระพลราชวงษา (จันศรี) เป็น “พระประจันปัจจนิก” ผู้ว่าราชการเมืองราชสีไศล ถือกักดินา 800 ไร่ ได้บังคับบัญชาปลัดยกกระบัตรกรมการและราษฎรบรรดาที่อยู่ในแดนเมืองราชสีไศลทั้งสิ้น และให้ฟังบังคับบัญชาพระยาวิเศษภักดี ผู้ว่าราชการเมืองศรีสะเกษแต่ที่เป็นยุติธรรมและชอบด้วยราชการ และได้โปรดให้ตั้งหลวงแสง (จัน) น้องชายพระประจันปัจจนิก เป็น “หลวงหาญศึกษา” ปลัดเมืองราชสีไศล ให้ท้าวคำเม็ก บุตรพระประจันปัจจนิก เป็น “หลวงพิฆาตไพร่” ยกกระบัตรเมือง โดยตั้งที่ว่าการเมืองอยู่ที่เขตบ้านโนนหินกองตามที่โปรดเกล้าฯ นั้นคือเมืองศรีสะเกษ จึงได้มี “เมืองขึ้น” จำเดิมแต่นั้นมา

ครั้ง พ.ศ. 2431 อุปฮาดเมืองสุวรรณภูมิ (ตามธรรมเนียมการปกครองหัวเมืองทางภาคอีสาน ในสมัยนั้น คณะผู้ครองเมือง เรียกว่า “คณะอาญา4” ประกอบด้วย (1) เจ้าเมือง (2) อุปราชหรืออุปฮาดหรืออัครฮาด (3) ราชวงศ์หรืออัครวงศ์ และ (4) ราชบุตรหรืออัครบุตรในกรณีตำแหน่งต้น ๆ ไม่มีหรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ตำแหน่งรองลงมาจะเป็นผู้รักษาการแทน) ในฐานะผู้รักษาเมือง และกรมการเมืองมีใบบอกไปเมืองหลวง กล่าวโทษเมือง 3 เมือง ว่าแย่งชิงเขตแขวงเมืองสุวรรณภูมิไป ขอตั้งเป็นเมืองขึ้นของตนเอง คือ เมืองมหาสารคาม ขอตั้งบ้านนาเลา เป็น “เมืองวาปีปทุม” เมืองสุรินทร์ ขอตั้งบ้านทพค่ายเป็น “เมืองชุมพลบุรี” และเมือง ศรีสะเกษ ขอตั้งบ้านโนนหินกองเป็น “เมืองราชสีไศล” ได้โปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงเมืองนครจำปาศักดิ์และข้าหลวงเมืองอุบลราชธานีได้สวนว่ากล่าวเรื่องนี้แม้ว่าจะได้สวนได้ความจริง แต่ก็ไม่สามารถรื้อถอนได้ เพราะเมืองทั้ง 3 เมืองนี้ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นเมืองขึ้นแก่เมืองทั้ง 3 เมืองมาหลายปีแล้ว จึงเป็นอันโปรดเกล้าฯ ให้คงเป็นเมืองขึ้นของเมืองทั้ง 3 ตามเดิม (จึงมีบางตำราว่า “เมืองราชสีไศล” เดิม เคยขึ้นกับเมืองร้อยเอ็ด)

ครั้งต่อมา พ.ศ. 2438 ได้ย้ายเมืองราชสีไศล มาตั้งอยู่ที่บ้านท่าโพธิ์ ตำบลเมืองคง ต่อมา พ.ศ. 2443 เมื่อจัดการปกครองเป็นแบบ “มณฑลเทศาภิบาล” (โดยธรรมเนียมการปกครองแบบ “มณฑลเทศาภิบาล” หน่วยการปกครองแบ่งออกเป็น มณฑล บริเวณเมือง และอำเภอ ตามลำดับ) เมืองราชสีไศล จึงถูกยุบลงเป็นอำเภอ เรียกว่า “อำเภอราชสีไศล” ขึ้นกับเมืองศรีสะเกษ เมืองราชสีไศลจึงหมดสภาพเป็นเมืองแต่นั้นมา โดยนัยนี้ถือว่าขุนบริหารชนบท (ทองคำ) เป็นผู้ว่าราชการเมืองคนสุดท้าย และเป็นนายอำเภอราชสีไศลคนแรก (ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. 2442-2450)

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2456 เปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอเมืองคง” เพราะถือเอาตามชื่อตำบลที่ตั้ง แต่ต่อมา พ.ศ. 2482 จึงเปลี่ยนกลับมาเป็น “อำเภอราชสีไศล” ตามนามเดิมเพราะต้องการอนุรักษ์ชื่อเมืองแต่ดั้งเดิมไว้

อำเภอราชสีไศลตั้งอยู่ทางทิศเหนือและห่างจากตัวเมืองศรีสะเกษ 39 กิโลเมตร เนื้อที่ประมาณ 512.13 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 320,081 ไร่

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอสีลาสาท จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอค้อวัง และอำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอเมือง อำเภออุทุมพรพิสัย และอำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และอำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด

เป็นที่ราบสูง พื้นดินเป็นดินร่วนปนทราย โดยทั่วไปมีป่าละเมาะเป็นบางส่วน มีแม่น้ำมูลไหลผ่านจากทิศตะวันตกสู่ทิศตะวันออก ที่ดินริมฝั่งแม่น้ำมูลส่วนมากเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง และน้ำจะหลากในฤดูฝน (ภาษาพื้นบ้านเรียกว่า “ป่าบุงป่าทาม”) และมีพื้นที่บางส่วนอยู่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ได้แก่ พื้นที่ตำบลฝั่งซ้ายและเหนือแม่น้ำมูล อากาศแห้งแล้ง ฤดูร้อนจะร้อนจัด ฤดูฝนฝนตกไม่ค่อยตกหนัก ฤดูหนาวอากาศเย็น และลมแรง

แม่น้ำมูล ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาตงพญาเย็นในท้องที่จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านตำบลด่าน ตำบลหนองแค ตำบลบัวทุ่ง ตำบลหนองอี้ง ตำบลเมืองคง ตำบลเมืองแคน ตำบลสัมป่อย และตำบลหนองหมี่ ระยะทางประมาณ 38 กิโลเมตร

ห้วยทับทัน ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาพนมดงรัก ในท้องที่อำเภออุษัณห์ ไหลผ่านตำบลบัวทุ่ง ลำน้ำเสียว ต้นน้ำเกิดจากหนองคล้อในท้องที่อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่าน ตำบลด่าน ตำบลหนองแค ระยะทางประมาณ 11 กิโลเมตร

ห้วยพระบาง อยู่ในเขตตำบลไผ่ ตำบลสร้างปี ไหลลงแม่น้ำชีในเขตอำเภอค้อวัง จังหวัดยโสธร

ห้วยน้ำเค็ม ไหลผ่านตำบลตู๋ ตำบลจิกสังข์ทอง ลงบรรจบลำน้ำเสียวที่ตำบลหนองแค

ห้วยหู่ ไหลผ่านตำบลบัวทุ่ง บรรจบแม่น้ำมูล

2.3.1 โบราณวัตถุและโบราณสถาน

แหล่งโบราณคดีคังโคกหรือเมืองคังโคก แผนผังแหล่งเมืองโบราณเมืองคังโคก บ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคังอำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ตั้งอยู่ที่บริเวณทิศเหนือของบ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคัง อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนโบราณที่มีลักษณะเป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลม มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ 2 ชั้น โดยก่อกันดินล้อมรอบคูน้ำด้านนอก ลักษณะเช่นนี้เชื่อว่าคงสร้างคูน้ำขึ้น โดยมีจุดประสงค์หลักในการกักเก็บน้ำ ปัจจุบันคูน้ำและคันดินบางส่วนเปลี่ยนสภาพกลายเป็นพื้นที่นา ตัวแหล่งโบราณคดีมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 60 เมตร จากการสำรวจภายในแหล่งพบโบราณวัตถุต่าง ๆ ได้แก่ ชากโบราณ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลายเนื่องจากการถูกลักลอบขุดหาวัตถุโบราณ เหลือสภาพเพียงเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป กลุ่มใบเสมาหินทรายบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวแหล่ง เศษภาชนะดินเผาทั้งประเภทเนื้อหยาบและเนื้อแกร่ง จากโบราณวัตถุที่พบสันนิษฐานว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้คงเป็นชุมชนในสมัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 มีการนับถือศาสนาพุทธ โดยประดิษฐ์ใบเสมาขึ้นเพื่อใช้ประกอบสังฆกรรม มีการสร้างสิ่งก่อสร้างที่น่าจะเป็นศาสนสถาน และมีการสร้างคูน้ำคันดินเพื่อใช้กักเก็บน้ำในการอุปโภคบริโภคของชุมชน

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ กรมศิลปากรสำรวจขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งโบราณคดี และกรมการศาสนาขึ้นทะเบียนเป็นเขตวัดร้าง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวัดเมืองคัง ซึ่งเป็นวัดฝ่ายมหานิกาย รวมทั้งรูปปั้นของพระยาตากะศิลา ซึ่งเป็นเจ้าเมืองผู้นำชาวเยอมีการบวงสรวงกันทุกวันเพ็ญเดือนสาม

แหล่งโบราณคดีดอนเกลือ แผนผังแหล่งโบราณคดีบ้านดอนเกลือ ตำบลตู๋อำเภอราษีไศลจังหวัดศรีสะเกษตั้งอยู่บริเวณบ้านตู๋ ตำบลตู๋ อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ มีลักษณะเป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 400 เมตร มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ โดยเห็นสภาพคันดิน 2 ชั้น ที่ล้อมรอบคูน้ำทางด้านทิศตะวันตกโค้งไปตามแนวถึงบริเวณทิศใต้ ราษฎรในปัจจุบันเรียก คูน้ำเหล่านี้ด้วยชื่อต่าง ๆ เช่น หนองเกลือใหญ่ ทางด้านทิศเหนือ หนองเกลือน้อย

ทางด้านทิศตะวันออก หนองตะพังน้อยทางด้านทิศตะวันตกและหนองตะพังใหญ่ทางด้านทิศใต้ ภายในแหล่งโบราณคดีนี้มีสำนักสงฆ์วัดป่าบ้านดอนเกลือกตั้งอยู่

จากการสำรวจได้พบโบราณวัตถุรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ พระพุทธรูปหินทราย ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ เครื่องถ้วยเขมรเคลือบสีน้ำตาล ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก หินบดและแท่นหินบด ยา หินดู กำไลหิน ขวานหินขัด จากโบราณวัตถุเหล่านี้สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดี แห่งนี้คงเป็นชุมชนในสมัยประวัติศาสตร์ มีการนับถือศาสนาพุทธ มีอายุอยู่ในช่วงหนึ่ง หรือมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องกันมาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-18

แหล่งโบราณคดีบ้านน้ำอ้อมน้อย แพนผังแหล่งโบราณคดีบ้านน้ำอ้อมน้อย ตำบลเมืองแคน อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ ตั้งอยู่บริเวณบ้านน้ำอ้อมน้อย ตำบลเมืองแคน อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนโบราณมีลักษณะเป็นเนินดินค่อนข้างกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 35 เมตร มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ 1 ชั้น ปัจจุบันมีบ้านเรือนราษฎรและวัดเกาะโพธิ์ไทรตั้งอยู่

จากการสำรวจได้พบโบราณวัตถุประเภทชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ จากลักษณะการสร้างคูน้ำและคันดิน ประกอบกับโบราณวัตถุที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นชุมชนโบราณที่อาจมีการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยครั้งแรกก่อนสมัยประวัติศาสตร์ตอนปลายและมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น จากลักษณะของการสร้างคันดินที่รายรอบ คูน้ำทางขอบนอกนี้เชื่อว่างคงสร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อการกักเก็บน้ำ อายุของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ถ้ามีการอยู่อาศัยครั้งแรกในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจริง คงมีอายุอยู่ราว 2,500 ปีลงมา

แหล่งโบราณคดีบ้านบึงหมอกมี 3 จุด คือ แหล่งโบราณคดีบ้านบึงหมอกแหล่งโบราณคดีโนนกำนเหลือง และแหล่งโบราณคดีโนนหนองหว้า บ้านบึงหมอกน้อย ตำบลสัมป่อย อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ ขุดพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบบางผิวเรียบ และแบบที่ตกแต่งเป็นลายเชือกทาบ ขูดขีด ส่วนแหล่งโบราณคดีโนนกำนเหลืองพบการฝังศพโดยฝังภาชนะดินเผาและขวานหินขัดด้วย บ้านบึงหมอกเดิมเรียนว่าบ้านเมืองหมอก ถือเป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ ประกอบด้วยหลายชุมชนมีแหล่งโบราณคดี ในอำเภอราชไศล ที่ยังไม่ได้ดำเนินการสำรวจ จากกรมศิลปากร จำนวน 2 แห่ง คือ

แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองแคน ตั้งอยู่ที่บ้านเมืองแคน ตำบลเมืองแคน อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ มีลักษณะคล้ายแหล่งโบราณคดีบ้านน้ำอ้อมน้อย และอยู่ในเขตที่ใกล้เคียงกัน

แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสูง ตั้งอยู่ที่บ้านโนนสูง ตำบลหนองแคน อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ มีลักษณะเป็นเนินสูง มีวัดและพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นในปัจจุบันตั้งอยู่ รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม นักโบราณคดีให้ความเห็นว่าน่าจะเป็นชุมชนโบราณ

2.3.2 ขนบธรรมเนียมประเพณี

ราชัศไศลถือว่าเป็นเมืองแห่งบั้งไฟแสนการจัดประเพณีบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ เชื่อกันว่าเป็นการบูชาแถน บูชาอารักษ์หลักเมือง และเป็นประเพณีขอฝนเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุขข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บด้วย

สำหรับการจัดประเพณีบุญบั้งไฟ ในอำเภอราชัศไศล มีการจัดกันทุกตำบล ในช่วงระหว่างเดือนพฤษภาคม-เดือนมิถุนายน ของทุกปี และอำเภอราชัศไศลมีกำหนดจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟขึ้นเป็นประจำทุกปี ในเดือนมิถุนายน การจัดงานดำเนินการ 2 วัน คือวันแรกเป็นวันรวม จะมี การแห่บั้งไฟที่ตกแต่งอย่างสวยงาม และมีขบวนแข่ง ฟ้อนรำที่สวยงาม และวันที่สอง เป็นวันจุดบั้งไฟ เพื่อแข่งขันกันว่าบั้งไฟของใครจะขึ้นสูง หรือลอยอยู่ในท้องฟ้าได้นานกว่ากัน ซึ่งการดำเนินงานจัดประเพณีบุญบั้งไฟ ของอำเภอราชัศไศล จะมีทุกภาคส่วนให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ประเพณีอันดีงาม ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน ให้ความร่วมมือในการจัดประเพณี โดยการ จัดส่งขบวนแห่บั้งไฟ และจัดส่งบั้งไฟ ที่ใช้ในการจุดตามประเพณี

ชาวเยอมีขนบธรรมเนียมประเพณีคล้ายกับชาวไทยอีสาน สุพรรณษา อติประเสริฐกุล (2552: 52) อธิบายว่า ด้วยเหตุที่กลุ่มชนไทยลาว (ไทยอีสาน) เป็นชนกลุ่มใหญ่และได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันกับชาวเยอมานาน จึงทำให้ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ถ่ายทอดมาสู่ชาวเยอโดยค่อยเป็นค่อยไปตามวิถีชีวิต โดยยึดถือปฏิบัติตามฮีตสิบสองซึ่งเป็นธรรมเนียมซึ่งปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ชาวเยอจึงมีการทำบุญตามธรรมเนียมประเพณีตลอดทั้งปี

นอกจากประเพณีที่สำคัญทั้ง 12 เดือนแล้ว ชาวเยอในอำเภอราชัศไศล ยังมีวัฒนธรรมประเพณีเพิ่มอีก 2 ประเพณี คือ

ประเพณีแข่งเรือยาว (บุญสว่างเฮือ) ของอำเภอราชัศไศล มีมายาวนาน (บุญมี พันธุ์งาม, 2559: สัมภาษณ์) บุญสว่างเฮือ จัดเป็นประเพณีมายาวนาน ไม่รู้ว่ามีมาตั้งแต่เมื่อใดพอโตขึ้นก็เห็นมีการแข่งเรือหลังจากออกพรรษาแล้วทุก ๆ ข้อสันนิษฐานกาลแข่งเรือ นับจากช่วงกาลสมัย ที่พระยากตะศิลาสร้างเมืองกตะศิลา หรือเมืองคงโคกได้ร้อยปี เมืองกตะศิลาก็กลายเป็นเมืองร้าง ด้วยเหตุเกิดโรคระบาดคนตายเป็นจำนวนมาก ชาวเมืองพากันอพยพหนีภัยกระจายอยู่ตามบ้านต่าง ๆ เห็นได้จากพี่น้องชาวเยอในปัจจุบัน จากประมาณ พ.ศ. 1400 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน นานประมาณ 1,000 ปีเศษ ในช่วงที่บ้านเมืองสงบสุข เจ้าเมืองต้องพาประชาชนสนุกสนานในกิจกรรมต่าง ๆ ตามสมควร ก็เอาเรือยาว ซึ่งเป็นเรือพาหนะนำไพร่พลอพยพมาจากประเทศลาวในสมัยนั้นจำนวน 5 ลำ ก็ยังคงอยู่ประกอบกับบ้านเมืองตั้งอยู่ที่ริมแม่น้ำมูล ถึงฤดูน้ำหลากคือช่วงเดือน 11-12 ต้องมีการแข่งเรือ เพื่อความสนุกสนานและความรักความสามัคคีกัน จึงเป็นไปได้ที่การแข่งขันเรือยาว (บุญสว่างเฮือ) จะเริ่มขึ้นในสมัยนั้นคือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 (พ.ศ. 1400) นับถึงปัจจุบัน ก็ประมาณ 1,500 ปี ส่วน

หลักฐานเกี่ยวกับเรือยาวที่กล่าวนั้นก็คือ ไม้ส่วนหัวเรือ อยู่ที่ศาลเจ้าพ่อสง่างเฮือ วัดใต้ ตำบลเมืองคง อำเภอราชไศล ในปัจจุบัน

การกำหนดการแข่งขันเรือ (ประวิทย์ คำจันทร์, 2559: สัมภาษณ์) นับถอยหลังจาก พ.ศ. 2548 ย้อนกลับไปในอดีต ประเพณีการแข่งขันเรือของอำเภอราชไศล บรรพบุรุษกำหนดเอาวันพุธแรก นับจากวันออกพรรษา ให้เป็นวันจัดงานประเพณีการแข่งขันเรือ (เอาบุญสง่างเฮือ) โดยจะเริ่มที่ ท่าหอเจ้า หรือศาลเจ้าพ่อตงภูดิน ในปัจจุบัน วันถัดมาจัดแข่งขันที่บ้านห้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการบวงสรวงแสดงความเคารพต่อเจ้าพ่อ เจ้าท่า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งสายน้ำ เสร็จจาก 2 แห่งนี้แล้ว จะทำการแข่งขัน ณ ที่ใดก็ได้ตามแต่ชาวเรือแข่งจะเห็นสมควร

ในทำนองเดียวกัน ความเชื่อเกี่ยวกับการแข่งเรือ (บัวพันธุ์ พลพงษ์, 2559: สัมภาษณ์) เล่าว่า การแข่งเรือคงหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ เพราะทุกแห่งมีแม่น้ำกว้างและมีเรือพายที่นั่นคงจะมีการจัดการแข่งขันกันเองโดยไม่อาจเห็นแบบวิธีที่ใดก็อาจจัดทำขึ้นเองตามแบบนิสัยของคนไทยที่ชอบการแข่งขันกันเป็นชีวิตจิตใจ เช่นขณะพายเรือไปด้วยกันอาจเป็นไปได้ที่จะชักชวนพายแข่งกัน และการพายเรือแข่งกันบ่อย ๆ นั้นเองทำให้เกิดมีการแข่งขันเรือมาตลอดมาด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติเป็นพื้นฐานของศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิตอันดีงามของชาวไทย ในฤดูน้ำหลากว่างเว้นจากการเพาะปลูกปักดำทำนา ในเทศกาลงานบุญประเพณีออกพรรษา ด้วยนิยักรักสนุกอันเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทย ก่อให้เกิดการละเล่นทางน้ำ อาทิ การเล่นเพลงเรือ และการแข่งขันเรือยาวประเพณีขึ้น อันเป็นกีฬาชาวบ้านในชุมชนชนบทไทย ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาชาติขึ้นทุกกลุ่มน้ำแห่งสยามประเทศ ความล้มเหลวในการพัฒนาชนบทไทยนำมาซึ่งปัญหาสังคมนับประการในสังคมเมือง

วิวัฒนาการเรือยาวไทย เรือยาวมรดกวัฒนธรรมแห่งสายน้ำเป็นกีฬาชาวบ้านอันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตอันดีงาม ความผูกพันระหว่างสายน้ำกับชีวิต เรือกับวิถีชีวิตบนพื้นฐานของความศรัทธาเชื่อมโยงในคำสอนทางพระพุทธศาสนา อันนำมาซึ่งความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวของบวร ซึ่งแปลว่า ประเสริฐ อันได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน ซึ่งเป็นองค์กรพื้นฐานของชุมชนชนบทไทยซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของชาติ เรือยาวประเพณีไทยได้มีวิวัฒนาการจากวิถีชีวิตมาสู่ประเพณี และวิวัฒนาการไปสู่ระบบการแข่งขันนานาชาติใน พ.ศ. 2531 อันเป็นทรัพยากรด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่สำคัญจนเป็นที่นิยมแพร่หลายไปทั่ว กระทั่งพัฒนาไปสู่การกีฬาในการแข่งขันกีฬาแห่งชาติ การแข่งเรือในภาคอีสานมิใช่ทำกันเพื่อความสนุกสนานเอารางวัลเดิมพันเท่านั้น แต่ทำขึ้นภายใต้ความที่มีมาแต่โบราณ เป็นการบูชาพยานาคชื่อ อสุภะนาโค หากจะนับอาการแข่งขันที่เป็นทางการและจัดอย่างยิ่งใหญ่แล้วแต่ละท้องถิ่น

ที่แข่งเรือ สถานที่ส่วนใหญ่จะเป็นแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำชี แม่น้ำมูล แม่น้ำโขง เป็นต้น แต่บางพื้นที่ อาจจะใช้ท้องที่ ที่เป็นบึงน้ำ หนองน้ำเป็นสถานที่แข่ง

เรือที่ใช้แข่ง เรือที่ใช้แข่งอาจจะแตกต่างกันไป บางแห่งอาจเป็นเรืออีโปง บางแห่งอาจเป็นเรือ ต้นตาลคือใช้ต้นตาลมาทำเป็นเรือ บางแห่งใช้เรือไม้ไผ่มามัดรวมกันเป็นแพแล้วใช้แข่งกัน พิธีนำเรือลงน้ำ เมื่อชุดเรือเสร็จ ตั้งชื่อเรือเรียบร้อยแล้ว ก็จะถึงขั้นตอนที่จะนำเรือลงน้ำ ก็จะต้องทำพิธีกรรมสำคัญอีกครั้ง โดยการตั้งศาลเพียงตาบวงสรวงเชิญแม่ย่านางลงเรือ โขนเรือก็จะตกแต่งด้วยผ้าแพรสีล้วนสวยงาม พิธีเบิกเนตร (ตาเรือ) บางครั้งอาจมีพิธีสงฆ์ทำบุญเพื่อความเป็นสิริมงคล และรำถวายรับขวัญแม่ย่านาง ครั้นได้ฤกษ์ฝีพายก็ช่วยกันให้สามครั้งยกเรือลงน้ำทันทีที่ฝีพายก็จะนั่งประจำเรือและทดสอบพายดูว่าเอียงหรือท้ายลากหรือไม่ เป็นต้น โดยนายช่างชุดเรือจะตรวจสอบความบกพร่องของเรือที่ชุด ถ้าเรียบร้อยดีก็จะเริ่มการฝึกซ้อมฝีพายให้ทันที ถ้ามีส่วนใดบกพร่องก็ต้องรู้ข้อบกพร่องใหม่จนกว่าจะพายแล้วเล่นได้ดีที่สุดในที่สุด

ประโยชน์ของการแข่งเรือ การแข่งขันเรือถือเป็นประเพณีงานตามลุ่มน้ำที่สำคัญ ทำให้ผู้คนได้รับความสนุกสนาน มีความสามัคคีกันมากขึ้นได้มีโอกาสมาพบประชนทนาวิสาสะกันได้พักผ่อนหย่อนใจหลังจากเหน็ดเหนื่อยจากการทำงานมานาน ทำให้ผู้คนรักหวงแหนในท้องถิ่นมากขึ้น

ประเพณีพระยาตากะศิลารำลึก จัดขึ้นทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เพื่อเป็นการระลึกถึงพระยาตากะศิลา ผู้นำบ้านเมืองในอดีตและบรรพชนชาวเยอของชาวอำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ ประเพณีรำลึกพระยาตากะศิลาที่จัดขึ้นทุก ๆ ปี ของชาวเยอในอำเภอราชไศลที่จัดขึ้นโดยกระทรวงวัฒนธรรมอำเภอราชไศล และตำบลเมืองคง จัดงานขึ้นที่วัดเมืองคงเมืองเก่าบึงคงโคก เรืองราวของพระยาตากะศิลาเริ่มขึ้นจากท่านพาลูกหลานและชาวลาวล่องเรือมาตามลำน้ำมูลและมาพบแหล่งที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งหลักปักฐานคือบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูลของหมู่บ้านใหญ่ในอำเภอราชไศลปัจจุบัน ลูกหลานชาวเยอจึงได้รำลึกถึงคุณงามความดีของพระยาตากะศิลาทุก ๆ ปี ในระหว่างเดือนสามของทุกปี ภายในงานจะมีขบวนแห่เจ้าพระยาตากะศิลามาที่วัดเมืองคง ช่วงเช้าจะมีพิธีสงฆ์ถึงเที่ยงแล้วช่วงบ่ายจะมีการประกวดเป่าสะโน เครื่องดนตรีของชาวเยอ การประกวดพูดภาษาเยอ ประกวดฟ้อนรำชาวเยอ และได้นำเครื่องดนตรีชาวเยอมาให้ผู้ร่วมงานได้ชม เช่น สะโน และแคน

บทที่ 3

ประเภทของตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยอ

ในบทนี้ ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลตำนานที่ได้จากการเก็บข้อมูลในกลุ่มชาติพันธุ์เยอพื้นที่อำเภอราชสีห์ ซึ่งเป็นพื้นที่ชาวเยออพยพมาตั้งถิ่นฐานเป็นครั้งแรกและมีเรื่องราวประวัติศาสตร์ของชาวเยอที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน การสำรวจและเก็บข้อมูลที่นำมาศึกษาวิเคราะห์และตีความในการวิจัยครั้งนี้ เรื่องเล่าตำนานที่ปรากฏในกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีทั้งเป็นตำนานอธิบายกำเนิดและปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความเป็นมาเมืองโบราณและชาติพันธุ์ ตลอดจนความเชื่อและพิธีกรรม และเทพเจ้าวิบุรุษจากการสำรวจและเก็บข้อมูลตำนานปรัมปราที่ปรากฏในวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์เยอ และนำเสนอเนื้อหาตำนานปรัมปราที่นำมาใช้เป็นข้อมูลหลักในการวิจัยครั้งนี้ รวบรวมได้ทั้งสิ้น 16 เรื่อง สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

3.1 ตำนานประเภทอธิบายการกำเนิดโลกและสรรพสิ่งทางธรรมชาติ

ตำนานกลุ่มนี้เป็นตำนานประเภทอธิบายการกำเนิดโลกมนุษย์รวมทั้งสรรพสิ่งทางธรรมชาติซึ่งเป็นการกำเนิดสิ่งมีชีวิตทั้งมนุษย์และธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่กำเนิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ เทวดา เทพเจ้า ที่สร้างมนุษย์แต่ละชาติพันธุ์ขึ้นบนโลก ในการกำเนิดสรรพสิ่งทางธรรมชาตินี้เป็นการกำเนิดข้าว อธิบายเหตุการณ์ความเป็นมาของข้าว ดังนั้น ตำนานประเภทนี้จึงเป็นในลักษณะของการกำเนิดหรือการสร้างโลกและสรรพสิ่งทางธรรมชาติ ตำนานกลุ่มนี้พบ 3 เรื่อง ดังนี้

3.1.1 เรื่องพระเจ้าสร้างโลก

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ตำนานเรื่องพระเจ้าสร้างโลก เป็นตำนานที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับการกำเนิดมนุษย์ โดยการสร้างโลกสร้างมนุษย์ในหลายเผ่าพันธุ์บนโลก ซึ่งในแต่ละชาติพันธุ์นั้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน มนุษย์ที่เกิดบนโลกนั้นแกน (เทวดา) เป็นผู้สร้าง ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ตั้งแต่แผ่นดินเทารอยไก่อ ต้นไม้เท่าลำเทียน ตั้งแต่กาลก่อน ตั้งแต่ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี มีพระฤาษีบำเพ็ญอยู่ป่าพระพรหมบำเพ็ญอยู่สวรรค์มีบุญอันแรงกล้าเต็มไปด้วยเมตตากฤษณา เกิดคิดอยากสร้างโลกสร้างสัตว์ท่านจึงสร้าง โดยได้เอาดินเหนียวมาผสมกันกับน้ำแล้วปั้นเป็นรูปคนผู้หญิงผู้ชาย ปั้นเสร็จแล้ว ก็ให้พระยาแกนเป็นผู้หล่อ เพื่อให้ความงดงามจึงมีคำกล่าวว่า “แกนหล่อแกนหล่อ พระยาแกนก่อตั้งแกนปั้นปอนสา” หล่อเสร็จแล้ว ก็เอาใส่น้ำเต้า แล้วกะโยนลงมาจากเมืองสวรรค์ โน้น หวังว่าจะให้น้ำเต้าแตกออก ผู้คนจะได้อยู่บนพื้นโลก แต่พอโยนลงมาน้ำเต้าไม่แตก ท่านจึงตาม

ลงมาเอาเหล็กซีเฝ้าไฟแทงเขาไปให้น้ำเต้าแตก ผู้ที่อยู่ใกล้ขอบรูถูกควันไฟก็เลยกลับลากลายเป็นคนผิวดำ ได้แก่ เยอ ขอม ลาว นี่เอง ผู้ที่อยู่ข้างในไม่ถูกควันไฟก็เป็นคนผิวขาว ได้แก่ เจ็ก ฝรั่งเศส จึงมีคำกล่าว ว่า “ชาวงามปานเจ็กฝรั่ง”

ตำนานเรื่องพระเจ้าสร้างโลกเป็นตำนานที่เกี่ยวกับการกำเนิดทั้งมนุษย์และสรรพสิ่งทางธรรมชาติ จะเห็นว่าเนื้อหามีการเล่าถึงการสร้างมนุษย์ โดยการเอาดินเหนียวมาปั้นเป็นมนุษย์คู่หนึ่ง และแถน (เทวดา) นำมาใส่ในลูกน้ำเต้าและโยนลงมาจากเมืองสวรรค์สู่พื้นโลก เพื่อหวังว่าให้น้ำเต้าแตกออกมนุษย์จะออกมาได้ ปรากฏว่าน้ำเต้าที่โยนลงมานั้นไม่แตก จึงตามลงมาเอาเหล็กแหลมเผาไฟแทงเข้าไปในน้ำเต้าเพื่อหวังว่าให้น้ำเต้าแตกออก เมื่อแทงไปทำให้เกิดควันไฟมนุษย์ที่อยู่ติดกับรูโดนควันไฟทำให้ผิวสีดำได้แก่ พวกเยอ พวกขอม พวกลาว และมนุษย์ที่อยู่ข้างในไม่โดนควันไฟมีผิวสีขาว ได้แก่ พวกเจ็ก พวกฝรั่ง ดังนั้น เรื่องพระเจ้าสร้างโลกสร้างมนุษย์จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการกำเนิด ทั้งยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับการพระยาแถนผู้ให้กำเนิดมนุษย์

สังเกตว่า ตำนานเรื่องนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับตำนานเรื่อง น้ำเต้าปุง เรื่องเล่าของชาวอุษาคเนย์ ที่มีมนุษย์เกิดมาจากน้ำเต้าปุง เรื่องราวการกำเนิดมนุษย์ของชนเผ่าต่าง ๆ และเรื่องราวของขุนบรม ที่มีลักษณะของความแตกต่างในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ปู่ลางเซิงหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า แถนซีได้เอาเหล็กเผาไฟแล้วเจาะรูน้ำเต้าทั้งสามผล พอเจาะเสร็จมีคนไหลออกมาจากผลน้ำเต้ามากมาย ผู้คนที่ออกมามีผิวสีดำ เรียกว่า ข่า ส่วนขุนคานหรือแถนลิวได้ใช้ส่วเจาะผลน้ำเต้าทั้งสามเจาะเสร็จก็มีคนออกมามากมาย ผู้คนที่ออกมามีผิวสีขาว เรียกว่า ไท ผู้คนเหล่านั้นได้มาเป็นบริวารของขุนทั้งสาม

3.1.2 เรื่องแม่โพสพ

ตำนานสำนวนนี้เป็นข้อมูล (บัวพันธุ์ พลพงษ์, 2559: สัมภาษณ์) ตำนานเรื่องแม่โพสพเป็นตำนานลักษณะเดียวกันกับการสร้างโลก ถือว่าเป็นการสร้างสิ่งมีชีวิตที่เกี่ยวกับธรรมชาติ (ข้าว) แม่โพสพเป็นเรื่องราวของมนุษย์และข้าว มนุษย์จะเป็นผู้ที่สมบูรณ์ไม่ได้ถ้าไม่บริโภคข้าว ดังนั้น ข้าว (แม่โพสพ) จึงเป็นสิ่งมีชีวิตที่เลี้ยงมนุษย์ให้สมบูรณ์ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“คนทั้งหลายมาเกิดในโลกนี้มาจากเมืองสวรรค์ มาสร้างคุณงามความดี ในเมื่อคนเกิดมาแล้วก็ไม่มีอะไรกิน ได้พากันกินผลไม้ก็ไม่มีความรู้ความฉลาด มีหน้าซำถ้ากินผิดพลาดกลับลากลายออกชนเป็นลิง พระฤาษีสงสารจึงไปเชิญแม่โพสพมาเลี้ยง แม่โพสพนี้คือข้าว แต่ก่อนนั้นเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งมีชีวิตจิตใจเป็นตัวตนมีขนมีปีกกับหางใหญ่เท่าลูกมะพร้าว พระฤาษีเชิญมาเลี้ยงหมู่คน แม่โพสพก็พากันบินมาเลี้ยง แต่พวกคนได้กินแล้วเกิดมีตัวตนโตใหญ่มีความแข็งแรง เกิดเป็นนักเลงอันธพาลข่มเหงรังแกกัน แม่โพสพไม่ยอมเลี้ยงจึงพากันบินหนีมาอยู่บ้านแม่มาย พากันบินมาอย่างมากมายจนเต็มบ้านเต็มเล่า จนนางลำคานเพราะไม่มีที่ให้อยู่อาศัย เกิดโมโหมากด่าและตบตี นางโพสพทนไม่ได้จึงพากันบินหนีไปอยู่ป่าหิมพานต์กันหมด”

เรื่องแม่โพสพเป็นตำนานที่เกี่ยวกับการกำเนิดข้าว จะเห็นว่าตั้งแต่มนุษย์เกิดมาแล้วไม่มีอะไรกิน กินแต่ผลไม้และไม่มีความรู้ความฉลาดทั้งยังกินผิดกลับกกลายเป็นลิง เมื่อเห็นว่ามนุษย์เป็นแบบนี้ พระฤาษีจึงสงสารเชิญแม่โพสพมาเลี้ยงมวลงมนุษย์ ซึ่งแม่โพสพนั้นกำเนิดเป็นข้าวแล้วก็ได้บินมาเลี้ยงมวลงมนุษย์ เมื่อมนุษย์กินข้าวมีความรู้ความฉลาดเกิดมีความคิดจิตใจเป็นอันธพาลข่มเหงรังแกกัน แม่โพสพจึงไม่อยากมาเลี้ยงมนุษย์อีกต่อไปจึงบินหนีไปอยู่บ้านแม่มา้ย เมื่อมาอยู่บ้านแม่มา้ยทำให้แม่มา้ยรำคาญจึงโกรธโมโหตำท้อแม่โพสพ แม่โพสพจึงบินหนีไม่มาเลี้ยงมนุษย์อีกต่อไป ดังนั้น ตำนานเรื่องนี้จึงเป็นเรื่องของการกำเนิดข้าว ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ข้าวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษย์และมนุษย์บริโภคข้าวจนทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ

3.1.3 เรื่องสังข์และสะโน

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานที่อธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับการกำเนิดสังข์และสะโน เนื้อหาในเรื่องอาจเกี่ยวข้องตั้งแต่การกำเนิดข้าว แต่ทั้งนี้ เนื้อหาในเรื่องก็ยังเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการกำเนิดสังข์และสะโน ดังนั้น ภาพรวมของเรื่องนี้ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและการกำเนิด เช่น กำเนิดข้าว กำเนิดสังข์ กำเนิดสะโน ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“กาลก่อนพวกคนไม่มีอะไรที่จะกินก็เกิดอดอยาก ด้วยความอดอยากนี้เองจึงได้ฆ่ากัน กินกลับกกลายเป็นยักษ์เป็นมาร นานไปผู้คนก็หมดขยายพันธุ์ไม่ได้ นับวันมารเก่งมีฤทธิ์ ไม่มีใครฆ่ามารตัวนี้ได้ พระเจ้าสร้างโลกก็รู้ว่า คนหรือมนุษย์ของตนที่สร้างมากับมือกลับกกลายเป็นยักษ์มาร ถ้าจะฆ่าทั้งก็คิดสงสาร เพราะตนได้สร้างมาแล้ว จึงเสาะหาโสเภณีใจมากจนน้ำตาตกลงผสมเหงื่อไหลตกลงพื้น ทันใดนั้นกลับกกลายเป็นองค์พระนารายณ์ แปลงกลายเป็นกฤษณะ แล้วก็ไปอยู่กับพราหมณ์ผู้หนึ่ง พราหมณ์นั้นมีเด็กน้อยอยู่คนหนึ่งได้ให้กฤษณะเป็นผู้เลี้ยงดูดูแล ต่อมาเมื่อวันหนึ่งกฤษณะไม่อยู่ได้ปล่อยเด็กน้อยไว้ในบ้านคนเดียว บังเอิญเมื่อนั้นพระยามารตัวเก่งได้ออกหากินผ่านมาพบเข้าพอดี มันจึงจับเอาเด็กน้อยไปไม่ทันได้กินก็เอาขังไว้แล้วก็ออกหาต่อกลับมาจึงจะกิน ส่วนกฤษณะกลับมาไม่เห็นเห็นเด็กน้อยก็รู้ว่าไ้พระยามารขโมยไป ก็รีบตามไปเอาคืนมา ทางฝ่ายพระยามารกลับมาไม่เห็นเด็กน้อยที่ตนขังไว้ ก็รู้ได้ทันทีว่ากฤษณะเอาคืนไป แล้วก็รู้อีกว่ากฤษณะไม่ใช่ผู้ใดคือ องค์พระนารายณ์ พอมันรู้ว่าพระนารายณ์เท่านั้น มันเกิดกลัวจนตัวสั่น กุจะหนีพระนารายณ์ไปทางไหนจะจึงจะพ้น พระนารายณ์ปราบได้หมดทั้งสามโลก มันจึงออกปากว่า “ตายแน่ ๆ ครั้งนี้กูตายแน่ ๆ” พร้อมกลับหนีลงน้ำลึกในมหาสมุทรลึกหนึ่งหมื่นสี่พันโยชน์ พระนารายณ์ก็นำลงไป พระยามารก็หนีพร้อมกับว่า “ตายแน่ ๆ กูตายแน่ ๆ” พระยามารหนีไปพบกับเปลือกหอยสังข์จมอยู่ในน้ำ จึงเข้าไปหลบอยู่ในเปลือกหอยนั้น พระนารายณ์ก็นำลงไปฆ่าพระยามารได้ในเปลือกหอยสังข์ แล้วก็เอาเปลือกหอยสังข์นั้นมาเป่า ป่าวประกาศว่า “สังข์สู้ได้แล้วสังข์ชนะแล้ว โลกนี้สังข์ชนะแล้วสังข์ได้เป็นเอกเป็นใหญ่แล้ว” ป่าวประกาศให้คนทั้งเทวดาได้รู้ไปทั่ว ในเมื่อมารตายแล้วผู้คนก็ได้ขยายพันธุ์เรื่อยมา ก็ได้พา

กันกินเผือกมันผลไม้ก็ไม่มีความรู้ความฉลาด พระฤาษีจึงไปตามง้อขอแม่นางโพสพอยู่ป่าหิมพานต์มาเลี้ยงอีก โดยบอกว่ามารได้ตายหมดแล้ว ต่อไปนี้จะมีแต่ความดีความงามไม่มีมาร แม่โพสพบอกว่า “ถึงมารจะตายหมดผู้คนที่ยังมีการด่ากันอยู่เหมือนเดิม ไม่ไปเลี้ยงดอก” ส่วนพระฤาษีอ่อนน้อมแม่โพสพไม่ไปแน่จึงได้สะกดด้วยมนต์คาถา ขนปึกกับหางก็หลุดหล่นบินไปบินมาไม่ได้นางก็ขาดใจตายกลายมาเป็นต้นข้าวที่คนเรากินอยู่ทุกวันนี้ จึงได้ว่าใจของนางเกิดมาเป็นลำต้น ขนของนางเกิดเป็นรวงข้าว คนได้กินข้าวก็เกิดมีความรู้ความฉลาด ถูกอกถูกใจพวกคนและเทวดา ความดีคือใจคนและเทวดาจึงเกิดคิดอยากฟ้อนอยากกล่าฉลองชัยชนะของสังข์บ้าง หมูเทวดาทั้งมวลพวกคนจึงได้พากันไปขอพ่อนลำใสเสี่ยงสังข์ กับพระฤๅษณะและพระฤๅษณะบอกว่า “จะพ่อนลำใสเสี่ยงสังข์โดยตรงนั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะสังข์นั้นมีรูออกรูอีกนั้นไม่ดัง แต่จะให้ลั่นไปติดในเขาที่มีรูสอดออก ดูดเข้าไปคือสังข์ เสียงจะดังออกคือเสียงสังข์ ดูอัดเปิดจะมีเสียงดังขึ้นลงเป็นจังหวะพ่อนรำสรรเสริญยกย่องฉลองชัยชนะ” แล้วก็ทำกลองขึ้น ทำฆ้องขึ้น คือทำจากต้นมะเขือ ฆ้องทำจากต้นมะเขือพวง เรียกว่า “กลองหมากเขือ ฆ้องหมากแข้ง” สำหรับตีเป่าประสานเสียงในการพ่อนลำ ส่วนติดในเขานั้นเรียกว่าสังข์นัย เพราะว่ามีลิ้นของสังข์ ต่อไปนี้ หมู่คนชาวบ้านจะตั้งบ้านสร้างเมืองให้มีของสามอย่างนี้ไว้ประจำหมู่บ้านเปรียบเสมือนคือ ก้อนเส้าสามก้อนตั้งหม้อข้าวหม้อแกง เวลาเกิดเดือดร้อนให้ตีกลองลั่นฆ้อง ดื่อกดีใจอยากฟ้อนอยากกล่าให้เอาสังข์นัยมาเป่าใส่ ยามใดที่มีการเป่าสังข์นัย สังข์นัยนั้นจะดังแรงได้ยินไปถึงสวรรค์ ทั้งบาดาลนาค ก็ให้พระยานาคขึ้นไปดูไปรักษา อย่าให้มีมารมาเบียดเบียนหมู่คนต่อไปนี้ให้มีแต่ความดีงาม พวกคนก็ได้ปฏิบัติตามมา ส่วนสังข์นั้นทั้งคนทั้งเทวดาพากันเทิดทูลบูชาไว้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ไม่ได้เป่า จะเห็นเป่าเฉพาะในงานแห่พระเวสสันดร ลदन้าสังข์แต่งงานเป่าตั้งศาลพระภูมิ สำหรับสังข์นัยก็คือ สะโนขาวเยอเป่าในงานแข่งเหือส่วงอดีตจนถึงปัจจุบันนี้”

เรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการกำเนิดสังข์และการกำเนิดสะโน และยังมีเรื่องของมนุษย์และมารเข้ามาเกี่ยวข้อง เมื่อมนุษย์และพระยามารมีความขัดแย้งกันทำให้มนุษย์มีความเดือดร้อนเมื่อพระเจ้าสร้างโลกเห็นว่ามนุษย์ที่ตนสร้างกลับกลายเป็นยักษ์เป็นมารไปหมด จึงเศร้าโศกเสียใจน้ำตาตกลงบนพื้นดินเกิดเป็นพระนารายณ์และแปลงกายเป็นพระฤๅษณะ เมื่อมนุษย์มีความเดือดร้อนเพราะพระยามาร เหตุนี้พระฤๅษณะจึงเข้ามาช่วยเหลือ พอพระยามารรู้ว่าพระฤๅษณะมาตามฆ่าตนจึงได้กลัวพระฤๅษณะ เพราะว่าพระฤๅษณะเก่งปราบมารได้ทั้งสามโลก พระยามารจึงหนีลงไปในมหาสมุทรและได้ไปหลบอยู่ในเปลือกหอยสังข์ พระฤๅษณะจึงตามลงไปปราบมารได้ในเปลือกหอยสังข์และนำเอาเปลือกหอยสังข์มาเป่าประกาศว่า “สังข์สู้ได้แล้ว โลกนี้สังข์ชนะแล้ว สังข์ได้เป็นเอกเป็นใหญ่” ประกาศไปให้มนุษย์และเทวดาได้รับรู้ และโลกมนุษย์มีความสงบสุขสืบไป สังข์นั้นมนุษย์และเทวดาได้ยกย่องเทิดทูลบูชาว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ และเป่าในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ในงานแห่พระเวสสันดร ลदन้าสังข์ในงานแต่ง และเป่าตั้งศาลพระภูมิ

สำหรับการกำเนิดสะโนนั้น เป็นการกำเนิดมาจากสังข์ เมื่อโลกมนุษย์มีความสุข มนุษย์จึงอยากฟ้อนรำใส่เสียงสะโน แต่ทั้งนี้พระกฤษณะไม่ให้ฟ้อนรำใส่เสียงสะโน แต่จะให้ลิ้นสังข์ไปติดกับเขาสัตว์เพราะมีรูออก เรียกว่า สังข์นัย (สะโน) ดูดเข้าไปจะมีเสียงออกเหมือนสังข์และนำมาเป่ายกย่องสรรเสริญฉลองชัยชนะ และยามใดที่เป่าสังข์นัยเสียงจะดังแรงขึ้นไปยังเมืองสวรรค์ทั้งบาดาลนาค พระยานาคมาดูแลรักษาและไม่มีมารมาเบียดเบียน

กล่าวโดยสรุปตำนานกลุ่มอธิบายการกำเนิดโลกและสรรพสิ่งทางธรรมชาติ เป็นเรื่องเล่าในลักษณะของการกำเนิดมนุษย์และสรรพสิ่งทางธรรมชาติ เช่น มนุษย์ ข้าว สังข์ และสะโน ซึ่งในการสร้างในลักษณะนี้เป็นการกำเนิดมนุษย์จากผู้ที่มียานาจเหนือธรรมชาติ แณ (เทวดา) เป็นผู้สร้างมนุษย์กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้อยู่บนโลก จะเห็นว่าเรื่องราวในกลุ่มนี้ล้วนแล้วเป็นสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติบนโลก เมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วมนุษย์ก็อยู่ภายใต้ของผู้ให้กำเนิด เมื่อใดที่มนุษย์มีความเดือดร้อนและความทุกข์ มนุษย์จะร้องขอจากผู้ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติให้ช่วยเหลือ เรื่องราวเหล่านี้ถือว่าเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการสร้างสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือธรรมชาติ

3.2 ตำนานประเภทอธิบายประวัติศาสตร์เมืองและวีรบุรุษทางวัฒนธรรม

ตำนานในกลุ่มนี้ คือ เรื่องเล่าที่มักอธิบายเหตุเกี่ยวกับประวัติชุมชน บ้านเมืองต่าง ๆ รวมถึงประวัติการกำเนิดและลักษณะต่าง ๆ เป็นเรื่องราวที่เล่าถึงเหตุการณ์ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นการอพยพหรือการตั้งถิ่นฐานบ้านเมือง ตลอดจนยังรวมไปถึงเรื่องราวของวีรบุรุษผู้สร้างบ้านแปลงเมืองหรือผู้นำทางวัฒนธรรม ดังที่ (ปรมินท์จารูร, 2557) อธิบายว่า ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมและเมืองโบราณเช่น ตำนานวีรบุรุษและลักษณะตำนานเมืองโบราณต่าง ๆ เช่น ในภาคเหนือมีเรื่องของตำนานพรหมมหาราชพระนางจามเทวีลวจักรราชภาคอีสานมีเรื่องของท้าวสุทนต์เจียงขุนบรมภาคกลางเป็นเรื่องของพระร่วงและพระเจ้าอู่ทองภาคใต้เป็นเรื่องของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชโดยเรื่องวีรบุรุษแต่ละพระองค์ดูเหมือนว่าจะไม่มีความเกี่ยวกันเลยแต่เมื่อเอามาเปรียบเทียบกันจะพบว่าวีรบุรุษมักจะมีชาติกำเนิดแตกต่างจากคนธรรมดาอีกทั้งวีรบุรุษมีคุณลักษณะพิเศษที่ต่างจากคนธรรมดาต่อมาจึงได้ของคู่บุญบารมีและมีการแสดงความสามารถและวีรกรรมทางใดทางหนึ่งเช่น การรบและสุดท้ายวีรบุรุษก็จะไปสร้างบ้านแปลงเมืองและไปครองเมืองต่าง ๆ ตำนานกลุ่มนี้พบ 8 เรื่อง ดังนี้

3.2.1 เรื่องพระยาทศศิลา พระยาเยอ

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) เป็นตำนานเกี่ยวกับพระยาทศศิลา ซึ่งชาวเยอถือเป็นบรรพบุรุษทางวัฒนธรรม เพราะกลุ่มชาติพันธุ์เยอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อพยพมาจากทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง โดยพระยาทศศิลาเป็นหัวหน้าเผ่าพาลูกหลานชาวเยออพยพมาหา

ตั้งบ้านเมืองใหม่ เนื้อหาของตำนานอาจเป็นการเล่าถึงเรื่องราวความขัดแย้งของเมืองเสียมราฐพระตะบองและเมืองเวียงจันทน์ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ก่อนจะพูดเรื่องพระยาตากะศิลา ต้องพูดเรื่องพระยาศรีโคตรพระตะบองก่อน เพราะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกันมา ตามคนเฒ่าเล่าเป็นตำนานให้ลูกหลานฟัง ในสมัยขอมเรืองอำนาจ และกำลังจะเชื่อมพระยาศรีโคตรพระตะบองเป็นเทวดาลงมาเกิดที่เมืองขอมคือเมืองเสียมราฐพระตะบองตายเพราะปาก ก่อนตายได้ฉาบแข่งเมืองเวียงจันทน์ไว้ไม่ให้เจริญรุ่งเรือง บ้านเมืองจึงเกิดสงครามขัดแย้งแตกกระจายไปอยู่คนละแห่งหน ท้าวแสนเมืองปกครองอยู่เมืองหลวงพระบางให้สาธุสครจารึกตัวอักษรลงใบข่อยโบราณแล้วตัวเองเปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็นกตะศิลา คนทุกซ์ลอบอพยพลงเรือหนีมาตั้งเมืองที่ อำเภอรราชสีมาในปัจจุบัน และคนก็ได้เรียกพระยาตากะศิลามาจนทุกวันนี้”

ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับบ้านเมือง ในสมัยขอมเรืองอำนาจระหว่างเมืองเสียมราฐพระตะบองและเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งทั้งสองเมืองนั้นมีเจ้าเมืองปกครองอยู่และต่อมาเกิดความขัดแย้งกันระหว่างเมืองทั้งสองขึ้น หลังจากบ้านเมืองไม่สงบสุขกลุ่มชนต่าง ๆ จึงอพยพย้ายถิ่นฐานไปตั้งบ้านเมืองใหม่ ท้าวแสนเมืองซึ่งปกครองอยู่เมืองหลวงพระบางก็พาลูกหลานในกลุ่มชนอพยพจากหลวงพระบางมาตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองใหม่ โดยให้จารึกตัวอักษรลงใบข่อยโบราณแล้วเปลี่ยนจากชื่อท้าวแสนเมืองเป็น กตะศิลา และพาผู้คนมาตั้งเมืองที่อำเภอรราชสีมา จากนั้นผู้คนก็ได้เรียก พระยา กตะศิลา นับแต่นั้นมา ตำนานเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองใหม่ และความเป็นมาของวิบุรุษทางวัฒนธรรม

3.2.2 พระยาศรีโคตรพระตะบอง

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) เป็นตำนานอธิบายเรื่องราวทางประวัติศาสตร์บ้านเมืองและความเป็นมาเกี่ยวกับแม่น้ำโขง ตลอดทั้งความเป็นมาของเมืองขอมและลาว เมืองดังกล่าวต่างมีเจ้าเมืองปกครองอยู่ เมื่อบ้านเมืองเกิดความเดือดร้อนขึ้น จึงให้ผู้ที่มีความสามารถมาปราบภัย จากนั้นจึงมีผู้ที่มีความสามารถปราบภัยได้บ้านเมืองอยู่ดีมีสุขจึงยกเมืองให้ปกครองครึ่งหนึ่ง และผู้ที่สามารถคือ พระยาศรีโคตรพระตะบอง ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“มีเรื่องเล่าปะติดปะต่อกันมาว่า ที่เมืองเสียมราฐก่อนยังไม่ได้ชื่อพระตะบอง ซึ่งเป็นเมืองขอม มีเทวดาลงเกิดที่นั่น มีชื่อว่าสี บางคนว่าเป็นคนธรรมดาเกิด พ่อแม่ตั้งชื่อให้ว่าสี สีเป็นคนว่านอนสอนง่าย กตัญญูรู้คุณ ซ้ำยังคงเป็นคนประหยัดอีกด้วย พอโตขึ้นก็ได้บวชอยู่ในวัดแห่งหนึ่ง เสียงสีเป็นคนขยันเป็นศิษย์ที่รักของครูบาอีกด้วย อยู่มาวันหนึ่งครูบาพาออกไปป่า ไปเกี่ยวหญ้าคามามุงหลังคาวัด พอไปถึงร่มไทรในป่าครูบาก็บอกว่า “สีเอ๋ยไม่ต้องไปเกี่ยวหอรอกอยู่หุงข้าวรอครูบาอยู่ร่มไทรนี้แหละครูบาจะไปเกี่ยวเองกลับมาจะกิน” พอครูบามาเสร็จแล้วก็เข้าป่าไป ส่วนสามเณรสีครูบาไปแล้วก็จัดแจงหาก่อนดินมาตั้งหม้อสุ่มไฟหุงข้าวไว้ให้ครูบา พอหม้อข้าวเดือดแล้วก็เอาฝามาปิดไว้

คิดว่าสนุกแล้วก็เปิดดูจะยกลง เชียงสีเปิดออกเห็นข้าวดำหมดหม้อ เชียงสีตกใจอย่างแรง ว่าข้าวใหม่ จนดำก็ไม่ใช่ ด้วยคำว่าตกใจถึงข้าวดำ ครัวบามาจะกินไม่ได้ ถ้าจะเททิ้งหุงใหม่ก็เสียดาย เชียงสีนั่งคิด อยู่ว่าเป็นอะไรก็ไม่รู้ทำไมข้าวถึงดำ ข้าวดำหมดหม้อคิดเสียดาย ตนทำข้าวดำตนต้องกินให้หมด คิด ดังนั้นแล้วเชียงสีก็ตั้งใจกินข้าวดำจนหมดหม้อ แล้วกะล้างหม้อหุงไว้รอครัวบามาใหม่ พอหม้อข้าวเดือดก็ คิดในใจก็คิดว่าข้าวอย่าดำอีกเลย ครัวบามาสิกินไม่ได้ท่านจะโกรธ นั่งรอสักพักกะว่าสนุกดีแล้วก็ไปเปิดดู จะยกลง ที่นี้เห็นข้าวขาวปรกติ เชียงสีดีใจอย่างแรง ประกอบกับข้าวดำลงท้องออกฤทธิ์ เชียงสีเกิดมี ฤทธิ์มีพลังกำลังมหาศาล มีหน้าซำยังอยู่ยงคงกระพัน มีดหอก ดาบ เหล็กแหลมหลาว ฟันแทงไม่มีเข้า แม้จะกระโดดโลดเต้น ดึงถอนต้นลั่นงอยใหญ่ แก่งฟาดไปก็ได้เป็นสิบเป็นร้อยโยชน์ เณรสีดีใจมาก หม้อเข้าก็สุกแล้วเอาเก็บที่ไหนดินะ เอาอย่างนี้บางครั้งกลัวหมามากินครุมาจะไม่ได้กิน เชียงสีจึง เอาไปห้อยไว้บนต้นไม้ พอเอาหม้อข้าวเดินไปเหยียบโคลนไม้จับต้นไม้ต้นไม้ใหญ่ก็อ่อนลงมา เชียงสีกะ เอาหม้อข้าวห้อย แล้วกะค่อยปล่อยให้มันติดขึ้นไปเองเหมือนเดิม จากนั้นก็นั่งรอครัวบา ต่อมาครัวบาก็ กลับจากเกี่ยวหญ้า บ่าแบกหญ้าคามาด้วย เชียงสีเห็นจึงรีบรับหญ้าลงจากบ่า เชียงสีใช้มือเดียวหยิบ หญ้าลงจากบ่าครัวบา ครัวบาเห็นก็ไม่ว่าอะไร แต่ในใจคิดว่าหญ้าคาแบกมัดใหญ่สองมืออุบขึ้นใส่บา แบนมากกว่าหนักแล้ว นี่มันใช้มือเดียวหาบลงจากบ่า เทียบเท่ากับว่าไม่ถึงกำมือ ครัวบานั้นคิดพักสักครู่ก็ รู้ว่า ไหนละสิหม้อข้าวเอามากิน เชียงสีก็เลยบอกว่า “นูนอยู่บนกิ่งไม้นั้น” ส่วนครัวบามองเห็นจึงพูดขึ้น ว่า “จะเอาขึ้นไปไว้สูงทำไม” เชียงสีกะเล่าสู่ครัวบาฟังว่าผลมาจากการกินข้าวดำ ครัวบาก็เลยว่า น่าจะ เหลือไว้ให้ครัวบากินด้วยนะ ฝ่ายครัวบาก็คิดได้อีกว่าเชียงสีมีใช้คนธรรมดา เป็นเทวดามาเกิดแน่ จึงอบ ลมสั่งสอนตามที่รู้ เชียงสีเรียนจบจากครัวบาแล้วก็สึกออกมาอยู่กับพ่อแม่ ช่วยพ่อแม่ทำมาหากินตาม ประสาชาวบ้าน เชียงสีอยู่ยงคงกระพัน มีพลังกำลังมหาศาลก็ได้คุ้ยโม้อ้าวดหรือข่มเหงรังแกใคร อยู่ไปเหมือนกับชาวบ้านคนหนึ่ง และยังเป็นคนที่รักของชาวบ้านอีกด้วย

ขอย้อนกล่าวถึงเมืองเวียงจันทน์ในสมัยก่อนเจ้าอนุวงศ์เป็นพระยาลาวปกครองเมือง เวียงจันทน์ มีศิลปธรรมดี วันหนึ่งพระยาลาวได้ไปดักลอบ มีลูกนาคพลัดหลงเข้ามาติดลอบ เจ้าเมืองจึง เอาลูกนาคมาขังไว้ ตอนต่อมาโดยสัญญาว่าจะช่วยบ้านเมืองเวลามีเรื่องเดือดร้อน เจ้าเมืองก็ได้ปล่อย ลูกนาคไป ในสมัยนั้นลาวเวียงจันทน์เจริญรุ่งเรืองมาก เมืองไหน ๆ ก็อยากได้เป็นเมืองขึ้น ยกทัพมา รบพระยาลาวก็ตีฆ้องตีกลองเรียกร้องให้พญานาคมาช่วย พญานาคก็พาบริวารออกมารบมีชัยชนะ ไม่ มีบ้านเมืองไหนมารบได้ มีแต่บ้านเมืองไปขึ้นกับลาวหมด รวมทั้งไทยด้วยในสมัยนั้นลาวรุ่งเรืองมาก ต่อมาพระยาลาวสิ้นพระชน เจ้าอนุวงศ์มีลูกสาวอยู่คนเดียวคือ นางแพงสี หรืออีกชื่อว่า นางเขียวค่อม เจ้าอนุวงศ์เป็นคนโง่ ไม่ค่อยอยู่ในศิลปธรรม อยู่ต่อมาวันหนึ่ง เจ้าอนุวงศ์ทำผิดศิลปธรรมอย่างร้ายแรง เกิดมีช้างป่าเป็นโขลงเป็นล้านตัว มาจากป่าเข้ามาพังทำลายบ้านเรือนราษฎร นับวันทวีความรุนแรง มากขึ้น โดยไม่มีทางที่จะปราบได้ เจ้าอนุวงศ์จึงประกาศหาคนกล้าหาญมาปราบช้าง โดยประกาศว่า ผู้ใดปราบช้างได้จะยกลูกสาวให้ และมอบเมืองให้ปกครองกึ่งหนึ่ง บ้านไหนเมืองไหนก็ไม่มีคนกล้ารับ

อาสา การป่าวประกาศดังมาจนถึงเมืองเสียมราฐที่เชียงสืออยู่ เชียงสือทราบข่าวจึงรับอาสาปราบช้าง เชียงสือได้ค้อนกระบองเพชรใหญ่ยาวหลายสิบโยชน์ เรียกได้ว่าโคตรตะบอง เพราะทั้งยาวทั้งใหญ่ เมืองเสียมราฐจึงได้ชื่อว่า เมืองเสียมราฐพระตะบอง และเชียงสือก็ได้ชื่อว่า ศรีโคตรพระตะบอง เพราะได้ค้อนตะบองยาวใหญ่เป็นโคตรเป็นอาวุธคู่มือ ศรีโคตรพระตะบองได้รับอาสาไปปราบช้าง พ่อแม่ได้ร้องไห้ร้องให้ คิดกลัวโขลงช้างจะแทงตาย สู้กับคนยังพอว่า นี่จะไปสู้กับโขลงช้างเป็นล้าน ศรีโคตรได้ปลอบว่า พ่อกับแม่ไม่ต้องห่วงในโลกนี้ไม่มีศาสตราวุธใด ๆ มาทำอันตรายลูกได้ ถ้าลูกจะตายลูกจะโยนค้อนมาให้เห็น สุดแค่นั้นศรีโคตรก็ลาพ่อแม่ออกเดินทางพร้อมกับตะบองคู่มือ ไปด้วยกำลังฤทธิ์ไปร่วมงานเวียงจันทน์ ไปถึงเวียงจันทน์ไม่ถึงเพล ได้เข้ารับอาสาปราบช้าง เจ้าอนุวงศ์บอกว่า ถ้าปราบช้างได้สำเร็จ จะยกลูกสาวให้พร้อมทั้งเมืองให้ทั้งหนึ่งปกครอง จากนั้นศรีโคตรออกปราบช้าง ศรีโคตรได้ใช้อาวุธตะบองคู่มือตีช้างตีด้วยพละกำลัง ตีลงครึ่งหนึ่งช้างตายเป็นพัน ๆ เป็นหมื่น ๆ ช้างตายแล้วก็จับลงแม่น้ำของ ท่านบอกว่าฆ่าช้างไม่ถึงเจ็ดวัน คือไม่ถึงเจ็ดวันช้างล้านตัวตายหมด คนจึงได้นามเรียกว่าสมัยเวียงจันทน์ล้านช้าง และช้างตายที่ศรีโคตรโยนลงแม่น้ำของนั้น แม่น้ำของก็เหือดน้ำกลายเป็นแม่น้ำโขง เพราะช้างตายถูกโยนลงไป คนจึงเอานามเรียกแต่นั้นมา ศรีโคตรฆ่าช้างหมดแล้ว ก็จับเอาช้างซึ่งเป็นหน้าช้างมีสามหัวหงาขึ้นขี่คอเข้ามาหาเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ก็ยกลูกสาวให้ตามสัญญา และกัมอบเมืองให้ปกครองครึ่งหนึ่ง แล้วก็ตั้งพระนามให้ว่า “พระยาศรีโคตรพระตะบอง” เวียงจันทน์ล้านช้าง”

ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของพระยาศรีโคตรพระตะบองและเกี่ยวข้องกับการอธิบายความเป็นมาของแม่น้ำโขง เรื่องราวของพระยาศรีโคตรพระตะบองนั้นเริ่มจากการกินข้าวดำ ตั้งแต่สมัยพระศรีโคตรบองเป็นเด็กได้ไปบวชอยู่กับหลวงพ่อบุญในวัดแห่งหนึ่งที่เมืองเสียมราฐ เหตุการณ์ที่พระศรีกินข้าวดำจึงเป็นผู้ที่มีกำลังมหาศาลและอยู่ยงคงกระพัน ไม่มีอาวุธไหนสามารถมาทำร้ายพระศรีได้ และพระศรีมีกระบองเพชรคู่มือเป็นอาวุธ มีเมืองหนึ่งชื่อเมืองเวียงจันทน์ซึ่งมีเจ้าอนุวงศ์ปกครองอยู่ วันหนึ่งเกิดเหตุการณ์ช้างป่าเข้ามาในเมืองเวียงจันทน์จนทำให้บ้านเมืองเสียหาย และชาวบ้านไม่อยู่เย็นเป็นสุข เจ้าอนุวงศ์จึงประกาศให้ผู้คนที่มีความสามารถมาปราบช้างที่เข้ามาสร้างความเสียหายในเมืองของตน โดยผู้ใดปราบได้จะยกเมืองให้ปกครองครึ่งหนึ่งและลูกสาวของตนให้ เมื่อพระศรีรับรู้ข่าวนี้จึงลาพ่อแม่อาสาไปปราบช้างที่เมืองเวียงจันทน์ เมื่อพระศรีปราบช้างได้ตายเป็นล้านตัวทำให้บ้านเมืองในเวียงจันทน์สงบสุข ดังนั้น เจ้าอนุวงศ์จึงมอบรางวัลให้ตามที่สัญญา พระศรีก็ได้ปกครองเมืองและได้นางเขียวข้อมเป็นเมีย พระศรีจึงได้นามใหม่ว่า พระยาศรีโคตรพระตะบอง เวียงจันทน์ล้านช้าง ทั้งนี้ เรื่องความเป็นมาของแม่น้ำโขงก็สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่พระยาศรีโคตรพระตะบองปราบช้าง โดยพระศรีปราบตายเป็นล้านตัวและนำช้างโยนลงในแม่น้ำของ ช้างตายเหือดน้ำในแม่น้ำของต่อมาผู้คนก็ได้เรียกแม่น้ำของว่า แม่น้ำโขง เพราะในแม่น้ำนั้นมีช้างตายเป็นโขง

3.2.3 ศรีธนญชัยเจ้าปัญญา (เชียงใหม่)

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) เป็นเรื่องราวความเป็นมาของประวัติศาสตร์ระหว่างไทยและลาว ที่มีความขัดแย้งระหว่างเมือง เมื่อมีความขัดแย้งและตกเป็นเมืองขึ้น ดังนั้น จึงต้องมีการส่งส่วยให้กับเมืองขึ้น เมื่อการส่งส่วยในแต่ละปีทำให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ลำบากจึงคิดหาวิธีที่จะแยกตัวออก จึงวางแผนที่จะไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นอีกต่อไป เหตุนี้จึงทำให้มีผู้ที่มีปัญญาลาดชื่อ ศรีธนญชัย(เชียงใหม่) วางแผนจะให้เมืองนั้นแตกแยกกัน จึงตั้งตัวเป็นผู้ที่มีวิชาอาคมใส่ความให้เจ้าเมืองลาวคิดร้ายกับลูกเขยของตน เจ้าเมืองลาวจึงหาวิธีจัดการกับลูกเขยของตนจนสำเร็จ เมื่อเห็นว่าเมืองดังกล่าวแตกแยกกันศรีธนญชัยจึงคิดวางแผนตีเมืองลาวต่อไป ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“จะขอล่ามาถึงเมืองไทยซึ่งยังเป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ที่นั่นขึ้นกับเมืองลาวอยู่ เมืองไทยขณะนั้นมีเจ้าปัญญาลาดล้าอยู่คนหนึ่ง คนไทยเรียกว่า ศรีธนญชัยเจ้าปัญญา คนลาวเรียกเชียงใหม่เลยพากันเรียกว่าในสมัยเชียงใหม่ เมืองไทยยังขึ้นอยู่กับลาว พอถึงฤดูปีเดือนก็มีการส่งส่วยคือ นำเครื่องบรรณาการและทาสไปปรับใช้ลาว โดยใช้เส้นทางน้ำโดยเรือใหญ่ ทุกปีเคยส่งไปไม่ได้ขาดตามคิวของเสนาอำมาตย์ตกมาปีนี้เป็นคิวของศรีธนญชัยเจ้าปัญญาที่จะต้องไปส่งส่วยลาว ศรีธนญชัยจึงสั่งให้คนเตรียมสิ่งของลงเรือใหญ่ที่เตรียมไว้ ศรีธนญชัยสั่งให้เอากระถางเล็กใหญ่ลงเรือ แล้วก็ตัดผลหมากรากไม้ลงปลูกที่กระถางที่เตรียมไว้ ที่ออกผลและไม่ออกผล มีพริกแกง ส้มโอ มะละกอ กล้วย อ้อย มะพร้าว ทุกอย่างปลูกใส่กระถางในเรือ แล้วก็เอาดินกลบอย่างดี ได้วันเวลาก็นาทาส พร้อมเครื่องบรรณาการลงเรือออกเดินทาง รอนแรมเป็นเดือน เรือก็มาจอดที่ฝั่งเมืองเวียงจันทน์ จึงขึ้นจากเรืออันเชิญเจ้าเมืองเสด็จลงรับเครื่องบรรณาการ เจ้าเมืองได้เห็นเรือซึ่งเต็มไปด้วยผลหมากรากไม้ จึงสั่งให้ตัดเอาแต่ผลมันขึ้นมา เข้าเฝ้าถวายเครื่องบรรณาการ แล้วก็นั่งพักผ่อนสนทนากันเฝ้าข่าวคราวความเป็นอยู่ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ได้ถามว่า “เป็นอย่างไรรการเดินทาง คงจะไกลคงจะลำบากมากนะ เห็นปลูกผลหมากรากไม้มาในเรือจนออกมากออกผล” ทางฝ่ายศรีธนญชัยตอบว่า “ไกลมากใช้เวลาเดินทางเป็นปี ๆ กว่าจะมาถึงนี้ ถ้าไม่ปลูกกินกันมาในเรือก็ไม่รู้ว่าจะไปซื้อของที่ไหนกินได้ กว่าจะมาถึงนี้เป็นปีจนต้นไม้ออกผล” เจ้าอนุวงศ์ได้ฟังคั้นดังนั้น เกิดความคิดเห็นนอกเห็นใจเพราะความไกล จึงออกคำสั่งให้ว่า “เออละ ๆ ต่อไปนี้ไม่ต้องมาขึ้นกับลาวจึงขึ้นด้วยกันตนเองเถิด จงพักผ่อนให้สบายแล้วค่อยกลับ” ศรีธนญชัยเห็นเป็นโอกาสคืออันดีจึงพูดต่าง ๆ ว่า “ทรงพระกรุณาปกครองบ้านเมืองเก่งกาจ บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองเหมือนเมืองสวรรค์ จึงไม่มีบ้านเมืองไหนมากล้ารบ” เจ้าอนุวงศ์จึงคุยว่า “ไม่มีเมืองไหน ๆ มากล้ารบเพราะเมืองนี้ถือผีเทพเจ้าพญานาค เวลาบ้านเมืองเดือดร้อนก็มีพญานาคช่วยเหลือ นอกจากพญานาคแล้วยังมีบุตรเขยอีกปราบช้างได้เป็นแสนเป็นล้านชาวสืบทอดไปศรีธนญชัยได้รู้ถึงร้องขึ้นว่า “ไอ้ฮี เก่งขนาดนี้หรือบ้านเมืองจึงเจริญปานเมืองสวรรค์” จากนั้นก็ไม่ได้พูดอะไรส่วนในใจคิดแต่ไม่พูดที่ตนเอาผลละหมากรากไม้ ปลูกมาในเรือนั้นก็ เพื่อยังความรู้ความฉลาดของ

เจ้าเมืองเท่านั้น ความรู้ความฉลาดหรือจะสู้ปัญญา ครั่งนี้เองศรีธนญชัยรู้เห็นเหมือนลาวเจริญรุ่งเรือง ส่วนในใจคิดมานานแล้วว่าเอาเมืองลาวมาเป็นเมืองขึ้นของไทยจึงเตรียมผลไม้ลงเรือเพื่อหยั่งรู้ความฉลาด ศรีธนญชัยกลับมาถึงเมืองไทยก็เริ่มแผนการปัญญาทันทีคือ โกงผมห่มเหลืองปลอมเป็นพระ พร้อมกับนำเอาเอาไฟเงินไหคำมาด้วย ทำท่าเป็นหมอดูอยู่นอกชานเมือง นานวันก็ขยับเข้าไปเรื่อย ๆ เพื่อจะได้อยู่ใกล้กับเจ้าอนุวงศ์ พอได้มาอยู่ใกล้ก็เอาไฟเงินไหคำไปฝังไว้ที่มุมเมืองโดยไม่ให้คนรู้ ตัวเองก็อยู่ไปธรรมดาตามประสาพระคฤหัสถ์ รู้ไปถึงหูเจ้าอนุวงศ์ จึงออกมาพูดคุยพบปะกัน ดูชะตาราศีของตัวเองบ้างบ้านเมืองบ้าง ทายมาเบื้องหลังก็ถูกหมด เจ้าอนุวงศ์ไม่รู้หลอกว่า พระสีเป็นใครมาจากไหน และท่านก็ไม่สนใจ ทายดวงชะตามาข้างหลังผ่านมากถูกหมด ทายไปข้างหน้าว่าชะตาจะขาดทายาทจะชิงบัลลังก์ มีวิธีแก้ไขได้คือ ทำให้เขาตายก่อน ไม่เช่นนั้นคือตัวท่านเอง เจ้าอนุวงศ์เชื่อนิพพานคือ ลูกเขยที่เก่ง ปลอมเอาไว้ต่อไปภายหน้าเกิดขัดใจชิงบัลลังก์ ตัวเองก็ตายเหมือนอย่างว่า เจ้าอนุวงศ์เป็นคนโลกคนโกงอยู่แล้วจึงคิดกังวลให้หาย จึงแอบกระซิบสั่งเพชรฆาตฝีมือดีลอบฆ่าพระยาศรีโคตร เสนาฝีมือดีได้ลอบฆ่าหลายครั้งหลายคราวก็ไม่สำเร็จ เพราะมีดอกลูกคอก ยิงฟันแทงไม่เข้า พระยาศรีโคตรเองก็รู้ว่าเขาบงการร้ายตน แต่ไม่ได้ตอบเพราะตัวเองไม่เป็นไร พระยาศรีโคตรไม่ตอบ เจ้าอนุวงศ์ก็ยังไม่สบายใจ จึงไปถามพระสีครุหม่ออีก ที่จะให้ตายนั้นอยาก ทำอย่างไรก็ทำแล้ว ทำอย่างไรมันถึงจะตาย พระสีทำท่าลงเลขแล้วแนะนำให้ไปถามลูกสาวตัวเองดู ซึ่งตอนนั้นลูกสาวกับพระยาศรีโคตรปกครองอยู่อาณาจักรโคตรบุรคือเมืองนครพนมทุกวันนี้ เจ้าอนุวงศ์จึงได้มาถามตามประสาพ่อลูกพบปะกันได้พูดคุยกัน ได้โอกาสเจ้าอนุวงศ์จึงถามว่า “ผิวของเขียวยู่งคงกะพัน ไปเรียนมนต์มาแต่ไหน คือจิ้งตึกแก่แท้ คือลืบอยู่จังกตายดอกล่อ ผิวของลูกสิดตายด้วยอะไร” ส่วนเขียวเองก็ตอบไม่ได้ จึงนัดพ่อว่าจะบอกให้ทราบในวันหลัง ต่อมาตามประสาผิวเมียอยู่ด้วยกันก็มีคำพูดคุยกัน เมียจึงถามพ่อว่า “อ้ายศรีโคตรอยู่ยงคงคดีย้ายไปเรียนมนต์มาแต่ไหน ม้าข้างกะตายหมด อ้ายเก่งปานนี้คือลืบอยู่จังกตายเนอะ” ศรีโคตรตอบว่า “ตายคือกันนั้นละมนต์อ้ายกะบ่อได้เรียน ผลมาจากการกินข้าวดำหมด หม่อมมีแสงอยู่คง กะผลมาจากการกินข้าวดำ อารูทั้งหลายในโลกทำอะไรอ้ายบ่อได้ดอก ย่านแต่ฮูเก่าหม่องเดียวเท่านั้น” จากนั้นมาเขียวก็ได้บอกกับพ่อโดยหาว่าพ่อจะบงการร้ายตัวของตน ในเมื่อเจ้าอนุวงศ์ทราบแล้วก็มาปรึกษากับพระสี พระสีก็ทำท่าไม่อยากจะบอกแต่พอเจ้าอนุวงศ์ถามเข้าหนัก ๆ ก็บอกว่าเออมีถ้ามก็มีบอก ศรีธนญชัยเป็นคนฉลาดอยู่แล้ว จึงแนะนำวิธีทำยันต์ดัก โดยให้ทำฐานส้วมที่มีฝาปิดบังให้ดี ต่อไปนี้เป็นพระยาราชาวรจะขึ้นใส่ฐานส้วมที่มีฝาปิดบัง ทำประเจ็ดประเจ็ดกลางแปลงผู้คนเห็นเข้าไม่ดี พระสีเป็นผู้ช่วยดักยันต์ใส่หลาวไว้ในฐานส้วม พระยาศรีโคตรมาขึ้นไม่ทันสังเกต ก้อนขี้ตกลงมาถูกยันต์ลั่นหลาวเข้ารูตูดอย่างแม่นยำ พระยาศรีโคตรถูกยันต์สะดุ้งเจ็บปวดถึงกับร้องออกมาว่า “อ๊อยตายละนอนูกูเทือนี่ ตายเพราะปากแท้ ๆ ด้วยความรักเมียจึงบอกความลับให้เมียรู้ตายละนอนูกู” ศรีโคตรได้รับความเจ็บปวดมากทนพิษไม่ไหว ก่อนตายจึงปาวีค้อนตะบองคู่มือจากอาณาจักรโคตรบุร มาตกที่เมืองเสียมราช เป็นการอำลาพ่อแม่ และก่อนตายได้สาปแช่งเมืองลาวไว้ว่า

“สาธุเดอธรณีเจ้าผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย ผู้ข้าฆ่าช้างให้บ้านให้เมืองเป็นสุข มาเถิดให้โตเจ็บทุกข์เวหนาทายนี้ คั้นผู้ข้าตายสมใจแล้วอย่าให้เมืองมันสูงส่งกะให้สูงส่งช้างวิหุ ส้มงูแลบลิ้น” อธิฐานได้แค่นั้นก็ขาดใจตายด้วยความเจ็บปวด ส่วนพ่อแม่อยู่เมืองเสียมราชพระตะบอง เห็นค้อนของศรีโคตรมัตกก็รู้ได้ทันที ลูกชายตายร้องห่มร้องให้ ขึ้นมาเก็บศพและทำธาตุไว้ข้างฝั่งโขง ตรงกันกับเมืองนครพนมทุกวันนี้ มีชื่อเป็นภาษาขอมและภาษาลาวว่า ธาตุพระยาศรีโคตรพระตะบอง อาณาจักรแห่งโคตรบูร ต่อมาไม่นานหลังจากศรีโคตรมัตกตายแล้ว ศรีธรรณชัยเจ้าปัญญาก็ทำตามแผนที่สองนั้นก็คือ ปล่อยฮากอ้อมเข้าไปปิดทองใส่พุงของประชาชน และตัวเองก็รีบตามไป พอมีชาวบ้านร้องขึ้นว่าเจ็บท้องรีบเข้าไปช่วยเหลือรีบเรียกกลับคืน เพราะถ้าปล่อยไว้นานคนลาวจะรู้ ทำทำว่าบังเอิญเดินผ่านมาพบเข้าจึงรีบเข้าไปช่วย ทั้งปากทำมุขมิขมิบร้ายมนต์เป่าไล่ผี หายแล้วก็ว่าผิผี ตรงนั้นมีไผ่เงินจงไปขุดขึ้นมาก็เป็นจริงอย่างที่ ท่านว่า ทำไปเรื่อยจนขุดไผ่เงินให้ทำทุกมุมเมืองหมดแล้วก็บอกคนทั้งหลายว่า ตั้งแต่พระยาศรีโคตรมัตกตายไปรู้ศึกว่าจะไปประตมวิญญานผิพญานาค แล้วปล่อยมาทำอันตรายแก่ผู้คน จนวุ่นวายกันไปหมด พระยาศรีโคตรมัตกถูกเขาปองร้ายตายไปก็โกรธอาฆาตระตมวิญญานมาทำผู้คน ถ้าขึ้นเป็นอยู่อย่างนี้ต่อไปประชาชนต้องตายกันหมด แต่ก็พอมีทางแก้ไขได้คือ พวกเราช่วยกันปิดอุดรนาคเสีย อย่าปล่อยให้มันออกมารบกวนได้ แค่นั้นก็หมดปัญหา ประชาชนคนลาวพากันเชื่อหมด จึงพากันปิดอุดรนาคอย่างมิดชิด ภาษาลาวว่า “อักฮุลมณฮุนาค” พออุดฮุนาคเสร็จเรียบร้อยแล้ว ต่อจากนั้นก็ไม่มีเหตุการณ์อันใดเกิดขึ้น ส่วนพระสีกี้ว่าจะออกเดินโปรดญาติโยมไปทางเหนือ พระสีกี้ไม่ไปเหนือ ไค้งกลับมาเมืองไทยเตรียมทัพยกไปตีลาว”

ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของความขัดแย้งระหว่างไทยและลาว เมื่อเมืองไทยตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองลาว ในแต่ละปีก็จะมีการส่งส่วยให้แก่เมืองลาว เมืองไทยมีเจ้าปัญญาผู้หนึ่งชื่อว่า ศรีธรรณชัย (เชียงเมียง) ได้วางแผนหยั่งความรู้ความสามารถเจ้าเมืองลาว (เจ้าอนุวงศ์) เมื่อส่งส่วยแล้วเห็นว่าเจ้าอนุวงศ์ไม่มีความรู้ความฉลาดและเป็นผู้ที่ไม่มีศีลธรรม ดังนั้น ศรีธรรณชัยจึงวางแผนทำให้บ้านเมืองของเจ้าอนุวงศ์แตกแยกกัน โดยศรีธรรณชัยตั้งตนผู้ที่มีบุญยุยงให้เจ้าอนุวงศ์ฆ่าบุตรเขยของตน (พระศรีโคตรพระตะบอง) เมื่อวางแผนฆ่าบุตรเขยของตนได้ศรีธรรณชัยจึงวางแผนตีเมืองลาวต่อไป ตำนานเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความขัดแย้งระหว่างไทยและลาวอีกด้วย

สังเกตว่า ตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานที่มีลักษณะเดียวกันกับตำนาน ตำนานท้าวศรีโคตรพระตะบองเพชรสาปแข่งเวียงจันทน์ เป็นตำนานที่ถูกเล่าขานกันมาเป็นเวลาช้านานของลาว มีลักษณะที่เล่าเรื่องของการสาปแข่งเมืองเวียงจันทน์ ที่ก่อนเสียชีวิตท้าวศรีโคตรได้ร้ายมนต์สาปแข่งนครเวียงจันทน์ให้พบกับความพินาศล่มจม “ให้สูงเพียงช้างพหุ สูงเพียงงูแลบลิ้น” หรือกล่าวได้ว่า ตำนานเรื่องนี้ยังมีลักษณะของตำนานรักนางเชียงขอมเทวีของลาว

3.2.4 ท้าวแสนเมือง

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระยากระตะศิลาซึ่งเป็นผู้มีศีลธรรม และเป็นผู้นำทางวัฒนธรรม เมื่อบ้านเมืองเกิดความเดือดร้อนจึงต้องให้พระยากระตะศิลา (ท้าวแสนเมือง) ช่วยเหลือ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“เมืองหลวงพระบาง มีท้าวแสนเมืองปกครองอยู่ ท้าวแสนเมืองนี้คือคน ๆ เดียวกันกับพระยากระตะศิลา ท่านถือผีและแม่ธรณี เทพเจ้าเนือกนาคน้ำเป็นใหญ่ ใช้สะโนเปาเป็นการสื่อสาร ท่านถือศีลธรรมเป็นเยอ ชาวเขาปองร้ายพระยาศรีโคตรตายท่านก็รู้ เจ้าอนุวงศ์เป็นคนโลภไม่ถือศีลธรรม ท่านก็รู้ คนลาวอยู่ดี กินดี จู้ ๆ ก็มีกองทัพไทยยกไป เจ้าอนุวงศ์สั่งคนตีฆ้องตีกลองแล้ว ไม่เห็นนาออกมารบเช่นเคย คิดว่าตัวเองทำผิดศีลธรรมแล้วเนือกนาคจึงไม่ออกมาช่วยรบเหลือ จึงเชิญท้าวแสนเมืองมาทำพิธีขอขมาเปาสะโนขอให้เนือกนาคออกมาช่วยรบ ท้าวแสนเมืองกับบริวารมาถึงเวียงจันทน์ พอทำพิธีก็รู้ว่า เจ้าเมืองไม่อยู่ในศีลธรรม ไม่มีความฉลาด ปลอ่ยให้เขาปิดอัฐรนาอย่างหนาแน่น เนือกนาคออกมาไม่ได้ พากันตายอยู่ในถ้ำหมด ถึงตัวเองจะเปาก็ไม่มีประโยชน์ เพราะนาหายใจ ไม่ได้พากันตายสูญพันธุ์ เมืองลาวเวียงจันทน์ก็ถูกคำสาปของพระยาศรีโคตรแล้ว ท่านจึงนำโหดแกว่งฟาดไปทั่วเมือง เวลาแกว่งโหดก็จะดั่งว่า ลาว...ลาว ๆ เวลาฟาดหรือวิไปไหนก็จะดั่งว่า โง่ แปลว่าลาวโง่ พวกลาวไม่รู้จักรักว่าท้าวแสนเมืองแกว่งโหดให้พากันรบ ประชาชนคนลาวก็พากันรบ ถูกกองทัพไทยฆ่าตาย ท้าวแสนเมืองจึงบอกให้ประชาชนทุกเผ่าจารึกตัวอักษรลงใบข่อยใบลานเอาไว้ให้ถึงตัวตายตัวหนังสือจะมีเหลือให้คนรุ่นหลังได้รู้ เผ่าอื่น ๆ ได้พากันเขียนหนังสือตัวอักษรลงใบข่อยใบลานกันหมด ส่วนเยอเห็นว่าใบข่อยใบลานไม่คงทน จึงเขียนตัวอักษรลงบนหนังวัวหนังควาย แต่ต่อมาหมาเอาหนังไปกินเหลือแต่ตัว จ ตัวเดียว ส่วนท้าวแสนเมืองสั่งการเสร็จแล้วตัวเองก็กลับเมืองหลวงพระบาง ประกาศยอมแพ้ กลัวประชาชนจะตายหมด เมืองลาวเกิดสงครามกับไทย ลาวแตกกระจัดกระจายไปอยู่กันคนละแห่งหน เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ก็ตายในสนามรบ ท้าวแสนเมืองประกาศยอมแพ้ ยอมเป็นทาสรับใช้ ลาวอ่อนน้อมสงครามก็จบ”

ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับท้าวแสนเมือง (พระยากระตะศิลา) ซึ่งเป็นผู้นำทางวัฒนธรรม ท้าวแสนเมืองเป็นผู้ที่ศีลธรรม มีวิชาความรู้ ถือเทพเจ้าพญานาคเป็นใหญ่ และใช้สะโนเปาเป็นการสื่อสาร ชาวเยอนับถือพระยากระตะศิลา เมื่อเมืองลาวตกอยู่ในความลำบากเจ้าเมืองลาวจึงเชิญให้ท้าวแสนเมืองมาช่วยเหลือ เมื่อพระท้าวแสนเมืองมาช่วยและเห็นว่าเจ้าเมืองลาวเป็นผู้ที่ไม่มีศีลธรรม และทำให้เกิดสงครามระหว่างไทยและลาว ทั้งนี้ ตำนานยังเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาของอักษรเยอ ท้าวแสนเมืองจึงให้ประชาชนจารึกตัวอักษรลงในใบลานเพื่อเอาไว้ต่อไป ชาวเยอนั้นเห็นว่าใบลานไม่คงจึงจารึกลงบนหนังควาย ปรากฏว่าหมาเอาหนังควายไปกินหมด จึงเหลือเพียงตัว จ เพียงตัวเดียว ท้าวแสนเมืองเห็นว่าสงครามทำให้ประชนเดือดร้อนจึงประกาศยอมแพ้แก่ไทย ประชาชนจึงอพยพไปตั้งบ้านเมืองใหม่และสงครามจบบ้านเมืองก็มีความสุข

3.2.5 เมืองซีทวน

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) เป็นเรื่องราวของความขัดแย้งกันระหว่างเมืองคงโคกและเมืองซีทวน ทั้งนี้ในตำนานเรื่องนี้ยังเป็นเรื่องราวที่อธิบายความเป็นมาของอำเภอราชไศลและบรรพบุรุษชาวเยอ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ตอนที่พระยาตะศิลาอยู่เมืองคงโคกนั้น มีเมืองหนึ่งที่อยู่ใกล้ อำเภอเข็ญใน ชื่อว่าเมืองซีทวน เจ้าเมืองซีทวนมีลูกสาวงามอยู่คนหนึ่ง ได้รักชอบพอกับลูกชายเจ้าเมืองกตะศิลา แต่พ่อแม่ไม่ทราบความจริง ฝ่ายเจ้าเมืองอินทเกศหรือเมืองสระเกษ ไปสู่ขอลูกสาวเจ้าเมืองซีทวนให้แก่ลูกชายของตน เจ้าเมืองซีทวนก็ยินยอมยกให้ และพร้อมกำหนดวันแต่งงานตามประเพณี แต่พอใกล้วันแต่งงาน ลูกสาวเจ้าเมืองซีทวนก็ลอบหนีมาอยู่กับลูกชายเจ้าเมืองกตะศิลาเสีย เจ้าเมืองสระเกษไม่พอใจจึงยกทัพมาชิงนาง แต่เจ้าเมืองซีทวนและเจ้าเมืองกตะศิลามีกำลังมากกว่าได้ชัยชนะ เจ้าเมืองซีทวนจึงได้ยกลูกสาวตนให้กับเจ้าเมืองกตะศิลา พร้อมกับให้ตั้งกองทัพออยู่ระหว่างทางไปเมืองอินทเกศ-สระเกษ คือตรงที่บ้านเมืองน้อย อำเภอกันทรารมย์ อยู่ทุกวันนี้ พระยาตะศิลาอยู่เมืองคงโคกนี้ไม่รู้ว่านานก็สืบทอดสืบก็ร้อยปีจึงเกิดโรคระบาด ผู้คนเยอจึงอพยพลงมาอยู่ตามริมแม่น้ำมูล มีชื่อบ้านว่า บ้านใหญ่ บ้านกลาง บ้านท่าโพธิ์ อยู่ตามริมแม่น้ำมูลนี้ก็ไม่รู้ว่ากี่สืบทอดสืบก็ร้อยปีต่อมาจึงเกิดโรคระบาดตายกันมาก ผู้คนจึงแตกบ้านไปอยู่ที่อื่น ผู้ที่ไม่ไปก็อยู่ต่อมาจึงตั้งเป็นเมืองคง หรือ อำเภอคง แล้วเห็นว่าอำเภอคงนี้ เป็นชื่อเดียวกันกับทางโคราช จึงเปลี่ยนจาก อำเภอเมืองคง มาเป็น อำเภอราชไศลทุกวันนี้

ชาวเยอเมืองคงก็ได้เป็นอำเภอราชไศลมาจนบัดนี้ สะโนและฆ้องกลองที่พระยาตะศิลานำมาด้วยนั้น ลูกหลานชาวเยอ อำเภอราชไศลยังทำติดต่อยังไม่ได้ละทิ้ง トラบใดที่มีการแข่งขันเรือยาวที่ อำเภอราชไศล ท่านก็จะได้ยินเสียงของสะโนเป่าดังอยู่ว่อน ๆ เหมือนกับพระยาตะศิลาล่องเรือ จรจากบ้านเมืองมา สำหรับเผ่าเยอพูดภาษาเยอได้ก็ดี ผู้ที่เป็นเชื้อสายเยอ พูดภาษาเยอไม่เป็นก็ดี ท่านจงอย่าลืมนะว่า ท่านก็คือลูกหลานเหลนหล่อนของพระยาตะศิลา ท่านจะไปอยู่แห่งหนตำบลจังหวัดอะไรก็ตาม ท่านก็คือเยอลูกหลานของพระยาตะศิลา”

ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างเมืองซีทวนและเมืองกตะศิลา ซึ่งเมื่อเมืองทั้งสองมีความสงบสุขลงก็จะเห็นว่ากลุ่มชนได้ไปตั้งบ้านเมืองใหม่ ทั้งนี้ ตำนานเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นเรื่องราวความเป็นมาของประวัติศาสตร์เมืองราชไศล กาลก่อนมีเมืองหนึ่งชื่อว่า เมืองคง ซึ่งเป็นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ต่อมาเมื่อเกิดโรคระบาดกลุ่มชนชาวเยอก็อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่อยู่ติดกับแม่น้ำมูล เมื่อมีการตั้งอำเภอบนอำเภอราชไศลก็เอาชื่อเมืองคงโคกเป็นตำบล คือ ตำบลเมืองคง เมื่อบ้านเมืองมีความสงบสุข กลุ่มชาติพันธุ์ก็สืบทอดเรื่องราวเกี่ยวกับสะโนเรื่อยมา และชาวเยอที่พูดภาษาเยอให้ฟังเสมอว่า พระยาตะศิลาเป็นบรรพบุรุษของชาวเยอ ชาวเยอจะไปตั้งถิ่นฐานที่ไหนให้ฟังเสมอว่า เป็นลูกหลานของพระยาตะศิลา

3.2.6 ลาวศรีสะเกษ

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) เป็นตำนานเกี่ยวกับอธิบาย เหตุบอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาของศรีสะเกษ ทั้งภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ตลอดทั้งเรื่องราว ของไทย-ลาว และการแบ่งแยกการปกครอง ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ตามคนเฒ่าเล่าให้ฟัง สมัยแรกคือสมัยเวียงจันทน์พันพร้าว มีกล้วยพันหวี มะพร้าวพัน แขนงทำวุ้นล้านฝาดินแดง ถิ่นฟ้าพระยาแล่น พระยาแล่นเป็นใหญ่ ใช้แคนเป่าเป็นการสื่อสาร สมัย เวียงจันทน์ล้านช้างมีช้างล้านตัว มีนาคคอยช่วยเหลือ นับถือผีบรรพบุรุษ ผีแม่ธรณี ผีพ่อผีแม่ เทพเจ้า เป็นใหญ่ ใช้สะโนเป่าเป็นการสื่อสาร หนึ่งในสมัยเวียงจันทน์ล้านช้างตอนพระศรีโคตรปกครองอยู่นั้น ครั้งหนึ่งนางแพงสีซึ่งเป็นเมียหลวงของพระยาศรีโคตรเองได้เดินทางมาพักอยู่ที่ปราสาทกำแพง มา ครั้งนี้เป็นการสำรวจมาดูพื้นที่แผ่นดินก็รู้ว่าแผ่นดินกว้าง ประชาชนมีน้อยบ้านเมืองอยู่ห่างไกลกัน ไม่ มีการขัดแย้งแบ่งเขต วันหนึ่งนางได้เดินลงไปอาบน้ำสระห้วยอยู่ในห้วยแห่งหนึ่ง ห้วยยังไม่มีชื่อ ได้ อาบน้ำสระห้วยอย่างเกษมสำราญ ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้นจึงมีการตั้งชื่อเมืองว่าเมืองสระเกษ และห้วยนั้น ก็มีชื่อว่าห้วยสำราญ ตอนต่อมาจึงมีการตั้งชื่อเป็นจังหวัด จึงมีชื่อเรียก ศรีสะเกษ โดยเอานามของนาง แแพงสีเมียศรีโคตรเอง ทั้งชื่อห้วยและจังหวัด ส่วนปราสาทขอมที่นางแพงสีพักนั้น ต่อมาผู้คนมากขึ้น จึงมีการตั้งชื่อหมู่บ้านขึ้นเรียกว่า บ้านกำแพง ปราสาทก็เรียกปราสาทสระกำแพง เอานามของนาง แแพงสีนั้น ส่วนใน อำเภออุทุมพรพิสัยนี้ ตั้งแต่ต่อนางแพงสีมานั้น ที่ครอง อำเภออุทุมพร มีแต่ป่าดง หมากตำแย ต่อมาเมื่อมีส่วยออกมาตั้งหมู่บ้านจึงมีชื่อหมู่บ้านว่า บ้านตำแย ต่อมาผู้คนมากขึ้นจึงตั้งเป็น อำเภอ ชื่อบ้านตำแย อำเภออุทุมพรพิสัย

ในตอนพระยาศรีโคตรปกครองอยู่นั้นขอมยังมีอำนาจอยู่ ไม่มีบ้านไหนเมืองไหนกล้า ขัดแย้ง เพราะขอมมีฤทธิ์ พระยาศรีโคตรตาย ขอมหมดฤทธิ์หมดอำนาจไปพร้อมกับนาค นาคก็สูญ พันธุ์แต่นั้นมา ก็ไม่มีผู้พบเห็นนาคอีกเลย จะมีให้เห็นก็ในรูปหนังสือ สิ้นอำนาจขอมไปนาน ก็มีเจ้าคน ใหม่ปกครองลาว มีชื่อว่าเจ้าอาณุด คิดว่าตัวเองเก่ง คิดจะเอาบ้านเมืองคือ จึงยกทัพตีคืน ตีไปได้หลาย หัวเมืองแล้ว ต่อมาทราบข่าวถึงกษัตริย์ไทย จึงยกกองทัพมาปราบ ปะทะกันเจ้าอนุวงศ์สู้ไม่ได้หนี ทัพ ไทยตาม ทัพเจ้าอนุวงศ์หนีเอาตัวรอดมาถึงลำห้วยแห่งหนึ่งกำลังจะข้ามน้ำลำห้วย ทัพไทยตามมาทัน ฆ่าเจ้าอาณุดได้ ตอนต่อมาห้วยนั้นจึงมีชื่อว่าห้วยทัพทัน คือกองทัพไทยตามทันที่ห้วยนี้ลาวเกิดสงคราม กับไทยสองครั้ง ครั้งที่สองนี้ไทยจึงขนของศักดิ์สิทธิ์รวมทั้งพระแก้วมรกตด้วย ต่อมานานจึงมอบให้ เป็นอิสระ โดยแบ่งเขตให้ปกครองเขตกลางลำน้ำโขง จากนั้นก็ไม่มีการขัดแย้งกันอีกจนมาถึงทุกวันนี้”

ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวที่อธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์เมือง ศรีสะเกษ เมืองศรีสะเกษแต่ก่อนยังไม่มีชื่อ เมื่อครั้งหนึ่งนางแพงศรีเดินทางมาพักอยู่ที่ปราสาทสระ กำแพง ต่อมาประชาชนจึงเรียกว่าปราสาทสระกำแพง และนางแพงศรีลงไปอาบน้ำที่ห้วย ต่อมาคน จึงเรียกห้วยสำราญ เพราะนางแพงศรีอาบน้ำเกษมสำราญ ต่อมาเมื่อมีคนมาอาศัยอยู่มากจึงตั้งชื่อ

เมืองว่าเมืองศรีสะเกษ ในครั้งต่อมาเมื่อเกิดสงครามระหว่างไทยกับลาว ไทยยกทัพไปปราบลาวและ
 ทัพพลาที่ห้วยแห่งหนึ่งจึงมีชื่อว่า ห้วยทัพพัน จะเห็นว่าตำนานเรื่องเป็นการอธิบายเกี่ยวกับ
 ประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์เมืองศรีสะเกษ

3.2.7 บึงคงโคก (เมืองคงโคก)

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเรื่อง
 การอธิบายเหตุความเป็นมาของบ้านเมืองในอดีตการอพยพโยกย้ายและการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งการอพยพ
 ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ โดยอาศัยเรือมาทางแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล และการตั้งบ้านเมืองชื่อว่า เมืองคง
 โคก ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ตั้งแต่พระยาไกรแยกไปสองลำเรือ เหลือสามพระยากระตือลึงจิงพาลูกหลานทั้งสามลำ
 พายทวนน้ำขึ้นมาถึงได้บ้านส้มป่อยทุกวัน เรือได้ติดแก่งน้ำตื้นมาไม่ได้ จึงได้ขึ้นหาตั้งเมือง เห็นว่า
 ไม่เหมาะ พอน้ำขึ้นเรือมาได้ จึงพากันพายทวนน้ำขึ้นมาถึง อำเภอราชไศลทุกวันนี้ แล้วก็พากันหา
 ที่ตั้งเมือง ท่านว่าตั้งที่แรกนั้นตั้งอยู่บ้านโนนหินกองคือ บ้านชีไศลเมืองเก่า ตำบลคง เห็นว่าไม่เหมาะ
 ห่างกันกับพระยาไกรมาก จึงกลับมาได้ที่ตั้งอยู่ในโคกในป่า ตั้งเมืองชื่อว่าเมืองคงโคก เพื่อให้ลูกหลาน
 เยออยู่มั่นคงตลอดไป พระยากระตือลึงจิงพาลูกหลานขุดดินคุนเมืองสร้างเมืองขุดเป็นแม่น้ำเป็นบึงล้อม
 ลอบเมืองไว้ ทำกันไม่ให้ข้าศึกมารุกรานได้ ทางทิศเหนือของตัวเมืองได้ขุดเป็นหลุมลึกมีเนื้อที่หลายสิบ
 ไร่ เป็นหลุมพรางช้าง ช้างลงไปแล้วจะขึ้นไม่ได้ ชาวบ้านได้พากันเรียก หนองช้างโง่ พระยากระตือลึง
 จิงพาลูกหลานบุกเบิกทำไร่นากินเลี้ยงชีพอยู่เมืองคงโคกนี้ ไม่รู้ว่าที่สิบก็ร้อยปีจึงได้เกิดโรคระบาดคือโรค
 บักห่างตายกันมาก ชาวเมืองคงโคกจึงอพยพลงมาอยู่ตามริมแม่น้ำมูล มีชื่อเรียกว่า บ้านใหญ่ บ้าน
 กลาง และที่อยู่ตามริมแม่น้ำมูลนี้ ก็ไม่รู้ว่าที่สิบก็ร้อยปีจึงเกิดโรคระบาดซ้ำอีก ผู้จึงแตกออกจาก
 หมู่บ้านไปอยู่กันคนละแห่งหน เช่น บุรีรัมย์ สารคาม ร้อยเอ็ด หนองคาย แต่ละจังหวัดมีหมู่บ้านเยอ
 หลายหมู่บ้าน บ้านใหญ่บ้านกลางไปไม่หมด พวกอยู่ก็มีบ้านร่องอะโศก อยู่ทุกวันนี้ บ้านใหญ่ บ้าน
 กลาง บ้านร่องอะโศก ก็ได้อยู่กันมาเรื่อย ๆ ไม่รู้ว่าที่ร้อยก็สิบปีต่อมาจึงมีการตั้งเมืองขึ้น คือเมืองราช
 ีเหมือนๆ กับเมืองฟ้าหยาด ต่อมามีการจัดตั้งเป็นอำเภอขึ้น คือเอานามตั้งครั้งแรกนั้นเป็นชื่อของ
 อำเภอราชไศล เอานามครั้งที่สองมีนามเป็นตำบล คือตำบลเมืองคง อำเภอราชไศล เมืองฟ้าหยาดก็
 เปลี่ยนเป็น อำเภอมหาชนะชัย”

ตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานที่อธิบายเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เมืองคงโคก เรื่องราวใน
 ตำนานแสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่พระยากระตือลึงจิงและพระยาไกรอพยพมาจากลาวและแยกกันไป พระยา
 กระตือลึงจิงพาลูกหลานมาตั้งเมืองที่บึงคงโคกซึ่งเป็นแหล่งธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ พระยากระตือลึงจิง
 พาลูกหลานขุดคลองน้ำล้อมรอบเมืองและทำคูดินไว้ไม่ให้ข้าศึกมารุกรานได้ และต่อมาพระยากระ
 ตือลึงจิงพาลูกหลานบุกเบิกทำไร่นา เมื่อเกิดโรคระบาดชาวเยอจึงย้ายมาอยู่ติดกับลำน้ำมูล และชาวเยอ

บางคนก็ย้ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่แห่งอื่น จะเห็นว่าเรื่องราวของเมืองคงโคกปัจจุบันเป็นโบราณสถาน และมีการสร้างศาลพระยาตากะศิลาขึ้น

3.2.8 ตำนานอักษรเยอ

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในงานวิจัย (สุพรรณ อติประเสริฐกุล, 2552: 67) เป็นตำนานที่เกี่ยวกับความเป็นมาของอักษรเยอ การจารึกอักษรไว้เพื่อการสืบทอด แต่ชาวเยอนั้นได้จารึกตัวอักษรไว้บนหนังสัตว์ จนเป็นเหตุให้สุนัขนำหนังสัตว์ของชาวเยอไปกิน ทำให้ชาวเยอไม่มีตัวอักษรสืบทอด ดั้งเดิมมีอักษรภาษาเยอว่า จอจาจิม ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ชาวส่วย ชาวเยอ ชาวเขมรและชาวลาว คิดประดิษฐ์อักษรเพื่อให้เขียนจารึก เมื่อคิดตัวอักษรเสร็จแล้ว ชาวขอมได้จารึกลงบนแผ่นหิน ชาวลาวได้บันทึกลงใบลาน และชาวเยอบันทึกลงบนหนังวัวหนังควาย แล้วนำไปตากให้แห้งก่อนเก็บรักษา เผอิญมีสุนัขมาลากหนังสัตว์ที่จารึกอักษรไว้ไปกินจนหมดไล่ตามไม่ทัน ดังนั้นเมื่อมีผู้ถามเรื่องตัวอักษรเยอ ชาวเยอจะตอบว่า “จอจาจิม” ซึ่งหมายความว่าสุนัขกินไปหมดแล้ว”

ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวที่อธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาของอักษรเยอ ซึ่งชาวส่วย ชาวเยอ ชาวเขมร และชาวขอม คิดอยากประดิษฐ์ตัวอักษร ขอมจึงได้คิดจารึกตัวอักษรไว้บนแผ่นหิน ชาวลาวบันทึกลงใบลาน และชาวเยอบันทึกไว้บนหนังควาย เมื่อนำไปเก็บปรากฏว่า สุนัขได้นำหนังสัตว์ของชาวเยอไปกินจนหมด ดังนั้นจึงมีคำว่า จอจาจิม แปลว่า สุนัขกินหมดแล้ว จะเห็นว่าเรื่องราวเกี่ยวกับการสูญสิ้นทางภาษาเยอนั้นจึงเป็นเล่ากันมาว่าชาวเยอไม่มีตัวอักษร

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าตำนานประเภทอธิบายประวัติศาสตร์เมืองและวีรบุรุษ เป็นตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับวีรบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ที่สามารถปกป้องบ้านเมืองและพากลุ่มชาติพันธุ์อพยพตั้งบ้านเมืองใหม่ และเป็นตำนานที่อธิบายเรื่องราวของเมืองต่าง ๆ จะเห็นว่าตำนานกลุ่มนี้ได้อธิบายให้เห็นความขัดแย้งของประวัติศาสตร์บ้านเมือง และตำนานกลุ่มนี้ยังเป็นการอธิบายเรื่องราวทางภูมิศาสตร์และร่องรอยของโบราณสถาน ทั้งนี้ตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยออาจมีความเชื่อมโยงกับตำนานที่รับรู้ทั่วไป และตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยอยังมีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ไทย-ลาว

3.3 ตำนานประเภทอธิบายความเชื่อประเพณีและพิธีกรรม

ตำนานในกลุ่มนี้ เป็นเรื่องเล่าอธิบายเหตุเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม รวมทั้งความเชื่อในศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือ นั่นก็คือพุทธศาสนา นอกจากความเชื่อทางศาสนาแล้วยังมีความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่ในมิติของความศักดิ์ของธรรมชาติและวัตถุต่าง ๆ ในคติความเชื่อนี้เป็นความเชื่อที่เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งจะสังเกตได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอยังมีความเชื่อที่ดั้งเดิม เช่น ผีบรรพบุรุษ วัตถุสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2554: 283) อธิบายว่า ในการศึกษาทางด้านคติชนวิทยา เชื่อว่าตำนานปรัมปราเป็นตัวอย่างเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมและแบบแผนทางสังคม ตำนานเป็นตัวช่วยในการอธิบายเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมวัฒนธรรม เช่น ตำนานน้ำเต้าป๋ง เป็นตัวอย่างเกี่ยวกับความหลากหลายหรือความผิดแผกทางด้านชาติพันธุ์ว่า ทำไมคนไทย ลาว ญวนจึงมีผิวขาว และอาศัยอยู่ที่ราบลุ่ม ในขณะที่พวกข่า ขมุมีสีดำและอาศัยอยู่ที่สูง ตำนานผีปู่สะ-ย่าสะ เป็นตัวอย่างเกี่ยวกับพิธีเลี้ยงผีเสื้อเมืองของชาวล้านนาและสิบสองปันนา ซึ่งเป็นผีอารักษ์คุ้มครองเมือง ตำนานแม่โพสพ เป็นตัวอย่างเกี่ยวกับเรื่องราวการปฏิบัติต่อข้าวอย่างไม่เหมาะสม เช่น การตีข้าว การขายข้าว การไม่เห็นบุญคุณข้าว ล้วนเป็นต้นเค้าที่มาของการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในขั้นตอนการปลูกข้าว เพื่อไม่ให้ขวัญข้าวน้อยใจหรือไม่พอใจ ตำนานกำเนิดชาวจ้าง หรือ ปู่โลโก้ เป็นตัวอย่างเรื่องราวความสัมพันธ์เกี่ยวกับพิธีกรรมการขอฝน ขอความอุดมสมบูรณ์ต่อพืชพันธุ์ธัญญาหาร และความสงบรมเย็นของหมู่บ้าน

เรื่องเล่าที่มีตัวละครเป็นผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น พระเจ้า เทพเจ้า ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ ฯลฯ จึงมักมีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมเป็นกลไกทางวัฒนธรรมในการ “รวมพลัง” สมาชิกในสังคม โดยเฉพาะสังคมดั้งเดิมหรือสังคมประเพณี ตำนานที่ใช้ในการอธิบายที่มาของพิธีกรรมซึ่งมักเกี่ยวข้องกับผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติจึงเป็นส่วนหนึ่งของกลไกทางวัฒนธรรมที่ใช้ในการสร้างขวัญ กำลังใจ และเอกภาพให้สังคม ตำนานกลุ่มนี้พบ 5 เรื่อง ดังนี้

3.3.1 เรื่องความเชื่อโบราณชาวเยอ

ตำนานสำนวนนี้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากภาคสนาม (บุญมี พันธุ์งาม, 2559: สัมภาษณ์) ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของความเชื่อชาวเยอที่เคารพนับถือผีบรรพบุรุษและความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดการตาย ซึ่งในความเชื่อเหล่านี้เป็นสิ่งสิ่งที่ชาวเยอยึดถือสืบมา ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ประเพณีเยอ คือถือผีบรรพบุรุษ คือผีพ่อแม่ เกิดมาใหม่ ๆ นอนใส่กระดังหันหัวไปทางทิศตะวันออก ภาษาเยอ เรียกว่า มะนาง แปลว่า ตะวัน เลี้ยว แปลว่า ออก มะนางเลี้ยว แปลรวมกันว่า ตะวันออก เกิดออกมาแล้ว เอาเท็ดดวงอาทิตย์ ตายจะเอาหัวไปทางทิศตะวันตก ดวงอาทิตย์ตกคือมืดมองไม่เห็นตาย”

เรื่องความเชื่อชาวเยอเป็นสิ่งที่ชาวเยอยึดถือกันมา ความเชื่อชาวยเอนั้นเป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องการเกิด เกิดมาเอานอนใส่กระดังหันหัวไปทางทิศตะวันออก และหัวเอาหัวหันไปทางทิศตะวันตก เพราะถือว่าทางทิศตะวันตกเป็นทิศของคนตาย ความเชื่อชาวเยอถือเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษชาวเยอยึดถือมาตั้งแต่บรรพกาล

3.3.2 เรื่องสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ตามครูเฒ่าเผ่าเยอ

ตำนานสำนวนนี้ ผู้วิจัยเก็บจากข้อมูลภาคสนาม (วิจิต กตะศิลา, 2559: สัมภาษณ์) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ ความเชื่อสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ชาวเยอเชื่อว่าสะไนเป็นเครื่องดนตรีแห่งเทพเจ้า เทวดา เพราะการเป่าสะไนจะมีข้อห้ามในการเป่า ผู้ที่จะเป่านั้นตามความเชื่อว่าจะต้องทำพิธี

พูดภาษาเยอและขอแม่ธรณีก่อน ส่วนความศักดิ์สิทธิ์ของสะไอนั้นถือว่าเท่ากับสังข์ ดังมีเนื้อหาต่อไป

“การเป่าสะไอน์ トラバไตที่มีการเป่าสะไอน์ สะไอน์จะดังแรงเทพเทวดาที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ลำน้ำ ท่านได้ยินเสียงสะไอน์ท่านจะมาเข้าทรงลงนางเทียมพื่อนรำทันทน์ ทุกวันนี้ก็เช่นกัน ท่านจึงกำหนดให้เป่าตามฤดูกาลคือ เริ่มตั้งแต่เดือนเก้า สิบ สิบเอ็ด สิบสอง อ้ายครึ่งเดือนหยุดเป่าพันที นอกจากเดือนที่กล่าวมาแล้วนี้เป่าไม่ได้เด็ดขาด ถ้าจำเป็นมีการงานต้องเป่า ผู้ที่เป่าต้องทำพิธีพูดภาษาเยอ ขอกับพระแม่ธรณีก่อน ไม่เช่นนั้นจะมีอันเป็นไป

เนื่องจากสะไอน์ใช้สังข์ดังแรง ท่านให้เป่าน้ำน้ำหลากคือน้ำหอยออกจากใจ (หอยเล่นน้ำ) เดือนอ้าย เดือนยี่นี้ น้ำลมหอยเข้าใจแล้วหยุด ท่านบอกว่า เป่าสะไอน์ เดือนสามสี่ห้า เทวดาจะด่า ฟ้าจะผ่าแล้ง เป่าสะไอน์เดือนหก เจ็ด แปด ฝนจะตกแรง น้ำจะท่วมไร่นา มนุษย์จะด่าป้อย (ท่านห้ามจงปฏิบัติตาม)”

ตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานที่อธิบายเรื่องราวของความเชื่อที่มีต่อสะไอน์ สะไอน์ถือว่าเป็นเครื่องเป่าของชาวเยอที่มีมานานแล้ว ชาวเยอเชื่อว่าสะไอน์นั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเป่าสะไอน์เสียงสะไอน์จะดังแรงเทพเจ้าจะได้ยินและจะเข้ามาปกป้องรักษา การเป่านั้นให้เป่าตามฤดูกาล และผู้ที่เป่าสะไอน์ได้จะต้องทำพิธีพูดภาษาเยอและขอแม่ธรณีก่อน ไม่เช่นนั้นจะมีอันเป็นไป สะไอน์นั้นจะมีบทบาทคล้ายสังข์เพราะถือว่ามีต้นกำเนิดมาจากสังข์ ดังมีข้อห้ามว่า เป่าสะไอน์เดือนสาม สี่ ห้า เทวดาจะด่า ฟ้าจะผ่าแล้ง เป่าสะไอน์เดือนหก เจ็ด แปด ฝนจะตกแรงน้ำจะท่วมไร่นา ฉะนั้น จะเห็นว่าสะไอน์ถือเป็นสิ่งที่มีความศักดิ์สิทธิ์

3.3.3 เรื่องพ่อค้าเกวียนไปขายของทางไกลกับสะไอน์

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อและการทำพิธีเกี่ยวกับสะไอน์ เหตุการณ์ในเรื่องเป็นเหตุการณ์ของพ่อค้าที่ต้องเดินทางไปค้าขายต่างเมือง เมื่อการเดินทางต้องฝ่าป่าดงจึงต้องมีสะไอน์ติดไปด้วย ตามความเชื่อว่าการที่ต้องเดินทางฝ่าป่าดงนั้นต้องมีการทำพิธีขอเจ้าที่เจ้าทางและทำพิธีเป่าสะไอน์ก่อน เพราะการเป่าสะไอน์จะทำให้การเดินทางปลอดภัยได้ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“(ตอนแรกเริ่มมีการค้าขาย) คือมีหมู่เกวียนลาวเยอผสมอยู่หมู่หนึ่งคือ ผู้ชายลาวมาแต่งงานกับลูกสาวเยอเป็นชายของเยอ เรียกว่าเยอลาวผสมอยู่ มาวันหนึ่งได้ชวนกันไปค้าขายทางไกล โดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ บางก็ถามว่า “จะได้อะไรไปขายกับพวก จะเอาอะไรละเรามีปลาแดกปลา ร้า ปลาเค็มเราก็นไป ขายตามหมู่บ้านแลกเปลี่ยนเป็นพริกแห้งเสื่อสาตบ้าง แล้วแต่จะได้ ปลาแดกปลา ร้าเราก็มืดเราชวนพ่อธรรมไปด้วย เพราะพ่อธรรมเคยไป” พ่อธรรมเป็นเยอชาวบ้านเรียกว่าหมอผี แก้กષอบไป แลกเปลี่ยนได้เล็กน้อยแก็กเอาไม่บน รวมหมู่เกวียนได้สิบเอ็ดสิบสองเล่ม นับว่าหมู่น้อย พวกเขเตรียมข้าวของแล้วออกเดินทาง พ่อธรรมบอกหมู่ว่า อย่าลืมหาไม้ดสิ่วเครื่องมือทำเกวียนติดไป

ด้วยเมื่อเกวียนใครหักพังจะได้ซ่อมแซม ส่วนแกเอาไม้ดีไต่กับสะไนติดเกวียนไป ออกเดินทางรอนแรม ขยายตามหมู่บ้านไปเรื่อย ๆ อันพอแรกเปลี่ยนก็แรกเผื่อจะได้ของเบาไม่หนักกลับบ้าน ส่วนข้าวก็ขอกัน กินตามหมู่บ้าน เพราะสมัยนั้นขอกันกินได้ สิบหกสิบเจ็ดวันผ่านไป ของก็ขายแรกเปลี่ยนหมด ของหมดแล้วจึงปรึกษากันว่าพวกเราจะกลับทางเก่าหรือทางใหม่ ถ้ากลับทางเก่ามันไค้งเพราะเส้นทางมันไปตามหมู่บ้าน เราต้องใช้เวลาสิบสี่สิบห้าวัน เรากลับไปทางตรงดีกว่าถึงเร็ววักก็ไม่เหนียว อีกคนหนึ่งพูดขึ้นว่า “ถ้าไปทางตรงเราจะต้องผ่านดงใหญ่ ซึ่งก็เป็นดงที่สัตว์อยู่อาศัยไม่เหมือนดงที่ทั่ว ๆ ไป หมู่เกวียนผ่านเข้าไปได้ยินชาวบ้านพูดว่ามีแต่ตาย มันเป็นดงกว้าง จึงไม่ค่อยมีหมู่เกวียนผ่าน เราลองปรึกษาพ่อธรรมดู ท่านว่าอย่างไรเอาอย่างนั้น เอาตามท่านว่า จึงได้ปรึกษาพ่อธรรม พ่อธรรมก็ไม่รู้ เพราะว่าไม่เคยผ่าน ต้องถามชาวบ้านใกล้ดูเขาว่าอย่างไรจะผ่านได้ไหม ถ้าเขาว่าผ่านไม่ได้เราก็ต้องกลับทางไค้ง มาทางไหนก็กลับทางนั้น คือพากันถึงหมู่บ้านแล้วจึงได้ถามพวกชาวบ้าน ผ่านนั้นผ่านได้ แต่จะมีคนในหมู่เกวียนนั้นตาย เพราะอะไรพ่อธรรมถาม ชาวบ้านตอบว่าไม่รู้ ได้ยินว่าตายไปแล้วสอง หมู่ ๆ ละหนึ่งคน คนหมู่เกวียนผ่านครั้งแรกนั้น ได้ยินว่าเสือตะครุบไปกินไม่ได้ทั้งศพ หมู่เกวียนที่สองนี้ได้ยินว่าถูกกัดไม่มียารักษาตายเอาศพไปบ้าน ชาวบ้านก็แพร่กระจาย หมู่เกวียนทั้งหลายจึงไม่กล้าผ่าน หมู่เกวียนที่มาด้วยกันได้ยินชาวบ้านพูดเช่นนั้นก็พากันคิดหวาดกลัว ว่าจะทำอย่างไรพวกเราถ้าผ่านเข้าไปจะไม่ตายเหมือนเขาหรือ รองถามพ่อธรรมดู ส่วนพ่อธรรมได้ยินชาวบ้านพูดว่า เป็นกว้าง คนหนึ่งตายเพราะเสือตะครุบ อีกคนหนึ่งตายเพราะงูพิษ ท่านไม่ได้คิดกลัวสักนิด ท่านคิดกลัวที่สุดก็คือ ทางเกวียนไม่มีเกวียนผ่าน มันจะลกลเกวียนจะไปไม่ได้แค่นั้น พ่อธรรมจึงถามต่อไปว่า “ดงนี้กว้างใหญ่ปานใด ใช้เวลาเดินทางเกวียนจึงจะพ้น ดงนี้ยาวใหญ่ใช้เวลาเดินทางเกวียนสองคืนสามวันพ้น ถ้าวักเก่งไม่เหนียวก็นอนคืนเดียวสองวันเต็มพ้นเขตดง ในกลางดงจะมีหนองน้ำอยู่ สัตว์ป่าทั้งหลายจะลงมากินน้ำในหนองน้ำ ถ้าจะพักอย่าได้พากันพัก กลัวสัตว์ป่าตื่นไม่ลงกินน้ำ จะค้าหรือมีดก็ให้เลยหนองน้ำนั้นไปแล้วจึงพากันพัก” หมู่เกวียนได้ฟังดังนั้นรีบเดินทางออกจากบ้านแต่เช้าพอมมาถึงตีนดงไม่ถึงเที่ยงวัน พ่อธรรมก็บอกหมู่เกวียนทั้งหลายว่า หยุดเราหยุดพักที่ตีนดงนี้แหละ เราหยุดพักเอาแรงไว้ ให้วัวพักผ่อนกินหญ้า เราจะนอนตรงนี้คืนนี้เช้า ๆ พวกเราจึงเข้าฝาดง พวกเราไม่รู้ว่ากลางดงกลางป่าจะรกหรือดินแน่นดินทราย เพื่อความไม่ประมาทเราพักวัวกินหญ้านอนที่นี่ หมู่เกวียนทั้งหมดก็พากันพักเอาวัวออกมาปล่อยเลี้ยงกินหญ้าตามชายดง พอค่ำมีดก็ลากเกวียนต่อติดกันอย่างที่เคยทำแล้วเอาวัวผูกกับแปลกเกวียน แล้วก็พากันนอน ส่วนผู้เป็นพ่อธรรมก็เก็บดอกไม้บอกกล่าวเทพเจ้าเหล่าเทวดาแล้วก็นอนเช่นกัน หลับเสียบสบายทั้งหมด พอไก่ขันพ่อธรรมก็ตื่น เรียกพรรคพวกเตรียมเกวียนเข้าดงแต่เช้า มีด ก่อนจะเข้าดงป่าท่านก็พาพวกนั่งทำพิธี เพื่อความไม่ประมาทเพราะท่านเรียนธรรมก็รู้จักวิธีเลี้ยงบอกกล่าว ท่านรู้ว่าป่าดงใหญ่นี้เป็นดงเค็กกว้าง หมู่เกวียนผ่านก็ตาย ท่านจึงเอาหมากพลูทั้งพาหวานที่เตรียมไว้พร้อมกับสะไน มาวางไว้ข้างหน้าหมู่เกวียน จดรูปเทียนทำพิธีแต่เช้ามีดก่อนเข้าดง ของที่แกเอามาวางไว้กับต้นไม้ข้างทางมี หมากพลูสี่คำ ยาใบกองสี่กอง ดอกไม้สี่กิ่ง ข้าวสุกผสมน้ำอ้อยทำ

เป็นสี่กอง พร้อมกับสะโนวางไว้ด้วยกัน จดรูปเทียนแล้วท่านก็กล่าวเป็นภาษาเยอว่า “แม่เธียรณีเอ๋ย ทะเลงเก๊าะ ทะเลงกว้าง เจ้าก่อนเจ้าอู้แต่ก็มีซึ่งห้องพร้อม อียากอเจ้าเต๊วะศรีเวีย ๆ เจ้าก่อนเธียรเปะ กะมาลัคกะมาสะนัย ทูออนขัดข้อง เจ้าก่อนมีกือปือนกือสะลามะลู่ปอนค้ำ เพรียววานปือนร้อย เจ้าเธียรสะลามะลู่ค้องสู้ตะเคือเอียกือล๊ะกือค้องเปือกกะนาจีเจ้า...(เคือ) (มีกะโอน้ำด้วย)” พูดแค่นั้นท่านหยิบสะโนขึ้นเป่าสองสามครั้ง เหมือนกับโหวตรถไฟจะเข้าถ้าผ่านเขานั้นแหละ ส่วนภาษาเยอนั้นเป็นภาษาที่ แม่ธรณีเทพเจ้าเหล่าเทวดารู้จัก ส่วนภาษาอื่นท่านไม่รู้ จะพูดจาสื่อสารกับผีสาวเทวดาต้องพูดเป็นภาษาเท่านั้น ภาษาเยอที่พูดไปแล้วนั้น แปลเป็นภาษาลาวดังนี้ “แม่ธรณีเอ๋ย ทั้งจำวตงเจ้าป่า หมู่ลูกหลานมาแต่ชายของมีสะโนมาพร้อม อียากกลับถึงบ้านเร็ว ๆ ลูกหลานขอไปทางลัดมันสืออย่าได้ขัดข้อง ลูกหลานให้หมากพลูสือคำ ยาสี่กอก ของหวานสือร้อย หมากและพลูของสู้กันเคียว ยาละกอกขอบอกทางสือเมื่อ” กล่าวจบแล้วก็เอาสะโนเป่าเบิกทาง

รู้สึกว่าการหลังจากทำพิธีเสร็จแล้วก็พากันขับเกวียนเข้าป่าแต่เข้ามืด พอเข้าดงมาได้ไม่นานก็สว่าง แต่ก่อนพิธีนั้นก็ได้บอกกับพวกไว้แล้วว่าเวลาเข้าป่ารู้เห็นอะไรห้ามพูดห้ามทักท้วง เห็นทำเหมือนไม่เห็น รู้ทำเหมือนไม่รู้จึงพากันเฉยไว้ เมื่อพ้นป่าแล้วจึงค่อยคุยกัน พวกทั้งหมดพยักหน้าทำตามพอสว่างแล้วมองดูเกวียนทุกเล่มรู้สึกว้าวินดี ไม่คันจนหลังโกง ทั้ง ๆ ที่ทรายก็เยอะพอสมควร วัวก็เดินดีเหมือนไม่หนักทุกคนก็คิดแปลกอยู่ แต่ไม่พูด เฉยใคร เฉยมัน เพราะท่านบอกว่ารู้เห็นไม่ต้องพูด เอาไว้พูดตอนพ้นป่า การเดินป่าก็มีป่าโปร่งบ้างที่บ้างเที่ยงก็ถึงหนองน้ำกลางดงอย่างเข้าพูด หมู่เกวียนจึงพักพากันเดินลงกินน้ำ พ่อธรรมเตือนพวกว่า “ดูระวังแน่เดอเอาวัวลงกินน้ำบัดท่างูเงี้ยวซ่อนอยู่ในป่าหญ้า การเอาวัวลงกินน้ำจึงมองดูด้วยความระมัดระวัง การมองคู่นี้เองได้ไปเห็นรอยเท้าเสือเข้า รอยเยียบตามฝ่งน้ำ พวกคนหนึ่งจึงพูดขึ้นว่า “เฮ้ย มาดูนี้สิ ทำท่าตื่นพากันไปดู เห็นรอยเท้าเสือใหญ่ลงกินน้ำ ใหม่ ๆ เมื่อเข้านี้เอง ร่องรอยมันมาจากดงที่เราจะเข้านี้ ทำอย่างไรละ คิดกลัวจนอยากรจะย้อนกลับคืน จึงเรียกพ่อธรรมให้ไปดู พ่อธรรมเห็นแล้วก็บอกพวกว่า “บ่เป็นหยัง เห็นแล้วก็แล้วไป ๆ กลับเอาวัวผูกแล้วกินข้าวกัน” ก่อนกินข้าวพ่อธรรมก็เอาข้างสูกหนึ่งปั้นกับปลาหนึ่งตัว น้ำหนึ่งกะโอออกมาจากพวกแล้วก็ว่าภาษาเยอว่า “แนเคือเอาเยื่อทะเลงเก๊าะทะเลงกว้างเอ๋ย เจ้าเจียโดยเจียกางอดเคียะลึงชะเตือเคือ เจ้าก่อนเท๊ว กะนะชะนบ กะทุ๊ตักแซก ออกเจ้าก่อนจิตลอดปอดกัย” แปลเป็นภาษาลาวว่า “นี่เดอมาเดอมาเดอเจ้าดงเจ้าป่า มากินข้าวกินปลากินน้ำนำกัน ลูกหลานเทียวทางซือกะอย่าตกใจ ให้ลูกหลานไปได้ตลอดปอดกัย เดอ” กล่าวเลี้ยงเสร็จแล้วก็กินข้าวกับพวก อิ่มแล้วก็พักวักครู่ พอตะวันบ่ายก็เตรียมตัวเข้าดงใหญ่ ก่อนจะออกเดินทางเข้าดงใหญ่ ก่อนจะเข้าดงใหญ่ผู้นำหน้าก็หยุดเกวียนแล้วก็เอาสะโนออกมาเป่าเหมือนกับขอทาง แล้วก็ขับเกวียนเข้าดงใหญ่ก็ได้เห็นดงไม้เล็กใหญ่ข้างทาง ก็คิดบ่นในใจว่า “ปานอป่า ดงนอดง ฮกเหลือลัน ฮกเหลือลัน ฮอดบมีคนหม่น ไผ่ ๆ กะบ่อมาเทียวทอง ปองเกวียนไปกะอยาก ผุ่งเจ้ากะบ่ถาง” ขับเกวียนเข้าดงใหญ่ป่าที่บบ้าง ป่าโปร่งบ้าง ตะวันก็ค่ำ พ่อธรรมก็เป็นหัวหน้ามองหาที่จอดเกวียนนอนกลางดง พอมองเห็นที่ว่าง

ก็จะจอดเกวียนต่อติดกันได้ก็จอด แล้วบอกพวกทั้งหลายว่า ตะวันค่ำแล้วเราจะพักเกวียนนอนพัก กลางดงตรงนี้แหละ เอาเกวียนต่อตากันแล้ว เอาฟืนมาสุ่มไฟไว้กลางผูกวัวไครมันติดกับแปลกเกวียนไว้ พวกก็ทำตาม ค็นนั้นเป็นค็นวันพระแรมแปดค่ำ ทุก ๆ ได้เห็นรอยเท้าเสือแล้วก็พากันคิดกลัวแต่ก็ไม่พูด “เกิดมาภูบ่อเคยนอนดงใหญ่ขนาดนี้ดอก คือนี้ก็บ่อฮู้ว่าอียังสเกิด” พ่อธรรมก็เดินมาพอดี “คุยกันเรื่องอะไร ไม่ได้คุยกันเรื่องหยังดอก เห็นฮอยเสือแล้วพากันคิดกลัวสันดอกพ่อธรรม” พ่อธรรมก็ว่า “บ่เป็นหยัง บ่เป็นหยังไปกินเข้า มือนี่เฮาพากันนอนกลางดงบ่ต้องกังวล ถือว่าเฮามาขออาศัยเพิ่นชั่วคราว เข้ามาเฮากะไปแล้ว บ่ต้องคิด กินข้าวให้อิ่มแล้วก็นอนเกวียนไครมัน” ส่วนพ่อธรรมแกก็ทำพิธีของแกเพราะเป็นค็นวันพระ หลังจากทำพิธีเสร็จแกก็เอาดอกไม้ธูปเทียนไปจุดที่ต้นไม้ข้าง ๆ ซึ่งไม่ห่างไกลเท่าไร จุดธูปเสร็จแล้วแกก็เอาดอกไม้ใส่มือแล้วพนมมือ กล่าวคำเป็นภาษาเยอว่า “บัดนี้เกิดเทพเจ้าเหล่าเทวดาทั้งหลายทั้งซี้มสิ่งป่าก๊วะปากว้างแน่ เจ้าก่อนเทียมีลั้งเมื่อเดอ อ่อนมีอะเง้ตะเลาเปาอ จะล่าเจ้ากะหนึ่งเลียง ก่อปอนก่ฮะลามะลูบ่อนคำ เปรียววียนปอนร้อย (ทุต้นทุท้วง)” แปลเป็นภาษาลาวว่า “บัดนี้เดอเทพเจ้าเหล่าเทวดา ที่อยู่ในดงในป่าทั้งหมัด ลูกหลายขนอนน่าน้ำน่านให้นอนหลับฝันดี ตื่นเข้ามากะสิเลียงยาสี่กอก หมากพลูสี่คำ พาหวานสี่ร้อย (อย่าตื่นอย่าท้วง)” กล่าวเสร็จแล้วแกก็มาขึ้นเกวียนนอน จะข่มตาอย่างไรก็ไม่หลับ ท่านจึงเอาสะโนออกจากถุงยามมาคล้องคอไว้ เผื่อมีอะไรเกิดขึ้นจะได้เป่าสะโน คล้องคอแล้วก็ยังนอนไม่หลับ แกจึงลุกออกมานั่งชานเกวียน ดูกกลางดงก็ได้ยินแต่เสียงสัตว์ป่าร้องหากัน ส่วนมากจะเป็นอีเห็น เสียงร้องเย็นเหมือนคนร้องให้สะอึกสะอื้น ถ้าคนไม่รู้จักก็คงว่าผีร้องให้ เหมือนเสียงคนร้องให้จริง ๆ ไม่ได้ยินเสียงเสือร้องเลย แต่แกก็คิดกลัว พอดึกเข้าคือ หมอกก็ลงอากาศก็เย็น ค็นข้างแรมก็เทียนสว่างพอเห็นสลับ ๆ ท่านมองไปทางต้นไม้ที่แกจุดธูปเทียน บอกกล่าวเจ้าที่เหมือนตอนหัวค่ำนี้ ได้เห็นเงาดำ เหมือนหมิเหมือนคน ท่านก็คอยอยู่อย่างเงียบ สักพักเงาดำเหมือนหมินั้นก็เดินมาทางหมู่เกวียนถัดไปอีกสองเล่ม สักพักก็เดินออกมาที่เดิม พ่อธรรมก็จ้องมองอยู่ไม่ขาดสายตาจะว่าเสือสมิงแปลงร่างก็ใช่ สักพักก็เดินเข้ามาอีกลับ ๆ ล่อ ๆ ทำเหมือนคนในเกวียนนอนไปช้อย่างนั้นแหละ เป็นเงาดำตะคุบ ๆ อยู่ที่ต้นไม้ นั้น อีกสักพักก็มีคนเกวียนเดินลงไปซี้จริง ๆ กำลังเดินไปทางต้นไม้ที่ว่านี้ เงาดำก็ยังคงอยู่ที่นั่น ท่านคิดว่าไอ้เสือสมิงหลอกคนเกวียนถูกลงไปกิน กำลังเดินจะเข้าโคนต้นไม้ ท่านก็ลุกขึ้นจากชานเกวียนเป่าสะโนขึ้นทันที ฝ่ายคนเดินลงไปในนั้นตกใจได้สติรีบวิ่งเข้ามาหาพ่อธรรม คนนอนในเกวียนก็ตื่นขึ้นมากถามว่า “แม่นหยังพ่อธรรม” พ่อธรรมเป่าสะโนสองสามสี่ครั้งแล้วก็หยุด ตอบพวกว่า “นอนไม่หลับแต่หัวค้ำก็เลยไม่นอนนั่งอยู่ชานเกวียนนี้ เห็นเสือ สมิงมาหลอกล่อสิเอาพวกเรากออกไปกิน พ่อเห็นจึงเป่าสะโนให้มันตกใจดอก” อีกคนย่อนว่า “ก่อนสิเข้าดงกะบอกกล่าวขอแต่งเลียงแล้วตัวจั่งได้เข้า มันสิแม่นเสือสมิงบ่” “จั่งว่านี่ดิ ค็นว่าเสือสมิงวู้พวกเฮาคือบ่ต้น มันสินอนมิตอยู่เนื่อ ให้พ่อธรรมนั่งทางในเบิ่งเบิ่ง แม่นหยังแท้ พ่อธรรมจึงพูดว่าเอาคั่นสันกะลองเบิ่งขัดข้องบ่อนใด พากันฟังเดอ” พ่อธรรมจึงลงจากเกวียน เก็บดอกไม้ธูปเทียนเจริญธรรมที่เรียนมา นั่งพนมมือเงียบ พวกหมูนั่งอยู่ข้าง ๆ รอฟัง นาน

ไปจะได้ยินเสียงพ้อธรรมหัวเราะ ฮือ ฮือ ๆ มีแต่เราะฮือ ๆ เท่านั้น ส่วนพวกนั่งข้างก็ถามว่า “บ่มีหยิ่งดอกเทวดาเพิ่นอยากฟังสะไน ได้ยินแล้วอยากได้ยินอีก เพราะว่าเพิ่นมัก” “อ้อยสมพ้อเพิ่นลงมาพ้อนดอกสั้น สว่างเอี่ยมองไต่เห็นแต่พอนใส่สะไน” “ไปพากันไปนอนต่อ แจ้งมาจ้งเลียงเป่าให้เพิ่นฟังคัก ๆ” คนทั้งหลายจึงแยกย้ายไปนอน หลับปานตายรวมทั้งพ้อธรรมด้วย หลับจนตะวันขึ้นจึงปุกกันตื่นขึ้นมา ทำพิธีเลียงบวงสรวงเป่าสะไน ถูกอกถูกใจเทพเทวดา สั่งให้ทหารของท่านช่วยกันผลักเกวียนส่งออกจากดง ผ่านดินทรายทั้งหลาย วัชดินไม่รู้เหมือนเลยเดินดีเหมือนกับว่าลงด้วย ตอนบวงสรวงมีคำพูดว่า “เฮาสีเป่าสะไน ให้หมู่โตติกรรมเกวียนเป็นจ้งหะเสียงฆ้อง มันจ้งถึกต้องตามเป่าสะไน เทวดาถูกใจนำส่วย” (สนับเป็นของเทพเทวดาหรือว่าแม่ย่านาง)”

ตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อของสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อว่าการเป่าสะไนแล้วเสียงสะไนจะทำให้เทวดา แม่ธรณีมาปกป้องรักษา จะเห็นว่าเป็นเรื่องราวของพ่อค้าที่ต้องไปค้าขายต่างเมือง สมัยก่อนต้องเดินทางสัญจรด้วยเกวียนและต้องฝ่าป่าดง เพราะกาลก่อนไม่มีถนนหนทาง เมื่อพ่อค้าเกวียนไปค้าขายจะนำสะไนติดตัวไปด้วยเพื่อเอาไว้เป่ายามมีภัยอันตราย ทั้งนี้จะเห็นว่าก่อนเข้าป่าหรือมีเหตุการณ์ที่เป็นอันตราย ชาวเยอจะเป่าสะไนเพื่อให้เทพเจ้า ผีป่า เทวดา มาคุ้มครองรักษา ตำนานเรื่องนี้ยังทำให้เห็นถึงความเชื่อว่าจะทำการใดหรือเดินทางเข้าป่าจะต้องทำพิธีขอเจ้าที่เจ้าป่าก่อนเพราะเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีเจ้าที่คุ้มครอง

3.3.4 พญาคันคาก

ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวจาก (ทองพูน ศรีนุเคราะห์, 2560: สัมภาษณ์) มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวการสืบทอดประเพณีอีสาน (บุญบั้งไฟ) ซึ่งเป็นเรื่องราวความขัดแย้งระหว่างพญาคันคากกับพญาแถน จนทำให้พญาแถนโกรธเคืองจึงไม่ปล่อยฝนลงมาสู่โลกสรรพสิ่งทั้งหลาย จนทำให้สรรพสิ่งบนโลกทั้งหลายเดือดร้อน เมื่อเดือดร้อนสัตว์โลกทั้งหลายจึงไปร้องขอแก่พญาคันคากให้ช่วย ทำให้เกิดการสู้รบและพญาคันคากเป็นฝ่ายชนะ ดังนั้น ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงกันว่าเมื่อถึงฤดูทำนาให้จุดบั้งไฟขึ้นไปบนฟ้าเพื่อส่งสัญญาณให้ส่งฝนตกลงมา ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าถือชาติกำเนิดเป็นพญาคางคก ได้อาศัยอยู่ใต้ร่มโพธิ์ใหญ่ในเมืองพันทุมวดี ด้วยเหตุใดไม่แจ้งพญาแถนเทพเจ้าแห่งฝนโกรธเคืองโลกมนุษย์มากจึงแกล้งไม่ให้ฝนตกนานถึง 7 เดือน ทำให้เกิดความลำบากยากแค้นอย่างแสนสาหัสแก่มวลมนุษย์ สัตว์และพืช จนกระทั่งพากันล้มตายเป็นจำนวนมาก พวกที่แข็งแรงก็รอดตายและได้พากันมารวมกลุ่มใต้ต้นโพธิ์ใหญ่กับพญาคางคก สรรพสัตว์ทั้งหลายจึงได้หารือกันเพื่อจะหาวิธีการปราบพญาแถน ที่ประชุมได้ตกลงกันให้พญานาคียกทัพไปรบกับพญาแถนแต่ก็ต้องพ่ายแพ้ จากนั้นจึงให้พญาต่อแต่นยกทัพไปรบแต่ก็ต้องพ่ายแพ้อีกเช่นกัน ทำให้พวกสรรพสัตว์ทั้งหลายเกิดความท้อถอยหมดกำลังใจและสิ้นหวังได้แต่รอวันตาย

ในที่สุดพญาคางคกจึงขออาสาที่จะไปรบกับพญาแถน จึงได้วางแผนในการรบโดยให้ปลวกทั้งหลายก่อจอมปลวกขึ้นไปจนถึงเมืองพญาแถน เพื่อเป็นเส้นทางให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลาย

ได้เดินทางไปสู่เมืองพญาแถน ซึ่งมีมอด แมลงป่อง ตะขาบ สำหรับมอดได้รับหน้าที่ให้ทำการกัดเจาะ ค้ำมอาวุธที่ทำด้วยไม้ทุกชนิด ส่วนแมลงป่องและตะขาบให้ซ่อนตัวอยู่ตามกองฟืนที่ใช้หุงต้มอาหาร และอยู่ตามเสื้อผ้าของไพร่พลพญาแถนทำหน้าที่กัดต่อย หลังจากวางแผนเรียบร้อยแล้ว ท้าวพญา คางคกก็เดินทางเพื่อปฏิบัติหน้าที่การรบ ซึ่งมอดทำหน้าที่กัดเจาะค้ำมอาวุธ แมลงป่องและตะขาบกัดต่อยไพร่พลของพญาแถนจนเจ็บปวด ร้องระงมจนกองทัพระส่ำระสาย ในที่สุดพญาแถนจึงได้ยอมแพ้ และตกลงทำสัญญาสงบศึกกับพญาคางคก ดังนี้

(1) ถ้ามวลมนุษย์จุดบั้งไฟขึ้นสู่ท้องฟ้าเมื่อใดให้พญาแถนสั่งให้ฝนตกในโลก

มนุษย์

(2) ถ้าได้ยินเสียงกบ เขียดร้อง ให้รับรู้ว่ามีฝนได้ตกลงมาแล้ว

(3) ถ้าได้ยินเสียงธนู (เสียงธนูหว่ายของว่าว) หรือเสียงโหวด ให้ฝนหยุดตก

ตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานเกี่ยวกับเรื่องราวของประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเนื้อเรื่องเป็น เรื่องราวของความขัดแย้งระหว่างพญาคันคากและพญาแถนและมวลมนุษย์ เมื่อแถนเห็นว่ามนุษย์ไม่ ปฏิบัติต่อแถน แถนจึงโกรธและแกล้งไม่ให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ ทำให้สรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งมนุษย์ และสัตว์เดือดร้อน มวลมนุษย์จึงไปร้องขอแก่พญาคันคากให้ช่วย พญาคันคากจึงพาพวกสัตว์ทั้งหลาย ขึ้นไปสู้รบกับพญาแถน จนทำให้พญาแถนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ทั้งพญาแถนและพญาคันคากจึงตกลงกัน ว่าเมื่อถึงฤดูทำนาให้ส่งสัญญาณขึ้นไปเมืองสวรรค์ โดยการจุดบั้งไฟขึ้นไปเมืองสวรรค์ ดังนั้นเมื่อถึง ฤดูกาลทำนามนุษย์จึงจุดบั้งไฟขึ้นไฟของฝนกับพญาแถน

3.3.5 พระยาโกศกัณฐ์และเชื้อส่ว

ตำนานสำนวนนี้พบอยู่ในเอกสาร (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องราว เกี่ยวกับการอพยพและการย้ายถิ่นฐาน ซึ่งการเดินทางนั้นเป็นการเดินทางโดยเรือ และการนำโดย หัวหน้าเผ่าคือ พระยาโกศกัณฐ์ ในการเดินทางนั้นมีการทำพิธีเบิกทางหรือว่า บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเป่าสะในและเสี่ยงทายในการเดินทาง จนกระทั่งเดินทางพบแหล่งที่อุดมสมบูรณ์และเหมาะกับการ ตั้งบ้านเมือง ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ลาวเศร้างโศกตกเป็นเมืองขึ้นของไทย ดังมีคำปลอบใจไว้ว่า (เวียงจันทน์เศร้างสาวเอย อย่าฟ้าวว่า มันสิโก่บาดหล่าปานแตกซ้างหน่วยปลาย) ลาวตกเป็นเมืองขึ้นของไทย ถึงปีเดือนก็ต้องส่ง ส่วย ท้าวแสนเมืองผู้ถือศีลธรรมไม่อยากให้พวกเขียดตกเป็นทาสรับใช้ส่งส่วย จึงรวบรวมพี่น้อง ลูกหลานชาวเอวรวมทั้งพระยาไกรด้วยลงเรือยาวอพยพ รวมลูกหลานชาวเอวได้ทั้งหมด สองร้อยห้าสิบสามคน ลงเรือยาวห้าลำ ลำละห้าสิบห้าสิบเอ็ดสิบสองคน เรือทั้งหมดคือเรือรบ และตัวท้าวแสนเมืองเองก็เปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็นกตะศิลา คนทุกซ้างเรืออพยพเรือทั้งห้าลำนั้นมีชื่อดังนี้ ลำที่หนึ่งคือ จ้าวผ่านพะวงษ์ ลำที่สองคือ จ้าวพงษ์คำโฮ ลำที่สามคือ นางคำไหม ลำที่สี่คือ นางคำฝ่าย ลำที่ห้าคือ ท้าวคำแก้ว เรือทั้งห้าไม่ได้มาพร้อมกันคือลอบทยอยออกหนีมาทีละลำ ตัวท้าวแสนเมือง

เองบอกลูกหลานทั้งหมดว่า ตั้งแต่นี้ต่อไปห้ามไม่ให้เรียกท้าวแสนเมือง ให้พากันเรียกว่า กตะศิลา พระยาตะศิลาอพยพได้นำฮ่องกลองสะโนมาด้วย ท่านได้ทำพิธีเป่าสะโนเบิกทาง บวงสรวงขอพรจากเทพลำนํ้าโขงมาเรื่อย ๆ จากหลวงพระบางพายเรือล่องลงมาตามลำนํ้าโขง จนมาถึงแม่น้ำสองสี ซึ่งก็คือแม่น้ำมูลไหลมาบรรจบแม่น้ำโขงคือ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานีทุกวันนี้ พระยาตะศิลาไม่ทราบว่าจะไปทางไหนจึงจะอุดมสมบูรณ์ จึงชะลอเรือที่ตั้งี่ลามาพร้อมกันหมดแล้ว ก็ปรึกษากับพระยาไกรว่าเราต้องทำพิธีเสี่ยงทายว่าจะไปทางไหนดี เห็นพ้องต้องกันแล้วจึงพากันพายเรือกลับขึ้นมาตั้งพิธี พระยาตะศิลากับพระยาไกร ทำพิธีบวงสรวงเป่าสะโนอยู่กลางลำนํ้าโขง พร้อมกับล่องเรือลงมาพร้อมกันห้าลำ แล้วก็เป็นที่น่าอัศจรรย์ เรือทั้งห้าล่องลงมาถึงปากน้ำมูลได้หันหัวเรือวิ่งทวนน้ำเข้าปากมูลโดยไม่ต้องพาย เพราะรู้ว่าไปทางนี้ดี ลูกหลานทั้งหลายจึงพากันพายทวนน้ำขึ้นมาเรื่อย ๆ จนมาถึงปากห้วยสำราญ พระยาไกรก็แยกขึ้นทางฝั่งศรีสะเกษ จะไปตั้งบ้านเมืองที่ไหนท่านก็ไม่ได้เล่าต่อ”

ตำนานเรื่องนี้เป็นตำนานที่อธิบายเรื่องราวของการทำพิธีกรรมการบวงสรวงตามความเชื่อชาวเขมร จะเห็นว่าเนื้อหาในตำนานเป็นการเล่าถึงเรื่องราวการอพยพของชาวเขมร เมื่อจะต้องเดินทางต่างเมืองชาวเขมนั้นจะทำพิธีกรรมบวงสรวงเสี่ยงทายว่าเส้นทางไหนดีปลอดภัยที่จะต้องสัญจรไปได้ ก็เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครอง ทั้งนี้ ยังแสดงให้เห็นพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับสะโน เพราะจะเป่าสะโนในพิธีกรรมบวงสรวงเทพเจ้าลำนํ้าโขง การทำพิธีกรรมก่อนเดินทางจะทำให้เชื่อได้ว่าได้ขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะมาคุ้มครองและชี้ทางที่ดีให้ และเชื่อว่าทุกที่ที่ผ่านในการสัญจรนั้นมีเจ้าที่คอยปกป้องรักษาอยู่ ดังนั้น ความเชื่อนี้จึงทำให้ชาวเขมรยึดถือกันมา

จะเห็นว่าตำนานประเภทอธิบายประเพณีพิธีกรรม เป็นตำนานที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่มีความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษและมีการบูชาผีบรรพบุรุษ จึงทำให้เห็นว่าการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อนี้มีความสำคัญยิ่ง ทั้งนี้ ความเชื่อในเรื่องของสะโนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ชาวเขมรเชื่อว่าเป็นของแห่งเทพเจ้าเพราะการเป่าจะทำให้เทพเจ้ามาปกป้องรักษาตลอดทั้งเชื่อว่าพวกเขาเป็นลูกหลานของพระยาตะศิลา ดังมีศาลพระยาตะศิลา (ผีบรรพบุรุษ) ที่โบราณสถานเมืองคงโคก ในทุก ๆ ปีชาวเขมรจะมีการจัดประเพณีบวงสรวงผีบรรพบุรุษ ดังนั้น ตำนานกลุ่มนี้จึงสะท้อนให้เห็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร

กล่าวโดยสรุป จากการรวบรวมตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เขมร พบว่าตำนานมี 16 เรื่อง และแบ่งลักษณะตำนานออกเป็น 3 ประเภท คือ ตำนานประเภทอธิบายการกำเนิดโลกและสรรพสิ่งทางธรรมชาติพบ 3 เรื่อง ตำนานประเภทอธิบายประวัติศาสตร์เมืองและวีรบุรุษทางวัฒนธรรมพบ 8 เรื่อง ตำนานประเภทอธิบายความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมพบ 5 เรื่อง เมื่อพิจารณาตำนานปรัมปราสังเกตว่า ตำนานปรัมปราที่พบจากเอกสารกลุ่มชาติพันธุ์เขมรส่วนใหญ่ เป็นตำนานที่มีลักษณะอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บ้านเมือง วีรบุรุษทางวัฒนธรรมและความเชื่อ ซึ่งตำนานที่มีลักษณะ

ทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอเหล่านี้อย่างอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างกลุ่มคนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและอาณาจักรบ้านเมืองในอดีต อาจกล่าวได้ว่าตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีความสัมพันธ์กับตำนานของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอและกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน เพราะว่ารับรู้ตำนานในลักษณะเดียวกัน ส่วนตำนานที่เกี่ยวข้องกับการสร้างโลกและสรรพสิ่งทางธรรมชาติเป็นตำนานที่มีลักษณะของการกำเนิดมนุษย์กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อยู่บนโลก และยังแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันของกลุ่มชนต่าง ๆ ทั้งนี้ตำนานที่อยู่ในกลุ่มสร้างโลกและสรรพสิ่งทางธรรมชาติยังมีเรื่องของกำเนิดข้าว แสดงให้เห็นว่าข้าวสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ ในกลุ่มนี้ยังรวมไปถึงการกำเนิดสังข์และสะโน ถือว่าการกำเนิดสังข์นั้นเป็นสรรพสิ่งทางธรรมชาติ และการกำเนิดสะโนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในลักษณะกับสังข์ สังข์และสะโนมีบทบาทคล้ายกันเพราะว่า สะโนกำเนิดมาจากสังข์

นอกจากนี้ ตำนานประเภทอธิบายความเชื่อประเพณีพิธีกรรมยังเป็นตำนานที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อต่าง ๆ ของชาวเยอ และการอธิบายให้เห็นถึงการประกอบประเพณีพิธีกรรมลักษณะของความเชื่อนั้นส่วนใหญ่จะเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นจากสรรพสิ่งทางธรรมชาติ เช่น สะโน สังข์ และผีบรรพบุรุษ ความเชื่อถือว่าเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจมนุษย์ ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นการบูชาผีบรรพบุรุษ ผีทางธรรมชาติ ตลอดทั้งความเชื่อเรื่องสะโนจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีความเชื่อที่ยึดเหนี่ยวเพื่อให้จิตใจสงบสุข คุณค่าของตำนาน ถือเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ถึงแม้ว่าจะมีส่วนในเรื่องของข้อเท็จจริงอยู่บ้าง แต่หากนำมาวิเคราะห์แล้วจะพบความหมายหรือข้อสำคัญอย่างมาก และยังใช้เป็นข้อสันนิษฐาน หรือหลักฐานอื่น ๆ เพื่อประกอบหลักฐานทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ภาษา ชาติพันธุ์ เพื่ออธิบายเรื่องราวของอดีตให้คลี่คลายและนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจในเรื่องวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนประวัติความเป็นมาของสังคมแต่ละท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เนื่องจากตำนานเป็นงานที่เกิดขึ้นจากการส่งสมทางความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนทัศนคติของคนหลายยุคสมัยสืบต่อกันมา สิ่งเหล่านี้ตำนานจึงเปรียบเสมือนผลงานทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้สืบทอดมาอันมีคุณค่า ทั้งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นลักษณะของสังคม วิถีชีวิต ทัศนคติ ความคิดเห็นของคนในสังคม สร้างความเพลิดเพลินให้กับกลุ่มชนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมีการเล่า นิทาน ตำนาน เรื่องเล่า ในระหว่างครอบครัว เมื่อกลุ่มคนเล่าตำนานปรัมปราร่วมกันจะช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว ผู้ใหญ่กับเด็ก ปู่ย่าตายาย ลูกหลาน คนทำงานร่วมกัน ช่วยการศึกษาและเสริมสร้างจินตนาการ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับ ความคิดสร้างสรรค์ และยังปลูกฝังจริยธรรมและรักษาบรรทัดฐานของสังคม ตำนานปรัมปราจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นข้อคิดจากอดีตกับผู้ฟังให้ประพฤติติ ประพฤติชอบอยู่ในระเบียบอันดีงามของสังคม เพราะตำนานปรัมปรามีความเกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่บันทึกจากคำบอกเล่าต่อๆ กันมา และเป็นการบันทึกเรื่องราวตามช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันทำให้เกิดระเบียบแบบแผนให้เกิดขึ้นกัน

สังคม บุคคล ศาสนวัตถุ และศาสน-สถานที่สำคัญต่างในท้องถิ่นต่าง ๆ และเรื่องเล่าที่อธิบายความเป็นมาของความเชื่อและพิธีกรรมในท้องถิ่น แม้กระทั่งผู้คนพลัดถิ่นก็ยังมีเรื่องเล่าตำนานปรัมปรานำมาเป็นแบบแผนในการปฏิบัติตน ซึ่งตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยอดังกล่าวจะเป็นข้อมูลในการวิจัยและจะทำให้เห็นความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลในบทต่อไป

บทที่ 4

บทบาทของตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ

ตำนานปรัมปรา เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ปางหลัง เรื่องราวตำนานเป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตของมนุษย์ทุกสังคม มีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงการกำเนิดโลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ และตำนานยังเป็นเรื่องราวที่มีลักษณะที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของมนุษย์ในวัฒนธรรม ตลอดทั้งประเพณี พิธีกรรม และลักษณะของตำนานยังเป็นเรื่องราวที่รวมไปถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ดังนั้น ตำนานจึงมีบทบาทสำคัญต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์ ดังที่ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 360) อธิบายถึงทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยามว่า วัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ด้านความมั่นคงของสังคม และความมั่นคงทางด้านจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชนไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็ง และความมั่นคงทางวัฒนธรรมให้แก่สังคม

บทบาทของตำนานปรัมปราทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ เพราะเรื่องราวในตำนานปรัมปราเป็นเรื่องราวที่อธิบายให้เห็นความเป็นมาตั้งแต่ปางหลังของมนุษย์ ทั้งชาติกำเนิด วัฒนธรรม รวมถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ดังที่ นักประวัติศาสตร์มองว่า ในการศึกษาประวัติศาสตร์ย่อมมีข้อมูลประเภทตำนานในการศึกษาวัฒนธรรมของมนุษย์ เพราะตำนานบรรจุเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไว้ด้วยกัน นอกจากนี้ ตำนานยังมีบทบาทในการอธิบายถึงความเป็นมาเกี่ยวกับมนุษย์ และในลักษณะการกำเนิดมนุษย์ (วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน, 2542) อนุภาคน้ำเต้าในตำนานน้ำท่วมโลก และตำนานกำเนิดมนุษย์ มีบทบาทสำคัญ 2 ลักษณะ คือ น้ำเต้าหลบภัยและน้ำเต้ากำเนิดมนุษย์ ตำนานแต่ละกลุ่มจะให้ความสำคัญกับบทบาทใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับสภาพสังคมวัฒนธรรมและความคิดความเชื่อของแต่ละชนชาติ แต่ความคิดที่มีอยู่ร่วมกันคือ บทบาทของน้ำเต้าต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ชาติ ตำนานน้ำเต้ายังมีบทบาทสำคัญในการให้ความสำคัญในการกระจายเรื่องชาติกำเนิด ประสานความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และแสดงความสำคัญของกลุ่มชนเจ้าของตำนาน การดำรงอยู่ของน้ำเต้าในแต่ละตำนานจึงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์และความสำคัญยิ่งของตำนานน้ำเต้าในวัฒนธรรมของคนอุษาคเนย์

ในขณะเดียวกันใน (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2542) ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทยแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสุริยคราสและจันทรคราสนั้น ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมไทหลายกลุ่ม ยังหลงเหลือพฤติกรรมซึ่งแฝงนัยสำคัญบางอย่างเกี่ยวกับการเกิดสุริยคราส

และจันทรคราส ไม่ว่าจะเป็น พุทธกรรม พิธีกรรมและศิลปกรรม เช่น การตีร้องกลองข้าว หรือเกาะเคาะไม้ พิธีสงฆ์ ภูเขาพระราหู หรือ ศิลปะตามศาสนสถาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่อง “กบและ ราหู” ในมิติทางด้านวัฒนธรรมไทย อันเป็นการผสมผสานระหว่างความคิดความเชื่อที่มาแต่เดิมกับคติที่รับเข้ามาใหม่ที่แทรกตัวเข้ามา ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสุริยคราสและจันทรคราสอาจมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดตำนานสำนวนต่าง ๆ และพิธีกรรมแบบต่าง ๆ ความเชื่อดังเดิมกับคนไทย เรื่องกบกินเดือน/ตะวัน ยังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่ ดังจะเห็นได้จากคำเรียกชื่อเหตุการณ์ว่า กบกินเดือน หรือ กินตะวัน ซึ่งมีตัวละครกบเป็นผู้กระทำให้เกิดเหตุการณ์ขึ้น

นอกจากนี้ ในลักษณะเดียวกันกับตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาว (จันทน์ภา ดวงวิไล, 2556) มีบทบาทการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมคือ การสื่อความหมายในมิติของความอุดมสมบูรณ์ การสื่อความหมายในมิติเรื่องเจ้ามหาชีวิต การสื่อความหมายในมิติเรื่องพุทธแบบพื้นบ้าน การสื่อความหมายในมิติเรื่องแม่น้ำโขง และการสื่อความหมายในมิติเรื่องเพศสภาพ

ทั้งนี้ จะเห็นว่าบทบาทของตำนานในแต่ละเรื่องมีความสำคัญที่แตกต่างกันออกไป ความสำคัญของตำนานที่ตอบสนองปรากฏการณ์ทางสังคม ทั้งการอธิบายการกำเนิดมนุษย์ พุทธกรรมทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิต เป็นต้น ความสำคัญของตำนานจึงเป็นวิถีคิดของมนุษย์ที่จะทำให้เข้าใจถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชน ตำนานมิได้เป็นเพียง “เรื่องเล่าธรรมดา” แต่มีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติของผู้คนในกลุ่มชนนั้น ตำนานยังเป็นเรื่องเล่าที่สร้างโลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาล สังคม และบอกสถานภาพของตัวตนของบุคคลในสังคม ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่สังคมใช้สร้างมาตรฐานทางศีลธรรมและสร้างคำอธิบายและเหตุผลในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในกลุ่มชนนั้น (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 366) ดังนั้น ความสำคัญของตำนานมีบทบาทในการทำให้เข้าใจถึงบริบททางสังคมมนุษย์ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดก็ตาม ในลักษณะเดียวกับตำนานที่รับรู้จากกลุ่มชาติพันธุ์เยอที่แสดงออกให้เห็นความสำคัญและสามารถอธิบายให้เห็นปรากฏการณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอได้

จากการรวบรวมตำนานปรัมปราในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ แสดงให้เห็นว่าตำนานปรัมปรามีบทบาทที่ต่อชาวเยอ ตำนานยังเป็นเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์เยอ เรื่องประเพณี พิธีกรรม และยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของท้องถิ่น ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์บทบาทของตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ และแบ่งเนื้อหาออกเป็นสามส่วน ในส่วนแรกผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ตำนานกับการอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอส่วนต่อมาจะเป็นการวิเคราะห์ตำนานกับการอธิบายประเพณีและพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราษีไศล และส่วนสุดท้ายจะได้วิเคราะห์ตำนานและการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่น ซึ่งประเด็นการวิเคราะห์ที่กล่าวมานั้นจะทำให้เห็นว่าตำนานปรัมปรามีความสำคัญในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ดังต่อไปนี้

4.1 ตำนานกับการอธิบายอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์เยอ

ตำนานปรัมปราหลายวัฒนธรรมมีความสำคัญที่แตกต่างกันไปทั้งที่ตำนานที่เป็นท้องถิ่นและตำนานที่เป็นสากล เรื่องเล่าในตำนานจะมีการเชื่อมโยงกับระบบความคิดของมนุษย์เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ตำนาน สิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นก็ได้จากสิ่งรอบ ๆ ตัว ไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในจินตนาการ (จันทนิพา ดวงวิไล, 2556: 146) กล่าวได้ว่าตำนานปรัมปราเป็นเรื่องเล่าที่สื่อสารด้วยภาษาอันมีลักษณะที่พิเศษ ซึ่งมีความแตกต่างจากเรื่องเล่าธรรมดา ที่มีความลึกลับซับซ้อนของระบบความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกผ่านการเล่าเรื่อง ภาษาที่ถ่ายทอดผ่านตำนานปรัมปราเป็นภาษาที่สื่อสารด้วยระบบสัญลักษณ์ซึ่งประกอบไปด้วยรหัส (code) ที่ต้องอาศัยการตีความ เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจสาร (message) ที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในการวิเคราะห์ภาษาจากตำนานปรัมปรา

ศิริพร ณ ถลาง (2557: 323) นิยามความหมายของตำนานปรัมปราว่า ข้อมูลประเภทตำนานปรัมปรา หมายถึง เรื่องเล่าที่เกี่ยวกับการอธิบายจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์และสรรพสิ่ง เวลาในตำนานปรัมปราจึงเป็นเวลาของอดีตอันไกลโพ้นตั้งแต่สมัยสร้างโลก สร้างมนุษย์ เรื่องราวมักเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ-เหนือธรรมชาติ หรือเหตุการณ์ในสังคม “ดั้งเดิม” สมัยที่มนุษย์ยังมีความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่ ส่วนตัวละครในตำนานปรัมปรามักเป็นผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติคือ พระเจ้า เทพเจ้า และมนุษย์ ตำนานปรัมปราในแต่ละสังคมจึงสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และทัศนคติของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ ที่มีต่อธรรมชาติซึ่งมักอยู่ในรูปของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ตำนานปรัมปราจึงเป็นข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาของคนในแต่ละกลุ่มชน ซึ่งภาพรวมของตำนานจะมีความสำคัญที่แตกต่างกันไป (เซอร์ จีแอลคอมม์; อ้างอิงจาก ประคอง นิมนานเหมินทร์, 2551: 18) ได้ให้ความเห็นว่า ตำนานปรัมปราหรือเทพปกรณัมเป็นสาระความรู้ที่อธิบายเรื่องราวของสิ่งต่าง ๆ ในช่วงสมัยก่อนยุควิทยาศาสตร์ (Myths explain matters in the science of a pre-scientific age) เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้อธิบายโดยแสดงถึงความเชื่อทางศาสนา จึงมีเรื่องของเทพหรือบุคคลประเภทกึ่งคนกึ่งเทพด้วย

เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาในตำนานจะเห็นว่า ตำนานมีบทบาทในหลายแง่มุม ดังที่ (พิเชฐ แสงทอง, 2559) ได้วิเคราะห์ตำนานในสมัยจารีตในวัฒนธรรมไทยพุทธ และ “ฮิกายัต” ซึ่งก็คือตำนานประเภทหนึ่งในวัฒนธรรมมาลายูดั้งเดิมที่โดดเด่นไปด้วยวิถีคิด ความเชื่อ และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่สำคัญกับคตินิยมเรื่องผี และศาสนาทั้งฮินดูและพราหมณ์ พุทธ และอิสลาม โดยตำนานในฐานะเรื่องเล่าที่มีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการเมืองของเมืองต่าง ๆ ในภาคใต้ของไทยและภาคเหนือของมาเลเซียในสมัยจารีต นอกจากตำนานที่มีการศึกษาในท้องถิ่นภาคใต้แล้ว ในลักษณะเดียวกัน ตำนานปรัมปราในภาคเหนือ (ล้านนา) ยังสำคัญกับการสร้างอัตลักษณ์และพลังชุมชน ดังที่ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556: 175) ได้กล่าวถึง ตำนานปรัมปรา (myth) ซึ่งเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรม

ประเภทหนึ่งที่สามารถสื่อให้เห็นถึงวิถีคิดของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของเรื่องเล่าเหล่านั้นได้ ทั้งนี้วิถีคิดดังกล่าวอาจมีหลากหลายลักษณะไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ โลกทัศน์ ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นขนบแบบแผนที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา เมื่อกล่าวถึงชุมชนท้องถิ่นล้านนา จะพบว่ามียุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกให้เห็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี นั่นก็คือ พระพุทธรูปศิลปะแบบล้านนาที่มีปรากฏอยู่ตามวัดวาอารามอย่างแพร่หลายและกว้างขวางในดินแดนแถบนี้ นอกจากนี้ชาวล้านนาจะสร้างงานพุทธศิลป์เพื่อถวายเป็นพระพุทธรูปบูชาแล้ว ยังพบว่ายังมีการสร้างเรื่องเล่าตำนานปรัมปราเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปนั้น ๆ ด้วยอันเสมือนเป็นกุศโลบายที่จะช่วยสร้างเสริมความน่าเชื่อถือศรัทธาให้เกิดขึ้นกับพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของตนเอง

การสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 363-364) อธิบายว่า หากพูดถึงการแสดงเป็นตัวตนบ่งบอกความเป็นตัวตนของคนได้ ก็มักกล่าวถึง “โนราห์” หรือ “ลิเกฮูลู” ขณะที่เมื่อกล่าวถึงวัฒนธรรมไทยอีสานก็มักยกเอาการแสดง “หมอลำ” มาเทียบเคียง ส่วนไทยภาคเหนือหรือล้านนาก็จะกล่าวถึงการ “ขับซอ” และภาคกลางเองก็คงปรากฏภาพคมชัดในเรื่องของ “ลิเก” เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นแนวคิดที่มองว่าข้อมูลประเภทศิลปะและการแสดงในแต่ละถิ่นแต่ละที่มีความผิดแผกแตกต่างและมีความเป็นตัวของตัวเอง ทำให้เข้าใจว่าศิลปะการแสดงเหล่านี้ถือเป็นสิ่งที่ใช้บ่งบอกอัตลักษณ์ (identity) ของกลุ่มชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ได้ อย่างไรก็ดีในการศึกษาข้อมูลทางคติชนในแต่ละด้านสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันไป

นักมานุษยวิทยาหลายท่านได้ให้แง่คิดและมุมมองใหม่ ๆ เกี่ยวกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอ็ดมันด์ลีซ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มักมีการปรับเปลี่ยนพรมแดนทางวัฒนธรรมของตนอย่างรวดเร็ว ปัจเจกบุคคลอาจมีสถานภาพทางสังคมในระบบสังคมหลาย ๆ ระบบ หรือเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มพร้อมกัน ในทำนองเดียวกัน เลแมนเสนอว่าในบางช่วงเวลา ชุมชนบางแห่งอาจต้องเผชิญกับปมปัญหาในการตัดสินใจเลือกว่าตนเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ใด จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางอัตลักษณ์ของกลุ่มชนชาวม้งทางภาคเหนือของประเทศไทย นอโคลัสแทป เสนอว่าเราควรมองอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) ในลักษณะที่เป็นจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ (historical consciousness) ในแง่นี้ ความเป็นชาติพันธุ์มิใช่อะไรบางอย่างที่ถูกกำหนดแต่สายเลือดโดยกำเนิด หากแต่เป็นผลมาจากการจงใจเลือก กลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มเลือกสรรประวัติศาสตร์ของตนเอง เลือกที่จะหยิบยกเอาเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่าง ๆ มาตีความในลักษณะที่มีนัยสำคัญต่อชีวิตทางสังคมของตน เหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านั้นกลายมาเป็นความจริง (real history) หรือเป็นประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนนั้นในเวลาต่อมา ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่า กลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งนิยามอัตลักษณ์ของตนอย่างไรในบริบทของสำนึกทางประวัติศาสตร์ชุดหนึ่ง การทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มชนหนึ่ง

อัตลักษณ์ (identity) เป็นแนวคิดที่มีการศึกษามาก่อนอย่างยาวนานก่อนการก่อตัวของกระบวนการทัศน์ใหม่ขงสื่อสารศึกษา และมีการศึกษาอย่างกว้างขวางในหลายสาขาวิชา เช่น จิตวิทยา สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา รวมทั้งมีการศึกษาจากหลายสำนักคิด เช่น สำนักคิดยุคใหม่ (Modernism) ที่มักเชื่อว่า มนุษย์แก่นแกนสารัตถะบางอย่างที่มั่นคงแน่นอน (Essentialism/static) ที่เรียกว่า “อัตลักษณ์” ตัวอย่างเช่น ทศนะของ E. Erikson ที่นิยามว่า “อัตลักษณ์หมายถึงความเป็นตัวของตัวเองที่คงตัวเหมือนเดิมและมีลักษณะร่วมบางอย่างที่สำคัญร่วมกับคนอื่น” (Identity connotes both a persistent sameness within oneself (selfsameness) and a persistent sharing of some kind of essential character with others) หรือกลุ่มสำนักคิดยุคหลังสมัยใหม่ (Post modernism) เชื่อว่า อัตลักษณ์นั้นมีใช้ “ผลผลิต” (product) ที่มีแก่นสารสารัตถะที่คงที่ หากทว่า “อัตลักษณ์” นั้นเป็นกระบวนการ (process) ที่มีพลวัตลื่นไหล และมีหลายโฉมหน้า (Multi-faceted) แล้วแต่ในแต่ละบริบท (กาญจนา แก้วเทพ, 2554: 44) ดังนั้น ในภาพรวมของอัตลักษณ์ก็คือ ตัวตนซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัวคือภาพลักษณ์ของแต่ละคน หรือเครื่องหมายที่นำมาใช้สื่อถึงสำนักทางชาติพันธุ์ เป็นมุมมองที่เรามองตัวเองว่าตัวเราคือใครและอยากให้คนอื่นเห็นเราแบบไหน โดยผ่านการแสดงออกต่อผู้อื่นผ่านภาษา พิธีกรรม ประเพณี การแต่งกาย อาหาร ที่อยู่อาศัย ซึ่งอัตลักษณ์ไม่จำเป็นต้องมีความคงรูปตายตัวแต่สามารถสร้างใหม่ สืบทอดและปรับเปลี่ยนได้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2554: 141)

วัฒนธรรมนั้นมีส่วนหล่อหลอมอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคลอย่างมากมาทั้งในระดับบุคคลและอัตลักษณ์ของกลุ่มชน คำว่า “อัตลักษณ์” (identity) หมายถึงเรื่องภาพลักษณ์ของตัวตนที่มนุษย์เราได้จากการปฏิสัมพันธ์ในสังคม อันเป็นความเข้าใจทั้งในระดับที่เรามีต่อตัวเราเอง และในลักษณะที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคม คำว่าอัตลักษณ์จึงเป็นมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับการศึกษาการนิยามตนเองในมิติความสัมพันธ์กับกลุ่มชนและสังคมอื่น อัตลักษณ์เป็นมโนทัศน์การศึกษาในทางสังคมวิทยามีการใช้กันอย่างกว้างขวางที่หมายถึงการศึกษาความสำนึกในตัวตน (sense of self) หรือความรู้สึกและความคิดเกี่ยวกับตนเอง ดังในคำว่า “อัตลักษณ์เชิงเพศศึกษา” (gender identity) หรือ “อัตลักษณ์เชิงชนชั้น” (class identity) รวมทั้ง “อัตลักษณ์เชิงชาติพันธุ์” (ethnic identity) ในส่วนของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์นั้นอาจมีลักษณะที่เป็นเรื่องเล่าถึงที่มา การอพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใหม่ ความทรงจำ รวมถึงประวัติศาสตร์การถูกกดขี่จากชาติพันธุ์อื่น เพลง ตำนาน ปรัมปรา การแสดงและการละเล่นต่าง ๆ เป็นต้น ตลอดจนความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่ปรากฏอยู่ทุกสังคม (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556: 179-180)

การนำเสนอแนวคิดดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยจะได้นำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล คำว่า “อัตลักษณ์” เป็นคำที่มีความหมายกว้างในแง่

อัตลักษณ์เป็นแสดงออกถึงตัวตนของชาวเยอทั้งในด้านประวัติศาสตร์เป็นใคร มาจากไหน วัฒนธรรม และประเพณี ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ

กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่อยู่ในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัด ศรีสะเกษ ชาวเยอมีประวัติศาสตร์ที่สำคัญและยังมีบุคคลสำคัญทางวัฒนธรรม การดำรงชีวิตของชาวเยอเหมือนกันกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ทั่วไปในอำเภอราชไศล ในด้านภาษาชาวเยอยังคงรักษาและใช้ ภาษาเยอ สนทนาในครอบครัวและชุมชน ปัจจุบันอำเภอราชไศลมีความหลายทางชาติพันธุ์และยังเป็นบริบทพหุวัฒนธรรม ผู้วิจัยขออธิบายลักษณะของตำนานในการอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ จากตำนานปรัมปราเพื่อแสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอมีอัตลักษณ์อย่างไร ดังจะนำเสนอในประเด็นต่อไปนี้

4.1.1 อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มีบรรพบุรุษร่วมกัน

บรรพบุรุษทางวัฒนธรรม คือ บุคคล เทพเจ้า หรือ ผี ที่เป็นผู้ที่เคารพของกลุ่มชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า เป็นเจ้าเมือง อุบฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร อันเป็นผู้ที่นำหรือปกครองบ้านเมืองมาตั้งแต่บรรพกาล ดังที่ตำนานปู่เยอย่าเยอผีบรรพบุรุษของลาว (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556:127) ในเรื่องเล่าตำนานปู่เยอย่าเยอสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่อธิบายภาพของปู่เยอย่าเยอเป็นผู้สร้างนำแปลงดินให้เกิดเป็นอาณาจักรลาวกับกลุ่มที่อธิบายภาพของปู่เยอย่าเยอในฐานะเป็นอารักษ์บ้านอารักษ์เมือง ผู้ปกป้องรักษาและช่วยเหลือผู้คนให้พ้นภัยร้ายต่าง ๆ ซึ่งในภาพของผีบรรพบุรุษผู้ผิวเมื่อยที่เดินทางมาฟ้าเมืองแถนนี้พบว่าเป็นการนำเสนอภาพชีวิตของตัวละครสำคัญที่มีบทบาทเป็นเสมือน “เจ้าชีวิตของชาวลาว” ที่มีมาตั้งแต่ยุคปฐมกาล นั่นก็คือยุคที่มีการสร้างบ้านแปลงเมืองเป็นอาณาจักรล้านช้างขึ้นมา ปู่เยอย่าเยอซึ่งถือว่าเป็นบรรพบุรุษที่สำคัญผู้ที่ได้รับการยกย่องและเทิดทูนในสังคมลาวนับแต่อดีตตราบจนถึงทุกวันนี้

บรรพบุรุษในเรื่องเล่านิทานสำนวนอีสาน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2552: 50) อธิบายว่าผู้ให้กำเนิดมนุษย์ เช่น ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี ผู้มีพระคุณที่กำจัดปัญหาสำคัญของโลกมนุษย์เช่นปู่เยอย่าเยอ องค์ปฐมกษัตริย์ เช่นขุนบรม รวมทั้ง พ่อ-แม่ ผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา ความเชื่อถือแสดงออกหลายรูปแบบ คือการเชื่อฟังคำสั่งสอน การปรนนิบัติเมื่อมีชีวิตอยู่ การเซ่นไหว้บูชาเมื่อล่วงลับ อนุภาคที่ปรากฏในเรื่องเล่า เช่น อนุภาคสาปแช่งในเรื่องขุนบรม อนุภาคการฝ่าฝืนข้อห้ามเรื่องการเดินทาง เรื่องกาละเกด อนุภาคการฝ่าฝืนข้อห้ามเรื่องคบเพื่อนในเรื่องท้าวบัวฮมบัวฮอง บัวเฮียว อนุภาคการฝ่าฝืนด้านการคบขู้ส่วยในเรื่องอุสา-บารส และกาละเกด เป็นต้น ตำนานขุนบรม ที่บรรพบุรุษคอยปกป้องคุ้มครองเมื่อประสบปัญหา เช่น การตัดเครือเขากาดให้โลกมีแสงสว่างและนิทานเรื่องท้าวสุพรมโมกขา เรื่องพอนากับลูก เรื่องมูลพ่อ เรื่องสมบัติพ่อ เรื่องในบักขามหรือเม็ดมะขาม ปรากฏอนุภาคลูกที่ปฏิบัติตามการสั่งเสียของพ่อก่อนถึงแก่กรรม ประสบความสำเร็จในชีวิตมีฐานะร่ำรวย แต่ลูกที่ไม่เชื่อฟังต่างประสบความทุกข์ยากลำบาก การปลูกฝังดังกล่าวจึงมีความเชื่อถือผีบรรพบุรุษ โดย

เชื่อว่าหลังการตายวิญญาณของพ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย ยังคงคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้รอดพ้นจากอันตรายต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ เช่น ประเพณีบังสุกุลในเทศกาลสงกรานต์ ประเพณีบุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดินตามหลักฮีตสิบสองของชนเผ่าลาวและไทยอีสาน บรรพบุรุษจึงเป็นต้นแบบของชีวิต

การเคารพบรรพบุรุษเป็นสิ่งที่สืบทอดกันมานาน ทุกวัฒนธรรมมีความเชื่อที่แตกต่างกันไป ศิลาพร ณ ถลาง กล่าวถึงการนับถือบรรพบุรุษของชนเผ่า ตะเรียง ตะริว และดักกั๋ง ที่มีตำนานอธิบายเรื่องหมาเป็นบรรพบุรุษ บางเรื่องใช้ชื่อตำนานว่า “ตำนานจอบ ยายรอด” หรือ “คนเกิดจากหมา” ตำนานเหล่านี้จึงอธิบายว่า เพราะเหตุใดคนเผ่ากะตู่ ตะเรียง ตะริว และดักกั๋ง จึงยกย่องหมาเป็นบรรพบุรุษ และอธิบายข้อห้ามที่คนเผ่านี้จะไม่กินหมาเพราะหมาเป็นต้นตระกูล (ศิลาพร ณ ถลาง, 2557:376) บางวัฒนธรรมมีความเชื่อเรื่องของบรรพบุรุษที่เป็นสัตว์ อาจกล่าวได้ว่า การนับถือบรรพบุรุษร่วมกันเป็นพี่น้องกันและชาติพันธุ์เดียวกัน นอกจากนี้แล้วในทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับการมองว่าการนับถือบรรพบุรุษร่วมกันเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันแล้ว การนับถือบรรพบุรุษร่วมกันยังแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์อีกด้วย กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอรราชสีมาไสลนับถือบรรพบุรุษร่วมกันนั่นก็คือ “พระยาตากะศิลา” ถือว่าเป็นบรรพบุรุษที่ให้เคารพและศรัทธา (บุญชู สิ้น, 2560: สัมภาษณ์) เล่าว่า ปู่พระยาตากะศิลาเป็นบรรพบุรุษของชาวเยอ ตำนานของชาวเยอในอำเภอรราชสีมาไสลจะเริ่มต้นที่พระยาตากะศิลา เป็นหัวหน้านำคนเผ่าเยออพยพมาโดยเรือและมาตั้งเมืองคงโคกหรือเมืองคง ดังจะเห็นได้จากตำนาน (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ต่อไปนี้

“ตั้งแต่พระยาไกรแยกไปสองลำเรือ เหลือสามพระยาตากะศิลาจึงพาลูกหลานทั้งสามลำพายทวนน้ำขึ้นมาจากใต้บ้านส้มป่อยทุกวัน เรือได้ติดแก่นน้ำตื้นมาไม่ได้ จึงได้ขึ้นหาดตั้งเมือง เห็นว่าไม่เหมาะ พอน้ำขึ้นเรือมาได้ จึงพากันพายทวนน้ำขึ้นมาถึง อำเภอรราชสีมาไสลทุกวันนี้ แล้วก็พากันหาที่ตั้งเมือง ท่านว่าตั้งที่แรกนั้นตั้งอยู่บ้านโนนหินกองคือ บ้านศรีไศลเมืองเก่า ตำบลคง เห็นว่าไม่เหมาะห่างกันกับพระยาไกรมาก จึงกลับมาได้ที่ตั้งอยู่ในโคกในป่า ตั้งเมืองชื่อว่าเมืองคงโคก เพื่อให้ลูกหลานเยออยู่มั่นคงตลอดไป พระยาตากะศิลาพาลูกหลานขุดดินถมเมืองสร้างเมืองขุดเป็นแม่น้ำเป็นบึงล้อมรอบเมืองไว้ ทำกันไม่ให้ข้าศึกมารุกรานได้ ทางทิศเหนือของตัวเมืองได้ขุดเป็นหลุมลึกมีเนื้อที่หลายสิบไร่ เป็นหลุมพรางช้าง ช้างลงไปแล้วจะขึ้นไม่ได้ ชาวบ้านได้พากันเรียกหนองช้างโจ้ พระยาตากะศิลาพาลูกหลานบุกเบิกทำไร่นากินเลี้ยงชีพอยู่เมืองคงโคกนี้ ไม่รู้ว่าที่สืบทอดปืจิงได้เกิดโรคระบาดคือโรคภัยทำตายกันมาก ชาวเมืองคงโคกจึงอพยพลงมาอยู่ตามริมแม่น้ำมูล มีชื่อเรียกว่า บ้านใหญ่ บ้านกลาง บ้านท่าโพธิ์ และที่อยู่ตามริมแม่น้ำมูลนี้ ก็ไม่รู้ว่าที่สืบทอดปืจิงเกิดโรคระบาดซ้ำอีก ผู้จึงแตกออกจากหมู่บ้านไปอยู่กันคนละแห่งหน เช่น บุรีรัมย์ สารคาม ร้อยเอ็ด หนองคาย แต่ละจังหวัดมีหมู่บ้านเยอหลายหมู่บ้าน บ้านใหญ่บ้านกลางไปไม่หมด พวกอยู่ก็มีบ้านร่องอะโศก อยู่ทุกวันนี้ บ้านใหญ่ บ้านกลาง บ้านร่องอะโศก ก็ได้อยู่กันมาเรื่อย ๆ ไม่รู้ว่าที่สืบทอดปืจิงต่อมาจึงมีการตั้งเมืองขึ้น คือ

เมืองราชีเหมือน ๆ กับเมืองฟ้าหยาदनั้นแหละ ต่อมามีการจัดตั้งเป็นอำเภอขึ้น คือเอานามตั้งครั้งแรกนั้นเป็นชื่อของอำเภอราชีไศล เอานามครั้งที่สองนี้เป็นตำบล คือตำบลเมืองคง อำเภอราชีไศล เมืองฟ้าหยาตกก็เปลี่ยนเป็น อำเภอหาชะนะชัย”

เนื้อหาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระยาภะตีสลาเป็นผู้นำชาวเยอ ชาวเยอจะถือพระยาภะตีสลาเป็นบรรพบุรุษจะเห็นได้จากการร่วมงานพระยาภะตีสลารำลึก เพราะว่าพระยาภะตีสลาเป็นผู้นำสร้างบ้านแปลงเมืองดังจะเห็นในตำนานข้างต้นว่า “พระยาภะตีสลาพาลูกหลานขุดดินคูเมือง สร้างเมืองขุดเป็นแม่น้ำเป็นบึงล้อมรอบเมืองไว้ ทำกันไม่ให้ข้าศึกมารุกรานได้” นอกจากนี้คำว่า “พระยา”¹ ในความหมายคือ บรรดาศักดิ์ข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นสูง, ผู้ที่เป็นใหญ่, ผู้เป็นหัวหน้า ดังนั้นพระยาภะตีสลาถือว่าเป็นผู้ที่มีบรรดาศักดิ์ชั้นสูงที่นำชาวเยออพยพมา และชาวเยอถือว่าพระยาภะตีสลาเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชีไศล นอกจากนี้ (สุพรรณษา อติประเสริฐกุล, 2552: 30) กล่าวถึง พระยาภะตีสลา มีตัวตนจริงหรือไม่ั้น ตามคนเฒ่าคนแก่ในพื้นที่ที่กล่าวถึง ต่างก็เอ่ยถึงนามนี้ว่า ศักดินาพระยาเจ้าเมืองคง น่าจะได้รับการยกย่องขึ้นมาเป็นไพร่พลในการเดินทางมาตั้งบ้านเมืองขึ้นใหม่ในอดีต

คายส์ (Charles Keyes) อ้างอิงจาก สุพรรณษา อติประเสริฐกุล, (2552: 30) ชี้ให้เห็นว่าการสืบทอดวัฒนธรรมของบรรพบุรุษนอกจากจะเป็นการรักษามรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่แล้ว ยังเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่น ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกลุ่มชาติพันธุ์ การปฏิบัติหรือการแสดงออกที่เป็นมรดกของบรรพบุรุษ ได้แก่ ภาษา ประเพณี ความเชื่อ และนิทานปรัมปรา ที่กล่าวถึงความป็นมาของบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นการสร้างความภาคภูมิใจในบรรพชน ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และต้องการรักษากลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มตนไว้ และการนับถือเครือญาติหรือบรรพบุรุษร่วมกัน เป็นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่พวก แสดงว่าเป็นพวกเดียวกันหรือเป็นส่วนหนึ่งของตระกูล เป็นการสร้างความรู้สึกร่วมกันว่าบุคคลนั้นมีพวกพ้อง มีญาติพี่น้องทำให้เกิดพลังที่จะประพฤติตนตามแบบอย่างที่คุณค่าในสังคมของตนปฏิบัติสืบทอดกันมา

ในความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์คือ กลุ่มคนที่มีจุดกำเนิดของบรรพบุรุษร่วมกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน และพูดภาษาเดียวกัน ตลอดจนมีความรู้สึกในเผ่าพันธุ์เดียวกัน ตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ คือ กลุ่มคนจีน กลุ่มคนไทย กลุ่มคนพม่า กลุ่มคนลาว กลุ่มคนเขมร กลุ่มคนกะเหรี่ยง กลุ่มคนอินเดีย กลุ่มคนม้ง ปัจจัยสำคัญในการจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์คือ ความสำนึกของคนในกลุ่มนั้นว่า มีชาติพันธุ์ใด ปัจจัยทางด้านภาษาอย่างเดียวไม่สามารถกำหนดชาติพันธุ์ได้ ขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดที่สำคัญกว่า

¹ พระยา กับ พญา เป็นคำที่มีความหมายเดียวกัน “พญา” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หมายความว่า เจ้าแผ่นดิน ผู้ที่เป็นใหญ่ ผู้เป็นหัวหน้า เช่น พญาธิไทย พญานาค พญาหงส์

นอกจากนี้ คนบางคนยังไม่อาจจะยึดในกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ตลอดไป เมื่ออยู่ในสิ่งแวดล้อมหนึ่ง ก็มีความสำนึกอย่างหนึ่ง เมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป ก็มีความสำนึกอีกอย่างหนึ่ง เช่น คนจีนที่เกิดในประเทศไทย และเรียนที่โรงเรียนคนไทย เมื่ออยู่ในหมู่เพื่อนที่โรงเรียนก็มักจะมองว่าตัวเองเป็นคนไทย แต่เมื่อกลับบ้านไปอยู่ในหมู่ญาติพี่น้องซึ่งพูดภาษาจีนก็จะมองว่า ตัวเองเป็นคนจีน ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ คนเชื้อสายกวยในประเทศไทยอาจจะเป็นคนกวย คนอีสาน หรือ คนไทยก็ได้ เช่นเดียวกัน

การที่คน ๆ เดียวมีความรู้สึกว่าเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มได้ ไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาด และไม่ใช่เรื่องที่ผิดหรือถูก แต่เป็นการแสดงให้เห็นว่าความสำนึกในเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้และไม่ถาวร เมื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีความสำนึกในกลุ่มชาติพันธุ์อย่างชัดเจนไม่เปลี่ยนแปลง คนกลุ่มนั้นก็มักจะเป็นคนที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และสัญชาติ สอดคล้องกัน ชาวเยออำเอรราชีไสลจะให้ความสำคัญกับบรรพบุรุษเพราะชาวเยอถือว่าเป็นลูกหลานของพระยาตากะศิลา และเมื่อลูกหลานชาวเยอจะเดินทางหรือว่าไปทำงานที่ต่างจังหวัดก็จะมาบอกกล่าวขอพรจากพระยาตากะศิลา ซึ่งทำให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยออำเอรราชีไสลให้ความสำคัญในเรื่องของชาติกำเนิด

ภาพที่ 4.1 รูปปั้นพระยาตากะศิลาและลูกหลานชาวเยอกับการเป่าสะไน

ภาพที่ 4.2 รูปปั้นพระยาตะคิลาที่ชาวเขอนับถือว่าเป็นบรรพบุรุษ

จากตำนานปรัมปราและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องการมีบรรพบุรุษร่วมกันถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ในพื้นที่อำเภอราชไศลเมื่อกล่าวถึงชาวเขอนับรู้ได้ว่าเป็นลูกหลานของพระยาตะคิลา ดังที่จะเห็นได้จากการมาร่วมประเพณีรำลึกถึงบรรพบุรุษ (ประเพณีพระยาตะคิลารำลึก) ในทุกเดือนสามของทุกปี ซึ่งจะทำให้เห็นและเข้าใจถึงการมีบรรพบุรุษร่วมกันถือว่าเป็นอัตลักษณ์ทางกลุ่มชาติพันธุ์ ในลักษณะนี้สอดคล้องกับ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 366-367) อธิบายว่า ตำนานกับการอธิบายกำเนิดและอัตลักษณ์ของกลุ่มชน (Myth of Origin) และสถานภาพของคนในสังคมว่า สังคมดั้งเดิมหรือสังคมทั่วโลกมีเรื่องเล่าในรูปของตำนานปรัมปราที่สมาชิกในสังคมนั้น ๆ ใช้อธิบายว่าตนเป็นใคร มีกำเนิดอย่างไร สังคมดั้งเดิมจำนวนมากมีความเชื่อ เรื่องสัตว์เป็นบรรพบุรุษ (Totemism) และการจัดระเบียบสังคมในรูปของสายตระกูล (clan) ที่สมาชิกในตระกูลเชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษร่วมกัน เช่น ตระกูลต่าง ๆ หรือชนเผ่าต่าง ๆ ในสังคมอินเดียแดงในอเมริกาหรือแคนาดา หรือชนเผ่าพื้นเมืองที่เรียกว่า อะบอริจินิส (Abolijines) ในออสเตรเลีย เป็นต้น ชนเผ่าเหล่านี้ล้วนมีตำนานอธิบายกำเนิดที่ใช้บอกสมาชิกในสายเดียวกันว่าเขาเป็นใคร เช่น “จิงโจ้” เป็น “นกอีมู” เป็น “เสือดาว” เป็น “หมี” เป็นต้น ในอุซาคเนย์ คนส่วยแถบสุรินทร์ บุรีรัมย์เชื่อว่ามิตระกวตเป็นผีประจำหมู่บ้านและเสมือนเป็นบรรพบุรุษตลอดจนเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และตำนานเกี่ยวกับตะกวต ส่วนคนไท-ลาวก็มีความเชื่อความผูกพันและนับถือมาก เป็นสัตว์ที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ คน

จ้วงในมณฑลกวางสี มีตำนานเกี่ยวกับกบ และพิธีบูชากบเพื่อขอฝนและความอุดมสมบูรณ์ให้ไร่นา
ทั้งนี้ ตำนานจึงเป็นสิ่งที่ใช้บอกอัตลักษณ์ของกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์

ภาพที่ 4.3 พระยากระตาศิลาบรรพบุรุษของชาวเยอในขบวนรถแห่ประเพณีพระยากระตาศิลารำลึก

จากการศึกษาวิเคราะห์จะเห็นว่า ตำนานที่รับรู้จากกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีบทบาทในการอธิบายการกำเนิดอัตลักษณ์ของกลุ่มชนว่า บรรพบุรุษทางวัฒนธรรมเป็นพระยากระตาศิลาซึ่งเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากลาวจะเห็นว่าปัจจุบันกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลเชื่อว่าตนเป็นลูกหลานของพระยากระตาศิลา ซึ่งตำนานปรัมปราที่ถือว่าเป็นข้อมูลทางคติชนมีบทบาทที่ทำให้เห็นความสำคัญของอัตลักษณ์ทางกลุ่มชาติพันธุ์ได้ ดังที่ (ศิริพร ณ ถलग, 2557: 360) อธิบายถึง ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ว่า วัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ด้านความมั่นคงของสังคม และความมั่นคงทางจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคม ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมที่เป็นคติชนจึงควรศึกษาในบริบททางสังคมนั้น ๆ เพื่อให้เห็นความสำคัญของข้อมูลประเภทคติชนที่ช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง

4.1.2 อัตลักษณ์ทางภาษา

ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ ทุกวัฒนธรรมย่อมมีภาษาในการสื่อสาร ในภูมิภาคทั่วไปของประเทศไทยมีการใช้ภาษาในการสื่อสารที่ไม่เหมือนกันมีภาษาที่แตกต่างกันบางวัฒนธรรมใช้ภาษาได้หลายภาษา จังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดที่มีความหลากหลายในด้านวัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีหลายหลายชาติพันธุ์ ดังมีคำกล่าวที่ว่า ศรีสะเกษเมืองสี่เผ่า ลาว เขมร ส่วย เยอ ซึ่ง

คนพื้นถิ่นอาจพูดได้หลายภาษา เมื่อกล่าวถึงภาษาในแต่ละถิ่นจะมีภาษาเป็นของตนเองและจะมีภาษากลางในการสื่อสารเป็นส่วนกลาง กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลมีการสื่อสารในภาษาที่เป็นอัตลักษณ์ นั่นก็คือ ภาษาเยอ² ชาวเยอจะสื่อสารได้ในหลายภาษา ทั้งภาษากลาง ภาษาพื้นถิ่นอีสาน และภาษาเยอ ส่วนใหญ่การใช้ภาษาเยอจะใช้ในครอบครัวและในชุมชนในการสนทนากันเองระหว่างพ่อแม่ลูกและชาวเยอด้วยกัน ดังนั้นภาษาเยอจึงเป็นสิ่งที่บ่งบอกตัวตนและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เยอ

ชาวเยอจะพูดภาษาเยอเป็นส่วนใหญ่ (สมหมาย คำใบ, 2560: สัมภาษณ์) กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลมีการสืบทอดภาษานับเนิ่นนาน และยังคงรักษาภาษาดั้งเดิมมาจนถึงปัจจุบัน คนที่พูดภาษาเยอส่วนใหญ่เป็นคนในวัยกลางคนและผู้สูงอายุ ภาษานั้นเป็นสิ่งสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวเยอ ดังที่ (จุฑาพรรธ (จามจุรี) ผดุงชีวิต, 2551: 280) กล่าวถึง ความสำคัญของภาษาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมสะท้อนให้เห็นจากประโยคที่มีผู้กล่าวว่า “ภาษาที่ต่างกันคือมุมมองชีวิตที่ต่างกัน” และประโยคที่ว่า “ความคิดคือดอกไม้ ภาษาช่วยให้เกิดการผลิดอกออกผล” นั้นแสดงให้เห็นว่าภาษาทำให้มนุษย์สามารถสร้างสรรค์วัฒนธรรมด้วยการถ่ายทอดความรู้ ความฝัน และความทรงจำไปยังคนรุ่นเยาว์ ภาษายังเป็นสิ่งที่ฝังลึกที่อยู่ภายในจิตใจ เพราะมนุษย์สามารถใช้ภาษาในการคิดและการสื่อสารกับตนเองและระหว่างบุคคล (intrapersonal and intrapersonal communication) และประเด็นนี้เองที่ภาษามีคุณอนันต์กับการสืบทอดวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์มนุษย์

ลักษณะของภาษาเยอเป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก ภาษากลุ่มมอญ-เขมร ซึ่งเป็นภาษาที่ไม่พบตัวอักษรและไม่ปรากฏข้อมูลที่มีการบันทึกไว้ ทำให้ภาษาเยอเป็นภาษาที่ไม่มีการจารึกไว้ในเอกสารโบราณต่าง ๆ การเรียนรู้ภาษาเยอจะเป็นการเรียนรู้ในบริบทของการสนทนาหรือการพูดคุยกันมาตั้งแต่วัยเด็ก ทำให้การสืบทอดทางภาษาเป็นการเรียนรู้ในบริบทของการพูดคุย ส่วนมากผู้สูงวัยจะใช้ภาษาเยอในการสื่อสารกันมาก เมื่อศึกษาตำนานปรัมปราจะแสดงให้เห็นว่า ตำนานมีแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของภาษา ตลอดจนการแสดงให้เห็นถึงการสูญเสียทางภาษา (สุพรรณชาติประเสริฐกุล, 2552: 67) ดังนี้

“ชาวส่วย ชาวเยอ ชาวเขมรและชาวลาว คิดประดิษฐ์อักษรเพื่อให้เขียนจารึก เมื่อคิดตัวอักษรเสร็จแล้ว ชาวขอมได้จารึกลงบนแผ่นหิน ชาวลาวได้บันทึกลงใบลาน และชาวเยอบันทึกลงบนหนังวัวหนังควาย แล้วนำไปตากให้แห้งก่อนเก็บรักษา เผอิญมีสุนัขมาลากหนังสัตว์ที่จารึกอักษรไว้ไปกินจนหมดไล่ตามไม่ทัน ดังนั้นเมื่อมีผู้ถามเรื่องตัวอักษรเยอ ชาวเยอจะตอบว่า “จาจอจิม” ซึ่งหมายความว่าสุนัขกินไปหมดแล้ว”

² ภาษา เยอ (Nyeu) เป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก ภาษากลุ่มมอญ-เขมร สาขามอญ-เขมร ในจังหวัดศรีสะเกษ นักภาษาศาสตร์จัดภาษาเยอกับภาษากูยให้เป็นภาษาเดียวกัน เนื่องจากมีการใช้คำศัพท์พื้นฐานร่วมกันมาก มีความแตกต่างกันในเรื่องเสียงของพยัญชนะ และเสียงสระ ภาษาเยอเป็นภาษาที่มีความอ่อนไหวมากจากอิทธิพลของภาษาลาวและภาษาเขมรมาก ในหมู่บ้านของชาวเยอจะพูดภาษาเยอ และภาษาพื้นถิ่นอีสาน

ตำนานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอในรูปแบบของตัวอักษรนั้นไม่ปรากฏให้เห็นและสูญสิ้นไปแล้ว ตามตำนานเล่าว่า ชาวเยอได้บันทึกตัวอักษรไว้บนหนังสัตว์ เมื่อนำไปตากเพื่อเก็บรักษาปรากฏว่าสุนัขได้นำเอาไปกิน ดังคำในภาษาเยอว่า จอจาจิม หมายถึง สุนัขกินไปหมดแล้ว จะเห็นว่าเรื่องราวการกำเนิดภาษาและการรักษาภาษาเยอมีการสูญสิ้นลง ถึงแม้ปัจจุบัน กลุ่มชาติพันธุ์เยอจะไม่มีตัวอักษร แต่ชาวเยอยังมีการสืบทอดในบริบทของการสนทนา (วันชาติศรีนคราห์, 2560: สัมภาษณ์) เล่าว่า ภาษาเยอเป็นภาษาที่เกิดขึ้นได้ยีนได้จดจำคำพูดมาแต่คนเฒ่าคนแก่ การพูดภาษาเยอพูดมาแต่กำเนิดภาษาเยอไม่มีตัวอักษร เวลาไปไหนไหนเข้าเมืองหรือเข้าอำเภอไปธุระในที่ว่าการอำเภอจะใช้ภาษาอีสานในการสื่อสารกับทางเจ้านาย เช่นเดียวกับ (วัชรพร กตะศิลา, 2560: สัมภาษณ์) เล่าว่า ชายเยอมีวัฒนธรรมการสื่อสารการพูดภาษาเยอเป็นภาษาที่พ่อแม่พาพูดมาและในอำเภอราชสีห์ได้ยีนภาษาเยอก็จะรู้ได้เลยว่าเป็นคนเยอ ในปัจจุบันแม้จะมีความเป็นพหุวัฒนธรรมแต่ชาวเยอหมู่บ้านใหญ่อำเภอสีห์ก็ยังรักษาวัฒนธรรมด้านภาษา ดังที่ (สุพรรณ อติประเสริฐกุล, 2552: 68) อธิบายว่า ชาวเยอที่อาศัยอยู่บ้านใหญ่ได้พูดถึงการใช้ภาษาเยอในหมู่บ้านให้ฟังว่า “เด็กเล็กฟังเยอรู้เรื่องอยู่ แต่ก็พูดลาวกันเพราะเวลาไปโรงเรียน เด็ก ๆ ใช้ภาษาลาวกันในการสื่อสาร แต่ก็ฟังเข้าใจในบางคำ บางคำก็พูดไม่เข้าใจ เวลาผู้ใหญ่พูดเยอด้วย เด็กก็จะตอบภาษาลาว เด็ก ๆ พูดไม่เป็นแต่ฟังเข้าใจ”

ภาพที่ 4.4 ประชาสัมพันธ์โดยการพูดภาษาเยอในประเพณีพระยากระทะศิลารำลึก

ภาพที่ 4.5 ชาวเยอสนทนากันโดยการพูดภาษาเยอ

ทั้งนี้ จะเห็นว่าการสืบทอดภาษาเยอนั้นโดยการสนทนาพูดคุย และภาษาเยอเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล เป็นสิ่งที่บ่งบอกตัวตนของความเป็นเยอ และเป็นสิ่งสำคัญที่ชาวเยอยังคงดำรงอยู่ ดังนั้น ภาษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ในวิถีชีวิตมาตั้งแต่สังคมบรรพกาลไม่ว่าสังคมไหนต้องมีภาษาในการติดต่อสื่อสาร ภาษาอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงหรือมีการสูญหายไปตามกาลเวลา แต่ภาษาก็ยังแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของวัฒนธรรมนั้นได้ ปัจจุบันภาษาเยออาจไม่มีการบันทึกหรืออักษรให้เห็นเหมือนภาษาที่เป็นสากล แต่เมื่อสืบทอดร่ายของภาษาเยอกล่าวได้ว่าเป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลมอญ-เขมร พื้นฐานเสียงของภาษาเยออาจจะใกล้เคียงกับหรือเพี้ยนกับภาษาส่วยนั้น เพราะว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันกับส่วย ในทางของการสืบสร้างทางภาษาศาสตร์เชิงประวัติเพื่อสืบค้นที่มาของภาษาก็จะเลยไม่ได้ที่จะศึกษาดำเนินการ ดำเนินการสามารถอธิบายให้เห็นที่มาของภาษาหรือการเกิดของภาษาและการบันทึกของภาษาไว้ ดำเนินการทำให้เข้าใจถึงที่มาและการกำเนิดหรือร่ายของภาษาเยอ ดังที่ การกำเนิดตัวอักษรในตำนานเรื่อง ท้าวแสนเมืองได้เล่าถึงการรักษาตัวอักษรของกลุ่มชาติพันธุ์เยอไว้ (กิตติ วรรณวงศ์, ม.ป.ป.) มีเนื้อหาดังต่อไปนี้

“...พวกลาวไม่รู้จักกว่าท้าวแสนเมืองแก้วโหวดให้พากันรบ ประชาชนคนลาวก็พากันรบ ถูกกองทัพไทยฆ่าตาย ท้าวแสนเมืองจึงบอกให้ประชาชนทุกเผ่าจารึกตัวอักษรลงใบข่อยใบลานเอาไว้ ถึงตัวตายตัวหนังสือจะมีเหลือให้คนรุ่นหลังได้รู้ เผ่าอื่น ๆ ได้พากันเขียนหนังสือตัวอักษรลงใบข่อยใบลานกันหมด ส่วนเยอเห็นว่าใบข่อยใบลานไม่คงทน จึงเขียนตัวอักษรลงบนหนังวัวหนังควาย แต่ต่อมาหมาเอาหนังไปกินเหลือแต่ตัว จ ตัวเดียว ส่วนท้าวแสนเมืองสั่งการเสร็จแล้วตัวเองก็กลับเมืองหลวงพระบาง ประกาศยอมแพ้ กลัวประชาชนจะตายหมด เมืองลาวเกิดสงครามกับไทย ลาวแตกกระจัดกระจายไปอยู่กันคนละแห่ง...”

จากเนื้อหาในตำนานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ตำนานส่วนนี้เป็นการอธิบายให้เห็นถึงที่มาของตัวอักษรภาษาเยอ ตามตำนานที่เล่าว่า คนทุกเผ่าล้วนมีภาษาเป็นของตนเองการถ่ายทอดภาษาหรือการเก็บรักษาภาษานั้นอาจจะมีหลายรูปแบบทั้งเป็นการเขียนลงใบลานหรือแม้แต่การเขียนลงในหนังสือ นั้นเป็นวิธีคิดในยุคที่ไม่มีกระดาษ การจารึกหรือการเขียนเพื่อสื่อสารในสังคมบรรพกาลนั้นจะเขียนลงในสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่รอบตัว เช่น หิน หนังสือ หรือสิ่งที่ได้จากธรรมชาติ เช่น ใบลาน ใบตาล เป็นต้น ภาษาเยอไม่มีตัวอักษรดังจะเห็นในตำนานกล่าวว่า “ในสมัยท้าวแสนเมืองที่ที่ปกครองลาว เมื่อมนุษย์มีการอยากรู้ภาษาหรืออยากสืบทอดภาษา ดังนั้น ก็มีการถ่ายทอดภาษาลงในที่ต่าง ๆ ทั้งใบลานและหนังสือ กลุ่มชาติพันธุ์เยอจารึกตัวอักษรไว้บนหนังสือก็เพราะว่าหนังสือเป็นสิ่งที่คงทน เมื่อนานไปหนังสือโดยสุန်เอาไปกิน ดังนั้นภาษาเยอจึงเหลือแค่ตัวเดียวคือ ตัว จ” เมื่อศึกษาเนื้อหาในตำนานจะเห็นได้ว่า บทบาทของตำนานนั้นได้อธิบายให้เห็นอัตลักษณ์ทางภาษาเยอ ตัวอักษรนั้นถูกจารึกอยู่ในหนังสือ เมื่อหมาเอาหนังสือไปกินเหลือเพียงตัว จ เพียงตัวเดียว ชาวเยอจึงไม่มีตัวอักษร จะเห็นว่า บทบาทตำนานยังอธิบายข้อสงสัยว่าทำไมกลุ่มชาติพันธุ์เยอไม่ตัวอักษรเหมือนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ดังที่ผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ส่วย และมักจะพูดว่า “ภาษาส่วยและภาษายোনันมีเพียงตัว จ เพียงตัวเดียว เพราะว่าโดนหมาคาบหนังสือไปกิน ดังภาษาส่วยว่า จอจาจิม หมากินหมดแล้ว” (วันชาติ ศรีนุเคราะห์, 2560: สัมภาษณ์) เล่าว่า ภาษาของชาวเยอนั้นไม่มีตัวอักษรสมัยก่อนชาวเยออยากให้ภาษายอนันคงจึงเห็นว่าหนังสือเป็นสิ่งที่มั่นคง จากนั้นก็เลยเขียนลงในหนังสือเพื่อรักษาไว้ ปรากฏว่าสุนัขนั้นได้คาบหนังสือที่ชาวเยอเขียนอักษรใส่ไว้ไปกินหมด ตัวอักษรเยอจึงสูญสิ้นไป

ในทางเดียวกัน (อัครพล ชูเชิด, 2543) อธิบายว่า ภาษาเยอ เป็นภาษาเดียวกับภาษาส่วย เพียงแต่แตกต่างและเพี้ยนกันไป ผู้ชำนาญด้านภาษาบางท่านสรุปว่า เยอ คือภาษาส่วยที่ใกล้ชิดภาษาลาว ส่วยคือภาษาเยอที่ใกล้ชิดภาษาเขมร และภาษาส่วย เยอเป็นภาษาอ่อนไหวจากอิทธิพลของภาษารอบข้างแปลกแตกต่างกันชัดเจน ซึ่งง่ายต่อการสูญเสียทางภาษาในที่สุด แต่กลุ่มชาติพันธุ์นี้ก็มี ความเข้มแข็งทางภาษาประเพณีและวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

แม้ภาษาเยอไม่มีการบันทึกตัวอักษรไว้ แต่อัตลักษณ์ทางภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อำเอรราชิไศลคือภาษาพูด และการสืบทอดวัฒนธรรมภาษาเป็นการสืบทอดด้วยวิธีการพูด และจดจำ ซึ่งเป็นนามธรรม ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างคำในภาษาเยอที่ใช้ในชีวิตประจำวันพอสังเขป ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.1 การเปรียบเทียบคำในภาษาเยอ³

คำ	คำอ่าน	คำ	คำอ่าน	คำ	คำอ่าน
เส้นผม	โซะ	ยืน	ฉะยั้ง	เสื่อ	ฮับ
ศรีษะ	ปลอ	เดิน	เปาะ	กางเกง	คะก๊ีบ
หู	ตะโตย	นั่ง	ตะกู	ผ้าถุง	ยิด
หน้าผาก	เกรียะ	นอน	มิ	กระโปรง	ยิดกระโปรง
คิ้ว	เจิมมัด	ฟัง	จะหงัด	เสื้อกล้าม	ฮับก๊ะ
ตา	มัด	พูด	ซูย	เสื้อคอกระเช้า	ฮับก๊ะ
จมูก	มุ	อ่าน	อ่าน	แหวน	ป็อกตี
ปาก	ตะโน๊ะ	เขียน	คีน	สร้อยคอ	ชอย
ลิ้น	ตัะ	กิน	เจีย	สวมสร้อย	มะชอย
แก้ม	ละบัม	เหม็น	มะนะ	เข็มขัด	มาว
ฟัน	กะเนง	อ่อย	แอม	หมวก	มัวก
คาง	เคียง	ไม่ปฏิเสธ	ฝู	สวมหมวก	คลุมมัวก
คอ	ตะกอง	ไม่อ่อย	ฝูแอม	แว่นตา	กระจกมัด
ลำตัว	จ๊ะได้	ไม่เอา	ฝูแอ	รองเท้า	ชะแปะเชิง

จากตารางจะเห็นว่า ภาษาเยอเป็นภาษาที่อยู่ในภาษากลุ่มมอญ-เขมร การใช้ภาษาในการสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญในทุกวัฒนธรรม แม้การสื่อสารในปัจจุบันจะมีการสื่อสารที่เป็นภาษาพื้นถิ่นอีสาน แต่การรักษาวัฒนธรรมในด้านภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอรำไพบุรียังมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน การสื่อสารภาษาเยอเป็นอีกภาษาหนึ่งที่เป็นภาษาดั้งเดิมของชาวเยอ ซึ่งจะทำให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมด้านภาษาที่บ่งบอกตัวตนความเป็นเยอ ชาวเยอจะใช้ภาษาเยอในการสื่อสารในครอบครัวที่เป็นระดับกันเอง แต่การพูดภาษาเยอยังดำรงสืบทอดไปในปัจจุบันตลอดจนในสังคมพหุวัฒนธรรมสอดคล้องกับ (สุพรรณษา อติประเสริฐกุล, 2552) อธิบายว่า สิ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงอัตลักษณ์ความเป็นเยอที่ชัดเจนที่สุดคือภาษาเยอ ส่วนพิธีกรรมที่จัดขึ้นจากทางอำเภอก็เป็นการจัดพิธีการร่วมกัน เช่น ในงานพระยากระตาศิลารำลึกจะแสดงให้เห็นภาพถึงความเป็นเยอที่ชัดเจนกว่าการใช้ภาษาเยอ การแต่งกายด้วยชุดชาวเยอ การรำเซิ้งสะโน

ทั้งนี้จะเห็นว่า อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอคือ การมีบรรพบุรุษทางวัฒนธรรมและการใช้ภาษาเยอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงจิตสำนึกความเป็นตัวตนชาวเยอ การแสดงให้เห็นความเป็นตัวตนการมีบรรพบุรุษร่วมกันนั้นชาวเยอเชื่อว่าพวกเขาเป็นลูกหลานของพระยากระตาศิล และพระยากระตาศิลเป็นบรรพบุรุษที่นำชาวเยออพยพมาทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ดังที่ชาวเยอมี

³ ดูเพิ่มเติมใน ภาคผนวก

ศาลพระยาโกตะศิลาอยู่ที่โบราณสถานเมืองคงโคก เป็นสถานที่กราบไหว้บูชาตามความเชื่อชาวเยอ แสดงให้เห็นว่าเนื้อหาตำนานจะเป็นข้อมูลสำคัญในการบอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาของบรรพบุรุษทางวัฒนธรรมชาวเยอแล้ว ในวัฒนธรรมเยอยังมีภาษาที่แสดงให้เห็นความเป็นอัตลักษณ์ ภาษาเยอในปัจจุบันไม่มีตัวอักษร แต่ในด้านการออกเสียงและการสื่อความหมายภาษาเยอนั้นยังมีการใช้มาจนถึงปัจจุบัน แม้จะมีความเป็นพหุวัฒนธรรมแต่กลุ่มชาติพันธุ์เยอก็คงรักษาภาษาเยอ และในบริบทสังคมชาวเยอส่วนใหญ่จะใช้ภาษาเยอในการสื่อสาร ดังนั้น ตำนานมีบทบาทในการอธิบายให้เห็นความเป็นมาของอัตลักษณ์ทางภาษาของชาวเยอ ซึ่งเป็นการแสดงออกให้เห็นความเป็นตัวตนชาวเยอในสังคมพหุวัฒนธรรม

4.2 ตำนานกับการอธิบายประเพณีพิธีกรรม

มนุษย์เราเป็นสัตว์สังคม จะอยู่โดดเดี่ยวแต่ลำพังผู้เดียวไม่ได้ มนุษย์จะต้องอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะ แต่การที่เป็นหมู่เป็นคณะและการที่มนุษย์แต่ละคนซึ่งมีภูมิหลังต่างกัน มีนิสัยและอัธยาศัยต่างกัน มีความประพฤติและอารมณ์ต่างกัน จะมาอยู่รวมกันเป็นสังคมเดียวกันนั้น จำเป็นต้องมีเครื่องผูกมัดและผูกพันจิตใจของคนเหล่านี้ให้อยู่รวมกันอย่างมีระเบียบ มีความงาม ทำนองเดียวกับดอกไม้ นานาพรรณที่อยู่กระจัดกระจายกันนั้น ถ้าหากรู้จักนำมาร้อยเป็นพวงมาลัยหรือจัดเป็นพานดอกไม้ก็จะมีค่าขึ้นฉันใด สังคมมนุษย์ก็ฉันนั้น ก็จะต้องมีกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณีเป็นเครื่องผูกมัด

สิ่งที่มนุษย์ปฏิบัติสืบทอดเป็นแบบแผนจากบรรพบุรุษสั่งสมความรู้และจินตนาการเพื่อให้เกิดสิ่งที่ดีต่อความเป็นอยู่ทางด้านกายภาพและจิตใจทำให้เกิดความเป็นอยู่ที่ดีนั่นคืออยู่ในรูปของประเพณี (ลักษณะ ศกุนะสิงห์, 2556: 10) อธิบายถึงที่มาของประเพณีว่า มนุษย์ในสังคมใด ก็ต้องเชื่อและปฏิบัติตามประเพณีของสังคมนั้นเพราะถ้าไม่เชื่อหรือไม่ปฏิบัติตาม ก็จะทำให้เกิดความไม่สบายใจแก่ตนเอง ถึงแม้ว่าปัจจุบันวิทยาศาสตร์จะเจริญมากแล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีคนบางคนบางกลุ่มยังยึดถือยังเชื่อถือและพอใจที่จะปฏิบัติตามประเพณีเดิม เพื่อความสบายใจ และตามความเชื่อที่ว่าถ้าปฏิบัติตามแล้วจะเป็นมงคลแก่ตนและครอบครัว

ประเพณีมีมานานแล้วและเกิดจากความเชื่อในสิ่งที่ตนคิดว่ามีอำนาจเหนือมนุษย์เช่นกัน เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศ เมื่อเกิดภัยพิบัติและยังไม่เข้าใจเรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติ ก็จะอ่อนน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเชื่อถือว่ามีอำนาจช่วยปัดเป่าภัยต่าง ๆ ด้วยการบูชาบวงสรวงและแสดงความรื่นเริงเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนตามความเชื่อที่เขามักเรียกกันว่า “แก้บน” เป็นต้น เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีก็อาจเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งนี้เพราะวิทยาศาสตร์เจริญขึ้น ผู้คนได้รับความรู้ใหม่ที่ทันสมัยและมีเหตุผลมากขึ้น ความเชื่อเก่าลดลง ดังนั้นสิ่งที่เคยทำบ่อย ๆ จนเป็นประเพณีเลือนรางได้ แต่บางประเพณีก็ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะมีสิ่งใหม่เข้ามาปะปนก็สามารถผสมผสานเข้ากันได้ดี หรือช่วยเสริมสิ่งเก่าให้คงอยู่ ทั้งนี้เพราะความเชื่อยังฝังใจอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเกี่ยวกับการปลูก

บ้าน การขึ้นบ้านใหม่ การแต่งงาน ก็ยังต้องดูวันดี วันไม่ดี และยังนิยมใช้ฤกษ์พาดานาที่อยู่ แม้แต่การตาย เมื่อผู้ใดตายไปแล้ว ญาติผู้อยู่เบื้องหลังยังต้องประกอบพิธีบางอย่างตามความเชื่อตามประเพณีเดิมที่สืบทอดกันมาช้านาน ทั้งนี้เพื่อหวังความสงบสุขของวิญญาณผู้ตาย และเพื่อความสบายใจของผู้ยังมีชีวิตอยู่ ด้วยเหตุดังกล่าวประเพณีเดิมบางประเพณีจึงยังไม่หมดไป (ลักขณา ศกุนะสิงห์, 2556:11-12) ได้อธิบายถึงประเพณีที่มีการแบ่งประเภทออกได้ 3 ประเภทคือ

(1) จารีตประเพณี เป็นประเพณีที่มีศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เป็นเรื่องของความผิด ความถูก หรือเป็นกฎที่มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของสังคม สังคมมีการให้สมาชิกมีการปฏิบัติตาม และจะมีปฏิกริยาต่อต้านถ้ามีใครฝ่าฝืนบุคคลจะต้องปฏิบัติเพื่อความสงบสุข หรือเพื่อผลประโยชน์ของสังคม ดังนั้นจารีตประเพณีจึงต้องเป็นข้อห้ามกระทำบางอย่างที่สังคมส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยและไม่ยอมรับ เช่น ลักขโมย เป็นชู้กับภรรยาของคนอื่น เนรคุณบุพการี เป็นต้น

จารีตประเพณีในทุกระดับ ตั้งแต่ครอบครัวจนถึงระดับประเทศจารีตประเพณีทุกท้องถิ่นอาจแตกต่างกันไปแล้วแต่ลักษณะหรือสภาพของท้องถิ่น บางอย่างถือว่าเป็นเรื่องส่วนรวม ต้องช่วยกันทำ ช่วยกันปราม ทั้งนี้เพื่อความสงบสุขและความเจริญของท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้จารีตประเพณีใดที่เห็นว่าดี และมีความจำเป็นยิ่งแก่สังคม จารีตประเพณีนั้นก็จะกลายเป็นกฎและในที่สุดกลายเป็นข้อบังคับให้ทุกคนปฏิบัติ อาทิ บิดามารดาต้องเลี้ยงดูบุตร แพทย์ต้องรักษาความลับของคนไข้

(2) ขนบประเพณี ตามความหมายแปลว่า “ระเบียบแบบแผน” บางทีเรียกว่า “ระเบียบประเพณี” เพราะเป็นประเพณีที่สังคมได้กำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ไว้ให้ปฏิบัติ อาจจะโดยตรงหรือโดยอ้อม โดยทางตรง คือ มีระเบียบกฎเกณฑ์หรือพิธีการต่าง ๆ กำหนดไว้ชัดเจนโดยทางอ้อมคือเป็นประเพณีที่รู้กันโดยทั่วไป ไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ประพฤติปฏิบัติไว้ได้ เพราะรู้กันเองอยู่แล้ว หรือคนอื่นเขาปฏิบัติกันมานานแล้ว อาทิ ประเพณีแห่พระของชาวใต้ และประเพณีแห่บั้งไฟของชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขนบประเพณีเป็นเรื่องที่คนในสังคมปฏิบัติต่อเนื่องจากกลายเป็นระเบียบ เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมา ขนบประเพณีนี้อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ตามสภาพสังคม และตามสภาพของบ้านเมืองในแต่ละยุคสมัย เช่น ประเพณีการอยู่ไฟหลังคลอด เดิมนั้นไม่นิยมแล้ว เพราะมีแพทย์แผนปัจจุบัน หรือแพทย์แผนไทยสมัยใหม่รักษาด้วยการให้อยู่กระโจมอบตัว และประคบด้วยสมุนไพร ซึ่งดีกว่าและสะดวกกว่าการอยู่ไฟ เป็นต้น

(3) ธรรมเนียมประเพณี เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องธรรมดาสามัญ ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี ไม่เกี่ยวกับความผิดความถูกเหมือนจารีตประเพณี เป็นเพียงแต่นิยมปฏิบัติกันโดยทั่วไป จนเกิดความเคยชิน จนไม่รู้ว่าเป็นภาระหรือหน้าที่ การปฏิบัติไม่มีกฎหรือข้อบังคับให้ปฏิบัติ ถ้าทำผิดไปบ้างไม่ใช่เรื่องร้ายแรงอะไร นอกจากเห็นว่าผู้นั้นเป็นผู้ที่ไม่รู้จักกาลเทศะหรือเสียมารยาทไปเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ผู้ใหญ่มักจะสอนธรรมเนียมประเพณีแก่เด็ก โดยเฉพาะในเรื่องกริยามารยาท การกราบไหว้

การพูดจา การแต่งกาย เพราะเป็นเรื่องของชีวิตประจำวันที่เราควรรู้ว่าจะต้องวางตัวอย่างไร หรือปฏิบัติตนอย่างไร จึงจะเหมาะสมถูกกาลเทศะ

อย่างไรก็ตาม จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณีได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัยและตามสภาพของสังคม ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสม บางคนอาจเห็นว่าประเพณีพิธีกรรมเป็นเรื่องเหลวไหล เป็นความเชื่อของคนที่ยึดการศึกษา แต่ในขณะเดียวกันเราต้องไม่ลืมว่าประเพณีต่างๆ ก็เป็นการบ่งบอกถึงประวัติความเป็นมาและความเจริญของชาตินั้น ๆ ได้เป็นอย่างดีฉะนั้น “พิธี” หรือ “พิธีกรรม” หรือ “ประเพณีพิธีกรรม” จึงมีบทบาทสำคัญที่ทำให้สมาชิกที่เข้าร่วมประเพณีนั้น ๆ มาร่วมทำกิจกรรมในรูปแบบเดียวกัน พิธีหรือพิธีกรรมจึงเสมือนดังเครื่องมือที่ช่วยสมานสามัคคี เพื่อนำไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวกันตามที่มุ่งหมายไว้

ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นข้อมูลคติชนอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มข้อมูลประเภท “Customary Folklore” อันเป็นแบบแผนทางสังคมที่เป็นความคิดความเชื่อของกลุ่มชนในแต่ละสังคมความเชื่อและพิธีกรรมเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน กล่าวคือ ประเพณีพิธีกรรมที่ดำเนินอยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนนั้นล้วนเกิดจากความคิดความเชื่อทางศาสนาแทบทั้งสิ้น บ้างก็ประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้บวงสรวงด้วยเคารพบูชาเทวดาฟ้าดิน บ้างก็สร้างเรื่องเล่าเพื่ออธิบายเพื่อสร้างความเข้าใจในรูปของตำนานปรัมปรา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ ผีसाง จิตวิญญาณต่าง ๆ ในสังคม บางครั้งความเชื่อและพิธีกรรมก็ถือเป็นกิจกรรมทางสังคมที่สร้างการเชื่อมโยงผูกพันระหว่างผู้คนนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยส่วนใหญ่ เมื่อกล่าวถึง “พิธีกรรม” มักมีความเข้าใจอยู่ 2 ประเภท คือ เรื่องของพิธีกรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และเรื่องของพิธีกรรมเป็นเรื่องที่มุ่งเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์สิ่งที่เป็นอย่างอยู่ (conserve) ความเชื่อและพิธีกรรมมีบทบาทสำคัญยิ่งในการดำรงอยู่และความต่อเนื่องของมนุษย์ทั้งในด้านการดำเนินชีวิต การปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน และวิถีความคิดของบุคคลแต่ละกลุ่ม และชาติพันธุ์ แม้สังคมของชนชาติไทยส่วนใหญ่จะเป็นประชากรที่มีพื้นฐานวัฒนธรรมที่มาจากพุทธศาสนานิกายเถรวาท และมีวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่คล้ายคลึงกัน แต่ก็ยังมีชนชาติไทยบางกลุ่มที่วิถีชีวิตวัฒนธรรมความเชื่อแบบดั้งเดิม เช่นกรณีของชาวไทดำ ไทขาวในเวียดนาม ซึ่งยังมีรากฐานทางวัฒนธรรมการนับถือผีสางและจิตวิญญาณแบบดั้งเดิมอย่างเข้มแข็ง(ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 383) ทั้งนี้ ในการประกอบพิธีกรรมในสังคมหรือพิธีกรรมกับสังคมเป็นวิธีการหรือกลวิธีที่มนุษย์คิดขึ้นตามความเชื่อ ทั้งความเชื่อภูตผีวิญญาณ เทวดา ความเชื่อทางศาสนา กล่าวคือ มนุษย์เชื่อว่าถ้าประกอบพิธีกรรมด้วยการเซ่นสรวงบูชาสิ่งที่มีอำนาจสิ่งนั้นย่อมจะดลบันดาลหรือช่วยให้มนุษย์บรรลุผลตามความเชื่อและความต้องการ พิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของศาสนา ทำให้ความศรัทธาเชื่อถือในศาสนาเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามควรเข้าใจว่า พิธีกรรมมิใช่แก่นของศาสนา แต่เป็นการกระทำที่โน้มนำให้มนุษย์เข้าถึงศาสนา กล่าวคือ การประกอบ

พิธีกรรมทำให้มนุษย์เกิดความสุขสบายใจ นอกจากนี้พิธีกรรมยังเป็นส่วนเสริมสร้างบรรยากาศให้เกิดความสงบและศักดิ์สิทธิ์

ในการประกอบพิธีกรรมล้วนแล้วแต่มีเรื่องราวเป็นส่วนประกอบที่ทำให้เกิดความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ สิ่งที่เกี่ยวข้องในการประกอบประเพณีพิธีกรรมนั้นเป็น เทพเจ้า หรือ ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (ศิริพร ณ กลาง, 2557: 378-379) อธิบายถึง ตำนานกับการอธิบายพิธีกรรม (Myth and Ritual) ตำนานปรัมปราเป็นเรื่องราวที่มีตัวละครเป็นผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น พระเจ้า เทพเจ้า ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ ฯลฯ จึงมักมีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนาและพิธีกรรมในสังคมนั้น ๆ ดังที่กล่าวไปแล้วในข้างต้นว่า พิธีกรรมเป็นกลไกทางวัฒนธรรมในการ “รวมพลัง” สมาชิกในสังคมโดยเฉพาะในสังคมดั้งเดิมหรือสังคมประเพณี ตำนานที่ใช้ในการอธิบายที่มาของพิธีกรรมซึ่งมักเกี่ยวข้องกับผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติจึงเป็นส่วนหนึ่งของกลไกทางวัฒนธรรมที่ใช้ในการสร้างขวัญ กำลังใจและเอกภาพในสังคม

ตำนานมีความสำคัญเป็นเรื่องราวที่ใช้อธิบายที่มาในการประกอบพิธีกรรม มาลินอฟสกี (1954: 96) กล่าวว่า ตำนานมีความสำคัญใกล้ชิดกับพิธีกรรม ศิลธรรมและโครงสร้างสังคม ในขณะเดียวกัน วิลเลียมบาสคอม มีความเห็นเช่นเดียวกันว่า ตำนานเป็นเรื่องราวที่มีความเชื่อว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในอดีตอันไกลโพ้น ถือว่าเป็นเรื่องเล่าที่ศักดิ์สิทธิ์ และมักมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า และพิธีกรรม หรือ ไคลด์ คลักโคลน (Clyde Kluckhohn) ก็แสดงความเห็นว่า ตำนานกับพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กันในหลายลักษณะในสังคมดั้งเดิม กล่าวคือ การแสดงในพิธีกรรมแสดงตามเหตุการณ์ที่เล่าไว้ในตำนาน หรือไม่ตำนานก็เป็นคำอธิบายสำหรับที่มาของการประกอบพิธีกรรม (ศิริพร ณ กลาง, 2557: 139)

กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไสลสืบทอดประเพณีนับเนินนานตั้งแต่บรรพกาลจนถึงปัจจุบัน ประเพณีต่าง ๆ ทั้งตามฮีตสิบสองหรือประเพณี 12 เดือน และประเพณีตามความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากตำนานปรัมปราที่พบในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาของตำนาน จะทำให้เข้าใจว่า ตำนานมีบทบาทในการอธิบายถึงประเพณีที่ชาวเยอสืบทอดกันมาในแต่ละปี ดังนั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอประเพณีพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวเยอที่สืบทอดมา ดังนี้

4.2.1 ประเพณีพระยาตะศิลารำลึก

ประเพณีรำลึกพระยาตะศิลาเป็นประเพณีที่จะจัดขึ้นทุก ๆ ปี ของชาวเยอในอำเภอราชไสล จัดขึ้นโดยชาวเยอตลอดทั้งกระทรวงวัฒนธรรมอำเภอราชไสล และตำบลเมืองคง การจัดงานขึ้นที่วัดเมืองคง หรือที่เรียกว่าเมืองเก่าบึงคงโคก เรื่องราวของพระยาตะศิลาเริ่มขึ้นจากท่านนำลูกหลานและชาวลาวล่องเรือมาตามลำน้ำมูลและมาพบแหล่งที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งหลักปักฐานคือบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูลของหมู่บ้านใหญ่ในอำเภอราชไสลปัจจุบัน ลูกหลานชาวเยอจึงได้รำลึกถึงคุณงามความดีของพระยาตะศิลาทุก ๆ ปี ในระหว่างเดือนสามของทุกปี ภายในงานจะมีการจัด

ขึ้น 2 วัน วันแรกเป็นขบวนแห่พระยากระตาศิลาในตัวอำเภอราชไศลเพื่อแสดงถึงบรรพบุรุษชาวเยอ จากนั้นก็มาที่วัดเมืองคง วันที่สองจะมีพิธีสงฆ์แล้วจะมีการเป่าสะโนเครื่องดนตรีของชาวเยอ พูดภาษาเยอ การฟ้อนรำชาวเยอ และได้้นำเครื่องดนตรีชาวเยอ เช่น นะโน มาให้ผู้ร่วมงานได้ชม

ชาวเยอถือว่าการจัดประเพณีรำลึกถึงพระยากระตาศิลาในแต่ละปีเป็นชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านที่เป็นเชื้อสายเยอ ซึ่งการมาร่วมงานเป็นการมาด้วยใจและเคารพบรรพบุรุษ และเพื่อบูชาผีบรรพบุรุษ ที่มาของการจัดประเพณีพระยากระตาศิลารำลึกเกิดขึ้นจากความสำนึกถึงความเป็นชาติพันธุ์เยอ บรรพบุรุษกลุ่มชาติพันธุ์เยอและพระยากระตาศิลาตัวเอง

ภาพที่ 4.6 ป้ายประชาสัมพันธ์ ประเพณีพระยากระตาศิลารำลึก ประจำปี 2560

ตามความเชื่อของชาวเยอพระยากตะศิลาเป็นผู้นำบ้านเมืองและเป็นผู้นำชนเผ่าเยออพยพมาตั้งบ้านเมืองที่อำเภอราชไศล ตามประวัติศาสตร์อำเภอราชไศล เยอ เป็นชนเผ่าพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษ จัดอยู่ในกลุ่มของชาวกูย (กวย, ส่วย) มีภาษาพูดภาษาเดียวกัน มีเพียงบ้างคำเท่านั้นที่แตกต่างกัน ประวัติความเป็นมาของชนเผ่าเยอในจังหวัดศรีสะเกษ เริ่มต้นที่พระยากตะศิลาเป็นหัวหน้านำผู้คนเผ่าเยออพยพมาทางเรือตามลำน้ำมูลจนมาตั้งเมืองคงโคก หรือเมืองคงปัจจุบันนี้ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำมูล เหตุของการตั้งชื่อเมืองอาจมาจากการที่พื้นที่เหล่านี้มีปามะม่วงมาก่อนแล้วหรือมีการปลูกไม้ผล เช่น ขนุน มะนาว มะพร้าว ฯลฯ ผลไม้ที่ปลูกง่ายและให้ผลเร็ว คือมะม่วง มะม่วง ภาษาเยอว่า เยาะค็อง หรือ เยาะก้อง คือ ต้นมะม่วงที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเรียกเมืองตนเองว่าเมืองเยาะค็อง และเพี้ยนเป็นเมืองคงและเมืองคงในที่สุด ปัจจุบันมีรูปปั้นพระยากตะศิลาที่บึงคงโคก บ้านหลุมไ้มก ตำบลเมืองคง อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นที่เคารพของชาวเยอและมีการบวงสรวงในวันเพ็ญเดือนสามของทุกปีเรื่องราวของบรรพบุรุษที่กล่าวถึงในตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ดังปรากฏในตำนานเรื่อง พระยากตะศิลา (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังนี้

“ก่อนจะพูดเรื่องพระยากตะศิลา ต้องพูดเรื่องพระยาศรีโคตรพระตะบองก่อน เพราะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกันมา ตามคนเฒ่าเล่าเป็นตำนานให้ลูกหลานฟัง ในสมัยขอมเรืองอำนาจ และกำลังจะเชื่อมพระยาศรีโคตรพระตะบองเป็นเทวดาลงมาเกิดที่เมืองขอมคือเมืองเสียมราฐพระตะบองตายเพราะปาก ก่อนตายได้ฉาบแข่งเมืองเวียงจันทน์ไว้ไม่ให้เจริญรุ่งเรือง บ้านเมืองจึงเกิดสงครามขัดแย้งแตกกระจายไปอยู่คนละแห่งหน ท้าวแสนเมืองปกครองอยู่เมืองหลวงพระบางให้สาธุสครจารึกตัวอักษรลงใบข่อยโบราณแล้วตัวเองเปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็นกตะศิลา คนทุกซ์ลอบอพยพลงเรือหนีมาตั้งเมืองที่ อำเภอราชไศล ในปัจจุบัน และคนก็ได้เรียกพระยากตะศิลามาจนทุกวันนี้”

จากตำนานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์อำเภอราชไศลมีการเรียกชื่อพระยากตะศิลามานานแล้ว โดยเชื่อว่าพระยากตะศิลาเป็นบรรพบุรุษของชาวเยอ ในตำนานเล่าเรื่องพระยากตะศิลาเป็นผู้ที่นำชาวเยออพยพมาจากลาว อาจกล่าวได้ว่าพระยากตะศิลาเป็นหัวหน้าเผ่าหรือเป็นผู้นำ แสดงว่าเป็นผู้ที่บรรดาศักดิ์สูงผู้คนในสมัยนั้นเคารพนับถือจึงเรียกว่า “พระยา” เรื่องราวของพระยากตะศิลาที่ชาวเยอนับถือกันมาว่าเป็นบรรพบุรุษนั้น ยังปรากฏในตำนานเรื่อง เมืองชีทวนที่แสดงให้เห็นว่าเป็นบรรพบุรุษของชาวเยอ (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังนี้

“...ชาวเยอเมืองคงก็ได้เป็นอำเภอราชไศลมาจนบัดนี้ สะไ่นและซ้องกลองที่พระยากตะศิลานำมาด้วยนั้น ลูกหลานชาวเยอ อำเภอราชไศลยังทำติดปะต่อยังไม่ได้ละทิ้ง トラบใดที่มีการแข่งขันเรือยาวที่ อำเภอราชไศล ท่านก็จะได้ยินเสียงสะไ่นเป่าดังอยู่ว่อน ๆ เหมือนกับพระยากตะศิลาล่องเรือจรจากบ้านเมืองมา สำหรับเผ่าเยอพุดภาษาเยอได้ก็ผู้ที่เป็นเชื้อสายเยอพุดภาษาเยอไม่เป็นที่

ดี ท่านจงอย่าลืมนะว่า ท่านก็คือลูกหลานเหลนหล่อนของพระยากระตาศิลา ท่านจะไปอยู่แห่งหนตำบล จังหวัดอะไรก็ตาม ท่านก็คือเยอลูกหลานของพระยากระตาศิลา”

เรื่องราวในตำนานข้างต้นแสดงว่า พระยากระตาศิลาคือผู้ที่พาลูกหลานชาวเยออพยพล่องเรือมาตั้งบ้านเมือง ลูกหลานชาวเยอจึงยกย่องและถือว่าพระยากระตาศิลาเป็นผู้นำชาวเยอ ปัจจุบันชาวเยออำเภอรารี่ไศลได้มีการจัดประเพณีการรำลึกถึงพระยากระตาศิลา อาจกล่าวได้ว่า พระยากระตาศิลาเป็นผู้ที่ได้ทำคุณงามความดีเป็นผู้สร้างบ้านเมืองหรือเป็นผู้นำทางวัฒนธรรม ชาวเยออำเภอรารี่ไศลจะเชื่อว่าพระยากระตาศิลาเป็นบรรพบุรุษที่เคารพตลอดมา จากความตำนานปรัมปราและความเป็นมาดังกล่าวจะทำให้เห็นว่าการบูชาผีบรรพบุรุษซึ่งเป็นประเพณีที่สืบทอดมา

ภาพที่ 4.7 ศาลพระยากระตาศิลาบริเวณโบราณสถานเมืองเก่าบึงคกโคก⁴

⁴ แผนผังแหล่งเมืองโบราณเมืองคกโคก บ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคกอำเภอรารี่ไศล จังหวัดศรีสะเกษตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือของบ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคก อำเภอรารี่ไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนโบราณ ที่มีลักษณะเป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลม มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ 2 ชั้น โดยก่อกันดินล้อมรอบคูน้ำด้านนอก ลักษณะเช่นนี้เชื่อว่าคงสร้างคูน้ำขึ้น โดยมีจุดประสงค์หลักในการกักเก็บน้ำ ปัจจุบันคูน้ำและคันดินบางส่วนเปลี่ยนสภาพกลายเป็นพื้นที่นา ตัวแหล่งโบราณคดีมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 60 เมตร จากการสำรวจภายในแหล่งพบโบราณวัตถุต่างๆ ได้แก่ ชากโบราณ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลายเนื่องจากการถูกลักลอบขุดหาวัตถุโบราณ เหลือสภาพเพียงเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป กลุ่มใบเสมาหินทรายบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวแหล่ง เศษภาชนะดินเผาทั้งประเภทเนื้อหยาบและเนื้อแกร่ง จากโบราณวัตถุที่พบสันนิษฐานว่า แหล่งโบราณคดี แห่งนี้คงเป็นชุมชนในสมัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 มีการนับถือศาสนาพุทธ โดยประดิษฐานใบเสมาขึ้นเพื่อใช้ประกอบสังฆกรรม มีการสร้างสิ่งก่อสร้างที่น่าจะเป็นศาสนสถาน และมีการสร้างคูน้ำคันดินเพื่อใช้กักเก็บน้ำในการอุปโภคบริโภคของชุมชน

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ กรมศิลปากรสำรวจขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งโบราณคดี และกรมการศาสนาขึ้นทะเบียนเป็นเขตวัดร้าง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวัดเมืองคก ซึ่งเป็นวัดฝ่ายมหานิกาย รวมทั้ง รูปปั้นของพระยากระตาศิลา ซึ่งเป็นเจ้าเมืองผู้นำชาวเยอ มีการบวงสรวงกันทุกวันเพ็ญเดือนสาม

ประเพณีพระยาตะศิลารำลึก จัดขึ้นทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เพื่อเป็นการรำลึกถึงพระยาตะศิลา ผู้นำบ้านเมืองในอดีตและบรรพชนชาวเยอของชาวอำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ประเพณีรำลึกพระยาตะศิลาที่จัดขึ้นทุก ๆ ปี (สุพรรณษา อติประเสริฐกุล, 2552: 70) อธิบายว่า ประเพณีพระยาตะศิลารำลึกนี้ จัดขึ้นมาเพื่อให้ประชาชนได้รับทราบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการตั้งเมือง เพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูกตเวที รำลึกถึงบรรพบุรุษ และเพื่อเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นด้วย

ภาพที่ 4.8 (บน) เรือจำลองนั่งโดยนายอำเภอราศีไศลในขบวนแห่พระยาตะศิลา
(ล่าง) ขบวนแห่พระยาตะศิลาในประเพณีพระยาตะศิลารำลึก

จากการบอกเล่า (บุญชู สีหิน, 2560: สัมภาษณ์) ในขบวนแห่พระยาตะศิลาในวันแรกของงาน มีการจัดขบวนโดยการจำลองเรือโบราณที่พระยาตะศิลาได้ล่องเรือมาตามแม่น้ำมูล และการฟ้อนรำ การเป่าแคน การเป่าสะโน และการแต่งการชุดพื้นบ้านของชาวเยอ ตลอดทั้งการจำลอง

การล่องเรือของพระยาตะศิลา โดยได้ให้เกียรตินายอำเภอในการนั่งเรือจำลองในขบวนเรือ เพราะว่
นายอำเภอเปรียบเหมือนเจ้าเมืองผู้สร้างบ้านเมืองที่กล่าวถึงในตำนาน

ภาพที่ 4.9 (ซ้าย) การเป่าสะไนในขบวนแห่พระยาตะศิลา

(ขวา) ประชาชนร่วมขบวนแห่พระยาตะศิลาอย่างสนุกสนาน

ในขบวนแห่พระยาตะศิลาชาวบ้านที่ร่วมขบวนจะมีการฟ้อนรำอย่างสนุกสนาน ซึ่ง
ขบวนแห่จะเริ่มที่หน้าเทศบาลตำบลเมืองคงถึงที่ว่าการอำเภอราษีไศลรวมระยะทาง 2 กิโลเมตร
เพื่อให้ผู้คนในอำเภอราษีไศลได้รู้ถึงความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอวันที่สองของงานจะเป็นการ
บวงสรวงพระยาตะศิลา ซึ่งเป็นการจัดขึ้นที่ศาลพระยาตะศิลาบริเวณเมืองเก่าบึงคงโคก ซึ่งเป็น
สถานที่เมืองเก่าที่ชาวเยอมาตั้งถิ่นฐานเป็นแห่งแรก

ภาพที่ 4.10 การเตรียมการบวงสรวงเครื่องเซ่นหน้าศาลพระยาตากะศิลา

ภาพที่ 4.11 โต๊ะบวงสรวงเครื่องเซ่นหน้าศาลพระยาตากะศิลา

การบวงสรวงจะเริ่มจากพิธีสงฆ์ ซึ่งนายอำเภอราษีไศลเป็นประธาน และจากนั้นพราหมณ์ก็เริ่มทำพิธีการบวงสรวง ซึ่งการบวงสรวงถือว่าการทำบุญให้กับผีบรรพบุรุษและญาติพี่น้องชาวเยอและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ชาวบ้านจะมาร่วมในพิธีนี้ด้วยความสมัครใจและในการจัดขึ้นในทุก ๆ ปี นั้นถือว่าการทำบุญประจำปีอีกด้วย

ภาพที่ 4.12 พิธีบวงสรวงพระยาตากะศิลา

ภาพที่ 4.13 การรำบวงสรวงพระยาตากะศิลา

ภาพที่ 4.14 การเป่าสะในพิธีกรรมบวงสรวงพระยากตะศิลา

พิธีกรรมดังกล่าวที่สืบทอดกันมานั้นทำให้เห็นความสามัคคี การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวเป็นการรักษาวัฒนธรรมอย่างเข้มแข็ง สิ่งที่บรรพบุรุษปฏิบัติสืบทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ชาวเยออำเภอราชไศลยังคงรักษาไว้อย่างดี ดังจะเห็นในประเพณีพระยากตะศิลารำลึกที่ทุกคนร่วมกันทั้งในวันแรกและวันที่สอง ประเพณีบวงสรวงผีบรรพบุรุษเป็นประเพณีสำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลเพราะชาวเยอละเว้นไม่ได้ นั่นแสดงว่าชาวเยอยังไม่ลืมชาติพันธุ์ของตัวเองและประเพณีผีบรรพบุรุษยังแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล หลายภูมิภาคในประเทศไทยที่มีประเพณีการบวงสรวงมีจุดประสงค์ที่เหมือนกันเพื่อเป็นสิริมงคล ดังที่ภาคกลาง จังหวัดสมุทรสาคร มีประเพณีบวงสรวงพ่อพันท้ายนรสิงห์ (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559: ออนไลน์) เป็นพิธีกรรมที่รำลึกถึงพันท้ายนรสิงห์ผู้ซึ่งถูกยกย่องว่าเป็นวีรบุรุษแห่งความซื่อสัตย์และรักษาไว้ซึ่งกฎมนเฑียรบาล ซึ่งแต่ก่อนนั้นเป็นพิธีบวงสรวงแบบชาวบ้านธรรมดา แต่หลังจากเมื่อได้มีการปรับปรุงพัฒนาศาล ปรับภูมิทัศน์รอบ ๆ ศาล ทางราชการจึงได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง และทำให้งานประเพณีท้องถิ่นนั้นกลายเป็นประเพณีประจำจังหวัด โดยจัดเป็นกิจกรรมขึ้นมาทุกปี ภายใต้ชื่อว่า “สมุทรสาคร นครแห่งความซื่อสัตย์” ซึ่งในงานก็จะมีกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ วิวาท์แห่งความซื่อสัตย์วิ่งเพื่อความซื่อสัตย์ และพิธีบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์ สาเหตุที่ถูกยกให้เป็นประเพณีประจำจังหวัดสมุทรสาครนั้น เพื่อต้องการให้ชาวสมุทรสาครภาคภูมิใจที่พันท้ายนรสิงห์เป็นวีรบุรุษแห่งความซื่อสัตย์ อีกทั้งเพื่อให้เยาวชนรุ่นหลัง เห็นความสำคัญของความซื่อสัตย์ การอยู่ในกฎระเบียบ และทำให้เห็นว่าการทำความดีนั้นเป็นสิ่งที่จะถูกกล่าวขานไปตลอดแม้กระทั่งสิ้นชีวิตไปแล้ว

ประเพณีมีความสำคัญในหลายวัฒนธรรมไทย ดังที่ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 385-386) กล่าวว่า พิธีกรรมยังเป็นส่วนที่สำคัญในวัฒนธรรมที่สร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์ เมื่อเรานึกถึงพิธีกรรม เราจะนึกถึงกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์ที่เป็น “เจ้าของ” พิธีกรรมนั้น ๆ ไปด้วย เช่น พิธีปอยสาบลอง (บวชลูกแก้ว-บวชเณร) พิธีจองพาราเป็นอัตลักษณ์ทางพิธีกรรมของชาวไทยใหญ่ที่แม่ฮ่องสอน, พิธีปู่และย่าและซึ่งในการทำพิธีกรรมมีคนทรงกินเนื้อควายดิบ ๆ เป็นพิธีกรรมของชาวลัวะทางเชียงใหม่, พิธีแสนเรือนหรือไหว้ผีเรื่องขางลาวโซ่งทางเพชรบุรี ราชบุรี นครปฐม, พิธีบุญกำฟ้าหรือบุญเบิกฟ้าที่นิยมทำในกลุ่มคนพวนไม่ว่าจะอยู่ในเขตจังหวัดใด ซึ่งจะจัดในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ซึ่งเป็นวันที่ชาวพวนเชื่อว่า ฟ้าเริ่ม “เปิดประตูฝน” ลงสู่โลก จึงจัดงานบุญเพื่อบูชา “ฟ้า” พิธีไหลเรือไฟ พิธีแห่เทียนพรรษา หรือพิธีแห่ปราสาทผึ้ง พิธีกรรมที่ทำกันในภาคอีสาน, พิธีชิงเปรตในงานสารทเดือนสิบของทางนครศรีธรรมราช หรือพิธีชักพระหลังออกพรรษาที่ทำในหลายจังหวัดภาคใต้ เป็นต้น หรือชาวเขาและกลุ่มทางภาคเหนือของประเทศไทยก็ล้วนมีพิธีกรรมประจำเผ่าที่เป็นสิ่งบอกอัตลักษณ์ของชนแต่ละเผ่า

4.2.2 ประเพณีบุญบั้งไฟ

บุญบั้งไฟเป็นบุญเดือนหก ถือเป็นประเพณีสำคัญที่จะขาดไม่ได้เพราะตั้งแต่โบราณชาวอีสานมีความเชื่อว่า ถ้าปีใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟ ฟ้าฝนก็จะไม่ตกต้องตามฤดูกาล แต่ถ้าปีใดจัดมีความเชื่อว่าจะเกิดความสุขสมบูรณ์ปราศจากโรคภัย งานบุญบั้งไฟจึงถือเป็นงานประเพณีประจำปีของชาวอีสานคนอีสานไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็จะกลับบ้านไปร่วมงานบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นงานที่สร้างความรักความสามัคคีของคนในท้องถิ่นอีกประการหนึ่ง

สีมา อนุรักษ์, (2550: 17) อธิบายว่า ประเพณีบุญบั้งไฟมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวอีสานตามฮีต12 คอง14 เป็นหลักในการดำเนินชีวิต บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหกเป็นประเพณีที่มีส่วนในการสร้างเสริมกำลังใจและเป็นการเตรียมความพร้อมในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพหลักของชาวอีสาน จุดประสงค์เพื่อขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เพื่อให้มีน้ำใช้ในการทำนา เพื่อให้พืชพันธุ์ธัญญาหารมีความสมบูรณ์ ในการจุดบั้งไฟของชาวอีสานมีความเชื่อดังนี้

(1) การจุดบั้งไฟเพื่อบูชาพระยาแถน เพื่อบอกกล่าวให้ท่านดลบันดาลให้ฝนตกลงมาสู่โลกมนุษย์ตามตำนานเรื่อง พญาคันคาก

(2) จุดบั้งไฟเพื่อบูชาอารักษ์มเหสักข์ หลักเมือง เพื่อบอกฝนตกต้องตามฤดูกาล การจุดบั้งไฟทุกครั้งโดยเฉพาะจังหวัดยโสธรจะต้องมีการบอกกล่าวหรือการวะเจ้าพ่อมเหสักข์หลักเมืองทุกครั้ง

(3) เพื่อเสี่ยงทายฟ้าดินอากาศและพืชพันธุ์ธัญญาหารว่าในปีนั้น ๆ จะเป็นอย่างไร

การจัดประเพณีบุญบั้งไฟของอำเภอราชไศลในแต่ละปีนั้น (อรทัย พันธคำ, 2560: สัมภาษณ์) ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10 เล่าว่า บุญบั้งไฟเป็นประเพณีของชาวอำเภอราชไศล แต่ละปีที่จัดขึ้นเป็นการจัดที่ยิ่งใหญ่ คือการจัดขึ้นในระดับอำเภอ ซึ่งจะจัดขึ้นในระหว่างเดือนพฤษภาคมของทุกปี ซึ่ง

เป็นช่วงที่ฝนฟ้าจะตกลงมาเพื่อให้ชาวนาเตรียมทำนา และจะเตรียมไถนา แรกนา (แรกนา) ในเดือนหก จากความเชื่อเรื่องเทวดาหรือที่เรียกว่า พญาแถน ที่อยู่บนสวรรค์สามารถบันดาลให้ฝนตกจึงมีการจัดประเพณีบูชาพญาแถนทุกปีเพื่อขอฝนในการเกษตร

ภาพที่ 4.15 ป้ายประชาสัมพันธ์เที่ยวประเพณีบุญบังไฟ อำเภอรามัญ

ความเชื่อของชาวบ้านเชื่อว่ามิโลกมนุษย์ โลกเทวดาทั้งโลกบาดาล ซึ่งมีมนุษย์อยู่ภายใต้ อิทธิพลของเทวดา การรำผีฟ้าที่เป็นการแสดงออกถึงการนับถือเทวดาและเรียกเทวดาว่า แถน เมื่อถือว่ามีแถนก็แสดงว่ามีฝน ฟ้า ลม จากการสัมภาษณ์ (วันชาติ ศรีนคราห์, 2560: สัมภาษณ์) เล่าว่า เรื่องเป็นความเชื่อหมู่เฮา (พวกเรา) นั้น แถนมีความสัมพันธ์กับคนเรามาตั้งแต่ปู่แต่ย่า (ตั้งแต่บรรพกาล) คนเรานั้นจะร้องขอสิ่งที่ต้องการในชีวิตจากแถน เมื่อร้องขอแล้วแถนก็ดลบันดาลมาให้ ทำให้เราสบายใจ เช่น การทำนา การหาปลา แม้กระทั่งการเดินทาง สิ่งเหล่านี้เป็นผู้ปกปักรักษาให้ประสบในความสำเร็จ

อย่างไรก็ดีอิทธิพลของแถนนั่นหากทำให้แถนโปรดปรานมนุษย์ก็จะมีความสุข ดังนั้นจึงมีพิธีบูชาแถน การจุดบังไฟเป็นความเชื่อและวิธีการหนึ่งในพื้นที่ภาคอีสานเชื่อถือมา เป็นการแสดงความเคารพหรือส่งสัญญาณความรักดีไปยังแถนหรือบูชาพญาแถน ชาวอีสานจึงเชื่อว่าการจุดบังไฟเป็นการขอฝนจากพญาแถน ดังมีตำนานปรัมปราเรื่องพญาแถนและการขอฝนกับประเพณีบุญบังไฟ ดังมีเรื่องเล่าว่า

“เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าถือชาติกำเนิดเป็นพญาคางคก ได้อาศัยอยู่ใต้ร่มโพธิ์ใหญ่ในเมืองพันทุมวดี ด้วยเหตุใดไม่แจ้งพญาเถนเทพเจ้าแห่งผนโกรธเคืองโลกมนุษย์มากจึงแกล้งไม่ให้ฝนตกนานถึง 7 เดือน ทำให้เกิดความลำบากยากแค้นอย่างแสนสาหัสแก่มวลมนุษย์ สัตว์และพืช จนกระทั่งพากันล้มตายเป็นจำนวนมาก พวกที่แข็งแรงก็รอดตายและได้พากันมารวมกลุ่มใต้ต้นโพธิ์ใหญ่กับพญาคางคก สรรพสัตว์ทั้งหลายจึงได้หารือกันเพื่อจะหาวิธีการปราบพญาเถน ที่ประชุมได้ตกลงกันให้พญานาคียกทัพไปรบกับพญาเถนแต่ก็ต้องพ่ายแพ้ จากนั้นจึงให้พญาต่อแต่นยกทัพไปรบแต่ก็ต้องพ่ายแพ้อีกเช่นกัน ทำให้พวกสรรพสัตว์ทั้งหลายเกิดความท้อถอยหมดกำลังใจและสิ้นหวังได้แต่รอวันตาย

ในที่สุดพญาคางคกจึงขออาสาที่จะไปรบกับพญาเถน จึงได้วางแผนในการรบโดยให้ปลวกทั้งหลายก่อจอมปลวกขึ้นไปจนถึงเมืองพญาเถน เพื่อเป็นเส้นทางให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายได้เดินทางไปสู่เมืองพญาเถน ซึ่งมีมอด แมลงป่อง ตะขาบ สำหรับมอดได้รับหน้าที่ให้ทำการกัดเจาะด้ามอาวุธที่ทำด้วยไม้ทุกชนิด ส่วนแมลงป่องและตะขาบให้ซ่อนตัวอยู่ตามกองฟืนที่ใช้หุงต้มอาหารและอยู่ตามเสื้อผ้าของไพร่พลพญาเถนทำหน้าที่กัดต่อย หลังจากวางแผนเรียบร้อยแล้วพญาคางคกก็เดินทางเพื่อปฏิบัติหน้าที่การรบ ซึ่งมีมอดทำหน้าที่กัดเจาะด้ามอาวุธ แมลงป่องและตะขาบกัดต่อยไพร่พลของพญาเถนจนเจ็บปวด ร้องระงมจนกองทัพพระส่าระสาย ในที่สุดพญาเถนจึงได้ยอมแพ้และตกลงทำสัญญาสงบศึกกับพญาคางคก ดังนี้

- (1) ถ้ามวลมนุษย์จุดบั้งไฟขึ้นสู่ท้องฟ้าเมื่อใดให้พญาเถนสั่งให้ฝนตกในโลกมนุษย์
- (2) ถ้าได้ยินเสียงกบ เขียดร้อง ให้รับรู้ว่ามีฝนได้ตกลงมาแล้ว
- (3) ถ้าได้ยินเสียงสนุ (เสียงธนูหวายของวาว) หรือเสียงโหวด ให้ฝนหยุดตกเพราะจะเข้าสู่ฤดูเก็บเกี่ยวข้าว หลังจากที่ได้สัญญากันแล้วพญาเถนจึงได้ถูกปล่อยตัวไปและได้ปฏิบัติตามสัญญาตามบัดนี้” (ทองพูน ศรีนุเคราะห์, 2560: สัมภาษณ์)

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาทุก ๆ เดือนหกซึ่งเป็นช่วงเริ่มฤดูทำนา ชาวอีสานจึงมีประเพณีบุญบั้งไฟเพื่อบูชาพญาเถน เพื่อจะได้อำนวยความสะดวกตลอดฤดูเพาะปลูก และเมื่อพญาเถนประทานฝนลงมาถึงพื้นโลกแล้วบรรดากบเขียดคางคกที่เป็นบริวารของพญาคันคาก ก็จะร้องประสานเพื่อแสดงความขอบคุณต่อพญาเถน

จะเห็นได้ว่าประเพณีบุญบั้งไฟที่จัดขึ้นที่อำเภอราษีไศลมีที่มาเป็นแหล่งกำเนิด และในเนื้อหาของตำนานแสดงให้เห็นว่า การจุดบั้งไฟนั้นเป็นการร้องขอสิ่งที่ต้องการจากผู้ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพและการทำการเกษตรและความเป็นอยู่ที่ดีของกลุ่มชนนั่นเอง ซึ่งตำนานที่กล่าวถึงการกำเนิดประเพณีพิธีกรรมนั้น ทำให้เราทราบว่าประเพณีที่สืบทอดนี้มีที่มาและเพื่อเหตุผลหลายอย่าง ไม่ได้เกิดขึ้นมาโดยไม่รู้ว่ามีปฏิบัติและสืบทอดขึ้นเพื่ออะไร ดังที่ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 379-380) อธิบายถึงพิธีขอฝนกับตำนานพญาคันคากว่า พิธีกรรมขอฝนเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ (fertility rites) ที่เกี่ยวกับความเป็นความตายของกลุ่มชน เพราะบริเวณใดที่ทำข้าวนาปี

ต้องใช้น้ำฝนเป็นหลัก น้ำฝนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปลูกข้าว ในสังคมเช่นนี้ สมาชิกในสังคมจึงต้องมีความมั่นใจของคนในสังคมประเพณี คือ ใช้พิธีกรรมในการขนานนามศาลกล่าวอ้อนวอนธรรมชาติ ในวัฒนธรรมอีสานและลาวมี ตำนานพญาคันคาก ซึ่งเล่าที่มาของ พิธีจุดบั้งไฟ ในเดือน 6 ของทุกปีว่า

“แต่ก่อนผู้คนก็บูชาพญาแถน แต่ต่อมาผู้คนหันมาบูชาพญาคันคากเจ้าเมืองผู้ทรงทศพิธราชธรรม จนลืมเซ่นไหว้พญาแถน พญาแถนโกรธจึงไม่ส่งฝนลงมาให้ ผู้คนก็ไม่มีฝนทำนา บ้านเมืองแห้งแล้ง อดอยาก พญาคันคากจึงรวบรวมกองทัพอันประกอบด้วยสัตว์นานาชนิด เช่น กบ เขียด ต่อ แตน งู ฯลฯ แล้วเหาะขึ้นไปรบกับพญาแถนบนฟ้า พญาแถนสู้ไม่ได้ รบแพ้ จิลบอก่ว่า ต่อไปนี้จะให้ฝนตกเวลาใดก็ให้จุดบั้งไฟขึ้นมาบอก ตั้งแต่นั้นมาจึงมีการจุดบั้งไฟเพื่อบอกพญาแถนในเดือน 6 ของทุกปี”

ในวัฒนธรรมอีสานและลาวจึงมีการจุดบั้งไฟเพื่อขอฝน (จิตรกร เอ็มพันธ์, 2545: 209) อธิบายว่า ในฐานะที่เป็นบรรทัดฐานงานทางสังคม “ฮีต12” หรือ “งานประเพณี 12 เดือน” ของชาวอีสานนั้น พอถึงเดือน 6 ก็จะมีงานบุญวิสาขบูชา และงาน “บุญบั้งไฟ” หรือ “บ้องไฟ” นับเป็นงานบุญท้องถิ่นที่น่าสนใจ โดยเฉพาะงานบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็น “ฮีต” หรือประเพณีท้องถิ่นที่สืบทอดกันมานานในจังหวัดภาคอีสานหลายแห่งโดยมีความเชื่อว่าเป็นการบวงสรวงเทวดาบนฟ้า (แถน) บันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลเพื่อที่พืชพันธุ์ธัญญาหารทั้งหลายจะได้อุดมสมบูรณ์ ดังมีคำกล่าวที่ว่า

“ฮีตหนึ่งนั้น พอถึงเดือนหกให้ฮัดสงฆ์ เฮ็ดบั้งไฟ ถวายแถนเมืองฟ้า อย่าได้ละเบี่ยงบาย ต่ำปลายเมืองหน้า จงพากันทำแท่นแวงคลองฮีตเก่า เอาบุญไฟเรื่อย ๆ บ่ถอยหน้าอย่าเสีย”

การจัดประเพณีบุญบั้งไฟมีจุดประสงค์หลายอย่าง ทั้งชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นผู้ร่วมงาน และเป็นกำลังในการจัดงานไม่ว่าจะเป็นสถานที่หรือวัตถุในการทำบั้งไฟ และมาการสนับสนุนจากทางหน่วยงานต่าง ๆ ทั้ง เทศบาลตำบล วัฒนธรรมอำเภอ สถานีตำรวจ โรงเรียน โรงพยาบาล และวัด ซึ่งจะมีหน้าที่ในการสนับสนุนทั้งกำลังแรงและทุนทรัพย์ ซึ่งจุดประสงค์ของบุญบั้งไฟมีหลายอย่าง ดังนี้

(1) การบูชาคุณของพระพุทธเจ้า คนส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อถึงเทศกาลเดือนหกซึ่งเป็นวันประสูติ วันตรัสรู้ และวันปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ชาวอีสานจะทำการบูชาคุณของพระพุทธเจ้าโดยการจัดดอกไม้ธูปเทียนมาบูชาพระพุทธรูป การทำบุญบั้งไฟของชาวอีสานก็ถือว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยอามิสบูชาอย่างหนึ่ง

(2) การขอฝน การทำนาของชาวอีสานต้องอาศัยน้ำฝนตามตำนานเล่าว่า แถนเป็นผู้ทำให้ฝนตก ในเมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เหล่ามนุษย์และสัตว์จึงไปร้องขอต่อพญาคันคาก จึงได้ขึ้นไปสู้รบกับแถน แถนเป็นผู้แพ้ ดังนั้น พญาแถนจึงให้มนุษย์จุดบั้งไฟขึ้นไปเป็นสัญญาณพอถึงฤดูกาลทำนา

การจุดบั้งไฟในบุญบั้งไฟจึงเป็นงานส่งสัญญาณให้พญาแถนบัลลาลฝนลงมาให้ชุ่มเย็นและเพื่อทำการเกษตร

(3) การเชื่อมความสามัคคี การทำบุญบั้งไฟของชาวอีสานเพื่อความสามัคคีให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง จะเห็นได้ว่า เมื่อมีบุญบั้งไฟลูกหลายและญาติพี่น้องที่ไปอยู่ต่างจังหวัดหรือไปทำงานต่างจังหวัดจะกลับมาบ้านเพื่อความผ่อนคลาย และได้พบปะกับญาติพี่น้อง หรือเรียกว่า กลับมาบ้านเอาบุญบั้งไฟ และเป็นการสร้างความสามัคคีทุกคนจะมาร่วมกันในงานพบปะพูดคุยอย่างสนุกสนาน เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนอยู่อย่างมีความสุข

(4) การแสดงการละเล่น การทำบุญบั้งไฟเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกคนมาแสดงการละเล่น ทั้งการเต้นการรำแม่กะทั่งการแต่งตัวที่แปลกหรือป่าเถื่อนและลามก สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นการแสดงออกที่ปกติเพราะเป็นการแสดงเฉพาะงานบุญบั้งไฟ ถือว่าใครอยากแสดงอะไรก็ได้ในงานบุญบั้งไฟเพื่อความสนุกสนาน

ภาพที่ 4.16 บักแบ่น หรือ ปลัดขิก สัญลักษณ์งานบุญบั้งไฟ
ที่มา: เทศบาลตำบลเมืองคง (2559)

ภาพที่ 4.17 การแต่งตัวที่หล่อแหลมของชาวบ้านในขบวนแห่บั้งไฟ
ที่มา: เทศบาลตำบลเมืองคง (2559)

การแต่งกายที่พิเศษ เช่น ผู้ชายสวมกระโปรง ผ้าถุง หรือผ้าซิ่น ซึ่งเป็นเครื่องแต่งกายของผู้หญิง หรือการแต่งกายในลักษณะที่แสดงให้เห็นอวัยวะบางส่วนของร่างกายที่ควรปกปิดการใส่เสื้อผ้าที่บางหรือสั้นเกินควร ใส่เสื้อผ้าที่มีสีฉูดฉาดที่ไม่นิยมใช้กันในชีวิตประจำวัน เช่น สีเขียวสด สีแดงจัด เพราะเครื่องแต่งกายในลักษณะเหล่านี้นอกจากจะผิดเพี้ยนแล้ว (ชายแต่งเป็นหญิง) ยังไม่เหมาะสมกับสภาพของหมู่บ้านในชนบทที่อาศัยหลักขึ้นอยู่กับการทำนา นอกจากเสื้อผ้าแล้ว ยังนิยมแต่งหน้า ทาแป้งขาว การทาสีปากด้วยลิปสติกของผู้หญิง การแสดงออกที่สวนทางกับบรรทัดฐานทางสังคม เช่น การละเล่นเกี่ยวกับเรื่องเพศ การนำอวัยวะเพศจำลอง (บักแบน) มาคล้องคอ มาผูกเข้าระหว่างขาทั้งสองข้าง การใช้บักแบนไล่ตีแมลง ย่อยล้อซึ่งกันและกัน การใช้ให้ลิงเคี้ยวไม้ หรือการใช้ตุ๊กตาชายหญิงแสดงออกเป็นการร่วมทางเพศ ฯลฯ

พฤติกรรมเรื่องเพศที่แสดงออกอย่างเปิดเผยในที่สาธารณะถือได้ว่าเป็นการสวนทางกับบรรทัดฐานทางสังคมของหมู่บ้านอีสาน เพราะชาวอีสานถือว่า เรื่องเพศเป็นเรื่องที่ควรปกปิดและเป็นเรื่องส่วนตัวมาก โดยเฉพาะการมีเพศสัมพันธ์ ฉะนั้นในอีกแง่หนึ่งก็อาจมองได้ว่า ในพิธีกรรม เช่น บุญบั้งไฟนั้นเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้ผ่อนคลายความตึงเครียดที่เกิดจากกฎหรือระเบียบทางสังคม เพราะตามปกติแล้วทุกสังคมย่อมมีระเบียบแบบแผนหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นบรรทัดฐานทางสังคมวางไว้ให้คนในสังคมยึดถือและปฏิบัติตาม ความประพฤติของคนที่แสดงออกจึงเป็นไปตามแบบแผนของสังคมนั้น ๆ บางครั้งแบบแผนเหล่านั้น ก็ทำให้คนในสังคมเกิดความตึงเครียด ดังนั้น หลายสังคมจึงมีพิธีกรรมที่ตรงข้ามกับความเป็นจริง (Rite of Reversal) เพื่อลดความขัดแย้งในพิธีดังกล่าวกลุ่มคนต่าง ๆ จะเปลี่ยนไปแสดงบทบาทตรงกันข้ามกับความเป็นจริง เพื่อทำให้เกิด

ความมั่นคงในสังคม โดยอนุญาตให้กลุ่มคนที่อยู่ในฐานะที่ต่ำกว่าอีกกลุ่มปลดปล่อยความกดดัน (จิตรกร เอ็มพันธ์, 2545: 217-28)

ประเพณีบุญบั้งไฟอำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นงานบุญที่ชาวบ้านให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของคนในอำเภอราษีไศล โดยได้มีการเรียนรู้สืบทอดจากประสบการณ์จริง ประเพณีบุญบั้งไฟถือว่าเป็นภูมิปัญญาด้านศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และความสามัคคีของคนในท้องถิ่น โดยมีความเชื่อว่าประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพญาแถน จะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหาร อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข

ภาพที่ 4.18 ขบวนแห่บั้งไฟที่ตกแต่งอย่างสวยงาม

ที่มา: เทศบาลตำบลเมืองคง (2559)

ภาพที่ 4.19 ชาวบ้านร่วมขบวนแห่บั้งไฟ การแต่งตัวล้อเลียนและการเล่น
ที่มา: เทศบาลตำบลเมืองคง (2559)

ประชาชนในอำเภอราชไศลได้สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมที่ยึดถือเป็นปฏิบัติเป็นประจำ ในระหว่างช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี จากเหตุผลดังกล่าวคณะผู้จัดทำเชื่อว่าประเพณีบุญบั้งไฟเป็น ประเพณีที่ควรได้รับการเก็บรวบรวมข้อมูลของภูมิปัญญาท้องถิ่นและนำไปเผยแพร่ อีกทั้งควรให้ เยาวชนศึกษาและทราบความเป็นมาของภูมิปัญญา อันจะก่อให้เกิดความรักความหวงแหนใน ประเพณีท้องถิ่นของตน

ลักษณะการดำเนินงานประกอบด้วย

- (1) การประกวดขบวนแห่บั้งไฟสวยงาม
- (2) การประกวดขบวนรำเซิ้ง
- (3) การแข่งขันการจุดบั้งไฟขึ้นสูง
- (4) การแข่งขันจุดบั้งไฟขึ้นสูง

จุดเด่นของประเพณีบุญบั้งไฟคือ วันแรก เป็นวันแห่บั้งไฟสวยงามสามารถชมได้ที่ปะรำ พิธีถนนใจกลางเมือง วันที่สอง เป็นการจุดบั้งไฟขึ้นสูงที่สวนสาธารณะพญาแถน ช่วงเวลาในการจัดประเพณี ประเพณีบุญบั้งไฟจะจัดขึ้นในเดือนพฤษภาคมของทุกปี จะจัดงานอยู่ 2 วันคือในวันศุกร์และวันเสาร์ของเดือน

รูปแบบงานบุญบั้งไฟ วันแรกเริ่มตั้งแต่เวลาประมาณ 10.00 น. เป็นขบวนแห่บั้งไฟ สวยงามไปตามถนนสายหลักใจกลางเมือง โดยชาวบ้านจากคุ้มต่าง ๆ จะนำบั้งไฟขึ้นขบวนรถที่ตกแต่ง ประดับประดาอย่างสวยงามเป็นลวดลายไทยงามวิจิตรนำแห่ด้วยขบวนรำประกอบดนตรีพื้นเมืองซึ่ง

บนขบวนรถบางขบวนจะเป็นธิดาบังไฟและเทพบุตรเทพธิดาตัวน้อย ๆ หรือการจำลองเรื่องราวจากตำนานปรัมปราพื้นบ้าน นอกจากนี้ยังมีขบวนประเภทเนื้อหาสาระและตลกขบขันต่าง ๆ ที่เปิดโอกาสให้ชาวเมืองที่ต่างอายุกันได้มีโอกาสเข้าร่วมงานและมาประกวดประชันกันอย่างสนุกสนาน วันที่สองเป็นการประกวดการจุดบังไฟ มีการประกวดบังไฟขึ้นสูงและบังไฟแฟนซีต่าง ๆ ในขณะที่ชาวบ้านชาวคุ่มต่าง ๆ ก็จะยกขบวนออกร้องรำทำเพลงกันตลอดทั้งวันอย่างสนุกสนาน

ภาพที่ 4.20 การละเล่นในขบวนแห่บังไฟ

ที่มา: เทศบาลตำบลเมืองคง (2559)

การเซ็งบั้งไฟ เป็นการขับร้องเป็นกาพย์ เป็นกลอน ประกอบด้วยเครื่องดนตรีพวกกลอง แคน ฉิ่ง เป็นหมู่คณะเพื่อความสนุกสนาน

(1) พวกเซ็งธรรมะ เป็นพวกที่เรียบง่าย เป็นคณะและมีผู้กล่าวนำ มีการฟ้อนแบบต่าง ๆ ตามที่หัวหน้าคณะจะสั่งกาพย์เซ็งก็เป็นคติธรรมสอนใจไปด้วย

(2) พวกเซ็งกินเหล้า เป็นพวกคอสุรา ไม่มีขบวนจับกลุ่มกันเล่นเซ็งไม่เป็นระเบียบ กาพย์ก็ตกลงไปหาหมี่ทั้งคำสุภาพ คำหยาบ

(3) พวกเซ็งขอเงิน เป็นพวกที่ไม่อยู่ในอันดับคือ ไม่มีบท ไม่มีทำนองกลุ่มละ 4-5 คน ตีกลอง ตีปี่เคาะไม้แล้วแต่นึกออก พวกหลังนี้เล่นเพื่อขอเงินเท่านั้นเองเพราะประเพณีนี้มีการเซ็งขอสุรา ขอขนม ขอเงินซื้อสุราก็เลยตั้งคณะขึ้นขอบ้าง ส่วนมากเป็นพวกวัยรุ่นและเด็กเล็ก

ชาวอำเภอราชไสลมีความผูกพันกับประเพณีบุญบั้งไฟอย่างเหนียวแน่น ชาวอีสานจะจัดทำบุญบั้งไฟกันอย่างเอิกเกริก ยิ่งปีใดฝนแล้งจะต้องทำเป็นกรณีพิเศษ นอกจากนี้ยังถือเป็นการทำบุญประกอบคุณงามความดีตามความเชื่อที่มีมาแต่โบราณกาล เห็นได้ว่าชาวอำเภอราชไสลใช้บั้งไฟเป็นสื่อในการให้ประชาชนทำบุญ เป็นสื่อในการติดต่อระหว่างมนุษย์กับภูผาแล่น บั้งไฟจึงมีความเกี่ยวพันกับชาวบ้านในฐานะเป็นเครื่องมือของพิธีขอฝนเพื่อให้ตกต้องตามฤดูกาล นอกจากนี้ประเพณีบุญบั้งไฟยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านและตำบลต่าง ๆ ได้มาร่วมกันสนุกสนานและเป็นการให้คนในชุมชนมาทำกิจกรรมร่วมกัน ผูกให้รักและสามัคคีกันได้เป็นอย่างดี การแข่งขันการจุดบั้งไฟใน

4.2.3 ประเพณีบุญสงกรานต์ (แข่งเรือ)

สงกรานต์ การนำเรือยาวมาแข่งกัน เรียกสงกรานต์ วัดที่อยู่ใกล้แม่น้ำมักจะมีการแข่งเรือ การแข่งกำหนดเอาเดือน 11 จะเอาวันไหนก็ได้ การแข่งเรือเป็นการสนุกสนานมากเป็นการวิสาสะพบปะกันในระหว่างเพื่อนบ้าน (ปรีชา พิณทอง, ม.ป.ป.: 145) การสงกรานต์หรือการแข่งเรื่อนั้นเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมาหลายชั่วอายุคน ความเป็นมาของการแข่งเรือคงหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ เพราะทุกแห่งที่มีแม่น้ำกว้างมีเรือพายที่นั่นคงจะมีการจัดแข่งขันเรือกันเองโดยไม่อาจเห็นแบบวิธีที่ได้ก็อาจจัดกันเองได้ตามแบบนิสัยของคนไทยที่ชอบแข่งขันเป็นชีวิตจิตใจ เช่นขณะพายเรือไปด้วยกันก็อาจเป็นไปได้ที่จะชักชวนพายแข่งกัน และการพายแข่งกันบ่อย ๆ นั้นเองทำให้เกิดการแข่งเรือในกาลต่อมา ดังนั้นการแข่งเรือจึงหาที่มาไม่ได้ เหมือนกับการวิ่งแข่งกันของมนุษย์ย่อมไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าการแข่งขันกันครั้งแรกตั้งแต่เมื่อไร ที่บางท่านบอกว่าสมัยนั้นสมัยนี้ก็คงเป็นเพียงการคาดเดาเท่านั้น เพราะจริง ๆ แล้วคนเราน่าจะวิ่งแข่งกันตั้งแต่มนุษย์เกิดขึ้นมาบนโลกทีเดียว (สำลี รักสุทธี, 2555: 59)

ความเป็นมาของเรือมีต้นกำเนิดขึ้นโดยไม่มีหลักฐานที่แน่นอน อาจจะพบเห็นในลวดลายต่าง ๆ ในงานศิลปะแม้กระทั่งวัดอุโบสถ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2550: 10-13) ได้กล่าวถึง เรื่องของเรือพระราชพิธี มีต้นกระแสนพัฒนาการจากเรือศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มชาติพันธุ์สุวรรณภูมิราว 3,000 ปี

มาแล้วเป็นอย่างดี เรื่องเรือศักดิ์สิทธิ์ มีหลักฐานให้เห็นเป็นรูปลายเส้นสลักบนทองมอม (สัมฤทธิ์) หรือมโหระทึก เมื่อไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว พบในประเทศไทย, เวียดนาม, จีน ที่มณฑลกว่างสี, และอื่น ๆ ในสุวรรณภูมิบริเวณอุษาคเนย์ แสดงว่าชุมชนและบ้านเมืองยุคดึกดำบรรพ์ในภูมิภาคนี้ล้วนมีเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะเติบโตเป็นเรือพระราชพิธีเหมือนกันทุกแห่ง มิได้มีเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น

เรือ มีรูปร่างจากงู ที่ต่อมาเรียกนาค (ตามคำละตินและบาลี) หัวเรือมีรูปเป็นงูหรือนาค ส่วนหางเรือเรียวยาวไปเป็นงูหรือนาคนั่นเอง

คนสุวรรณภูมิทุกชาติพันธุ์ รวมทั้งบรรพชนไทยทุกวันนี้ มีความเชื่อ งู เรียก นาค เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นสัตว์บรรพบุรุษ สถิตอยู่บาดาลคือใต้ดิน เมื่อคนตายลงต้องลงไปหาบรรพบุรุษในถิ่นเดิม คือโลกบาดาลอยู่ใต้ดิน งูหรือนาคเท่านั้น จะพากลับไปปลอดภัย คนดึกดำบรรพ์สุวรรณภูมิเลยทำเรือรูปร่างงูหรือนาคเป็นพาหนะ ใส่ศพกลับไปบาดาล หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทำโรงศพด้วยไม้เป็นรูปงูหรือนาค แล้วเรียกภายหลังว่าเรือ

ยามปกติคนยุคดึกดำบรรพ์ของสุวรรณภูมิทุกชาติพันธุ์ยกย่องงูหรือนาคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ปกป้องคุ้มครองจากสิ่งชั่วร้ายอื่น ๆ จึงเดินทางด้วยพาหนะศักดิ์สิทธิ์คือเรือรูปร่างงูหรือรูปร่างนาคแล้วยังใช้ทำพิธีกรรมอื่น ๆ อีก เช่น เสี่ยงทาย เป็นต้น แสดงออกโดยการแข่งเรือ

หลังจากนับถือศาสนาพราหมณ์-พุทธ จากอินเดีย (ชมพูทวีป) แล้วมีราชสำนักขึ้นในบ้านเมืองและรัฐตั้งแต่ราวหลัง พ.ศ. 1000 ลงมา ราชสำนักในภูมิภาคนี้ล้วนรับความเชื่อสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ที่เข้ามาใหม่ เช่น นาค เป็นแท่นบรรทมพระนารายณ์ ครุฑ เป็นพาหนะของพระนารายณ์ หงส์ เป็นพาหนะของพระพรหม ก็เริ่มดัดแปลงหัวเรือที่มีมาก่อนให้เป็นรูปสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ตามคติในศาสนาพราหมณ์เพื่อยกย่องพระเจ้าแผ่นดินที่ประทับในเรือให้เป็นเทวดาตามคติพราหมณ์นานเข้าก็มีเรือพระราชพิธีเพิ่มมากขึ้นจนเป็นขบวน เรียกขบวนเรือพระราชพิธีสืบเนื่องจากปัจจุบัน

แข่งเรือเป็นกีฬาพื้นบ้านเก่าแก่ชนิดหนึ่งของชาวกรุงเก่าที่มีการเล่นสืบทอดกันต่อกันมาแต่สมัยโบราณ ตามหลักฐานพบว่าการแข่งเรือกันมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในกฎหมายเตียรบาลเกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ การเล่นแข่งเรือของชาวบ้านในสมัยก่อนมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการทำบุญทำกุศล คือ ชาวบ้านจะเล่นกันในเทศกาลทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ซึ่งจะอยู่ในเดือน 10-12 ซึ่งระยะนี้จะเป็นช่วงฤดูน้ำมาก ชาวบ้านที่อยู่ตามที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำจะใช้เรือเป็นพาหนะ เมื่อมีงานพิธีทำบุญจะมีการแห่แหนกันทางน้ำ เพื่อนำองค์กฐิน องค์ผ้าป่าไปยังวัดเมื่อเสร็จพิธีการทางศาสนาแล้วก็จะมีการเล่นแข่งเรือกัน ซึ่งถือกันว่าผู้ที่ร่วมแข่งขันจะได้บุญทางหนึ่งด้วย นอกจากนี้การเล่นแข่งเรือยังเป็นการเล่นเพื่อจุดมุ่งหมายอีกประการ เช่น บางท้องถิ่นจะจัดให้มีการแข่งเรือในงานทำบุญไหว้พระประจำปีของแต่ละท้องถิ่น บางแห่งจะมีการแข่งเรือเพื่อเป็นการบรวงสรวงสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือ บางแห่งจัดให้มีการเล่นแข่งเรือเทศกาลสนุกสนานรื่นเริงต่าง ๆ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม

การแข่งขันเรือมักจัดการเล่นกันเฉพาะในฤดูน้ำมาก การแข่งขันเรือของชาวบ้านสมัยก่อนในภาคกลาง มักจัดเป็นประเพณีประจำปี และมีการเล่นเป็นที่แพร่หลาย

อำเภอราชไศล มีความเชื่อว่าหลังออกพรรษาจะต้องมีการบวงสรวงเทพเจ้าแห่งลุ่มแม่น้ำมูล ซึ่งพิธีการบวงสรวงนั้นส่วนหนึ่งก็คือ การสรงเชื้อหรือการแข่งขันเรือยาวโดยชุมชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำมูลลุ่มน้ำเสียว ซึ่งประกอบด้วย อำเภอราชไศล อำเภอศิลาลาด อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอโพธิ์ทราย อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ จะต้องนำเรือยาวมาแข่งขันบวงสรวงถวายศาลเจ้าพ่อคงภูดิน ซึ่งตั้งอยู่ป่าสงวนแห่งชาติคงภูดิน ริมฝั่งแม่น้ำมูลบ้านฝ้าง ตำบลหนองแค อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ โดยกำหนดเอาวันพุธแรกหลังวันออกพรรษาเป็นวันบวงสรวงและแข่งขัน หลังจากนั้นสนามแข่งขันสนามที่ 2 คือสนามแข่งขันบวงสรวงที่ทำน้ำวัดบ้านห้วย ตำบลบัวหุ้ง อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อเสร็จสิ้นแล้วจึงจะเป็นสนามแข่งขันของอำเภอราชไศล โดยอำเภอราชไศล ร่วมกับสภาวัฒนธรรมอำเภอราชไศล เทศบาลตำบลเมืองคงส่วนราชการ องค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 13 แห่ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พ่อค้า ประชาชน ร่วมกันจัดงานประเพณีการแข่งขันเรือ

ภาพที่ 4.21 การประชาสัมพันธ์เชิญชวนเที่ยวประเพณีแข่งเรือยาว อำราชไศล

ประเพณีการแข่งขันเรือยาวของอำเภอราชไศล ถือได้ว่าเป็นประเพณีหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษที่มีการจัดการแข่งขันและสามารถสืบสานต่อเนื่องมาได้จนถึงปัจจุบันนี้ โดยมีสิ่งที่เป็นที่ดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวและมีความแตกต่างจากการแข่งขันจากที่อื่น ๆ คือ ในการแข่งขันเรือยาวของอำเภอราชไศลจะมีการเป่าสะโน ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ที่ทำมาจากเขาสัตว์ โดยเฉพาะเขาควายเป็นเครื่องเสียงโดยการดูดลมเข้าเป็นเครื่องเป่าหรือเครื่องดูดซึ่งชาวเรือใช้เป็นสัญลักษณ์ในการรวมพลให้ฝีพายมีจิตใจฮึกเหิมและนัดหมายเวลา ซึ่งปัจจุบันการเป่าสะโนประกอบดนตรีอื่น ๆ เช่น พิณ แคน โหวต เข้าจังหวะดนตรี เป็นต้น นอกจากนี้อำเภอราชไศลยังได้

คิดค้นทำรำประกอบเรียกว่า เซิ้งสะโน เพื่อเป็นการบูรณาการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านประเพณีวัฒนธรรมในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการแสดงออกที่สะท้อนภาพอดีตและความเป็นมาของชนเผ่าเยอ และประเพณีการแข่งขันเรือยาวของชาวราชิไศลเป็นอย่างดี ปัจจุบันประเพณีแข่งเรือยาวได้พัฒนาขึ้นตามลำดับ มีกิจกรรมการจัดแสดงและจัดจำหน่ายสินค้า การประกวดธิดาแม่ย่านาง การแสดงทางศิลปวัฒนธรรม และที่สำคัญก็คือนอกจากนี้ยังเป็นการจัดงานที่เน้นงานบุญปลอดเหล้า และได้รับการบรรจุเข้าอยู่ในแผนของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ชาวอำเภอราชิไศลยึดถือ บุญสว่างเฮือ (บุญแข่งเรือยาว) (คำตัน กตะศิลา, 2560: สัมภาษณ์) กล่าวว่า เป็นประเพณีสำคัญอีกประเพณีหนึ่ง เพราะบุญสว่างเฮือเป็นการสืบทอดให้เห็นวัฒนธรรมที่อยู่ใกล้สายน้ำ (แม่น้ำมูล) แต่ละปีนั้น มีการจัดอย่างยิ่งใหญ่ทุกคนทั่วไปในแถบลำน้ำมูลมาร่วมแข่งขันกัน และเป็นการแสดงให้เห็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาวเยอ ดังที่มีการบวงสรวงแม่ย่านาง การบวงสรวงเจ้าพ่อคงภูดิน ซึ่งเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวอำเภอราชิไศล

ในทางประวัติศาสตร์จะเห็นว่า ในที่ราบลุ่มแม่น้ำหรือที่สายน้ำในภูมิภาคต่าง ๆ มีวัฒนธรรมประเพณีการแข่งขันเรือยาว อาจกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมคู่กับสายน้ำ เรือยาว หรือ เฮือสว่างที่ชาวอำเภอราชิไศลเรียกกันนั้น ชาวเยอเชื่อว่า เรือสว่างเป็นเรือรบในสมันก่อนและเป็นเรือที่บรรพบุรุษพาลูกหลานอพยพมาจากเมืองลาว ตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยอได้บันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวกับเรือไว้ ที่กล่าวถึงความเป็นมาและความสำคัญของเรือในตำนานเรื่องพระยาโกตะศิลาและเฮือสว่าง ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาเกี่ยวกับเรือของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังต่อไปนี้

“ลาวเศร้างโศกตกเป็นเมืองขึ้นของไทย ดังมีคำปลอบใจไว้ว่า (เวียงจันทน์เศร้างสาวเอยอย่าฟ้าวว่า มันสิไ้บาดหล่าปานแตกข้างหน่วยปลาย) ลาวตกเป็นเมืองขึ้นของไทย ถึงปีเดือนก็ต้องส่งส่วย ท้าวแสนเมืองผู้ถือศีลธรรมไม่อยากให้พวกเยอตกเป็นทาสรับใช้ส่งส่วย จึงรวบรวมพี่น้องลูกหลานชาวเยอรวมทั้งพระยาไกรด้วย ลงเรือยาวอพยพ รวมลูกหลานชาวเยอได้ทั้งหมด สองร้อยห้าสิบสามคน ลงเรือยาวห้าลำ ลำละห้าสิบห้าสิบเอ็ดสิบสองคน เรือทั้งหมดคือเรือรบ และตัวท้าวแสนเมืองเองก็เปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็นกตะศิลา คนทุกข้ลงเรืออพยพเรือทั้งห้าลำนั้นมีชื่อดังนี้ ลำที่หนึ่งคือ จ้าวผ่านพะวงษ์ ลำที่สองคือ จ้าวพงษ์คำโฮ ลำที่สามคือ นางคำไหม ลำที่สี่คือ นางคำฝ้าย ลำที่ห้าคือ ท้าวคำแก้ว เรือทั้งห้าไม่ได้มาพร้อมกันคือลอยทยอยออกหนีมาทีละลำ ตัวท้าวแสนเมืองเองบอกลูกหลานทั้งหมดว่า ตั้งแต่นี้ต่อไปห้ามไม่ให้เรียกท้าวแสนเมือง ให้พากันเรียกว่า กตะศิลา พระยาโกตะศิลาวอพยพได้นำขี้เืองกลองสะโนมาด้วย ท่านได้ทำพิธีเป่าสะโนเบิกทาง บวงสรวงขอพรจากเทพลำน้ำโขงมาเรื่อย ๆ จากหลวงพระบางพายเรือร่องลงมาตามลำน้ำโขง จนมาถึงแม่น้ำสองสี ซึ่งก็คือแม่น้ำมูลไหลมาบรรจบแม่น้ำโขงคือ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานีทุกวันนี้ พระยาโกตะศิลาไม่ทราบว่าจะไปทางไหนจึงจะอุดมสมบูรณ์ จึงชะลอเรือที่ตั้งสำมาพร้อมกันหมดแล้ว ก็ปรึกษากับพระยาไกรว่าเราต้องทำพิธีเสี่ยงทายว่าจะไปทางไหนดี เห็นพ้องต้องกันแล้วจึงพากันพาย

เรือกลับขึ้นมาตั้งพิธี พระยากระตาศิลากับพระยาไกร ทำพิธีบวงสรวงเป่าสะโนอยู่กลางลำน้ำโขง พร้อมกับปล่อยเรือลงมามาพร้อมกันห้าลำ แล้วก็เป็นที่น่าอัศจรรย์ เรือทั้งห้าปล่อยลงมาถึงปากน้ำมูลได้หันหัวเรือวิ่งทวนน้ำเข้าปากมูลโดยไม่ต้องพาย เพราะรู้ว่าไปทางนี้ดี ลูกหลานทั้งหลายจึงพากันพายทวนน้ำขึ้นมาเรื่อย ๆ จนมาถึงปากห้วยสำราญ พระยาไกรก็แยกขึ้นทางฝั่งศรีสะเกษ จะไปตั้งบ้านเมืองที่ไหน ท่านก็ไม่ได้เล่าต่อ”

จากตำนานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระยากระตาศิลได้พาชาวเยอปล่อยเรืออพยพมา โดยใช้เรือเป็นพาหนะ และถือว่าเรือเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเชื่อว่าเรือแต่ละลำจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ ดังที่มีแม่ย่านางเรือ จะเห็นได้ว่าเรือแต่ละลำมีชื่อเรียกคือ จ้าวผ่านพะวงษ์ จ้าวพงษ์คำไฮ นางคำไหม นางคำฝ้าย และท้าวคำแก้ว ซึ่งชาวอำเภอราศีไศลมีความผูกพันกับเรือมายาวนาน เห็นได้จากมีศาลเจ้าเฮือสว่างที่วัดใต้ ที่อยู่ติดกับแม่น้ำมูล

ภาพที่ 4.22 ศาลเจ้าเฮือสว่างบริเวณฝั่งแม่น้ำมูลที่วัดใต้ อำเภอราศีไศล

ภาพที่ 4.23 รางวัลการแข่งขันเรือยาวที่ถวายแด่เจ้าเฮือสว่าง

ศาลเจ้าเหือส่วง เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับเรือและชาวบ้าน ซึ่งในศาลเจ้านั้นมีซากเรือโบราณเก็บรักษาไว้ ศาลเจ้าเหือส่วงเป็นสถานที่เชื่อว่าผีบรรพบุรุษและแม่ย่านางเรือสถิตอยู่ และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเป็นจุดที่บรรพบุรุษชาวเยอได้พักเรือและขึ้นจากทำนน้ำเพื่อไปหาแหล่งสร้างบ้านแปลงเมือง

กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชีไสลมีความสัมพันธ์เรือมาช้านาน ซึ่งชาวบ้านใช้เรือเป็นพาหนะในการประมง และช่วงน้ำหลากเดือน 10-11 มีการจัดประเพณีส่วงเหือ (แข่งเรือ) ขึ้น เพื่อเป็นการบูชาสายน้ำ และรำลึกถึงการล่องเรือมาของบรรพบุรุษ ซึ่งในทัศนของ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2550: 81) กล่าวคือ ช่วงเดือน 11 ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับเรือเป็นพาหนะที่ใช้สัญจรทางน้ำ แต่รูปร่างมาจากงูหรือนาคที่คนสุวรรณภูมิบรรพชนคนไทยทุกวันนี้ยกย่องเป็นสัตว์หรือเป็นบรรพบุรุษสัตว์ศักดิ์สิทธิ์สัญลักษณ์ของแผ่นดินและผืนน้ำ ฉะนั้นจึงมีประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวข้อหลายอย่างเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ ประเพณีพิธีกรรมสำคัญจะมีเรือมาเกี่ยวข้องด้วย เช่น เดือน 11 แข่งเรือไล่่น้ำและเดือน 12 เล่นเรือลอยกระทงพระแม่คงคาขอขมาธรรมชาติ

เดือนสิบเอ็ด ทางจันทรคติของชุมชนท้องถิ่นพวกหนึ่งในอุษาคเนย์ เริ่มเข้าวันแรกขึ้น 1 ค่ำ เดือนสิบเอ็ด ขณะที่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยานับเดือนสิบเอ็ดแต่ทางล้านนาและบางท้องถิ่นที่อยู่ตอนบนของภูมิภาคจนถึงทางตอนใต้ของจีนนับเดือนอ้าย เพราะนับเร็วกว่ากัน 2 เดือน ตามลักษณะแตกต่างทางภูมิศาสตร์

ประเพณีชาวบ้านช่วงเวลานี้สืบเนื่องจากเดือนก่อน (คือ เดือนสิบ) เป็นช่วงเวลาปลายพรรษา ยังมีฝนตกมากจนน้ำนองหลากทั่วไป รวงข้าวที่ผลิใหม่เมื่อเดือนก่อนเริ่มเปลี่ยนสีจากเหลืองอ่อน ๆ เป็นเหลืองเข้มและเมล็ดตอวบอ้วน อุดมสมบูรณ์ แต่ยังวางใจไม่ได้ว่าธรรมชาติจะอำนวยให้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วยจึงต้องมีพิธีเสี่ยงทายเพื่อเตรียมรับสถานการณ์ ชาวบ้านเรียกแข่งเรือ แต่ในพระราชพิธีอย่างพราหมณ์เรียกอาสยุขพิธี มีในกฎมณเฑียรบาลยุคต้นกรุงศรีอยุธยาว่า “เดือน 11 การอาสยุขพิธีมีหม่องครุ่มซ่ายขวา ระเบียบที่กอินทเทร็ดนตรี เข้าทรงพระมหามงกุฎราชาประโกลกลางวันทรงพระสพพรรณมาลา เอย็นทรงพระมาลาสุกหรั้สภักขมพู สมเด็จพระอรรคมเหสีพระภรรยา ทรงพระสุวรรณมาลา นุ่งแพรลายทองธงเรือ ลูกเรือหลายเรือธงศิริเทศมวยธงเรือ พระสนมใส่สนองเกล้าสภักสองบ่า สมรรถไชยไกรสรมุขนั้นเปนเรือเสี่ยงทาย ถ้าสมรรถไชยแพ้ใช้เข้าเหลือเกลืออึมศุขเกษมเปรมประชา ถ้าสมรรถไชยข่านะใช้จะมีมุข”

ความสัมพันธ์ในสายน้ำยังคงสืบทอดมายาวนาน ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเพราะกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ราบลุ่มแม่น้ำมูล ซึ่งแม่น้ำมูลเป็นสายน้ำซึ่งมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย และเรือเป็นพาหนะที่สำคัญในการทำประมงของชาวบ้าน

ภาพที่ 4.24 เรือกับวิถีชีวิตการประมงพื้นบ้านชาวเข่ออำเภอราษีไศล

ในแต่ละปีประเพณีบุญสว่างเื่อของชาวอำเภอราษีไศลจะจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ การแข่งเรือแต่ละปีจะมีการบวงสรวงเจ้าพ่อคงภูดินตามประเพณี ลำน้ำมูลจึงมีกลุ่มชนหลายเผ่าพันธุ์ที่อาศัยอยู่สองริมฝั่งน้ำเช่น ลาว เขมร ส่วย และเข่อ โดยมีการดำเนินชีวิตควบคู่ไปกับสายน้ำแห่งนี้ด้วยความเชื่อและศรัทธา ที่เชื่อว่าเจ้าพ่อคงภูดิน เป็นผู้ดูแลแม่น้ำแห่งนี้และคอยดลบันดาลฟ้าฝนให้น้ำทำประโยชน์เพื่อให้ผลผลิตของชาวบ้านแถบลุ่มลำน้ำมูลอุดมสมบูรณ์ เพื่อเป็นการตอบแทนจึงมีการสร้างศาลและได้นำเรือยาวมาแข่งขันบวงสรวงถวายศาลเจ้าพ่อคงภูดินโดยมีการปฏิบัติและสืบทอดต่อกันเรื่อยมา จนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่คงอยู่จนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 4.25 เื่อ (เรือยาว) ที่ใช้ในการแข่งแต่ละปี ณ โสภเก็บเรือวัดใต้

ประเพณีการแข่งขันเรือยาว เป็นประเพณีที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ มักจัดงานประเพณีแข่งเรือในช่วงวันออกพรรษา ซึ่งชาวบ้านจะทำบุญไหว้พระปิดทองและจัดการแข่งขันเรือยาว มีเป็นการละเล่นที่สนุกสนานรื่นเริง เรือที่ใช้ในงานบุญประเพณีแข่งเรือ เป็นเรือยาวหรือเรือพายซึ่ง

เป็นเรือชุดจากไม้ซุงขนาดใหญ่ทั้งลำ นิยมใช้ไม้ตะเคียน เพราะเป็นไม้เนื้อแข็ง คนโบราณมีความเชื่อว่า ตะเคียนเป็นต้นไม้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ คือเป็นที่สิงสถิตของภูตผี หรือ รุกขเทวดา ก่อนจะตัดจะต้องทำพิธีบัตพลีสั่งเวย กล่าวขออนุญาตท่านก่อน การชุดเรือจะใช้เวลาประมาณ 2-3 เดือน เมื่อถึงฤดูน้ำหลากก็จะนำเรือลงน้ำเพื่อการแข่งขัน การนำเรือลงก็จะทำพิธีบวงสรวงอัญเชิญแม่ย่านาง โดยมีพิธีเซ่นไหว้ตามประเพณี

ภาพที่ 4.26 การบวงสรวงเชื้อส่วงประเพณีแข่งเรือยาวอำเภอราชไศล

ภาพที่ 4.27 วงดนตรีพื้นบ้านการเป่าสะโนบวงสรวงเชื้อส่วง

บุญมี พันธุ์งาม, (2559: สัมภาษณ์) ชาวราชสีไศลมีความเชื่อเกี่ยวกับการบวงสรวงเทพเจ้าแห่งลุ่มน้ำมูล โดยการบวงสรวงนั้น ส่วนหนึ่งคือ ประเพณีเหือสว่าง หรือการแข่งขันเรือยาวนั่นเอง ซึ่งมีแม่น้ำมูลแม่น้ำเสียว ซึ่งประกอบด้วย อำเภอราชสีไศล อำเภอศิลาลาด อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ จะต้องนำเรือยาวหรือเรือพายมาแข่งขันบวงสรวงถวายเจ้าพ่อคงภูดิน ซึ่งตั้งอยู่ที่ป่าดงภู อำเภอราชสีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ในการแข่งขันเรือยาวชิงถ้วยพระราชทาน ภายในงานมีการจัดนิทรรศการการออกธำเนนขององค์การบริหารส่วนตำบลในสังกัดอำเภอราชสีไศล ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ชุมชน ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีการแสดงศิลปวัฒนธรรมอีกมากมาย ได้แก่ การแสดงของวงสะโน การเซิ้งสะโนการประกวดธิดาแม่ย่านางซึ่งงานบุญสว่างเรือเป็นงานที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวราชสีไศล ยึดถือสืบทอดปฏิบัติกันมาเป็นประจำทุกปี

จากการศึกษาวิเคราะห์ตำนานกับการอธิบายประเพณีพิธีกรรมจะเห็นว่า ตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีบทบาทในการอธิบายประเพณีพิธีกรรมที่ชาวเยอปฏิบัติกันมา ทั้งการสืบทอดประเพณีพระยากตะศิลารำลึก ประเพณีบุญบั้งไป และประเพณีแข่งเรือ ซึ่งการจัดประเพณีในแต่ละปีนั้นชาวเยอถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ ดังที่ การจัดประเพณีพระยากตะศิลารำลึก ชาวเยอจัดขึ้นเพื่อบูชาผีบรรพบุรุษ (พระยากตะศิลา) ผีบรรพบุรุษที่ชาวเยอนับถือมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดทั้งประเพณีแข่งเรือยาว (เหือสว่าง) ในแต่ละปี ซึ่งจะเห็นว่าบทบาทของตำนานจะอธิบายให้เห็นการกำเนิดและสืบทอดประเพณีพิธีกรรม ชาวเยอจัดประเพณีแข่งเรือเพราะว่า เรือเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษชาวเยอใช้อยพพมาจากทางซ้ายแม่น้ำโขง และเรือเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษล่องมาเพื่อหาตั้งบ้านเมืองใหม่ และในการจัดแข่งเรือจึงมีการบวงสรวงเพื่อรำลึกถึงบรรพบุรุษ

4.3 ตำนานกับการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่น

เรื่องราว story เรื่องที่พูดหรือเล่าติดต่อกันไป ทั้งที่เป็นเรื่องจริงที่สำคัญที่เกิดขึ้นทางประวัติศาสตร์ คำว่า “ท้องถิ่น” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายไว้ว่า ท้องที่ใดท้องที่หนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งเน้นถึงลักษณะทางสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และทางธรรมชาติที่มีความเป็นขอบเขตเฉพาะพื้นที่นั้น ๆ เป็นสำคัญและยังมีความหมายที่กำหนดขอบเขตของพื้นที่ระดับย่อยตามเขตการปกครอง หรือเป็นหน่วยงานระดับรองไปจากหน่วยงานใหญ่ ได้แก่ หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น คำว่า ท้องถิ่น จึงขึ้นอยู่กับกาจำกัดขอบเขตทางพื้นที่ดังกล่าวแล้ว และเมื่อนำไปใช้ประกอบกับคำใด จะให้ความหมายเฉพาะเจาะจงในเรื่องนั้น เช่น ประเพณีท้องถิ่น พิธีประจำท้องถิ่น เป็นต้น ดังนั้น เรื่องราวท้องถิ่นคือ เรื่องที่เกิดขึ้นจริงในท้องถิ่นนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ทางสังคมวัฒนธรรมประเพณีหรืออาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

นอกจากนี้แล้วในแง่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (ศรีศักร วัลลิโภดม, อ้างอิงจาก อรรถพร กองพิลา, 2556) อธิบายว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นอันเป็นบริเวณที่มีชุมชนอยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคมระบบความเชื่อ พิธีกรรม และการเมือง การปกครอง จนกล่าวได้ว่าทำให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ มีอะไรหลาย ๆ อย่างร่วมกันและคล้ายคลึงกัน จนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนถิ่นเดียวกัน การศึกษาเช่นนี้นับอดีตมาจนถึงปัจจุบันโดยแสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ได้อย่างไร เช่น ท้องถิ่นนั้นมีสภาพแวดล้อมอย่างไร ตั้งอยู่ตำแหน่งไหนภายในเขตอำเภอใด จังหวัดไหนและภูมิภาคใดมีหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่แสดงความเป็นมาทางวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง บรรดากลุ่มชนที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่สืบมาจนปัจจุบันเป็นพวกไหน อยู่ในท้องถิ่นมาแต่ดั้งเดิมหรือเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นเมื่อเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันแล้ว มีความขัดแย้งหรือมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างไรเกิดขึ้น

เรื่องราวท้องถิ่นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นหนึ่งที่ถ่ายทอดออกมาโดยเป็นเรื่องเล่าหรือการบันทึก ซึ่งข้อมูลจะมีลักษณะเป็นนิทาน ตำนาน หรือเรื่องเล่าของท้องถิ่นนั้น และเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของถิ่นนั้น ๆ เรื่องราวท้องถิ่นถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญเพราะเป็นมรดกที่ทำให้เห็นความเป็นมาและเป็นความรู้ของท้องถิ่นนั้น

ตำนานถือว่าเป็นข้อมูลที่บันทึกเรื่องราวท้องถิ่นอีกประเภทหนึ่ง ดังที่ (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2554) กล่าวว่า ในอดีตมนุษย์มีความสงสัยและตั้งปัญหาถามตนเอง ทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวของมนุษย์สรรพชีวิต และวัฒนธรรมของตน เช่น มนุษย์เกิดมาได้อย่างไร มาจากไหน มีบรรพบุรุษเป็นใคร และชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร เพื่อให้หายจากความเคลือบแคลงไม่แน่ใจของมนุษย์ ย่อมพยายามหาทางออกให้กับปัญหาที่ตนเองสงสัย ดูเหมือนว่าข้อมูลคติชนของกลุ่มชนนั้นเป็นผลผลิตของมนุษย์ที่จะตอบปัญหาเหล่านี้ โดยการสร้างเรื่องราวอธิบายข้อสงสัยต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งมักจะปรากฏออกมาในรูปแบบของตำนานปรัมปราและนิยายประจำถิ่นต่าง ๆ ที่กล่าวถึงตั้งแต่ยุคสร้างโลกหรือกำเนิดมนุษย์และสิ่งมีชีวิตบนโลก ตลอดจนประวัติความเป็นมาในอดีตของชุมชนบ้านเมืองและกลุ่มชนของตน

ในท้องถิ่นอำเภอราชสีห์ไศลเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และเป็นพื้นที่ที่หลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม พบว่ามีทั้งกลุ่มชาติพันธุ์เช่น ลาว จีน และเยอจากแหล่งโบราณคดีมากมายที่ปรากฏในเขตพื้นที่อำเภอราชสีห์ไศลโดยโบราณวัตถุและโบราณสถานที่พบคือ แหล่งโบราณ คดีคงโคก หรือเมืองคงโคก แหล่งโบราณคดีดอนเกลือ แหล่งโบราณคดีบ้านน้ำอ้อมน้อย แหล่งโบราณคดีบ้านบึงหมอก แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองแคน แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสูง

จากประวัติศาสตร์ที่พบในอำเภอราชสีห์ไศลและโบราณสถานที่กล่าวมานั้นจึงทำให้เห็นว่าเป็นเมืองแห่งอารยธรรม ซึ่งปรากฏเรื่องราวในท้องถิ่นมากมาย ตลอดทั้งเป็นเมืองที่ติดกับแม่น้ำมูลซึ่งจะทำให้

เห็นวัฒนธรรมสายน้ำของราชสีไศลในแต่ละปี ถ้ากล่าวถึงตำนานจะพบว่า ตำนานที่ปรากฏในอำเภอราชสีไศลมีบทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่นต่อไปนี้

4.3.1 ให้ความรู้เกี่ยวกับชาติพันธุ์

อำเภอราชสีไศลหรือเมืองราชสีไศล โดยฐานะแล้วถือเป็นเมืองขนาดเล็กแต่อาณาเขตกว้างขวางพอสมควรขึ้นแก่เมืองศรีสะเกษ (โดยธรรมเนียมการปกครองในขณะนั้นเรียกว่า “ระบบหัวเมือง” หัวเมืองหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยเมืองเล็กหลาย ๆ เมือง) อาณาเขตของเมืองเดิมนั้นได้แก่ อาณาเขตอำเภอราชสีไศลรวมถึงอำเภอศีลาลาด (เว้นตำบลบัวหุ้ง และตำบลหนองอึ่ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองศรีสะเกษ) และอาณาเขตอำเภอยางชุมน้อย ประชาชนประกอบด้วย เผ่าลาว เผ่าส่วย เผ่ากวย เผ่าเยอ แยกเป็นพวกที่อยู่มาแต่ดั้งเดิม ซึ่งพงศาวดารเรียกว่า “พวกป่าดง” สืบประวัติมิได้พวกหนึ่งอีกพวกหนึ่งคงอพยพมาจากนครจำปาศักดิ์ เมื่อราว พ.ศ. 2267 มาตั้งอยู่เมืองท่ง (เมืองสุวรรณภูมิ) แต่ทั้งสองพวกนี้มีได้ปรับปรุงเพื่อจะตั้งเป็นเมืองแต่ประการใด พวกหลังอพยพมาจากเมืองศรีสะเกษเพื่อเตรียมการตั้งเมืองโดยตรง

เมื่อสืบทราบทางชาติพันธุ์ กล่าวได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์เยอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากทางซ้ายแม่น้ำโขง มาตั้งถิ่นฐานแถบลุ่มน้ำมูลและเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาหรืออาจเป็นเหตุการณ์ทางการเมือง ตำนานเป็นข้อมูลสำคัญที่บันทึกเรื่องราวความเป็นมาทางชาติพันธุ์ ดังตำนาน (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ต่อไปนี้

“ก่อนจะพูดเรื่องพระยากระตาศิลา ต้องพูดเรื่องพระยาศรีโคตรพระตะบองก่อน เพราะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกันมา ตามคนเฒ่าเล่าเป็นตำนานให้ลูกหลานฟัง ในสมัยขอมเรืองอำนาจ และกำลังจะเชื่อมพระยาศรีโคตรพระตะบองเป็นเทวดาลงมาเกิดที่เมืองขอมคือเมืองเสียมราฐพระตะบองตายเพราะปาก ก่อนตายได้ฉาบแข่งเมืองเวียงจันทน์ไว้ไม่ให้เจริญรุ่งเรือง บ้านเมืองจึงเกิดสงครามขัดแย้งแตกกระจายไปอยู่คนละแห่งหน ท้าวแสนเมืองปกครองอยู่เมืองหลวงพระบางให้สาธุสครจารึกตัวอักษรลงใบข่อยโบราณแล้วตัวเองเปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็นกตะศิลา คนทุกซลอบอพยพลงเรือหนีมาตั้งเมืองที่ อำเภอราชสีไศลในปัจจุบัน และคนก็ได้เรียกพระกตะศิลามาจนทุกวันนี้”

ตำนานดังกล่าวทำให้เห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์เยอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากหลวงพระบาง ซึ่งอยู่ทางซ้ายแม่น้ำโขง (ลาว) อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิม การอพยพนั้นด้วยเหตุผลทางการเมืองหรือความขัดแย้งต่าง ๆ ทั้งนี้ ตำนานจึงมีบทบาทให้ความรู้เกี่ยวกับชาติพันธุ์ได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชสีไศลนั้นมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ทางลาว ดังที่ (สุพรรณษา อดิ ประเสริฐกุล, 2552: 26) อธิบายว่า อำเภอราชสีไศลถือว่าเป็นอำเภอที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์เยอ จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์เยอว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พบในแถบอีสานใต้และอีสานเหนือบางส่วน รวมทั้งฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของ

ชาวเขื่อนั้นสามารถศึกษาได้จากหลักฐานของการประชุมพงศาวดารที่กล่าวว่า ในครั้งที่กษัตริย์ขอมปกครองนครจำปาศักดิ์นั้น ชาวข่าเป็นชนอีกกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในแถบนั้น ซึ่งชาวข่าเรียกตัวเองว่าหลายอย่าง เช่น จะระแด บรู กุย ฯลฯ โดยข่ามีอยู่ 2 กลุ่ม คือ

(1) กลุ่มที่อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอยู่กระจัดกระจายตามเมืองขึ้นของจำปาศักดิ์ เนื่องจากในสมัยที่นครจำปาศักดิ์ตั้งเป็นรัฐอิสระ มีเจ้าสร้อยสมุทรพุทธางกูรปกครอง ราว พ.ศ. 2251-2257 ได้ขยายอำนาจเข้ามาครอบครองเขตพื้นที่เมืองอีสาน และอพยพชนชาวข่าและชาวลาวมาตั้งถิ่นฐานอยู่ฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ข่าที่อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเรียกว่า ข่าระแด ข่าวะ ข่าบรู ข่ากุย (กวย)

(2) กลุ่มที่อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง บ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กุย เดิมกุกุอยู่ในเขตเมืองอัตตะปือ แส่นปาง สารวัน อพยพมาอยู่ในประเทศไทยเมื่อใดไม่ปรากฏ ในสมัยรัชการที่ 3 เรียกพวกนี้ว่า “ส่วย” ซึ่งมีทั้งส่วยที่อยู่ดินแดนเขมรและส่วยที่อยู่ติดเขตแดนลาว ส่วยที่อยู่ใกล้เขมรบางพวกยังคงรักษาวัฒนธรรมภาษาของตัวเองไว้ เรียกว่า “เยอ”

ความสัมพันธ์ทางสังคมกับชื่อชนชาติในงานของ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524: 432) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมมีบทบาทในการกำหนดชื่อเรียกอย่างกว้างขวาง ส่วย เป็นชื่อที่ไทยเรียกชนชาติที่พูดภาษาในตระกูลมอญ-เขมร พวกใหญ่พวกหนึ่งทางภาคอีสาน บริเวณที่อยู่ของส่วยคือพื้นที่ป่าดงระหว่างแม่น้ำมูลกับเทือกเขาตงรัก นับตั้งแต่จังหวัดบุรีรัมย์ ผ่านสุรินทร์ และศรีสะเกษ ไปจนถึงอุบลราชธานี ส่วนใหญ่ของพวกส่วยอยู่ทางฝั่งใต้แม่น้ำมูลลงมาทั้งสิ้น โดยอยู่ต่างหากไม่ปะปนกับชนพื้นเมืองชาวสุรินทร์ ทางฝั่งเหนือแม่น้ำมูลขึ้นไปได้พบบ้าง แต่มีประปราย ยกเว้นเขตอำเภอสุวรรณวารี (โขงเจียม) และเขมราฐ ทางตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมีอยู่มาก

ในบรรดาจังหวัดทั้งสี่ที่มีพวกส่วยอยู่นั้น จังหวัดที่มีส่วยอยู่หนาแน่นที่สุด คือ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อราว พ.ศ. 2450 ขึ้นไปนี้เอง ศรีสะเกษยังเป็นเมืองส่วยทั้งเมือง มีพวกลาวเวียง (ลาวสาขาเวียงจันทน์) เข้าไปตั้งหมู่บ้านอยู่แทรกพวกส่วยไม่กี่แห่ง

แต่อย่างไรก็ดี เนื่องจากวัฒนธรรมของลาวสูงกว่า การผลิตของลาวก็สูงกว่า จึงดึงดูดเอาพวกส่วยให้หันมาใช้ชีวิตแบบลาว พูดภาษาลาว พวกส่วยปรับตัวได้เร็วมาก ปัจจุบันจึงกลืนกับลาวหรือกลายเป็นลาวไปแทบทั้งหมด คนที่นี่จึงมีเค้าหน้า รูปร่างแบบส่วย แต่พูดภาษาลาว ใช้วัฒนธรรมลาวและส่วยใหญ่ในปัจจุบันนี้ก็บอกไม่ได้แล้วว่าเดิมทีเคยตนเป็นส่วยเผ่าไหนตระกูลไหน หรืออาจจะลืมไปแล้วด้วยซ้ำว่าครั้งหนึ่งตนเองเป็นส่วย

อำเภอราชไศลตามประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นถิ่นที่ชาวเขมรอพยพมาตั้งถิ่นฐานเป็นแห่งแรก ปัจจุบันกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลยังคงรักษาวัฒนธรรมอย่างเหนียวแน่น และอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของชาวเยอคือ บรรพบุรุษ (พระยาโกตะศิลา) กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลนับถือพระพุทธศาสนาและนับถือผี โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ ซึ่งเชื่อว่าพระยาโกตะศิลา

เป็นบรรพบุรุษของชาวเยออำเภอรามไศล ดังนั้น จึงมีการสร้างศาลพระยากระตาศิลาซึ่งเป็นสถานที่กราบไหว้ของชาวเยอ ในแต่ละปีชาวเยอจะมีทำพิธีการบวงสรวงพระยากระตาศิลา ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีลักษณะเช่นเดียวกันกับกลุ่มที่อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในลาว

4.3.2 ให้ความรู้เกี่ยวกับถิ่นฐานดั้งเดิม

ชาวกูย (Kui) ชาวกูย กวย โกย เยอ อพยพเข้าประเทศไทยครั้งใหญ่ในสมัยปลายอยุธยา (พ.ศ. 2245-2326) ชาวกูยมีถิ่นเดิมอยู่บริเวณตอนเหนือของเมืองกำแพงเพชร ประเทศกัมพูชา ชาวกูยเคยเป็นรัฐอิสระ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เคยส่งทูตมาค้าขายกับอยุธยา และเคยช่วยกษัตริย์เขมรปราบขบถ ต่อมาเขมรได้ใช้อำนาจทางทหารปราบชาวกูย และผนวกอาณาจักรเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเขมร ชาวกูยชอบการอพยพเพื่อแสวงหาที่ดินอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก ชาวกูยอพยพขึ้นเหนือเข้าสู่เมืองอัตตะปือแสนแป จำปาศักดิ์ และสาละวัน ทางตอนใต้ของลาวและอพยพข้ามลำน้ำโขงเข้าสู่ภาคอีสาน ทางด้านแก่งสะพือ อำเภोजึงเจียม หลังจากนั้นลูกหลานชาวกูยแยกย้ายกันไปตั้งบ้านเรือน ชาวกูยที่อพยพมา มีหัวหน้าของตนเอง คนไทยเรียกชาวกูยว่า “เขมรป่าดง” แต่ชาวกูย เรียกเรียกตัวเองว่า กูย หรือ โกย ซึ่งแปลว่า คน

ปัจจุบันพบชาวกูยในจังหวัดบุรีรัมย์ อุบลราชธานี นครราชสีมา มหาสารคาม ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ ส่วนใหญ่ชาวกูยในประเทศไทยตั้งถิ่นฐานปนอยู่กับชาวเขมรสูง และชาวลาวทำให้ชาวกูยถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเขมรสูงและลาว บ้านของชาวกูยมีลักษณะได้ทุนสูง ด้านหน้าเอาไฉ่เลี้ยงช้าง ได้ทุนใช้เป็นที่พักหูกทอผ้าว่างกระดังไหม และวัสดุเครื่องใช้สานด้วยหวายหรือไม้ไผ่ ชาวกูยบางบ้านจะแบ่งส่วนหนึ่งที่ติดตัวบ้านเป็นยั้งข้าว บางบ้านสร้างแยกต่างหาก

ในทางตอนใต้ของลาวอันที่จริงพวกส่วนนั้น (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524: 446) มีชื่อเรียกตัวเองว่า เขาเรียกตัวเองว่า กวย ซึ่งแปลว่า คน เป็นคำในภาษาของเขาเอง และยังเรียกเช่นนี้อยู่จนทุกวันนี้ คำ กวย นี้ตรงกับสำเนียงของพวกส่วยที่อยู่ทางภาคเหนือของเขมรที่เรียกตัวเองว่า โกย หรือ กูย ซึ่งก็แปลว่าคนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว (แต่ในลาวใต้ไม่ปรากฏว่าเรียกด้วยคำนี้) นอกจากคำรวมว่า กวย แล้ว ยังมีชื่อซอยแบ่งกลุ่มแบ่งโคตรออกไปอีก เป็นต้นว่า มลอมลัมมอาย กันเดรา เยอ นลูนตราเปอร์ หรือ เปลือร์ ฯลฯ พวกที่อยู่ในเขตเขมนั้น บางพวกชาวเขมรก็ตั้งชื่อให้ เช่น กูยดำเรียดาเรียดเป็นภาษาเขมร แปลว่าช้าง ที่เรียกดังนั้นก็เพราะพวกนี้มีอาชีพจับช้างขาย มีความชำนาญในทางนี้มากเป็นพิเศษ ในเขตไทยที่เรียกพวกกวยที่ชำนาญจับช้างว่า ส่วยช้าง หรือ ส่วยโพน อันที่จริงแล้วพวกที่กวยหรือส่วยเรียกช้างว่า เจียม หรือ อะเจียม พวกกวยที่ชำนาญการจับช้างมักจะข้ามแม่น้ำโขงตรงปากแม่น้ำมูล ไปยังแขวงจำปาศักดิ์ของลาวในฤดูฝน เพื่อจับช้างปามาขาย ตรงที่ทำน้ำข้ามกลับมายังฝั่งไทยตรงปากแม่น้ำมูลนั้นเรียกว่า โขงเจียม (เจียม = ช้างในภาษากวย) อยู่ในอำเภอสวรรคสวรรค์ จังหวัด

อุบลราชธานี อำเภอนี้เดิมเรียกว่าภาษากวย (ส่วย) ว่า อำเภอโขงเจียม พวกกวย (ส่วย)คงเรียกชื่อตั้งเดิมของเขายู่จนตราปัจจุบัน

นอกจากนี้ การอพยพเข้ามาในประเทศไทยทางตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) และได้มีการอพยพครั้งใหญ่เข้ามาในจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษอีก ในยุคปลายของกรุงศรีอยุธยาไปจนถึงสมัยธนบุรี (พ.ศ. 2245-2326) ชาวกวยแต่ละกลุ่มที่อพยพมามีหัวหน้าของตัวเองสาเหตุอื่น ๆ ของการอพยพนอกเหนือจากที่กล่าวไปแล้วได้แก่ ชาวกวยที่มาอยู่ก่อนชักชวนให้อพยพตามมา หรือหาบริเวณล่าช้างแหล่งใหม่เพราะชาวกวยมีความชำนาญในการเดินป่าการล่าช้างและฝึกช้าง การอพยพได้หยุดลงในสมัยรัชกาลที่ 4 ในเวลาต่อมาได้มีการโยกย้ายไปอยู่จังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ จังหวัดบุรีรัมย์จังหวัดอุบลราชธานีจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดมหาสารคาม ชาวกวยในจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษเรียกหมู่บ้านที่ชาวกวยโยกย้ายไปว่าเป็น “หมู่บ้านใหม่” การใช้ภาษาระหว่างชาวกวยกลุ่มเดิมและกลุ่มที่โยกย้ายยังคงมีความเข้าใจกันได้เป็นอย่างดีเพราะยังติดต่อกันอยู่ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์เยอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในกลุ่ม กุย กุย กวย ส่วย เป็นต้น คนที่อาศัยอยู่อาจมีการผสมผสานกันไปตามสภาพสังคม

ในตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลพบว่า เนื้อหาในตำนานได้เล่าถึงประวัติศาสตร์และความเป็นมาของชาวเยอที่ตั้งแต่การอพยพมาจากทางตอนใต้ของลาว ซึ่งเป็นเรื่องราวที่สำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ถิ่นฐานดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังนี้

“ก่อนจะพูดเรื่องพระยาโกตะศิลา ต้องพูดเรื่องพระยาศรีโคตรพระตะบองก่อน เพราะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกันมา ตามคนเฒ่าเล่าเป็นตำนานให้ลูกหลานฟัง ในสมัยขอมเรืองอำนาจ และกำลังจะเชื่อมพระยาศรีโคตรพระตะบองเป็นเทวดาลงมาเกิดที่เมืองขอมคือเมืองเสียมราฐพระตะบองตายเพราะปาก ก่อนตายได้ฉาบแข่งเมืองเวียงจันทน์ไว้ไม่ให้เจริญรุ่งเรือง บ้านเมืองจึงเกิดสงครามขัดแย้งแตกกระจายไปอยู่คนละแห่งหน ท้าวแสนเมืองปกครองอยู่เมืองหลวงพระบางให้สาธุสครจารึกตัวอักษรลงใบข่อยโบราณแล้วตัวเองเปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็น กตะศิลา คนทุกซ์ลอบอพยพลงเรือหนีมาตั้งเมืองที่ อำราชไศลในปัจจุบัน และคนก็ได้เรียกพระ กตะศิลามาจนทุกวันนี้”

ถิ่นฐานดั้งเดิมที่ปรากฏในตำนานข้างต้นแสดงว่า มีความคล้องจองกับประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอที่มีการจดบันทึกไว้ว่า ชาวเยอที่อพยพมาตั้งแต่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ลาว) ซึ่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีสาเหตุของการอพยพเข้ามาทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง (ไทย) เพราะเหตุผลในหลายแง่มุม (สมทรง บุรุษพัฒน์, 2558) อธิบายว่า จากหลักฐานสมัยกรุงธนบุรีคนไทยเรียกว่า “เขมรป่าดง” สันนิษฐานว่าเพราะบริเวณตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำมูล (ท้องที่จังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบางส่วน

ของอุบลราชธานี) ไปจนถึงเมืองจำปาศักดิ์ สารวัน อัดตะปือ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชาวญูมีภูมิประเทศเป็นป่าดง และอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครองของราชอาณาจักรไทย

ต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมื่อดินแดน “เขมรป่าดง” ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พิจารณาเห็นว่า ถ้าจะเกณฑ์แรงงานผู้คนทำอาชีพอยู่ในบริเวณเขมรป่าดงในระบอบแลกไพร่ธรรมดา เช่นเดียวกับชาวไทยกลุ่มอื่น ๆ แล้วคงไม่ได้ผลเต็มที่ เพราะภูมิประเทศเป็นอุปสรรคในการสื่อสารคมนาคม จึงได้มีการนำเอาระบบไพร่ส่วยขึ้นมาใช้ โดยกำหนดให้ชาวเขมรป่าดงส่งส่วยแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน เช่น ครั่ง ไม้เนื้อหอม และของป่าอื่น ๆ จึงเป็นที่มาของการเรียกชาวญูซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณเขมรป่าดงว่า ส่วย

นอกจากนี้ยังพบคำว่า “เขมรส่วย” ซึ่ง seidenfaden (1952) กล่าวว่า เป็นพวกญูที่เปลี่ยนภาษาแม่เป็นภาษาเขมรและได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรและมีคำว่า “ลาวส่วย” ซึ่งหมายถึงพวกญูที่เปลี่ยนไปพูดภาษาอีสาน (ไทยลาว) และได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมลาว

จากศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของ (บัญญัติ สาลี, “ม.ป.ป.”) หลักฐานการเรียกกลุ่มชาติพันธุ์ว่า “ส่วย” เริ่มมีปรากฏขึ้นในรัชสมัยพระที่นั่งสุริยามรินทร์ (พ.ศ. 2301–2310) แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเหตุการณ์เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2302 พระยาช้างเผือกแตกโรงหนีมาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเข้าสู่เขตเมืองพิมายและเข้าถึงถิ่นที่อยู่ของญู เจ้าเมืองพิมายจึงพาคณะติดตามช้างเผือกมาพบกับหัวหน้ากลุ่มชาวญูที่บ้านกุดหวาย เชียงสี บ้านคุปะทาย เชียงปุมบ้านอจจะปิง เชียงชะ และบ้านลาดวน เชียงขัน หัวหน้ากลุ่มชาวญูทั้ง 4 คนเป็นญาติพี่น้องกันหัวหน้าคณะกลุ่มชาวญูได้ช่วยคณะผู้ติดตามช้างจับพระยาช้างเผือกส่งคืนถวายสมเด็จพระสุริยามรินทร์จึงมีความดีความชอบและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หลวง” คือให้เชียงสี (บ้านกุดหวาย) เป็น “หลวงศรีนครเตา” เชียงปุม (บ้านคุปะทาย) เป็น “หลวงสุริทรรักษ์” เชียงชะ (บ้านอจจะปิง) เป็น “หลวงเพชร” เชียงขัน (บ้านลาดวน) เป็น “หลวงสุวรรณ”

นับแต่นั้นมาผู้นำชาวญูได้ทำราชการขึ้นอยู่กับเมืองพิมาย มีบทบาทสำคัญในการส่งสิ่งของต่าง ๆ ตามความต้องการของส่วนกลาง ได้แก่ นำช้าง แก่นสน ยางสน ปีกนก นอระมด งาช้าง และขี้ผึ้ง สิ่งของดังกล่าวเรียกว่า “ส่วย” กลุ่มชาติพันธุ์ญูจึงมีชื่อว่า “ผู้ส่งส่วย” ตลอดจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 กลุ่มชาวญูยังเป็นข้าไพร่แผ่นดินสยามได้ถูกเกณฑ์แรงงานและจัดส่งเมื่อถึงคราวจัดเก็บส่วยและเกณฑ์ไพร่พลมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสมัยปลายรัชกาลที่ 4 ก็เข้ารอบวิกฤตอีกครั้ง คือ ญูไม่มีส่วยเป็นสิ่งส่งแก่ทางราชการผู้นำจึงเอาตัวคนญูส่งส่วยแทน คนญูได้ชื่อว่า “คนส่วย” และถูกคนไทยสยามเรียกว่า “ส่วย” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอแล้ว ล่องลอยการอพยพการตั้งถิ่นฐานยังปรากฏให้เห็นในตำนานและการสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่ในอดีต ซึ่งเกิดจากการขัดแย้งทางการเมืองหรือการส่งส่วยดังปรากฏในตำนาน (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ต่อไปนี้

“ลาวเศร้าโคกตกเป็นเมืองขึ้นของไทย ดั่งมีคำลอบใจไว้ว่า (เวียงจันทน์เศร้าสาวเอยอย่าฟ้าวว่า มันลีโก้บาดหล่าปานแตกซ้างหน่วยปลาย) ลาวตกเป็นเมืองขึ้นของไทย ถึงปีเดือนก็ต้องส่งส่วย ท้าวแสนเมืองผู้ถือศีลธรรมไม่ยอมให้พวกเยอตกเป็นทาสรับใช้ส่งส่วย จึงรวบรวมพี่น้องลูกหลานชาวเยอรวมทั้งพระยาไกรด้วย ลงเรือยาวอพยพ รวมลูกหลานชาวเยอได้ทั้งหมด สองร้อยห้าสิบสามคน ลงเรือยาวห้าลำ ๆ ลำละห้าสิบห้าสิบเอ็ดสิบสองคน เรือทั้งหมดคือเรือรบ และตัวท้าวแสนเมืองเองก็เปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็นกตะศิลา คนทุกซ่งเรืออพยพเรือทั้งห้าลำนั้นมีชื่อดังนี้ ลำที่หนึ่งคือ จ้าวผ่านพะวงษ์ ลำที่สองคือ จ้าวพงษ์คำไฮ ลำที่สามคือ นางคำไหม ลำที่สี่คือ นางคำฝ้าย ลำที่ห้าคือ ท้าวคำแก้ว เรือทั้งห้าไม่ได้มาพร้อมกันคือลอบทยอยออกหนีมาทีละลำ ตัวท้าวแสนเมืองเองบอกลูกหลานทั้งหมดว่า ตั้งแต่นี้ต่อไปห้ามไม่ให้เรียกท้าวแสนเมือง ให้พากันเรียกว่า กตะศิลา พระยา กตะศิลาอพยพได้นำข้อมเกลดสะโนมาด้วย ท่านได้ทำพิธีเป่าสะโนยเบิกทาง บวงสรวงขอพรจากเทพลำนน้ำโขงมาเลื่อย ๆ จากหลวงพระบางพายเรือล่องลงมาตามลำนน้ำโขง จนมาถึงแม่น้ำสองสี ซึ่งก็คือแม่น้ำมูลไหลมาบรรจบแม่น้ำโขงคือ อำเภอยะเจียม จังหวัดอุบลราชธานีทุกวันนี้ พระยา กตะศิลาไม่ทราบว่าจะไปทางไหนจึงจะอุดมสมบูรณ์ จึงชะลอเรือที่ตั้งี่ลำมาพร้อมกันหมดแล้ว ก็ปรึกษากับพระยาไกรว่าเราต้องทำพิธีเสี่ยงทายว่าจะไปทางไหนดี เห็นพ้องต้องกันแล้วจึงพากันพายเรือกลับขึ้นมาตั้งพิธี พระยา กตะศิลากับพระยาไกร ทำพิธีบวงสรวงเป่าสะโนอยู่กลางลำนน้ำโขง พร้อมกับล่องเรือลงมาพร้อมกันห้าลำ แล้วก็เป็นที่น่าอัศจรรย์ เรือทั้งห้าล่องลงมาถึงปากน้ำมูลได้หันหัวเรือวิ่งทวนน้ำเข้าปากมูลโดยไม่ต้องพาย เพราะรู้ว่าไปทางนี้ดี ลูกหลานทั้งหลายจึงพากันพายทวนน้ำขึ้นมาเรื่อย ๆ จนมาถึงปากห้วยสำราญ พระยาไกรก็แยกขึ้นทางฝั่งศรีสะเกษ จะไปตั้งบ้านเมืองที่ไหนท่านก็ไม่ได้เล่าต่อ”

ตำนานบึงคงโคก (เมืองคงโคก) (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.)

“ตั้งแต่พระยาไกรแยกไปสองลำเรือ เหลือสามพระยา กตะศิลาจึงพาลูกหลานทั้งสามลำพายทวนน้ำขึ้นมาจนถึงได้บ้านส้มป่อยทุกวัน เรือได้ติดแก่งน้ำตื้นมาไม่ได้ จึงได้ขึ้นหาตั้งเมือง เห็นว่าไม่เหมาะ พอน้ำขึ้นเรือมาได้ จึงพากันพายทวนน้ำขึ้นมาถึง อ.ราชสีสอยทุกวันนี้ แล้วก็พากันหาที่ตั้งเมือง ท่านว่าตั้งที่แรกนั้นตั้งอยู่บ้านโนนหินกองคือ บ้านชีสอยเมืองเก่า ต.คง เห็นว่าไม่เหมาะ ห่างกันกับพระยาไกรมาก จึงกลับมาได้ที่ตั้งอยู่ในโคกในป่า ตั้งเมืองชื่อว่าเมืองคงโคก เพื่อให้ลูกหลานเยออยู่มั่นคงตลอดไป พระยา กตะศิลาพาลูกหลานขุดดินคุนเมืองสร้างเมืองขุดเป็นแม่น้ำเป็นบึงล้อมรอบเมืองไว้ ทำกันไม่ให้ข้าศึกมารุกรานได้ ทางทิศเหนือของตัวเมืองได้ขุดเป็นหลุมลึกมีเนื้อที่หลายสิบไร่เป็นหลุมพรางซ้าง ซ้างลงไปแล้วจะขึ้นไม่ได้ ชาวบ้านได้พากันเรียกหนองซ้างโง่ พระยา กตะศิลาพาลูกหลานบุกเบิกทำไร่นากินเลี้ยงชีพอยู่เมืองคงโคกนี้ ไม่รู้ว่าที่สิบก็ร้อยปีจึงเกิดโรคระบาดคือโรคภัยทางตายกันมาก ชาวเมืองคงโคกจึงอพยพลงมาอยู่ตามริมแม่น้ำมูล มีชื่อเรียกว่า บ้านใหญ่ บ้านกลาง บ้านท่าโพธิ์ และที่อยู่ตามริมแม่น้ำมูลนี้ ก็ไม่รู้ว่าที่สิบก็ร้อยปีจึงเกิดโรคระบาดซ้ำอีก ผู้จึงแตกออกจาก

หมู่บ้านไปอยู่กันคนละแห่งหน เช่น บุรีรัมย์ สารคาม ร้อยเอ็ด หนองคาย แต่ละจังหวัดมีหมู่บ้านเยอหลายหมู่บ้าน บ้านใหญ่บ้านกลางไปไม่หมด พวกอยู่ก็มีบ้านร่องอะโศก อยู่ทุกวันนี้ บ้านใหญ่ บ้านกลาง บ้านร่องอะโศก ก็ได้อยู่กันมาเรื่อย ๆ ไม่รู้ว่าที่ร้อยเอ็ดก็สืบปีต่อมาจึงมีการตั้งเมืองขึ้น คือเมืองราชีเหมือน ๆ กับเมืองฟ้าหยาดนั่นแหละ ต่อมา มีการจัดตั้งเป็นอำเภอขึ้น คือเอานามตั้งครั้งแรกนั้นเป็นชื่อของอำเภอราชีไศล เอานามครั้งที่สองนี้นามเป็นตำบล คือตำบลเมืองคง อำเภอราชีไศล เมืองฟ้าหยาดก็เปลี่ยนเป็น อำเภอมหาชนะชัย”

จากตำนานดังกล่าวจะเห็นว่า ล่องลอยการอพยพของชาวเยอราชีไศลที่ใช้แม่น้ำมูลในการสัญจรล่องเรืออพยพมาจากตำนานเล่าว่า เริ่มต้นที่พระยากระตาศิลาเป็นหัวหน้านำผู้คนเผ่าเยออพยพมาทางเรือตามลำน้ำมูล จนมาตั้งเมืองคงโคก หรือเมืองคงปัจจุบันนี้ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำมูลการอพยพของพระยากระตาศิลา เป็นคำบอกเล่าที่น่าสนใจ เพราะใช้เชื้อสรวง (เรือยาวที่ใช้พายแข่งกัน) 2 ลำ เรือลำที่หนึ่งชื่อคำผาย เรือลำที่สองชื่อคำม่วน แต่ละลำมีคนได้ประมาณ 40-50 คน พายจากลำน้ำโขงเข้าสู่ปากแม่น้ำมูลรอนแรมทวนกระแสน้ำขึ้นมาเรื่อย ๆ ผ่านเมืองไหนก็บอกกล่าวแก่เจ้าเมืองนั้นว่าจะไปตั้งเมืองใหม่อยู่ เจ้าเมืองนั้น ๆ ก็ให้ไปเลือกที่อยู่ที่เหมาะสมถึงบ้านท่า ตำบลส้มป่อย ก็พาไพร่พลแะพักแรม รุ่งขึ้นวันใหม่ก็นำพวกออกสำรวจหาพื้นที่ตั้งเมือง มาเห็นเมืองร้างเป็นเนินดินสูงมีคูน้ำล้อมรอบ ที่บึงคงโคกทุกวันนี้ เห็นว่ามีสภาพภูมิประเทศเหมาะสมก็นำไพร่พลตั้งบ้านเรือน ปัจจุบันเมืองคงโคกมีศาลและรูปปั้นของพระยากระตาศิลาเป็นที่เคารพสักการะ

ที่อยู่ของคนเผ่าเยอแต่สมัยก่อน ตั้งแต่ก่อนคนเผ่าเยอกระจัดกระจายอยู่สองฟากฝั่งของแม่น้ำโขงทางตอนใต้ของลาวแถบเมืองอัตตะปือ และนครจำปาศักดิ์ ตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์พอจะประมวลได้ว่า คนเยออพยพมายังประเทศไทย มีอยู่ 2 นัยยะ คือ

(1) ราชอาณาจักรลาว เกิดการแย่งชิงอำนาจความเป็นใหญ่ คือรบราฆ่าฟันกันภายในประเทศ ทำให้คนเยอที่อาศัยประเทศเขาอยู่ ซึ่งอพยพหลบหนีภัยสงคราม และโดยไม่มีหลักฐานการจดบันทึกไว้ แต่มีเอกสารพอที่จะอ้างอิงได้ คือ เอกสารการเริ่มจากการตั้งวัด เมื่อปีพ.ศ. 2266 สันนิษฐานว่า คนเยอจะอพยพเข้ามายังประเทศไทยพร้อม ๆ กันกับชาวส่วย ตากะจะและเซียงซัน ซึ่งเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านปราสาทสี่เหลี่ยม (บ้านดวนใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2265) จากข้อมูลประวัติศาสตร์บ้านดวนใหญ่ อำเภอวังหิน จังหวัดศรีสะเกษ

(2) จากคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมา เนื่องจากลาวเกิดทุกข์ภัยภัยร้ายแรงแค้น อดอยากเกิดโรคระบาด ฝิดาษ และขาดการส่งส่วยประจำปี กลัวจะมีโทษทัณฑ์จึงชวนกันลงเรือล่องมาตามแม่น้ำโขงมีการนำโดยท้าวกระตาศิลาเป็นหัวหน้าล่องเรือมาถึงปากแม่น้ำมูล ท้าวกระตาศิลาพาเยอกลุ่มหนึ่งไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่คงโคก หรือบ้านคง อำเภอราชีไศลในปัจจุบัน เยอพวกหนึ่งมีหัวหน้าพาไปทางบ้านขมิ้นและบ้านโนนแกด อีกพวกหนึ่งไปทางบ้านปราสาทเยอ และอีกพวกหนึ่งไปทางบ้านโนนค้อ ผ่าน

มาทางบ้านเก่า พันทา เจียงอี เลยมาถึงที่โนนและมีต้นค้อขึ้นที่โนน คนจึงเรียกว่าบ้านโนนค้อ หรือ บ้านโนนค้อ จนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันคนเอยจะอยู่กระจัดกระจายทั่ว ๆ ไปของจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเรื่องราวของถิ่นฐานดั้งเดิมกลุ่มชาติพันธุ์เอยยังสอดคล้องกับบันทึกในหนังสือ อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ เล่ม 4 (ทริศักดิ์ บุญสุ; อ้างอิงจาก สุพรรณา อติประเสริฐกุล, 2552: 28) ได้บันทึกไว้ว่า มีชาวเอยจำนวนหนึ่งได้อพยพจากเมืองคงซึ่งอยู่ทางเหนือของหลวงพระบาง โดยเคลื่อนย้ายอาศัยการล่องเรือมาตามลำน้ำโขงแล้วเดินเรือเข้าสู่ปากแม่น้ำมูลในดินแดนภาคอีสานของไทยซึ่งอยู่ในเขตอำเภอโขงเจียมในปัจจุบัน จากนั้นก็ล่องเรือมาจนถึงปากห้วยสำราญในอำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ แล้วแบ่งการอพยพออกเป็น 2 สาย ดังนี้ สายแรกนำโดยพระยาขุขันธได้นำคนไปอาศัยอยู่ที่บ้านปราสาทเอย ในเขตอำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ ส่วนสายที่สองนำโดยพระยากตะศิลา ได้เดินเรือต่อมาตามลำน้ำมูลแล้วมาขึ้นฝั่งที่วัดเก่าแห่งหนึ่ง (ปัจจุบันคือ วัดใต้ บ้านใหญ่ ตำบลเมืองคง อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ) จากนั้นพระยากตะศิลาได้นำชาวเอยขึ้นมาตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอราษีไศลในปัจจุบันไป 3 กิโลเมตร แล้วตั้งชื่อชุมชนว่า “บ้านเมืองคง” ตามชื่อดั้งเดิมเมืองเดิมที่ได้อพยพมานั้น และได้กระจายไปตั้งถิ่นฐานใหม่หลายหมู่บ้านในจังหวัดศรีสะเกษ

ทั้งนี้ การอพยพมาของกลุ่มคนที่มาจากเวียงจันทน์ สอดคล้องกับ (ไพฑูรย์ ภูธา, 2558: 145) อธิบายให้เห็นว่า ทางฝ่ายครูโพนสะเม็ก (โพนเสม็ด) กลุ่มที่ทำให้เกิดการโยกย้ายคนจากเวียงจันทน์สู่อีสานคราวนั้น พอช่วง พ.ศ. 2235-2245 พระครูโพนสะเม็กได้รวบรวมผู้คนจากเวียงจันทน์และที่อื่น ๆ ทุกแห่งนมมาบูรณะพระธาตุพนม มีการคัดเลือกเอาคน 3,000 คน ว่าเป็น “ทาสโอกาส” ฝัดดูแลพระธาตุพนมสืบไป เสร็จดีแล้วเลยพาไปสู่แดนใต้ ลัดมาสู่บริเวณกลางภาคอีสาน แล้วก็สร้างเมืองหนึ่งขึ้นริมฝั่งแม่น้ำชี ชื่อว่า “เมืองแสนล้านช้าง” เมืองนี้ถูกเปลี่ยนชื่อเมื่อประมาณ พ.ศ. 2460-2470 เพื่อเป็นที่ระลึกที่สยามเสียเมือง มโนไพรด้านตะวันออกของเขมรให้แก่ฝรั่งเศสไป ว่า “เมืองพนมไพร” จังหวัดร้อยเอ็ด ท่านศรีพนม สิทธิวรสาร คนพนมไพรเล่าว่า มีหลักฐานของการสร้างเมืองนี้อยู่วัดกลาง และมีความน่าจะเป็นอีกอย่างก็คือ “เมืองราษีไศล” น่าจะมีคนมาจากเวียงจันทน์คราวนั้น มาเติมปะปนอยู่กับคนท้องถิ่นเดิม คือ กวย หรือ กูย

พระครูโพนสะเม็กตั้งอาณาจักรจำปาสักขึ้นในที่ใกล้ ๆ ปราสาทวัดภู อันเป็นเมืองเก่าของจามขอม ที่แดนลาวใต้ เป็นลาวอาณาจักรที่สาม โดยขึ้นไปรับเจ้าหน่อกุมารหรือเจ้าชายศรีสมุทรพุทธางกูรโอรสเจ้านางสุมังคลาคนที่ภูชะง้อหอคำมาเป็นเจ้าชีวิต

ผู้คนได้หลั่งไหลจากอาณาจักรหลวงพระบางและเวียงจันทน์ไปสู่ดินแดนอาณาจักรที่เกิดขึ้นใหม่ คือไปอยู่ที่บางส่วนของอีสานที่หันไปขึ้นต่ออาณาจักรจำปาสัก ได้แก่แถบแม่น้ำมูลชีตอนกลางลงไป ในตอนแรกมีหลักฐานบอกว่า “เขตแดนจำปาสัก ด้านตะวันออกอยู่ไม่ลืมหั่นแบ่งแดนแถว ทิศเหนือถึงอันสามขวย ทิศใต้ถึงหลี่ผี ทิศตะวันตกถึงหลักทอดยอนน้ำยัง ปัจจุบันอยู่อำเภอสมเด็จ กาฬสินธุ์

เมืองท่ง หรือสุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด ห้วยคยองหรือห้วยชะยุ้ง” (ความที่กล่าวในตำนานว่า ยางสามต้น กับ อันสามขวย อันบอกเขตแดนด้านบนของจำปาสัก ยังคงเป็นคำปริศนา ที่ยังไม่มีผู้ชี้ชัดว่าเป็นที่ใด)

พื้นที่ภาคอีสานนอกเขตนี้ ต่างขึ้นต่อเวียงจันทน์ มาตอนหลังจึงเอาหลักฐานว่า ดินแดนของจำปาสักที่เขตอีสานใต้แม่น้ำมูล มี เมืองเดชอุดม ศรีสะเกษขุขันธ์ สุรินทร์ นางรอง และเมืองเล็กเมืองน้อยอื่น ๆ นั้น เป็นเขตอาณาจักรกวยหรือกวยหรือข้าหนาแน่นมาก หนาแน่นติดต่อไปจนถึงฝั่งตะวันออกของน้ำตกหลี่ผี ประกอบไปด้วยหลายสิบกลุ่มหลายสิบเผ่า ที่ต่างก็ปกครองตนเองเป็นเอกเทศ

กล่าวได้ว่า ถิ่นฐานดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์เยอซึ่งในอดีตจะอยู่ทางซ้ายแม่น้ำโขง ดังที่ (ประจวบ จันทรหมื่น, 2550: 53) อธิบายว่า ในอดีตกระจายอยู่ตามสองฝั่งแม่น้ำโขงทางตอนใต้ของประเทศลาว แถบเมืองอัตตะปือแสนปางและนครจำปาศักดิ์ แล้วมีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานยังประเทศไทย โดยเฉพาะจังหวัดศรีสะเกษ เนื่องจากสาเหตุการแสวงหาถิ่นฐานที่เหมาะสมในการดำรงชีวิต การสงครามภายในประเทศและการเกิดโรคระบาด ชาวเยอในศรีสะเกษกลุ่มนี้ได้อพยพมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2265 โดยใช้เรือล่องตามแม่น้ำโขงข้ามมายังฝั่งประเทศไทยสันนิษฐานว่าอพยพมาพร้อมกับชนชาติส่วยที่มีผู้นำชื่อตากะจะและเชียงขัน เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บ้านปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวน ที่มีผู้เชื่อว่าเป็นบ้านดวนใหญ่ปัจจุบัน ส่วนชาวเยอนำโดยท้าวทศศิลา เมื่อล่องมาถึงปากน้ำมูล ท้าวทศศิลาได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บึงคองโคกหรือโบราณสถานเมืองคองโคกปัจจุบัน

4.3.3 ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์

เรื่องเล่าขานที่มีมาแต่อดีตเปรียบได้เหมือนเครื่องมือที่ช่วยถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ รวมถึงประเพณีต่าง ๆ ของคนในยุคอดีต อาจเป็นเรื่องจริงหรือไม่ก็ได้ อาจมีหลักฐานหรือไม่ก็ได้ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไทยจะอาศัยหลักฐานทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร และไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยแบ่งความสำคัญของหลักฐานออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

(1) หลักฐานชั้นต้น หรือหลักฐานปฐมภูมิ (Primary Sources) หมายถึง บันทึกหรือคำบอกเล่าของผู้พบเห็นหรือผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หรือผู้ร่วมสมัยกับเหตุการณ์ จดหมายเหตุ บันทึกการเดินทาง หลักฐานทางโบราณคดี แผนที่ ลายแทง เป็นต้น

(2) หลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) หมายถึง ผลงานการค้นคว้าที่เขียนขึ้นหรือเรียบเรียงขึ้นภายหลังเกิดเหตุการณ์นั้นแล้ว โดยอาศัยหลักฐานชั้นต้นประกอบ และอาจเพิ่มเติมความคิดเห็นหรือเหตุผลอื่น ๆ ประกอบ ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของเอกสารต่าง ๆ เช่น พงศาวดาร ตำนาน เป็นต้น

เมื่อมองหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งขาดไม่ที่จะละเลยตำนาน ซึ่งเป็นเรื่องเล่าด้วยวาจาสืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณผ่านมาหลายชั่วอายุคน ต่อมาภายหลังจึงมีการจด

บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เรื่องราวในตำนานอาจเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้เพราะการบอกเล่าต่อกันมาอาจทำให้เนื้อหาผิดเพี้ยนไปตามอารมณ์ของผู้เล่า ลักษณะตำนานที่สำคัญมีดังนี้

(1) เป็นเรื่องราวที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และความเชื่อของคนในท้องถิ่น เรื่องราวจะแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นนั้นๆ

(2) ตำนานจะไม่ให้ความสำคัญในเรื่องกาลเวลา จึงต้องระมัดระวังในการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะเราไม่ทราบสาเหตุการเกิดเมื่อใด

(3) เนื้อหาสาระของตำนานไทยจะเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติและการสร้างบ้านเมืองในสมัยโบราณไทย

(4) คุณค่าของตำนานต่อการศึกษาประวัติศาสตร์มีน้อย เนื่องจากตำนานจะผ่านวิธีบอกเล่า ซึ่งเกิดความผิดเพี้ยนของเนื้อหา จึงไม่มีความน่าเชื่อถือมากนัก

ดังนั้น ตำนานยังเป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อที่จะเข้าใจเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ถึงแม้เรื่องราวในตำนานจะเป็นความเหนือจริงหรือเหนือธรรมชาติ แต่เรื่องราวในตำนานอาจจะมีความจริงหรือบันทึกจากเรื่องราวความเป็นจริงของสังคมตั้งแต่บรรพกาล ดังที่ (ศิริพร ณ กลาง, 2557) อธิบายว่า นอกจากตำนานปรัมปราประเภทต่าง ๆ เป็นข้อมูลทางคติชนเพราะเป็นข้อมูลบอกเล่าที่ถ่ายทอดโดยการบอกเล่าสืบต่อกันมาในวัฒนธรรมแล้ว ยังมีข้อมูลตำนานอีกประเภทหนึ่งที่เป็นข้อมูลลายลักษณ์ แต่อาจนับว่าเข้าข่ายตำนาน “ปรัมปรา” ด้วยคือ ข้อมูลที่นักประวัติศาสตร์เรียกว่า ตำนานประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นงานเขียนในประเทศไทยโดยเฉพาะทางล้านนาที่ตอนต้นเรื่องมักมีลักษณะ “ปรัมปรา” เพราะมี อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นเรื่องราวที่ “เหนือจริง”

หลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายเรื่องมีความเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของอาณาจักร กล่าวได้ว่าทางภาคอีสานมีอาณาจักร อาณาจักรโคตรบูรอาณาจักรโคตรบูร หรือ อาณาจักรศรีโคตรบูร เป็นอาณาจักรโบราณที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับนครเวียงจันทน์ยุคจันทะปุระ (ราวพุทธศตวรรษที่ 1-10) และยุคชายฟอง (ราวพุทธศตวรรษที่ 10-12) เริ่มมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลถึงพุทธศตวรรษที่ 11-15 หรือระหว่าง พ.ศ. 1,000-1,500 มีพื้นที่ครอบคลุมบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย จังหวัดบึงกาฬ จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสกลนคร จังหวัดขอนแก่น จังหวัดหนองบัวลำภู จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานีของไทย แขวงบอลิคำไซ แขวงคำม่วน แขวงสุวรรณเขต แขวงเวียงจันทน์ แขวงสาละวัน แขวงจำปาศักดิ์ แขวงอัตตะปือ และแขวงเซกองของลาว นักวิชาการบางกลุ่มเสนอว่า อาณาจักรโคตรบูรอาจแผ่อาณาเขตครอบคลุมไปถึงแขวงหลวงพระบางโดยอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีประเภทหลักหินซึ่งปรากฏที่เวียงจันทน์นครพนมด้วย นอกจากนี้อาณาจักรโคตรบูรยังแผ่อิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของภาคอีสาน พื้นที่เกือบทั้งหมดของลาว พื้นที่รอยต่อของลาวอีสานกับกัมพูชา ในภาคอีสานและลาวนั้นมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นักวิชาการลาว

และอีสานเชื่อว่าชนชาติดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรศรีโคตรบูรและสถาปนาอาณาจักรอาจเป็นชาวลาว ข่า ขอม ภูไท โย้ย จาม และชาติพันธุ์ดั้งเดิมอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในลาวและภาคอีสานปัจจุบันนี้ จากการค้นพบใบเสมาและหลักหินโบราณหลายสิบแห่งที่กระจายอยู่ในจังหวัดนครพนมแขวงคำม่วน และการค้นพบหลักหินและใบเสมาใต้พื้นดินจำนวนมากถึง 473 หลัก ที่กระจุกตัวอยู่บริเวณหอหลักเมืองเวียงจันทน์ ตลอดจนการค้นพบซากกำแพงหินยักษ์ซึ่งสร้างจากฝีมือมนุษย์ที่แขวงคำม่วน ได้ยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรโคตรบูรอย่างมาก

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์อาณาจักรโคตรบูร หรือ อาณาจักรศรีโคตรบูร ที่ปรากฏในตำนานที่พบอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราศีไศลอาจเป็นข้อมูลที่ทำให้เห็นถึงร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของภาคอีสาน เกี่ยวกับความเป็นมาของอาณาจักรโบราณได้ (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังตำนานต่อไปนี้

“...เจ้าอนุวงศ์มีลูกสาวอยู่คนเดียวคือ นางแพงสี หรืออีกชื่อว่า นางเขียวค่อม เจ้าอนุวงศ์เป็นคนโง่ ไม่ค่อยอยู่ในศีลธรรม อยู่ต่อมาวันหนึ่ง เจ้าอนุวงศ์ทำผิดศีลธรรมอย่างร้ายแรง เกิดมีช้างป่าเป็นโขลงเป็นล้านตัว มาจากป่าเข้ามาพังทำลายบ้านเรือนราษฎร นับวันทวีความรุนแรงมากขึ้น โดยไม่มีทางที่จะปราบได้ เจ้าอนุวงศ์จึงประกาศหาคนกล้าหารมาปราบช้าง โดยประกาศว่าผู้ใดปราบช้างได้จะยกลูกสาวให้ และมอบเมืองให้ปกครองกึ่งหนึ่ง บ้านไหนเมืองไหนที่ไม่มีคนกล้ารับอาสาการปราบประกาศดังมาจนถึงเมืองเสียมราชที่เชียงสีอยู่ เชียงสีทราบข่าวจึงรับอาสาปราบช้าง เชียงสีได้ซ่อนกระบองเพชรใหญ่ยาวหลายสิบโยชน์ เรียกได้ว่าโคตรตะบอง เพราะทั้งยาวทั้งใหญ่ เมืองเสียมราชจึงได้ชื่อว่า เมืองเสียมราชพระตะบอง และเชียงสีก็ได้นามว่า ศรีโคตรพระตะบอง เพราะได้ซ่อนตะบองยาวใหญ่เป็นโคตร เป็นอาวุธคู่มือ ศรีโคตรพระตะบองได้รับอาสาไปปราบช้าง พ่อแม่ได้ร้องไห้ร้องให้ คิดกลัวโขลงช้างจะแทงตาย สู้กับคนยังพอว่านี่จะไปสู้กับโขลงช้างเป็นล้าน ศรีโคตรได้ลอบว่า พ่อกับแม่ไม่ต้องห่วงในโลกนี้ไม่มีศาสตราวุธใด ๆ มาทำอันตรายลูกได้ ถ้าลูกจะตายลูกจะพาตัวค้อนมาให้เห็น สุดท้ายศรีโคตรก็ลาพ่อแม่ออกเดินทางพร้อมกับตะบองคู่มือ ไปด้วยกำลังฤทธิ์ ไปร่วมงานเวียงจันทน์...”

จากตำนานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เนื้อหาของตำนานอธิบายให้เห็นถึงความรู้ทางประวัติศาสตร์ ที่มาของอาณาจักรโคตรบูรและที่มาของพระยาศรีโคตรตะบอง อาณาจักรโคตรบูรมีศูนย์กลางชื่อว่า เมืองศรีโคตรบูร หรือ เมืองศรีโคตโม หรือ เมืองศรีโคตรบอง ในเอกสารเวียงจันทน์เรียกว่า เมืองสิทธิโคตรบูรหลวง ตั้งอยู่บริเวณตรงข้ามกับตัวอำเภอรามัญม ลึกเข้าไปจากปากน้ำเซบั้งไฟ เมืองเซบั้งไฟ แขวงคำม่วนต่อกับแขวงสุวรรณเขตไม่มากนัก ปัจจุบันค้นพบซากเมืองโบราณในบริเวณดังกล่าวมากกว่า 3 แห่ง อาทิ เมืองโบราณตุ้มพะวังฟ้าฮ่วน เมืองโบราณขามแทบ เป็นต้น อีกทั้งมีการค้นพบภาชนะเครื่องใช้ เครื่องทอง และแผ่นเงินแผ่นทองคำดูนลายจำนวนมาก ต่อมา

อาณาจักรโคตรบูรย้ายศูนย์กลางมาที่ปากห้วยเชื่อมและปากห้วยบังฮวกตอนเหนือของพระธาตุพนม ในอำเภอธาตุพนม โดยมีชื่อว่า เมืองมรุกขนคร หรือ เมืองลูกขานคร

ภาพที่ 4.28 อาณาจักรโคตรบูร

ที่มา: สำนักงานจังหวัดนครพนม (2559)

นักประวัติศาสตร์เชื่อตามคำภีร์อุรังคธาตุว่าเมืองมรุกขนครตั้งเมืองอยู่บริเวณดงตันรวก (ลาวเรียกว่าไผ่ฮวก) และดงตันรัง เดิมนักวิชาการบางกลุ่มสันนิษฐานว่าบริเวณดังกล่าวอาจมีสัตว์ ตระกูลกวางและกิ้งหรือฟานอาศัยอยู่จำนวนมาก ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่า คำว่า มรุกขนคร อาจมาจากคำว่า มฤคนคร แต่จากการตรวจสอบชื่อเมืองในใบลานเรื่องอุรังคธาตุนิทาน ตำนานพระธาตุพนม สังเกตธาตุพนม และพื้นธาตุห้วยอก จำนวน 16 ฉบับ พบว่าชื่อมรุกขนครเป็นคำบาลีสำเนียงลาวที่ แผลงมาจากคำว่า รุกขนครเอกสารบางฉบับเขียนว่า รุกขานคร ซึ่งหมายถึงเมืองที่ตั้งอยู่ท่ามกลางป่า ไม้ พื้นที่ศูนย์กลางของอาณาจักรในยุคนี้มีการค้นพบใบเสมาบริเวณวัดหลักศิลามงคล ตำบลพระกลาง ใบบ่อบ้านดงยอ ตำบลนาถ่อน ใบเสมาและหินตั้งในตัวของเมืองธาตุพนมกระจายอยู่จำนวนมาก ตลอดจนซากเมืองโบราณ ศาสนสถานโบราณ และหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ ซึ่งปะปนอยู่กับ หลักฐานทางโบราณคดีสมัยขอมและสมัยล้านช้างที่บ้านดอนนางหงส์ท่า บ้านดงกลอง บ้านหนองสะ โน บ้านนาแก บ้านนาถ่อนทุ่ง บ้านธาตุน้อยศรีบุญเรือง บ้านพระกลางทุ่ง และตำบลอู่หม้าใน อำเภอธาตุพนม จากนั้นอาณาจักรโคตรบูรย้ายศูนย์กลางไปบริเวณปากห้วยส้มตองใต้เมืองท่าแขก ใกล้กับที่ตั้งของพระธาตุศรีโคตรบอง และบริเวณปากห้วยหินบูน เมืองหินบูน แขวงคำม่วน ตรงข้าม กับพระพุทธบาทเวินปลา บ้านเวินพระบาท ในอำเภอน้ำอูเทิน บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่งบริเวณ ใกล้เคียงยังปรากฏซากเมืองโบราณชื่อว่าเมืองอาร์นัจจนาและเวียงสุลินอยู่ด้วย บริเวณดังกล่าว ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีเป็นซากศาสนสถานจำนวน 13 แห่งมีความเกี่ยวเนื่องระหว่างไทยกับ

ลาว ซึ่งไทยและลาวมีความสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนาน ทั้งภาษาและประเพณีวัฒนธรรม เมื่อกล่าวถึงเมืองลาวก็อาจเข้าใจได้ว่ามีประวัติศาสตร์มากมาย ทั้งการเกิดสงครามในอาณาจักรและสมัยต่าง ๆ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เจ้าอนุวงศ์ ซึ่งในทั้งนี้ตำนานที่พบในกลุ่มชาติพันธุ์เยอได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ในอดีตกาล (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังต่อไปนี้

“...ขอย้อนกล่าวถึงเมืองเวียงจันทน์ในสมัยก่อนเจ้าอนุวงศ์เป็นพระยาลาวปกครองเมืองเวียงจันทน์ มีศีลธรรมดี วันหนึ่งพระยาลาวได้ไปตักถอบ มีลูกนาคนพลัดหลงเข้ามาติดถอบ เจ้าเมืองจึงเอาลูกนาคนมาขังไว้ ตอนต่อมา โดยสัญญาว่าจะช่วยบ้านเมืองเวลาเมื่อมีเรื่องเดือดร้อน เจ้าเมืองก็ได้ปล่อยลูกนาคนไป ในสมัยนั้นลาวเวียงจันทน์เจริญรุ่งเรืองมาก เมืองไหน ๆ ก็อยากได้เป็นเมืองขึ้น ยกทัพมารบพระยาลาวก็ตีฆ้องตีกลองเรียกร้องให้พญานาคมาช่วย พญานาคก็พาบริวารออกมารบมีชัยชนะ ไม่มีบ้านเมืองไหนมารบได้ มีแต่บ้านเมืองไปขึ้นกับลาวหมด...”

ตำนานข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์เจ้าอนุวงศ์⁵ ในการปกครองเมือง ทั้งนี้มีความสอดคล้องกับประวัติศาสตร์สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวว่า พ.ศ. 2369 อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์มีเจ้าอนุวงศ์เป็นกษัตริย์ ได้รับราชการที่สองมีความชอบมาก จึงประทานเมืองจำปาสักให้ราชบุตรเจ้าอนุวงศ์ปกครอง ต่อมารัชกาลที่สองสวรรคต เจ้าอนุวงศ์เห็นว่าเป็นช่วงเปลี่ยนแผ่นดินจึงคิดตั้งตัวเป็นใหญ่ถึงกับคิดจะยึดไทยเป็นเมืองขึ้นและถึงทำไม่ได้ก็จะทำลายกรุงเทพฯ และกวาดต้อนไพร่ไทยกลับลาว จึงขอความช่วยเหลือจากหลวงพระบาง แต่ไม่ได้รับการตอบรับ จึงยกทัพมารวมพลกับลูกชายเจ้าเมืองจำปาสักและบังคับเจ้าเมืองบางคนในภาคอีสานให้มาช่วยโจมตีไทย แต่อุปราชของเจ้าอนุวงศ์ยังคงภักดีต่อไทย จึงลอบส่งข่าวไปบอกให้รัฐบาลไทยทราบ ระหว่างนั้นทัพลาวเดินทางมาตีเมืองโคราชสำเร็จ เจ้าอนุวงศ์จึงให้กวาดต้อนชาวไทยในเมืองไปไว้ที่เมืองจันทน์

⁵ เจ้าอนุวงศ์ หรือ เจ้าอนุ เป็นพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์พระองค์ที่ 5 หรือพระองค์สุดท้าย ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรล้านช้างและประเทศลาว นอกจากนี้ยังได้รับการยกย่องจากประชาชนชาวลาวว่า เป็นพระมหากษัตริย์ผู้พยายามกอบกู้เอกราชชาติลาวจากการเป็นประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม ทรงปกครองราชอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ราว พ.ศ. 2348-2371 นักประวัติศาสตร์ลาวและไทยนิยมออกพระนามของพระองค์ว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 3 หรือ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 3 แต่นักประวัติศาสตร์บางท่านตรวจสอบพระนามตามจารึกต่าง ๆ โดยละเอียดแล้วได้นับพระองค์เป็นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 5 เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าสิริบุญสารผู้เป็นพระราชบิดา และพระเจ้าอินทวงศ์ ผู้เป็นพระราชเชษฐาได้เฉลิมพระนามของทั้งสองพระองค์เองว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

พระธาตุศรีโคตรบูร

ภาพที่ 4.29 พระธาตุศรีโคตรบูร
ที่มา: ประสิทธิ์ ไชยชมพู (2552)

ภาพที่ 4.30 อนุสาวรีย์ พระยาศรีโคตรบอง
ที่มา: ประสิทธิ์ ไชยชมพู (2552)

ในแง่ของประวัติศาสตร์ ตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระยาศรีโคตรพระตะบองและเจ้าอนุวงศ์ ยังแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชาวลาว ซึ่งนั่นคือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราก็ใช่ มีความเชื่อว่าบรรพบุรุษของเขานั้นอพยพมาตั้งแต่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังมีตำนานที่เล่าถึงประวัติศาสตร์การสถาปนาเมืองเวียงจันทน์ ตำนานรักท้าวศรีโคตรตะบอง กับนางเขียวข่มเหว ชาวลาวโบราณเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง ความรัก ก่อเกิดความชิงชัง จนต้องสาปชาวเวียงจันทน์ให้ไม่เจริญรุ่งเรือง (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังต่อไปนี้

“...ตอนนั้นลูกสาวกับพระยาศรีโคตรปกครองอยู่อาณาจักรโคตรบูร คือเมืองนครพนม ทุกวันนี้ เจ้าอนุวงศ์จึงได้มาถามตามประสาพ่อลูกพบปะกันได้พูดคุยกัน ได้โอกาสเจ้าอนุวงศ์จึงถามว่า “ผิวของเขียวอยู่ยงคงกระพัน ไปเรียนมนต์มาแต่ไหน คือจิ้งตีกักแท้ คือสืบอยู่จักตายดอกน้อ ผิวของลูกสืตายด้วยอะไร” ส่วนเขียวเองก็ตอบไม่ได้ จึงนัดพ่อว่าจะบอกให้ทราบในวันหลัง ต่อมาตามประสาผิวเมียอยู่ด้วยกันก็มีคำพูดคุยกัน เมียจึงถามพ่อว่า “อ้ายศรีโคตรอยู่ยงคงดีอ้ายไปเรียนมนต์มาแต่ไหน ม้าช้างกะตายเหมิด อ้ายเก่งปานนี้คือสืบอยู่ จักตายเนอะ” ศรีโคตรตอบว่า “ตายคือกันนั้นละ มนต์อ้ายก็ไม่ได้เรียน ผลมาจากการกินข้าดำหมดหม้อมีแรงอยู่คง ก็ผลมาจากการกินข้าดำ อาวุธทั้งหลายในโลกทำอะไรอ้ายไม่ได้ดอก ยานแต่ฮูเกาหม่องเดียวเท่านั้น” จากนั้นมาเขียวก็ได้บอกกับพ่อ โดยหารู้ไม่ว่าพ่อจะปองร้ายผิวของตน ในเมื่อเจ้าอนุวงศ์ทราบแล้วก็มาปรึกษากับพระสี พระสีก็ทำท่าไม่อยากจะบอก แต่พ่อเจ้าอนุวงศ์ถามเข้าหนัก ๆ ก็บอกว่าเออมีถามก็มีบอก ศรีธณูชัยเป็นคนฉลาดอยู่ แล้วจึงแนะนำวิธีทำยนต์ดัก โดยให้ทำฐานส้วมที่มีฝาปิดบังให้ดี ต่อไปนี้เป็นพระยาราชาควรจะชี้ใส่ฐานส้วมที่มีฝาปิดบัง ทำปะเจ็ดปะเจ็ดกลางแปลงผู้คนเห็นเข้าไม่ดี พระสีเป็นผู้ช่วยดักยนต์ใส่หลาวไว้ในฐานส้วม พระยาศรีโคตรมาชี้ไม่ทันสังเกต ก่อนซัดกลองมาถูกยนต์ลั่นหลาวเข้ารูตูตอย่างแม่นยำ พระยาศรีโคตรถูกยนต์สะดุ้งเจ็บปวดถึงกับร้องออกมาว่า “โอยตายละนอญครั้งนี้ ตายเพราะปากแท้ ๆ” ด้วยความรักเมียจึงบอกความลับให้เมียรู้ “ตายละนอญ” ศรีโคตรได้รับความเจ็บปวดมากทนพิษไม่ไหว ก่อนตายจึงโยนค้อนตะบองคู่มือจากอาณาจักรโคตรบูรมาตกที่เมืองเสียมราฐ เป็นการอำลาพ่อแม่ และก่อนตายได้สาปแช่งเมืองลาวไว้ว่า “สาธุเดอธรณีเจ้าผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย ผู้ข้าฆ่าช้างให้บ้านให้เมืองเป็นสุข มาเถิดให้โตเจ็บทุกซ่เวทนาตายนี้ คั้นผู้ข้าตายสมใจแล้วอย่าให้เมืองมันฮุ่งฮุ่งกะให้ฮุ่งสั่มซ้างวิหุ สั่มงูแลบลิ่น” อธิฐานได้แค่นั้นก็ขาดใจตายด้วยความเจ็บปวด ส่วนพ่อแม่อยู่เมืองเสียมราฐ พระตะบอง เห็นค้อนของศรีโคตรมาตกก็รู้ได้ทันทีลูกชายตายร้องไห้ร้องให้ ขึ้นมาเก็บศพและทำธาตุไว้ข้างฝั่งโขง ตรงกันกับเมืองนครพนมทุกวันนี้ มีชื่อเป็นภาษาขอมและภาษาลาวว่า ธาตุพระยาศรีโคตรพระตะบอง อาณาจักรแห่งโคตรบูร...”

จะเห็นว่าตำนานข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งของตัวละคร และได้สาปแช่งเมืองลาวไม่ให้เจริญรุ่งเรือง (อย่าให้เมืองมันฮุ่งฮุ่งกะให้ฮุ่งสั่มซ้างวิหุ สั่มงูแลบลิ่น) ข้อความนี้ตรงกับตำนาน

ตำนานรักท้าวศรีโคตรตะบองกับนางเขียวข่มเทวี (ท้าวศรีโคตรผู้สาวเวียงจันทน์)ซึ่งตำนานเรื่องท้าวศรีโคตรผู้ปราบเมืองเวียงจันทน์เป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และรับรู้กันมากทั้งชาวไทยอีสานและชาวลาว “พระธาตุศรีโคตรบอง” เป็นพระธาตุพี่น้องกับพระธาตุพนมของไทย สร้างขึ้นในยุคเดียวกับพระธาตุพนม เมื่อครั้งที่ยังเป็นอาณาจักรศรีโคตรบูร เชื่อกันว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าจันทเสนแห่งเมือง ศรีโคตรบูร ภายในวัดมือนุสาวรีย์ของพระยาศรีโคตรตะบอง กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรศรีโคตรบูร ที่สุดท้ายแล้วต้องสิ้นชีพเพราะโดนพระยาหยกหักหลัง และได้สถาปนาเมืองเวียงจันทน์

ทั้งนี้ตำนานที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงเรื่องราวของประวัติศาสตร์ ซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลาว ในแง่ของประวัติศาสตร์ตำนานมีบทบาทเป็นแหล่งข้อมูลหรือแหล่งสนับสนุนและเป็นแหล่งให้ความรู้ต่าง ๆ ถึงแม้ว่าตำนานจะเป็นเพียงเรื่องเล่าที่มีมูลเหตุที่อิงทางประวัติศาสตร์ แต่การรับรู้ตำนานเรื่องเดียวกันอาจเชื่อได้ว่ามีความสัมพันธ์กันระหว่างชาติพันธุ์ เพราะว่ามี การรับรู้ตำนานเรื่องเดียวกันบทบาทของตำนานในการถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ สอดคล้องกับ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 398-399) อธิบายว่า ข้อมูลคติชนที่เป็นมุขปาฐะได้ช่วยทำหน้าที่ให้ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นให้คนในท้องถิ่นได้รับรู้ประวัติความเป็นมาและมีความภาคภูมิใจเกี่ยวกับรากเหง้าของตัวเอง นอกจากคติชนประเภทมุขปาฐะแล้วคติชนประเภทอื่น ๆ ทั้งคติชนประเภทการแสดงและคติชนประเภทวัตถุ

จากการศึกษาตำนานจะเห็นได้ว่า บทบาทของตำนานยังเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่น หรือว่าเป็นความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่นทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับชาติพันธุ์ ตำนานถือว่าเป็นข้อมูลที่สำคัญในการศึกษาชาติพันธุ์ เป็นการอธิบายเกี่ยวกับความแตกต่างทางกายภาพของแต่ละชาติพันธุ์ เมื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางด้านชาติพันธุ์ตำนานถือเป็นข้อมูลสำคัญที่บันทึกเรื่องราวของชาติพันธุ์เยอ ตั้งแต่การอพยพโยกย้ายมาจากทางชายแม่น้ำโขงและลงมาทางแม่น้ำมูลและได้พบแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ตั้งบ้านเมืองที่อำเภอราษีไศล นอกจากนี้ตำนานยังมีความสัมพันธ์กับความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทย-ลาว ที่เกี่ยวข้องกับพระยาศรีโคตรพระตะบอง และเจ้าอนุวงศ์ และยังทำให้ความรู้เกี่ยวกับอาณาจักรและเมืองโบราณและยังสอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ภูมิศาสตร์เกี่ยวกับการอพยพโยกย้ายประวัติศาสตร์การเมืองอีกด้วย ดังนั้น ตำนานมีบทบาทสำคัญต่าง ๆ ในวัฒนธรรม ดังที่ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557: 360) อธิบายว่า ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมมองว่าวัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ด้านความมั่นคงของสังคม และความมั่นคงทางด้านจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็งความมั่นคงทางด้านวัฒนธรรมให้แก่สังคม ดังนั้นเพื่อให้เห็นความสำคัญของข้อมูลประเภทคติชนที่ช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง

กล่าวโดยสรุป เมื่อวิเคราะห์ตำนานจะเห็นว่าตำนานมีความสำคัญกับวิถีชีวิตในบริบทสังคมกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล และตำนานมีบทบาทสำคัญคือ บทบาทในการอธิบายอัตลักษณ์ บทบาทในการอธิบายประเพณีพิธีกรรม และบทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่น ในบทบาทหน้าที่ของตำนานการอธิบายลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์เยอตำนานกับการอธิบายอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มีบรรพบุรุษร่วมกันซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญที่จะบ่งบอกตัวตนและความเป็นมาของชาวเยอ อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอนี้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง เห็นได้จากประเพณีพระยากระตื้อราลิกซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญที่สืบทอดกันขึ้นในทุก ๆ ปี

แม้ปัจจุบันอำเภอราชไศลจะมีความเป็นพหุวัฒนธรรมก็ตาม แต่ชาวเยอยังมีอัตลักษณ์ที่แสดงออกความเป็นตัวตน ตลอดจนในด้านภาษาซึ่งการพูดภาษาเยอที่เป็นของตัวเองก็ถือเป็นสิ่งบ่งบอกความเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอนั้นเอง ตำนานยังเป็นการอธิบายประเพณีและพิธีกรรมที่ชาวเยอสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพกาล จะเห็นว่าในภูมิภาคของอีสานซึ่งมีประเพณีบุญบั้งไฟในเดือนหก ซึ่งถือเป็นประเพณีที่ชาวอีสานจัดขึ้นในแต่ละพื้นที่ เพื่อเป็นการบอกกล่าวเทวดาผู้มีอำนาจในการบันดาลฝนตามความเชื่อของคนอีสาน และในประเพณีบุญบั้งไฟนี้ถือเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อความสุขสนุกสนาน ช่วงปลายปีชาวอำเภอราชไศลเองจะมีประเพณีบุญสว่างเฮือ (แข่งเรือ) เป็นประเพณีที่จัดขึ้นชว่นน้ำหลาก ที่มาขอประเพณีนี้มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกันตำนานและวิถีชีวิตของชาวเยอ เพราะอำเภอราชไศลเป็นอำเภอที่ติดกับแม่น้ำมูล ซึ่งมีความสัมพันธ์กับชาวเยอตามตำนานที่อธิบายว่าชาวเยออาศัยแม่น้ำมูลในการอพยพและทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสายน้ำรวมทั้งเป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติ

นอกจากนี้เรื่องราวของตำนานยังเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่น ให้ความรู้เกี่ยวกับการอพยพการตั้งถิ่นฐานและประวัติศาสตร์ ซึ่งถือว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพโยกย้ายมาจากทางซ้ายแม่น้ำโขง ดังนั้นเนื้อหาของตำนานมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชาติลาวดังที่มีตำนานเกี่ยวกับศรีโคตรพระตะบอง และเจ้าอนุวงศ์ เรื่องราวเหล่านี้ถือว่าเป็นความรู้ด้านประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ

บทที่ 5

ภาพสะท้อนของตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ

ตำนานเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ในสังคม และเป็นเรื่องราวที่เล่าขึ้นเพื่ออธิบายสิ่งต่าง ๆ ในหลายวัฒนธรรมทั้งดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน ซึ่งตำนาน (Myth) มีความสำคัญกับวิถีชีวิตของแต่ละกลุ่มชนและตำนานใช้เป็นเครื่องมือในการบอกเล่าสิ่งที่เป็นรูปธรรม โบราณสถาน ประเพณี พิธีกรรม เรื่องราวและเนื้อหาของตำนานเป็นสิ่งที่มีการถ่ายทอดของความคิดหรืออากาว่าได้ว่าเป็นความจริง ดังที่ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557) กล่าวว่า ตำนานนั้นมิได้เป็นเพียง “เรื่องเล่าธรรมดา” แต่มีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติของผู้คนในกลุ่มชนนั้น ตำนานยังเป็นเรื่องเล่าที่สร้างโลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาล สังคม และบอกสถานภาพของตัวตนของบุคคลในสังคม ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่สังคมใช้สร้างมาตรฐานทางศีลธรรม และสร้างคำอธิบายและเหตุผลในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในกลุ่มชนนั้น ๆ

ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ภาพสะท้อนในตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ โดยการศึกษาเนื้อหาในตำนาน และทำให้เห็นภาพสะท้อนสองส่วน ส่วนแรก ภาพสะท้อนด้านสังคม และส่วนที่สอง เป็นภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรม ซึ่งเป็นภาพสะท้อนจากตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ดังจะทำให้เห็นภาพความหมายของตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอได้ ต่อไปนี้

5.1 ภาพสะท้อนด้านสังคม

จังหวัดศรีสะเกษ เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในเขตภาคอีสานตอนล่าง ติดกับกัมพูชา มีเขาพนมดงรักแทรกเป็นแนวยาวกั้นระหว่างไทยกับกัมพูชา และมีแม่น้ำมูลไหลผ่าน ศรีสะเกษนั้นเป็นดินแดนแห่งทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นพื้นที่ดินร่วนปนทราย พื้นที่ตอนใต้ของจังหวัดในเขต อำเภอกุสิงห์ อำเภอนายูง และ อำเภอกันทรลักษณ์ อันเป็นแนวเทือกเขาพนมดงรัก ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นอาณาบริเวณที่มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์และมีธรรมชาติอันเป็นระบบนิเวศที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัยของสัตว์ป่า ลักษณะภูมิอากาศโดยทั่วไปของจังหวัดศรีสะเกษ มีอากาศร้อนจัดในฤดูร้อนและค่อนข้างหนาวจัดในฤดูหนาว ในจังหวัดศรีสะเกษ มีชุมชนหลายกลุ่มตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งนี้เป็นผลมาจากการอพยพย้ายครัวเข้ามาของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ในอดีต ปัจจุบันยังคงปรากฏลักษณะเฉพาะทางกายภาพและวัฒนธรรมของกลุ่มคนเหล่านั้นอยู่ กลุ่มคนดังกล่าวได้แก่ ชาวลาว ชาวเขมร ชาวกูย (หรือส่วยหรือกวย) และเยอ

กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการดำรงชีวิตเหมือนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นทั่วไปในจังหวัดศรีสะเกษ ชาวเยอจะมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในเรื่องวัฒนธรรม ประเพณี และภาษา จากหลักทางประวัติศาสตร์ชาวเยอถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาตั้งแต่ลาว ดังนั้น ชาวเยอจึงมีเรื่องเล่าหรือมีตำนานในการเล่าสืบต่อมา ซึ่งจะเห็นว่าในบทที่ผ่านมามีการอธิบายให้เห็นถึงประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์เยอ รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์เยอยังมีตำนานที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในลาว

เมื่อศึกษาด้านานปรัมปราในบทที่ผ่านมามีเห็นว่าตำนานมีบทบาทที่สำคัญต่าง ๆ ในวิถีชีวิตวัฒนธรรม ทั้งนี้ ตำนานปรัมปรายังถือเป็นข้อมูลในการศึกษาสภาพต่าง ๆ ที่จะสะท้อนให้เห็นภาพต่างทางสังคม ดังนั้น การศึกษาการศึกษาภาพสะท้อนสังคมในตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์ จะเห็นว่าตำนานปรัมปราสะท้อนภาพสังคม ดังนี้

5.1.1 ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน

ชาวเยอ เป็นชาวพื้นเมืองกลุ่มหนึ่ง ที่จัดอยู่ในกลุ่มภาษามอญ-เขมร เรียกตนเองว่า กวย มีความหมายว่า คน หากจัดกลุ่มแล้ว ชาวเยอจัดอยู่ในกลุ่มของชาวกวย มีภาษาพูดภาษาเดียวกัน ซึ่งมีเพียงบางคำเท่านั้นที่แตกต่างกันจุดเด่นของชาวเยอก็คือ มีความเหนียวแน่นในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมทางภาษาของกลุ่มชนไว้เป็นอย่างดี ในหมู่บ้านชาวเยอทุกหมู่บ้าน จะพูดภาษาเยอ การตั้งหมู่บ้านส่วนใหญ่จะตั้งในเขตใกล้ลำน้ำ หรือลำห้วย เช่น บ้านท่าโพธิ์ บ้านใหญ่ บ้านกลาง บ้านโนน บ้านฮ่องโสก บ้านหลุมโมก อำเภอราชไศล ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูล

เมื่อพิจารณาจะพบว่า ตำนานสะท้อนให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานที่จะต้องอยู่ในภูมิประเทศที่เหมาะสม และยังเป็นแหล่งธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะทำให้บ้านเมืองมีความอยู่ดีมีสุข ดังนั้น การตั้งบ้านเมืองจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญ จะเห็นว่าตำนานปรัมปราสะท้อนถึงสภาพที่ตั้ง ดังตำนาน (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ต่อไปนี้

“ตั้งแต่พระยาไกรแยกไปสองลำเรือ เหลือสามพระยากระดะศิลาจึงพาลูกหลานทั้งสามลำพายทวนน้ำขึ้นมาจนถึงได้บ้านส้มป่อยทุกวัน เรือได้ติดแก่งน้ำตื้นมาไม่ได้ จึงได้ขึ้นหาตั้งเมือง เห็นว่าไม่เหมาะ พอน้ำขึ้นเรือมาได้ จึงพากันพายทวนน้ำขึ้นมาถึง อำเภอราชไศลทุกวันนี้ แล้วก็พากันหาที่ตั้งเมือง ท่านว่าตั้งที่แรกนั้นตั้งอยู่บ้านโนนหินกองคือ บ้านชีไศลเมืองเก่า ตำบลคง เห็นว่าไม่เหมาะห่างกันกับพระยาไกรมาก จึงกลับมาได้ที่ตั้งอยู่ในโคกในป่า ตั้งเมืองชื่อว่าเมืองคงโคก เพื่อให้ลูกหลานเยออยู่มั่นคงตลอดไป พระยากระดะศิลาพาลูกหลานขุดดินคุนเมืองสร้างเมืองขุดเป็นแม่น้ำเป็นบึงล้อมรอบเมืองไว้ ทำกันไม่ให้ข้าศึกมารุกรานได้ ทางทิศเหนือของตัวเมืองได้ขุดเป็นหลุมลึกมีเนื้อที่หลายสิบไร่ เป็นหลุมพรางช้าง ช้างลงไปแล้วจะขึ้นไม่ได้ ชาวบ้านได้พากันเรียก หนองช้างโง่ พระยากระดะศิลาพาลูกหลานบุกเบิกทำไร่นากินเลี้ยงชีพอยู่เมืองคงโคกนี้ ไม่รู้ว่าที่สืบทอดก็ร้อยปีจึงได้เกิดโรคระบาดคือโรคบักห่าตายกันมาก ชาวเมืองคงโคกจึงอพยพลงมาอยู่ตามริมแม่น้ำมูล มีชื่อเรียกว่า บ้านใหญ่ บ้านกลาง และที่อยู่ตามริมแม่น้ำมูลนี้ ก็ไม่รู้ว่าที่สืบทอดก็ร้อยปีจึงเกิดโรคระบาดซ้ำอีก ผู้จึงแตกออกจาก

หมู่บ้านไปอยู่กันคนละแห่งหน เช่น บุรีรัมย์ สารคาม ร้อยเอ็ด หนองคาย แต่ละจังหวัดมีหมู่บ้านเยอหลายหมู่บ้าน บ้านใหญ่บ้านกลางไปไม่หมด พวกอยู่ก็มีบ้านร่องอะโศก อยู่ทุกวันนี้ บ้านใหญ่ บ้านกลาง บ้านร่องอะโศก ก็ได้ย้อนกลับมาเรื่อย ๆ ไม่รู้ว่าที่ร้อยก็สิบปีต่อมาจึงมีการตั้งเมืองขึ้น คือเมืองราชีเหมือน ๆ กับเมืองฟ้าหยาดนั้นแหละ ต่อมา มีการจัดตั้งเป็นอำเภอขึ้น คือเอานามตั้งครั้งแรกนั้นเป็นชื่อของอำเภอราชีไศล เอานามครั้งที่สองมีนามเป็นตำบล คือตำบลเมืองคง อำเภอราชีไศล เมืองฟ้าหยาดก็เปลี่ยนเป็น อำเภอมหาชนะชัย”

จากเนื้อหาในตำนานจะเห็นว่า ตำนานมีการสะท้อนให้เห็นถึงการตั้งเมือง และเพื่อให้เจริญรุ่งเรืองจึงหาภูมิประเทศที่เหมาะสม การตั้งเมืองถือว่าเป็นการตั้งอยู่ในพื้นที่ในแหล่งธรรมชาติที่สมบูรณ์ และการสร้างเมืองจึงมีแหล่งน้ำที่ล้อมรอบเพื่อป้องกันอันตรายจากสิ่งต่าง ๆ ดังที่ ตำนานเล่าว่า “จึงกลับมาได้ที่ตั้งอยู่ในโคกในป่า ตั้งเมืองชื่อว่าเมืองคงโคก เพื่อให้ลูกหลานเยออยู่มั่นคงตลอดไป พระยาเทศิลาพาลูกหลานขุดดินคุนเมืองสร้างเมืองขุดเป็นแม่น้ำเป็นบึงล้อมรอบเมืองไว้ ทำกันไม่ให้ข้าศึกมารุกรานได้” ซึ่งจะเห็นว่าเมืองคงโคก (บึงคงโคก) เป็นโบราณสถาน และมีการสร้างศาลพระยาเทศิลา เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าเป็นสถานที่ที่บรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์เคยตั้งบ้านเมืองในอดีต และเป็นบ้านเมืองโบราณ ดังนั้นการเลือกตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีลักษณะเป็นแหล่งธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทั้งป่าไม้ แม่น้ำ เป็นต้น ทั้งนี้ การเลือกพื้นที่ตั้งยังสอดคล้องกับ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 178) อธิบายว่า การเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาติพันธุ์ไทในบริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ ซึ่งเกิดจากผลของความพยายามที่จะค้นหาสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมแก่การเป็นทำเลในการตั้งชุมชนที่จะช่วยนำพาความอุดมสมบูรณ์ทั้งอาหารและธัญพืชได้ อีกทั้งยังเพื่อการอุปโภคบริโภค บริเวณที่ราบลุ่มริมลำน้ำโขงจึงเป็นสภาพแวดล้อมอันเหมาะต่อการผลิตแบบเกษตรกรรม และเหตุผลอีกอย่างหนึ่งของการนิยมในการตั้งรกรากใกล้แหล่งน้ำก็เพื่อสะดวกต่อการจับปลาและล่าสัตว์มาเป็นอาหาร แสดงให้เห็นว่าที่ราบสองฟากฝั่งลำน้ำโขงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ด้วยมองว่าเป็นตัวแทนของพื้นที่อาณาบริเวณที่ตั้งของชุมชนซึ่งมีศักยภาพและเหมาะต่อการผลิตที่ค่อนข้างสูง

นอกจากนี้ ทศนของการสร้างบ้านเมือง (เคนดัลล์ ฮาเวน, 2553: 97; อ้างอิงจาก ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 178) ให้ความเห็นว่า ความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งบ้านแปลงเมืองในอดีตที่สัมพันธ์กับ “คติน้ำ” ดูเหมือนว่าจะจะเป็นสิ่งที่บอกเล่าและเป็นที่รับรู้กันในหลายสังคม ไม่ว่าจะเป็นตะวันออกหรือตะวันตกก็ตาม ดังเช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับแอตแลนติสน์เป็นดินแดนในตำนานที่หายสาบสูญไป เพเลโต นักเขียนและปราชญ์ชาวกรีกโบราณ ได้เขียนหนังสือบรรยายถึงดินแดนอันรุ่งเรืองที่อาคารประดับประดาด้วยทองคำและเงิน ย้อนหลังไปเมื่อประมาณ 12,000 ปีมาแล้ว ภาพดังกล่าวมีความยิ่งใหญ่ น่าอัศจรรย์ยิ่ง ดินแดนที่ประกอบด้วยพลเมืองผู้อุดมปัญญา มีชีวิตเรียบง่าย ทว่าความมั่นคงนี้ได้หายสาบสูญไปชั่วกาลไต้ท้องทะเล

ปัจจุบันแหล่งโบราณสถานบึงโคกหรือเมืองโคกตามแผนผังแหล่งเมืองโบราณเมืองโคก บ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคงอำเภอราชไสล จังหวัดศรีสะเกษ ตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือของบ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคง อำเภอราชไสล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนโบราณ ที่มีลักษณะเป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลม มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ 2 ชั้น โดยก่อกันดินล้อมรอบคูน้ำด้านนอก ลักษณะเช่นนี้เชื่อว่าคงสร้างคูน้ำขึ้น โดยมีจุดประสงค์หลักในการกักเก็บน้ำ ปัจจุบันคูน้ำและคันดินบางส่วนเปลี่ยนสภาพกลายเป็นพื้นนา ตัวแหล่งโบราณคดีมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 60 เมตร จากการสำรวจภายในแหล่งพบโบราณวัตถุต่าง ๆ ได้แก่ ชากโบราณ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลายเนื่องจากการถูกลักลอบขุดหาวัตถุโบราณ เหลือสภาพเพียงเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป กลุ่มใบเสมาหินทรายบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวแหล่ง เศษภาชนะดินเผาทั้งประเภทเนื้อหยาบและเนื้อแกร่ง จากโบราณวัตถุที่พบสันนิษฐานว่า แหล่งโบราณคดี แห่งนี้คงเป็นชุมชนในสมัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 มีการนับถือศาสนาพุทธ โดยประดิษฐ์ใบเสมาขึ้นเพื่อใช้ประกอบสังฆกรรม มีการสร้างสิ่งก่อสร้างที่น่าจะเป็นศาสนสถาน และมีการสร้างคูน้ำคันดินเพื่อใช้กักเก็บน้ำในการอุปโภคบริโภคของชุมชน แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ กรมศิลปากรสำรวจขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งโบราณคดี และกรมการศาสนาขึ้นทะเบียนเป็นเขตวัดร้าง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวัดเมืองคง ซึ่งเป็นวัดฝ่ายมหานิกาย รวมทั้ง รูปปั้นของพระยากตะศิลา ซึ่งเป็นเจ้าเมืองผู้นำชาวเยอ มีการบวงสรวงกันทุกวันเพ็ญเดือนสาม

5.1.2 ภูมินามท้องถิ่น

ภูมินามเป็นระบบวิธีคิดในสังคมของมนุษย์ที่มีความหมายและมีความหมายและสัมพันธ์อย่างแนบแน่น กับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยอันเกี่ยวข้องอยู่กับวิธีคิดทางด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ภูมินามท้องถิ่น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชื่อบ้านนามเมือง นามสถานที่สำคัญต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านได้เรียกขานกันมานับเนิ่นนาน ตามความหมายของวิธีคิดความสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์กายภาพ ประวัติศาสตร์ตำนาน สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของความเข้าใจที่ชาวบ้านใช้ประกอบการตั้งชื่อ ในสังคมท้องถิ่นเรียกชื่อด้วยวิธีเล่าสืบกันมา

ภูมินามสำคัญยิ่งเพราะจะช่วยให้เข้าใจลักษณะของท้องถิ่น เนื่องจากภูมินามแสดงให้เห็นลักษณะทางกายภาพรวมถึงวิถีชีวิตของคนในสังคม วิธีคิดทางสังคมการตั้งชื่อบ้านนามเมืองถูกสร้างจากการรับรู้ของผู้คนในตามบริบทสังคมต่าง ๆ ดังที่ (รังสรรค์ จันต๊ะ, 2557: 101) อธิบายว่า ชื่อหมู่บ้านนามเมือง และสถานที่สำคัญอันศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ถูกสร้างขึ้นจากรากฐานการรับรู้ของคนในชุมชนภายใต้บริบททางสังคมต่าง ๆ เช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตำนานวีรบุรุษ หรือลักษณะเด่นของชุมชน ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงตำนานจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมที่เกี่ยวข้องกับภูมินามในท้องถิ่น ตลอดจนในสังคมกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไสลมี

สถานที่สำคัญต่าง ๆ ในการเล่าขานกันมาและชื่อบ้านนามเมืองในการรับรู้ ดังมีตำนานที่สะท้อนให้เห็นภูมินามท้องถิ่น (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังนี้

“...ครั้งหนึ่งนางแพงสีซึ่งเป็นเมียหลวงของพระยาศรีโคตรเองได้เดินทางมาพักอยู่ที่ปราสาทกำแพง มาครั้งนี้เป็นการสำรวจมาดูพื้นที่แผ่นดินก็รู้ว่าแผ่นดินกว้าง ประชาชนมีน้อย บ้านเมืองอยู่ห่างไกลกัน ไม่มีการขัดแย้งแบ่งเขต วันหนึ่งนางได้เดินลงไปอาบน้ำสระหัวอยู่ในห้วยแห่งหนึ่งห้วยยังไม่มีชื่อ ได้อาบน้ำสระหัวอย่างเกษมสำราญ ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้นจึงมีการตั้งชื่อเมืองว่าเมืองสระเกษ และห้วยนั้นก็ชื่อว่าห้วยสำราญ ต่อมาจึงมีการตั้งชื่อเป็นจังหวัด จึงมีชื่อเรียก ศรีสะเกษ โดยเอานามของนางแพงสีเมียศรีโคตรเอง ทั้งชื่อห้วยและจังหวัด ส่วนปราสาทขอมที่นางแพงสีพักนั้น ต่อมาผู้คนมากขึ้น จึงมีการตั้งชื่อหมู่บ้านขึ้นเรียกว่า บ้านกำแพง ปราสาทก็เรียกปราสาทสระกำแพง เอานามของนางแพงสีนั้น ส่วนใน อำเภออุทุมพรพิสัยนี้ ตั้งแต่ต่อนางแพงสีมานั้น ที่ครองอำเภออุทุมพร มีแต่ป่าดงหมากดำแย ต่อมาเมื่อส่วยออกมาตั้งหมู่บ้านจึงมีชื่อหมู่บ้านว่า บ้านดำแย ต่อมาผู้คนมากขึ้นจึงตั้งเป็นอำเภอ ชื่อบ้านดำแย อำเภออุทุมพรพิสัย...”

จากตำนานข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงภูมินามท้องถิ่นหรือชื่อบ้านนามเมืองในจังหวัดศรีสะเกษ จากตำนานดังกล่าวเป็นเรื่องราวของการตั้งชื่อจังหวัด หมู่บ้าน สถานที่ทางประวัติศาสตร์และลำห้วย ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการนำเรื่องราวจากตำนานมาตั้งเป็นชื่อของจังหวัด เพราะเรื่องราวจากตำนานมีลักษณะเด่นและมีเอกลักษณ์ในสรรพสิ่งต่าง ๆ ไม่ให้เลือนหายไป (วิเชียร อธิโนบุญวัฒน์, 2536; อ้างอิงจาก สันสนีย์ สายตีบ, 2559) ที่มาของภูมินามส่วนใหญ่ตั้งตามลักษณะภูมิประเทศ เช่น ห้วย หนอง คลอง บึง ถ้า พันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่โดดเด่นเป็นสัญลักษณ์ประจำหมู่บ้านหรือขึ้นอยู่กับจำนวนมาก ตั้งนามตามพันธุ์สัตว์ นิทาน ตำนาน

นอกจากนี้ ตำนานยังได้สะท้อนให้เห็นถึงการตั้งชื่อของแหล่งธรรมชาติหนองน้ำและป่าไม้ ในเนื้อหาของตำนานกล่าวถึงลักษณะของสัตว์ที่ตกลงไปในหนองน้ำแล้วขึ้นมาไม่ได้ ชาวบ้านก็ได้เรียกหนองน้ำนั้นว่า หนองข้างโง่ หนองน้ำที่ถูกสร้างขึ้นจากสร้างบ้านแปลงเมือง (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังต่อไปนี้

“...พระยาตะศิลาพาลูกหลานชุดดินคุณเมืองสร้างเมืองชุดเป็นแม่น้ำเป็นบึงล้อมรอบเมืองไว้ ทำกันไม่ให้ข้าศึกมารุกรานได้ ทางทิศเหนือของตัวเมืองได้ชุดเป็นหลุมลึกมีเนื้อที่หลายสิบไร่เป็นหลุมพรางข้าง ข้างลงไปแล้วจะขึ้นไม่ได้ ชาวบ้านได้พากันเรียก หนองข้างโง่...”

จากตำนานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มีการเรียกชื่อหนองน้ำว่า หนองข้างโง่ ซึ่งเป็นหนองน้ำในพื้นที่อำเภอราษีไศล จากตำนานเล่าว่าตั้งแต่การสร้างบ้านแปลงเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์เยอที่เมืองบึงคอก และได้ชุดหลุมขนาดใหญ่เพื่อเป็นหลุมพรางข้างหรือหลุมดักจับข้าง โดยชุดเป็นหลุม

กว้างขนาดใหญ่ กลบด้วยใบไม้หรือหญ้า ทำเลที่จะเลือกขุดหลุมพรางคือเส้นทางที่โคลงข้างป่าออกหา
กิน เมื่อมีข้างตัวใดตัวหนึ่งตกลงไปในหลุม บรรดาพรางที่ชุ่มคูอย่างห่าง ๆ ก็จะส่งเสียงดังหรือก่อไฟ
เพื่อขับไล่โคลงข้างป่าให้หนีไป ข้างที่ตกลงไปในหลุมพรางจะถูกทรมานโดยการให้ยืนอยู่ในหลุมเป็น
เวลาหลายวัน เพื่อให้อ่อนล้าและหิวโหย เมื่อเห็นว่าข้างมีอาการอ่อนเพลียแล้วก็นำข้างไปฝึกหรือเลี้ยง
เมื่อมีข้างตกลงไปในหลุมแห่งนั้นและไม่สามารถขึ้นมาได้ ก็เลยมีการเรียกว่า หนองข้างโง่

ภาพที่ 5.1 หนองข้างโง่ สาธารณประโยชน์ตำบลเมืองคง อำเภอราชไสล

ปัจจุบันหนองข้างโง่เป็นหนองน้ำสาธารณประโยชน์ ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของ
โบราณสถานบึงคงโคก ซึ่งหนองน้ำแห่งนี้มีเนื้อที่ประมาณ 10 ไร่ (วิจิต กตะศิลา, 2559: สัมภาษณ์)
กล่าวว่า หนองข้างโง่นี้เป็นหนองน้ำเก่าแก่ตั้งแต่โบราณมา เป็นหนองน้ำที่เกิดขึ้นจากการขุดดักข้างใน
อดีตตั้งแต่สมัยพระยาตากะศิลามาตั้งบ้านแปลงเมือง เพราะสถานที่แห่งนี้มีตำนานเล่าขานกันมากผู้
เผ่าว่าเป็นหนองน้ำที่คนโบราณเพื่อดักจับข้าง ข้างขึ้นจากหลุมไม่ได้ก็เลยมีการเรียกสถานที่แห่งนี้ว่า
หนองข้างโง่ ซึ่งภูมินามกับตำนานชื่อสถานที่ที่มีความสัมพันธ์กันอย่าใกล้ชิดกับลักษณะทางสังคม และ
เป็นหลักฐานที่บ่งบอกความเป็นท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ภูมินามสถานที่บางแห่งยังตั้งตามนิทาน ตำนาน
ซึ่งเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับสถานที่นั้น ๆ ซึ่งตำนานยังสะท้อนให้เห็นสังคมของกลุ่มชนนั้นได้

5.1.3 การปกครอง

เมืองราชไสล โดยฐานะแล้วถือเป็นเมืองขนาดเล็กแต่อาณาเขตกว้างขวางพอสมควรขึ้น
แก่เมืองศรีสะเกษ (โดยธรรมเนียมการปกครองในขณะนั้นเรียกว่า “ระบบหัวเมือง” หัวเมือง หนึ่ง ๆ
ประกอบด้วยเมืองเล็กหลาย ๆ เมือง) อาณาเขตของเมืองเดิมนั้นได้แก่ อาณาเขตอำเภอราชไสลรวม

กิ่งอำเภอศีลาลาด (เว้นตำบลบัวหุ้ง และตำบลหนองอึ่ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองศรีสะเกษ) และอาณาเขตอำเภออย่างชุมชนน้อย ประชาชนประกอบด้วย เผ่าลาว เผ่าส่วย เผ่ากวย เผ่าเยอ แยกเป็นพวกที่อยู่มาแต่ดั้งเดิม ซึ่งพงศาวดารเรียกว่า “พวกป่าดง” สืบประวัติมิได้พวกหนึ่ง อีกพวกหนึ่งคงอพยพมาจากนครจำปาศักดิ์ เมื่อราว พ.ศ. 2267 มาตั้งอยู่เมืองท่ง (เมืองสุวรรณภูมิ) แต่ทั้งสองพวกนี้มีได้ปรับปรุงเพื่อจะตั้งเป็นเมืองแต่ประการใด พวกหลังอพยพมาจากเมืองศรีสะเกษเพื่อเตรียมการตั้งเมืองโดยตรง

การปกครองในอดีตเมืองราชสีไศลมีธรรมเนียมการปกครองที่เรียกว่า หัวเมือง ซึ่งจะเห็นว่ามีการปกครองแบบเจ้าเมือง และยังเป็นเมืองขึ้นกับเมืองอื่น ๆ ทั้งนี้จะเห็นว่าตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชสีไศลสะท้อนให้เห็นสภาพการปกครอง ซึ่งมีผู้นำชนเผ่าในการปกครอง จะเห็นว่าเมื่อกลุ่มชนชาวเยอมีผู้นำในการอพยพมาตั้งถิ่นฐานแล้ว ในการปกครองยังอยู่ภายใต้ของผู้นำชนเผ่า ผู้ที่เป็นผู้นำชาวเยอ (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“ก่อนจะพูดเรื่องพระยากระตาศิลา ต้องพูดเรื่องพระยาศรีโคตรพระตะบองก่อน เพราะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกันมา ตามคนเฒ่าเล่าเป็นตำนานให้ลูกหลานฟัง ในสมัยขอมเรืองอำนาจ และกำลังจะเชื่อมพระยาศรีโคตรพระตะบองเป็นเทวดาลงมาเกิดที่เมืองขอมคือเมืองเสียมราฐพระตะบองตายเพราะปาก ก่อนตายได้ฉาบแข่งเมืองเวียงจันทน์ไว้ไม่ให้เจริญรุ่งเรือง บ้านเมืองจึงเกิดสงครามขัดแย้งแตกกระจายไปอยู่คนละแห่งหน ท้าวแสนเมืองปกครองอยู่เมืองหลวงพระบางให้สาธุสครจารึกตัวอักษรลงใบข่อยโบราณแล้วตัวเองเปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็นกตะศิลา คนทุกซ์ลอบอพยพลงเรือหนีมาตั้งเมืองที่ อำเภอราชสีไศลในปัจจุบัน และคนก็ได้เรียกพระยากระตาศิลามานจนทุกวันนี้”

“จะขอกล่าวถึงเมืองไทยซึ่งยังเป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ทีนั้นขึ้นกับเมืองลาวอยู่ เมืองไทยขณะนั้นมีเจ้าปัญญาฉลาดล้ำอยู่คนหนึ่ง คนไทยเรียกว่า ศรีธัญชัยเจ้าปัญญา คนลาวเรียกเชียงเมียงเลยพากันเรียกว่าในสมัยเชียงเมียง เมืองไทยยังขึ้นอยู่กับลาว พอถึงฤดูปีเดือนก็มีการส่งส่วยคือ นำเครื่องบรรณาการและทาสไปรับใช้ลาว โดยใช้เส้นทางน้ำโดยเรือใหญ่ ทุกปีเคยส่งไปไม่ได้ขาดตามคิวของเสนาอำมาตย์ ตกมาปีนี้เป็นคิวของศรีธัญชัยเจ้าปัญญาที่จะต้องไปส่งส่วยลาว ศรีธัญชัยจึงสั่งให้คนเตรียมสิ่งของลงเรือใหญ่ที่เตรียมไว้ ศรีธัญชัยสั่งให้เอากระถางเล็กใหญ่ลงเรือ แล้วก็ตัดผลหมากรากไม้ลงปลูกที่กระถางที่เตรียมไว้ ที่ออกผลและไม่ออกผล มีพริกแกง ส้มโอ มะละกอ กล้วย อ้อย มะพร้าว ทุกอย่างปลูกใส่กระถางในเรือ แล้วก็เอาดินกลบอย่างดี ได้วันเวลาก็นำทาส พร้อมเครื่องบรรณาการลงเรือออกเดินทาง รอนแรมเป็นเดือน เรือก็มาจอดที่ฝั่งเมืองเวียงจันทน์ จึงขึ้นจากเรืออันเชิญเจ้าเมืองเสด็จลงรับเครื่องบรรณาการ เจ้าเมืองได้เห็นเรือซึ่งเต็มไปด้วยผลหมากรากไม้ จึงสั่งให้ตัดเอาแต่ผลมันขึ้นมา เข้าเผื่อถวายเครื่องบรรณาการ แล้วก็นั่งพักผ่อนสนทนากันไถ่ข่าวคราว

ความเป็นอยู่ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ได้ถามว่า “เป็นอย่างไรการเดินทาง คงจะไกลคงจะลำบากมากนะ เห็นปลูกผลหมากรากไม้มาในเรือจนออกหมากออกผล” ทางฝ่ายศรีธนญชัยตอบว่า “ไกลมากใช้เวลาเดินทางเป็นปี ๆ กว่าจะมาถึงนี้ ถ้าไม่ปลูกกินกันมาในเรือก็ไม่รู้ว่าจะไปซื้อที่ไหนกินได้ กว่าจะมาถึงนี้เป็นปีจนต้นไม้ออกผล” เจ้าอนุวงศ์ได้ฟังคั้นดังนั้น เกิดความคิดเห็นอกเห็นใจเพราะความไกล จึงออกคำสั่งให้ว่า “เออละ ๆ ต่อไปนี้ไม่ต้องมาขึ้นกับลาวจึงขึ้นด้วยกันตนเองเถิด จงพักผ่อนให้สบายแล้วค่อยกลับ” ศรีธนญชัยเห็นเป็นโอกาสคืออันดี จึงพูดต่าง ๆ ว่า “ทรงพระกรุณาปกครองบ้านเมืองเก่งกาจ บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองเหมือนเมืองสวรรค์ จึงไม่มีบ้านเมืองไหนมากล้ารบ” เจ้าอนุวงศ์จึงคุยว่า “ไม่มีเมืองไหน ๆ มากล้ารบเพราะเมืองนี้ถือผีเทพเจ้าพญานาค เวลาบ้านเมืองเดือดร้อนก็มีพญานาคช่วยเหลือ นอกจากพญานาคแล้วยังมีบุตรเขยอีก พราบข้างได้เป็นแสนเป็นล้านข้าวลือทั่วไป” ศรีธนญชัยได้รู้ถึงเรื่องขึ้นว่า “ไอ้ฮี้ เก่งขนาดนี้หรือบ้านเมืองจึงเจริญบ้านเมืองสวรรค์” จากนั้นก็ไม่ได้พูดอะไร ส่วนในใจคิดแต่ไม่พูดที่ตนเอาผลหมากรากไม้ ปลูกมาในเรือนั้นก็ เพื่อหยั่งความรู้ความฉลาดของเจ้าเมืองเท่านั้น ความรู้ความฉลาดหรือจะสู้ปัญญา ครั่งนี้เองศรีธนญชัยรู้เห็นเหมือนลาวเจริญรุ่งเรือง ส่วนในใจคิดมานานแล้วว่าเจ้าเมืองลาวมาเป็นเมืองขึ้นของไทยจึงเตรียมผลไม้ลงเรือเพื่อหยั่งรู้ความฉลาด...”

จากตำนานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มีการปกครองแบบประเทศราช ซึ่งการปกครองที่มีผู้นำที่เรียกว่า พระยา สันนิษฐานว่าในสมัยอยุธยาเมืองเหล่านั้นน่าจะเป็นหัวเมืองที่มีเจ้านาย (พระยา) ปกครอง ไม่ได้เป็นเพียงหัวเมืองที่ปกครองโดยขุนนางธรรมดาเท่านั้น ซึ่งเดิมหลาย ๆ เมืองก็เป็นเมืองอิสระก่อนที่จะถูกอยุธยาผนวกเป็นส่วนหนึ่ง ในแบบเจ้านายปกครองกันนั้น จึงอาจจะนับว่าเป็นประเทศราชที่ปกครองโดยพระยาไปทั้งหมด เมืองประเทศราช ได้แก่ เมืองที่อยู่นอกอาณาจักรชาวเมืองเป็นชาวต่างชาติต่างภาษาพระมหากษัตริย์ทรงดำเนินนโยบายในการปกครองคือ ให้เจ้านายพื้นเมืองเดิมเป็นเจ้าเมืองปกครองกันเอง โดยไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปกครองภายใน ยกเว้นกรณีที่ทำเป็นเท่านั้น ยามปกติเมืองประเทศราชต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวาย

นอกจากนี้ ในการปกครองแบบเจ้าเมือง พ.ศ. 2431 อุปราชาเมืองสุวรรณภูมิ (ตามธรรมเนียมการปกครองหัวเมืองทางภาคอีสานในสมัยนั้น คณะผู้ครองเมือง เรียกว่า “คณะอาญา4” ประกอบด้วย เจ้าเมือง, อุปราชหรืออุปฮาดหรืออัครฮาด, ราชวงศ์หรืออัครวงศ์, ราชบุตรหรืออัครบุตร ในกรณีตำแหน่งตัน ๆ ไม่มีหรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ตำแหน่งรองลงมาจะเป็นผู้รักษาการแทน) ในฐานะผู้รักษาเมืองและกรมการเมืองมีใบบอกไปเมืองหลวง กล่าวโทษเมือง 3 เมือง ว่าแย่งชิงเขตแขวงเมืองสุวรรณภูมิไปขอตั้งเป็นเมืองขึ้นของตนเอง คือ เมืองมหาสารคาม ขอตั้งบ้านนาเลา เป็น “เมืองวาปีปทุม” เมืองสุรินทร์ ขอตั้งบ้านทัพค่ายเป็น “เมืองชุมพลบุรี” และเมือง ศรีสะเกษ ขอตั้งบ้านโนนหินกองเป็น “เมืองราชสีห์” ได้โปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงเมืองนครจำปาศักดิ์และข้าหลวงเมืองอุบลราชธานีไต่สวนว่ากล่าวเรื่องนี้แม้ว่าจะไต่สวนได้ความจริง แต่ก็ไม่สามารถรู้ถอนได้ เพราะ

เมืองทั้ง 3 เมืองนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นเมืองขึ้นแก่เมืองทั้ง 3 เมืองมาหลายปีแล้ว จึงเป็นอันโปรดเกล้าฯ ให้คงเป็นเมืองขึ้นของเมืองทั้ง 3 ตามเดิม (จึงมีบางตำราว่า “เมืองราชไศล” เดิม เคยขึ้นกับเมืองร้อยเอ็ด)

5.1.4 วิถีชีวิตด้านการเกษตร

การดำเนินชีวิตของมนุษย์มีความเหมือนและความแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ทั้งสภาพแวดล้อม ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ศาสนา และประเพณี ที่หล่อหลอมให้เกิดเป็นวิถีชีวิตในแต่ละภูมิภาค ในเรื่องของวิถีชีวิตด้านการเกษตรจะเห็นว่าการเกษตรเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ การเกษตรเป็นการอาศัยฟ้าฝนจากธรรมชาติเพื่อให้มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อปีใดฟ้าฝนไม่ดีหรือทำให้เกิดความแห้งแล้ง มนุษย์จะทำการขอฝนตามคติความเชื่อที่สืบทอดกันมา จะเห็นว่าวิถีชีวิตในการทำเกษตรต้องอาศัยความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังมีตำนานต่าง ๆ ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งนี้จะพบว่าในภาคอีสานมีการทำการเกษตรที่ต้องอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติ (แถน) ในการดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ในความเชื่อตามตำนานที่เล่ากันแพร่หลายในภาคอีสานว่า ในการทำการเกษตรแต่ละปีชาวนาจะมีการบูชาพระยาแถนเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เพราะพระยาแถนเป็นผู้บันดาลฟ้าฝนเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น ตำนานจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตการทำเกษตรของมนุษย์

ตำนานสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตการทำเกษตร เมื่อปีใดฝนแล้งหรือก่อนทำนาชาวนาจะมีการบูชาพระยาแถนหรือการขอฝน โดยมีการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไป บางพื้นที่มีการทำพิธีสวดคาถาปาซ่อน และการจุดบั้งไฟ จะเห็นว่าตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตการทำเกษตร เรื่อง พญาคันคาก (ทองพูน ศรีนุเคราะห์, 2560: สัมภาษณ์) ดังเนื้อหาต่อไปนี้

“เมื่อครั้งพระพุทธรเจ้าถือชาติกำเนิดเป็นพญาคางคก ได้อาศัยอยู่ใต้ร่มโพธิ์ใหญ่ในเมืองพันมูวดี ด้วยเหตุใดไม่แจ้งพญาแถนเทพเจ้าแห่งฝนโกรธเคืองโลกมนุษย์มากจึงแกล้งไม่ให้ฝนตกนานถึง 7 เดือน ทำให้เกิดความลำบากยากแค้นอย่างแสนสาหัสแก่มวลมนุษย์ สัตว์และพืช จนกระทั่งพากันล้มตายเป็นจำนวนมาก พวกที่แข็งแรงก็รอดตายและได้พากันมารวมกลุ่มได้ต้นไม้โพธิ์ใหญ่กับพญาคางคก สรรพสัตว์ทั้งหลายจึงได้หารือกันเพื่อจะหาวิธีการปราบพญาแถน ที่ประชุมได้ตกลงกันให้พญานาคียกทัพไปรบกับพญาแถนแต่ก็ต้องพ่ายแพ้ จากนั้นจึงให้พญาต่อแต่นยกทัพไปรบแต่ก็ต้องพ่ายแพ้เช่นกัน ทำให้พวกสรรพสัตว์ทั้งหลายเกิดความท้อถอยหมดกำลังใจและสิ้นหวังได้แต่รอวันตาย

ในที่สุดพญาคางคกจึงขออาสาที่จะไปรบกับพญาแถน จึงได้วางแผนในการรบโดยให้ปลวกทั้งหลายก่อจอมปลวกขึ้นไปจนถึงเมืองพญาแถน เพื่อเป็นเส้นทางให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายได้เดินทางไปสู่เมืองพญาแถน ซึ่งมีมอด แมลงป่อง ตะขาบ สำหรับมอดได้รับหน้าที่ให้ทำการกัดเจาะด้ามอาวุธที่ทำด้วยไม้ทุกชนิด ส่วนแมลงป่องและตะขาบให้ซ่อนตัวอยู่ตามกองฟืนที่ใช้หุงต้มอาหารและอยู่ตามเสื้อผ้าของไพร่พลพญาแถนทำหน้าที่กัดต่อย หลังจากวางแผนเรียบร้อยแล้ว

คางคกก็เดินทางเพื่อปฏิบัติหน้าที่การรบ ซึ่งมอดทำหน้าที่กัดเจาะด้ามอาวุธ แมลงปองและตะขาบกัดต่อยไพร่พลของพญาแฉนจนเจ็บปวด ร้องระงมจนกองทัพระส่ำระสาย ในที่สุดพญาแฉนจึงได้ยอมแพ้และตกลงทำสัญญาสงบศึกกับพญาคางคก ดังนี้

- (1) ถ้ามวลมนุษย์จุดบั้งไฟขึ้นสู่ท้องฟ้าเมื่อใดให้พญาแฉนสั่งให้ฝนตกในโลกมนุษย์
- (2) ถ้าได้ยินเสียงกบ เขียดร้อง ให้รับรู้ว่าเป็นฝนได้ตกลงมาแล้ว
- (3) ถ้าได้ยินเสียงสนุ (เสียงธนูหวายของว้าว) หรือเสียงโหวด ให้ฝนหยุดตก”

จากตำนานที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์มีการอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติในการบันดาลฝนเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในการทำเกษตร เพราะการทำเกษตรต้องอาศัยทรัพยากรน้ำในธรรมชาติมาใช้เพื่อให้ผลผลิตมีคุณภาพและสมบูรณ์ วิถีชีวิตของมนุษย์ที่ต้องอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติอีกแนวทางหนึ่ง และยังเป็นการสะท้อนให้เห็นการพึ่งพาอาศัยระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในวิถีชีวิตการทำเกษตร

นอกจากนี้ตำนานยังสะท้อนให้เห็นมนุษย์กับการกำเนิดข้าว ซึ่งข้าวถือเป็นสิ่งสำคัญในวิถีชีวิตในการบริโภค ความเชื่อเรื่องการกำเนิดข้าวเกิดขึ้นจากแม่โพสพ “แม่โพสพ” หรือ “เจ้าแม่โพสพ” เทพีแห่งข้าว เป็นที่นับถือของคนไทยมาแต่โบราณ แม่โพสพไม่ได้ผูกติดกับท้องถื่นใดท้องถื่นหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ผูกพันกับช่วงเวลาในฤดูกาลทำนาชาวนาไทยจึงสักการะเช่นไหว้ไม่ว่าจะเป็นในผืนนาเมื่อทำขวัญข้าว หรือที่ยุ้งฉางของตนเมื่อขนข้าวขึ้นยุ้ง ตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยออาเฮอร์ราซีไศลสะท้อนให้เห็นเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และข้าวหรือแม่โพสพ ดังตำนานต่อไปนี้

“คนทั้งหลายมาเกิดในโลกนี้มาจากเมืองสวรรค์ มาสร้างคุณงามความดี ในเมื่อคนเกิดมาแล้วก็ไม่มื่ออะไรกิน ได้พากันกินผลไม้ก็ไม่มีความรู้ความฉลาด มีหน้าซำถ้ากินผิดพลาดก็กลับกลายออกจนเป็นลิง พระฤๅษีสงสารจึงไปเชิญแม่โพสพมาเลี้ยง แม่โพสพนี้คือข้าว แต่ก่อนนั้นเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งมีชีวิตจิตใจเป็นตัวตนมีขนมีปีกกับหางใหญ่เท่าลูกมะพร้าว พระฤๅษีเชิญมาเลี้ยงหมู่คน แม่โพสพก็พากันบินมาเลี้ยง แต่พวกคนได้กินแล้วเกิดมีตัวตนโตใหญ่มีความแข็งแรง เกิดเป็นนกเงือกอันธพาลข่มเหงรังแกกัน แม่โพสพไม่ยอมเลี้ยงจึงพากันบินหนีมาอยู่บ้านแม่มาย พากันบินมาอย่างมากมายจนเต็มบ้านเต็มเล่า จนนางลำคานเพราะไม่มีที่ที่จะอยู่อาศัย เกิดโมโหมากด่าและตบตี นางโพสพทนไม่ได้จึงพากันบินหนีไปอยู่ป่าหิมพานต์กันหมด” (บัวพันธุ์ พลพงษ์, 2559: สัมภาษณ์)

จากตำนานที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์กับข้าว (แม่โพสพ) มนุษย์จะเป็นผู้ที่สมบูรณ์ไม่ได้ถ้าไม่มีข้าวมาเลี้ยง ฉะนั้นแม่โพสพจึงเป็นข้าวที่สามารถเลี้ยงมนุษย์ให้สมบูรณ์ได้ แม่โพสพถือว่าเป็นพระคุณแก่มนุษย์จะพบว่าในวิถีชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มนุษย์มีการเคารพต่อข้าว จะเห็นว่าการปฏิบัติต่อข้าวเป็นอย่างดี ตั้งแต่ก่อนทำการเกษตรจนถึงหลังทำการเกษตร มีการบูชาแม่โพสพแม้กระทั่งทำขวัญข้าว ตลอดทั้งทำบุญคุณลาน จุดมุ้งหมายของการทำบุญคุณลานก็

เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวในลานของตน และเพื่อเป็นการขออานิสงส์ต่าง ๆ การสูตรขวัญข้าวจะกระทำที่ลานนาหรือที่ลานบ้านก็ตามแต่จะสะดวก หลังสูตรขวัญข้าวเสร็จก็จะเป็นการขนข้าวขึ้นยุ้ง ก่อนขนขึ้นยุ้งเจ้าของจะต้องไปเก็บเอาใบคูณและใบยอเสียบไว้ที่เสายุงข้าวทุกเสา ซึ่งถือเป็นเคล็ดว่าขอให้ค้าคุณยอ ๆ ยิ่งๆ ขึ้นไป และเชิญขวัญข้าวและแม่โพสพขึ้นไปยังเถ้าด้วย ดังนั้นจึงเป็นการสะท้อนให้เห็นความสำคัญระหว่างมนุษย์และข้าวในวิถีชีวิตของสังคมเกษตร

2.1.5 เศรษฐกิจ

เศรษฐกิจ คือ กระบวนการอันเกี่ยวกับการผลิตการจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เศรษฐกิจยังอาจอธิบายได้ว่าเป็นเครือข่ายจำกัดโดยพื้นที่และเครือข่ายสังคมที่ซึ่งมีการแลกเปลี่ยนสินค้า และบริการตามอุปสงค์และอุปทานระหว่างผู้มีส่วนร่วม โดยการแลกเปลี่ยนหรือสื่อกลางการแลกเปลี่ยนด้วยมูลค่า เศรษฐกิจหนึ่ง ๆ เป็นผลมาจากกระบวนการซึ่งเกี่ยวข้องทั้งวิวัฒนาการในประวัติศาสตร์และสถาบันสังคม เช่นเดียวกับภูมิศาสตร์การมีทรัพยากรธรรมชาติ และนิเวศวิทยา เดิมมนุษย์เราต้องทำทุกอย่างเพื่อเลี้ยงชีพด้วยตัวเอง เช่น หาอาหารเอง สร้างที่อยู่อาศัยเอง เป็นต้น เมื่อมีความเจริญขึ้นซึ่งมีการแบ่งงานกันทำ เช่น คนที่ถนัดจับสัตว์น้ำจะทำหน้าที่จับสัตว์น้ำอย่างเดียว ส่วนคนที่ถนัดเพาะปลูกก็จะปลูกข้าว ตามถนัด แล้วนำมาแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้าต่อสินค้าโดยตรงก็จะเกิดวงจรเศรษฐกิจ

เมื่อศึกษาภาพสะท้อนเศรษฐกิจในสังคมจะเห็นว่า ระบบเศรษฐกิจในสังคมดั้งเดิมมีการนำสิ่งของที่มีตามธรรมชาติมาแลกเปลี่ยนค้าขายเพื่อให้เกิดความหลากหลายการบริโภค ทั้งนี้ เมื่อศึกษาดำเนินการจะสะท้อนให้เห็นถึงเศรษฐกิจ (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังนี้

“...(ตอนแรกเริ่มมีการค้าขาย) คือมีหมู่เกวียนลาวเยอผสมอยู่หมู่หนึ่งคือ ผู้ชายลาวมาแต่งงานกับลูกสาวเยอเป็นชายของเยอ เรียกว่าเยอลาวผสมอยู่ มาวันหนึ่งได้ชวนกันไปค้าขายทางไกล โดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ บางก็ถามว่า “จะได้อะไรไปขายกับพวก จะเอาอะไรละเรามีปลาแดกปลาร้า ปลาเค็มเราก็นำไป ขายตามหมู่บ้านแลกเปลี่ยนเป็นพริกแห้งเสื่อสาตบ้าง แล้วแต่จะได้ ปลาแดกปลาร้าเราก็ไม่อดเราชวนพ่อธรรมไปด้วย เพราะพ่อธรรมเคยไป” พ่อธรรมเป็นเยอชาวบ้านเรียกว่าหมอผี แก่ก็ชอบไป แลกเปลี่ยนได้เล็กน้อยแก่ก็เอาไม่بن รวมหมู่เกวียนได้สิบเอ็ดสิบสองเล่ม นับว่าหมู่น้อยพากันเตรียมข้าวของแล้วออกเดินทาง พ่อธรรมบอกหมู่ว่า อย่าลืมหาไม้ดสิ่วเครื่องมือทำเกวียนติดไปด้วยเผื่อเกวียนใครหักพังจะได้ซ่อมแซม ส่วนแกเอาไม้ดสิ่วติดกับสะไนติดเกวียนไป ออกเดินทางรอนแรมขายตามหมู่บ้านไปเรื่อย ๆ...”

จากตำนานดังกล่าวจะพบว่า ตำนานได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบเศรษฐกิจการค้าขาย โดยมีสิ่งของและพืชผักตามชาติแม้กระทั่งสิ่งของที่บริโภคในครัวเรือน ทั้งนี้การค้าขายยังถือว่าเป็นระบบเศรษฐกิจที่ทำให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนสิ่งของที่มีอยู่ให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้นอีก ดังนั้น จะเห็นว่าในสังคม

ดั้งเดิมมีการแลกเปลี่ยนค้าขาย การแลกเปลี่ยนของสิ่งต่าง ๆ ระหว่างบุคคล ระหว่างกลุ่มบุคคล หรือ ในอดีตการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นเนื่องจากคนเรามีความต้องการบริโภคสินค้าและบริการเป็นจำนวนมากกว่าความสามารถที่ตนเองผลิตได้ การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในอดีตส่วนใหญ่จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อนำสิ่งที่ได้จากการแลกเปลี่ยนไปบริโภค อุปโภค มากกว่าเพื่อกำไร

นอกจากนี้ การค้าขาย หลังจากมีการแลกเปลี่ยนกันแล้วก็จะเป็นการค้าขายในแบบที่เอาสินค้าตัวหนึ่งมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าอีกตัวหนึ่ง โดยไม่ต้องมีราคากลาง แต่เป็นการตกลงแลกเปลี่ยนกันตามความเหมาะสม และความพอใจ เมื่อมีสินค้าบางอย่างที่มีคุณค่าใช้แทนราคากลาง เพื่อช่วยให้การค้าขายและการแลกเปลี่ยนสินค้านั้น และมีความเท่าเทียมกันมากยิ่งขึ้น ระบบการแลกเปลี่ยนโดยใช้ตัวกลางอย่างเงินก็ได้รับความนิยมเรื่อยมาจนเข้ามาสู่ยุคปัจจุบัน

2.1.6 การคมนาคม

การคมนาคม คือ การไปมาติดต่อกันระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ เริ่มจากระหว่างถิ่นหนึ่งไปยังอีกถิ่นหนึ่ง การคมนาคมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคม ระบบคมนาคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชีวิตมีความเป็นอยู่ของประชาชน ในอดีตรูปแบบการคมนาคมของสังคม เป็นการคมนาคมทางน้ำโดยอาศัยเรือเป็นพาหนะ ในการสัญจรไปตามเส้นทางธรรมชาติ ไต่แก แม่น้ำ และลำคลองที่มีอยู่ทั่วไป หากเป็นการเดินทางทางบกก็จะใช้การเดินเท้า และแรงงาน เช่น ช้าง ม้า วัวควาย เป็นพาหนะหรือลากจูงพาหนะในการขนส่งสินค้าและในเวลาเดินทาง

ทั้งนี้ ด่านานปรัมปราเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นระบบการคมนาคมในอดีต และสะท้อนให้เห็นเส้นทางสัญจรของผู้คนจากท้องถิ่นต่าง ๆ ไปยังอีกท้องถิ่นหนึ่งไม่ว่าจะเป็นการเดินทางบนบกหรือทางน้ำ การสัญจรจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้สังคมที่ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง และระบบการคมนาคมทำให้สังคมในอดีตมีการติดต่อกันมากขึ้น รวมทั้งยังเป็นช่องทางที่ทำให้ผู้คนในแต่ละสังคมแพร่กระจายไปอาศัยอยู่ในถิ่นต่าง ๆ มากมาย (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังตำนานต่อไปนี้

“...เมืองไทยยังขึ้นอยู่กับลาว พอถึงฤดูปีเดือนก็มีการส่งส่วยคือ นำเครื่องบรรณาการและทาสไปรับใช้ลาว โดยใช้เส้นทางน้ำโดยเรือใหญ่ ทุกปีเคยส่งไปไม่ได้ขาดตามคิวของเสนาอำมาตย์ ตกมาปีนี้ป็นคิวของศรีธนญชัยเจ้าปัญญาที่จะต้องไปส่งส่วยลาว ศรีธนญชัยจึงสั่งให้คนเตรียมสิ่งของลงเรือใหญ่ที่เตรียมไว้ ศรีธนญชัยสั่งให้เอากระถางเล็กใหญ่ลงเรือ แล้วก็ตัดผลหมากรากไม้ลงปลูกที่กระถางที่เตรียมไว้ ที่ออกผลและไม่ออกผล มีพริกแกง ส้มโอ มะละกอ กล้วย อ้อย มะพร้าว ทุกอย่างปลูกใส่กระถางในเรือ แล้วก็เอาดินกลบอย่างดี ได้วันเวลาก็นำทาส พร้อมเครื่องบรรณาการลงเรือออกเดินทาง รอนแรมเป็นเดือน เรือก็มาจอดที่ฝั่งเมืองเวียงจันทน์ จึงขึ้นจากเรืออันเชิญเจ้าเมืองเสด็จลงรับเครื่องบรรณาการ เจ้าเมืองได้เห็นเรือซึ่งเต็มไปด้วยผลหมากรากไม้ จึงสั่งให้ตัดเอาแต่ผลมันขึ้นมา เข้าเฝ้าถวายเครื่องบรรณาการ แล้วก็นั่งพักผ่อนสนทนาถามไถ่ข่าวคราวความเป็นอยู่...”

“...เยอตกเป็นทาสรับใช้ส่งส่วย จึงรวบรวมพี่น้องลูกหลานชาวเยอรวมทั้งพระยาไกรด้วย ลงเรือยาวอพยพ รวมลูกหลานชาวเยอได้ทั้งหมด สองร้อยห้าสิบสามคน ลงเรือยาวห้าลำ ลำละห้าสิบห้าสิบเอ็ดสิบสองคน เรือทั้งหมดคือเรือรบ และตัวท้าวแสนเมืองเองก็เปลี่ยนชื่อจากท้าวแสนเมืองเป็นกตะศิลา คนทุกซ์ลงเรืออพยพเรือทั้งห้าลำนั้นมีชื่อดังนี้ ลำที่หนึ่งคือ จ้าวผ่านพะวงษ์ ลำที่สองคือ จ้าวพงษ์คำไฮ ลำที่สามคือ นางคำไหม ลำที่สี่คือ นางคำฝ้าย ลำที่ห้าคือ ท้าวคำแก้ว เรือทั้งห้าไม่ได้มาพร้อมกันคือลอยทยอยออกหนีมาทีละลำ ตัวท้าวแสนเมืองเองบอกลูกหลานทั้งหมดว่า ตั้งแต่บัดนี้ต่อไปห้ามไม่ให้เรียกท้าวแสนเมือง ให้พากันเรียกว่า กตะศิลา พระยากตะศิลาอพยพได้นำช้างกลองสะโนมาด้วย ท่านได้ทำพิธีเป่าสะโนเบิกทาง บวงสรวงขอพรจากเทพลำนน้ำโขงมาเรื่อย ๆ จากหลวงพระบางพายเรือล่องลงมาตามลำนน้ำโขง จนมาถึงแม่น้ำสองสี...”

จากตำนานข้างต้นจะเห็นว่า การคมนาคมในอดีตเป็นการเดินทางสัญจรโดยทางน้ำและการนำเรือมาเป็นพาหนะ การเดินทางไม่ว่าจะเป็นการอพยพหรือไปท้องถิ่นต่างเป็นการใช้เส้นทางน้ำเป็นส่วนใหญ่ เพราะเส้นทางน้ำเป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติ การคมนาคมทางน้ำถือได้ว่าเป็นการขนส่งที่สะดวกที่สุดในอดีต ทั้งนี้เนื่องจากการเดินทางทางบกค่อนข้างลำบาก เพราะต้องเดินไปตามป่าเขา เส้นทางลาดชัน การเดินทางทางน้ำจึงเป็นเส้นทางมีสะดวกในสมัยนั้น ไม่ว่าจะเป็นเจ้าแผ่นดิน ขุนนาง หรือแม้แต่ประชาชนทั่วไปก็เดินทางทางน้ำ ทั้งนี้ การค้าขายในอดีตที่อาศัยเส้นทางน้ำ ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวก

นอกจากนี้ ตำนานยังสะท้อนให้เห็นการคมนาคมทางบก การคมนาคมทางบกโดยการลำเลียง สิ่งของจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง โดยใช้พาหนะที่เคลื่อนที่บนบก วิวัฒนาการของการขนส่งทางบก โดย ใช้สัตว์ประเภทช้าง ม้า วัว ควาย บรรทุกสิ่งต่าง ๆ ใช้สัตว์ในการลากยานพาหนะ (กิตติวรรณพงษ์, “ม.ป.ป.”) ดังตำนานต่อไปนี้

“...(ตอนแรกเริ่มมีการค้าขาย) คือมีหมู่เกวียนลาวเยอผสมอยู่หมู่หนึ่งคือ ผู้ชายลาวมาแต่งงานกับลูกสาวเยอเป็นชายของเยอ เรียกว่าเยอลาวผสมอยู่ มาวันหนึ่งได้ชวนกันไปค้าขายทางไกลโดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ บางก็ถามว่า “จะได้อะไรไปขายกับพวก จะเอาอะไรละเรามีปลาแดกปลา ร้า ปลาเค็มเราก็นำไป ขายตามหมู่บ้านแลกเปลี่ยนเป็นพริกแห้งเสื่อสาตบ้าง แล้วแต่จะได้ ปลาแดกปลา ร้าเราก็นำไปขายตามบ้านพุทธธรรมไปด้วย เพราะพุทธธรรมเคยไป” พุทธธรรมเป็นเยอชาวบ้านเรียกว่าหมอผี แก้ก้ขอบไป แลกเปลี่ยนได้เล็กน้อยแก็ก้เอาไม่บน รวมหมู่เกวียนได้สิบเอ็ดสิบสองเล่ม นับว่าหมู่น้อยพากันเตรียมข้าวของแล้วออกเดินทาง พุทธธรรมบอกหมู่ว่า อย่าลืมหาไม้ดัดสี่เครื่องมือทำเกวียนติดไปด้วยเผื่อเกวียนใครหักพังจะได้ซ่อมแซม ส่วนแกเอาไม้ดัดไว้กับสะโนติดเกวียนไป ออกเดินทางรอนแรมขายตามหมู่บ้านไปเรื่อย ๆ...”

จากตำนานดังกล่าวจะพบว่า การคมนาคมในอดีตมีการใช้เกวียนเป็นพาหนะในสมัยก่อนการเดินทางที่มีสิ่งของจะใช้วิธีบรรทุกขนส่งด้วยการหาบ การหามโดยใช้แรงคนหรือแรงสัตว์ ต่อมาเมื่อสามารถสร้างเกวียน ซึ่งเป็นพาหนะขับเคลื่อนด้วยล้อ 2 ล้อที่ใช้แรงงานสัตว์เทียมลากเกวียนจึงกลายเป็นพาหนะหลักที่ใช้ในการบรรทุกเดินทางขนส่งทางบกระหว่างท้องถิ่น หรือชนบทกับในเมือง และเป็นเสมือนพาหนะที่คู่ในสังคมของของอดีตกาล ไม่ว่าจะเป็นสังคมเกษตรกรรม เกวียนจัดว่าเป็น เป็นเสมือนเรือนเคลื่อนที่ของเกษตรกรในช่วงหน้าแล้ง ตั้งแต่ช่วงการเก็บเกี่ยวจนถึงก่อนการทำนา โดยใช้บรรทุกขนส่งสิ่งของ หรือเดินทางทางบกทั้งระยะใกล้และระยะไกล ดังนั้น รูปแบบการขนส่งที่โบราณ เริ่มฝึกฝนสัตว์เพื่อใช้โดยสารหรือบรรทุกสิ่งของ สัตว์ที่เป็นพาหนะสำคัญได้แก่ ม้า วัว ควาย แม้กระทั่งเกวียน หรือยานพาหนะที่ใช้แรงงานสัตว์ชนิดอื่น ๆ ยังคงมีบทบาทสำคัญในการคมนาคมขนส่งของและผู้คนตลอดมา

5.2 ภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรม

วัฒนธรรม เป็นรูปแบบของกิจกรรมมนุษย์และโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้กิจกรรมนั้นเด่นชัดและมีความสำคัญ วิธีการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นพฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้น ด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย และความเหมาะสม แต่ถ้าเป็นในวิชาหน้าที่พลเมืองจะแปลว่าสิ่งที่มนุษย์ เปลี่ยนแปลงเพื่อความเจริญอกงาม และสืบต่อกันมา ในวัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นเรื่องเกี่ยวกับเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ เพื่อให้เกิดปัญญาและมีจิตใจที่งดงาม อันได้แก่ ศีลธรรม ความเชื่อ ระเบียบแบบแผนของขนบธรรมเนียมประเพณี ดังนั้น วัฒนธรรมจึงแฝงอยู่ในหลายบริบททางสังคมมนุษย์ ทั้งที่เป็นวรรณกรรม และวิถีชีวิตของมนุษย์ การศึกษาภาพสะท้อนในตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยอจะเห็นว่าสะท้อนวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

5.2.1 ความเชื่อเรื่องการค้าเนต

เมื่อกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์เยอ เยอ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาในกลุ่มตระกูลมอญเขมร ซึ่งบ้างก็เรียกว่า ส่วน กวย กุย ซึ่งอยู่ในแถบเทือกเขาพนมดงรักไปจนถึงทางตอนใต้ของลาว ชนชาติพันธุ์นี้มักเรียกตัวเองว่า กุย โกย กวย แปลว่า “คน” ใช้ภาษา “กุย โกย กวย” เป็นเอกลักษณ์ในการสื่อสาร ชาวกุย โกย กวย นับถือศาสนาพุทธผสมและเชื่อเรื่องผี ในชุมชนจะมีศาลผี, เจ้าที่ประจำหมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านเรียกว่า “ผละโจ๊ะ” จะมีการบวงสรวงเจ้าที่เรียกว่า “แซนผละโจ๊ะ” (เช่นผีหรือเจ้าที่) ทั้งนี้ กลุ่มชาติพันธุ์เยอยังเชื่อว่า พวกเขากำเนิดมาจากถ่านหรือจากน้ำเต้าซึ่งเป็นความเชื่อในวัฒนธรรมดั้งเดิม มีชาติกำเนิดและความสัมพันธ์กับสวรรค์และเชื่อว่าพระยาถ่านเป็นผู้สร้างมนุษย์ และเป็นความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการสร้างโลกการสร้างมนุษย์ เรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการค้าเนตของกลุ่มชาติพันธุ์เยอยังปรากฏให้เห็นในตำนาน (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ต่อไปนี้

“ตั้งแต่แผ่นดินท้าวรอยไก่อ ต้นไม้ท้าวลำเพียน ตั้งแต่กาลก่อน ตั้งแต่ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี มีพระฤๅษีบำเพ็ญอยู่ป่าพระพรหมบำเพ็ญอยู่สวรรค์มีบุญอันแรงกล้าเต็มไปด้วยเมตตากรุณา เกิดคิดอยากสร้างโลกสร้างสัตว์ท่านจึงสร้าง โดยได้เอาดินเหนียวมาผสมกันกับน้ำแล้วปั้นเป็นรูปคนผู้หญิงผู้ชาย ปั้นเสร็จแล้ว ก็ให้พระยาแถนเป็นผู้หล่อ เพื่อให้ความงดงามจึงมีคำกล่าวว่า “แถนหล่อแถนหล่อ พระยาแถนก่อตั้งแถนปั้นปอนสา” หล่อเสร็จแล้ว ก็เอาน้ำเต้า แล้วกระโยนลงมาจากเมืองสวรรค์ โน้น หวังว่าจะให้น้ำเต้าแตกออก ผู้คนจะได้ยู่บนพื้นโลก แต่พอโยนลงมาน้ำเต้าไม่แตก ท่านจึงตามลงมาเอาเหล็กชีเผาไฟแทงเขาไปให้น้ำเต้าแตก ผู้ที่อยู่ใกล้ขอบรูถูกคว้นไฟก็เลยกลั้บกลายเป็นคนผิวดำ ได้แก่ เยอ ขอม ลาว นี่เอง ผู้ที่อยู่ข้างในไม่ถูกคว้นไฟก็เป็นคนผิวดาวได้แก่ เจ๊ก ฝรั่งเศส จึงมีคำกล่าวว่า “ชาวงามปานเจ๊กฝรั่ง”

ตำนานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การกำเนิดมนุษย์นั้นเป็นการสร้างมาจากแถน (เทวดา) มีความเชื่อกันว่าเทวดาเป็นผู้สร้างมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีความแตกต่างกันดังจะเห็นว่า มนุษย์กลุ่มชาติพันธุ์จีน (เจ๊ก) และกลุ่มชาติทางตะวันตก (ฝรั่ง) มีลักษณะสีผิวที่ขาว และกลุ่มชาติพันธุ์ในไทยพวก เยอ ขอม ลาว มีลักษณะเป็นคนผิวดำ ซึ่งในตำนานจะเห็นว่ามี ความแตกต่างของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ในตำนานข้างต้นจะเห็นว่าการอธิบายการกำเนิดมนุษย์ที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน ซึ่งในปัจจุบันแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีลักษณะทางกายภาพที่เหมือนกัน อาจกล่าวได้ว่าความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์สังเกตได้จากการสืบทอดทางวัฒนธรรมทั้งประเพณีและภาษา ดังที่หลายกลุ่มชาติพันธุ์มีการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่เป็นของตน

นอกจากนี้ กลุ่มชาติพันธุ์เยอยังมีการนับถือแถน (เทวดา) ซึ่งแถนมีบทบาทกับมนุษย์มานานเมื่อมนุษย์จะทำการใด มนุษย์ต้องบอกกล่าวผีฟ้าพญาแถนก่อนเพื่อสบายใจ เพราะเชื่อกันว่าพญาแถนเป็นผู้ที่สร้างโลกสร้างมนุษย์ ดังมีคำกล่าวว่า “แถนหล่อแถนหล่อพระยาแถนก่อตั้งแถนปั้นปอนสา” จะเห็นได้ว่ามนุษย์ในแต่ละท้องถิ่นของไทย-ไท มีการนับถือแถน (ประยงค์ แสนบุราณ, “ม.ป.ป.”) อธิบายว่า บทบาทของพญาแถน กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวมีความเชื่อว่า พระยาแถนมีบทบาทต่อชีวิตของพวกเขามากมาย บทบาทแต่ละอย่างนั้นมีความสำคัญต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของพวกเขาอย่างมาก “พญาแถน” ตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ที่เชื่อว่าพญาแถนแสดงบทบาทต่าง ๆ นั้นมี 2 ประเภท คือ

แถนหลวง คำว่า “แถนหลวง” หมายถึง เทพเจ้าผู้สร้างโลกสร้างสรรพสิ่งในโลกและคำนี้มีชื่อเรียกในนิทาน เรื่องขุนบรมว่า “แถนฟ้าขึ้น” แต่ในพงศาวดารล้านช้างเรียกว่า “พญาแถนหลวง” พญาแถนหลวงหรือแถนฟ้าขึ้นมีความหมายตรงกัน พญาแถน ได้แก่ เทพเจ้าหรือพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดเปรียบเทียบกับพรหมในศาสนาฮินดู หรือพระยะโฮวา ในศาสนาคริสต์ หรือพระอัลเลาะห์ในศาสนาอิสลาม ความเชื่อเรื่องพญาแถนนับปรากฏในชาวไทยภาคเหนือ ชาวไทยใหญ่ในพม่า ชาวจีนในสิบสองปันนา ชาวไทยในภาคอีสานและประชาชนในประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน

ลาว ความเชื่อนี้ได้ถือสืบทอดกันมาหลายพันปีของประชาชนในประเทศต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น พญาแถน คือ พระเจ้าสูงสุดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว

แถนบริวาร คำว่า “แถนบริวาร” หมายถึง แถนที่มีศักยภาพน้อยกว่าพญาแถนและปฏิบัติตามการตามหน้าที่ที่พญาแถนบัญชา กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวมีความเชื่อว่าแถนบริวารที่จะกล่าวต่อไปนี้มีบทบาทหน้าที่ที่จะสนองคำบัญชาของพญาแถนแตกต่างกัน แถนบริวารแต่ละองค์ก็จะมีบทบาทและหน้าที่เป็นของตนเอง ดังนี้

(1) แถนหล่อ คือ แถนมีหน้าที่หล่อรูปร่างและใบหน้านมนุษย์ให้มีความแตกต่างกันลงมาเกิด

(2) แถนแต่ง คือ แถนมีหน้าที่ประสานวิชาความรู้ต่าง ๆ ให้แก่มนุษย์ เช่น การทอไหม เลี้ยงไหม ตีเหล็ก สถาปัตยกรรม การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

(3) แถนถม แถนตรง แถนเถือก แถนหุฮี้ คือ แถนประจำ 4 ทิศ ช่วยชี้ภูมิประเทศอันดีในการตั้งเมืองการเพาะปลูก การพัฒนาบ้านเมือง เป็นต้น

(4) แถนคำ คือ แถนผู้ทำหน้าที่ในการสงคราม

(5) แถนซ่ง คือ แถนผู้ทำหน้าที่ในการตัดสินพิจารณาคนดีคนชั่ว หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นเทพผู้รักษาความยุติธรรมนั่นเอง

(6) แถนแพน คือ แถนผู้ทำหน้าที่สอนศิลปะการเล่น การร้องรำการกวีและดนตรี

(7) แถนลม คือ แถนผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์และองค์พญาแถน เช่น การนำข้อความต่าง ๆ ของมนุษย์ไปกราบทูลองค์พญาแถน

(8) แถนแนน คือ แถนผู้ทำหน้าที่ในการรักษาอกมิ่งและสายแนนของมนุษย์ในส่วนแนนของพญาแถนบนเมืองสวรรค์

แถนบริวารเหล่านี้คือ แถนที่พญาแถนหลวงได้ส่งลงมาโลกมนุษย์ เพื่อช่วยขุนบรมในการพัฒนาบ้านเมืองที่ขุนบรมปกครองอยู่ ดังข้อความว่า เมื่อนั้นพญาแถนหลวงจึงให้แถนแต่ง และวิษณุกรรมลงมาแต่งแปลงแก่เขา แถนแต่งจึงมาแต่ยามให้ทำไร่ ทำนา ปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกลูกไม้ หักมัน ทั้งมวลอันจะควรกิน เป็นต้น ดังนั้น แถนอื่น ๆ ก็ทำหน้าที่ของตนตามบัญชาของพญาแถนหลวงที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าเรื่องราวการกำเนิดมนุษย์และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องที่อยู่เบื้องหลังความเป็นมาของแต่ละชาติพันธุ์ จากตำนานที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่า ตำนานหรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้นอธิบายความแตกต่างของมนุษย์ ทั้งกลุ่มชาติพันธุ์เยอและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีความแตกต่างกันทั้งในเรื่องของวัฒนธรรมและกายภาพ กลุ่มชาติพันธุ์เยอนั้นเป็นกลุ่มชนที่มีความแตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์ทางด้านวัฒนธรรม จะเห็นว่าชาวเยอมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตน

5.2.2 ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ

ในบางกาลและเทศะ มนุษย์เราจะไม่มีความไม่มั่นคงทางด้านจิตใจเพราะมีความหวั่นเกรงต่อสถานการณ์หรือปรากฏการณ์ที่น่าหวั่นกลัว ทำให้เกิดความไม่มั่นใจ ความรู้สึกที่ต้องเสี่ยงอันตรายทำให้เกิดความหวั่นเกรงในจิตใจเมื่อถึงเวลานั้น มนุษย์แต่ละคนในแต่ละวัฒนธรรมก็หันเข้าสู่วิถีทางที่จะทำให้ความเกรงกลัวหรือความหวั่นเกรงใจนั้นลดน้อยลงไปหรือหายไป สถานการณ์ที่ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจนี้มีได้นานัปการ เช่น ขวานากลับฝนไม่ตก ข้าวจะไม่ดี ข้าวสารการกลัวว่าจะไม่ได้เลื่อนตำแหน่ง ภรรยากลัวว่าสามีจะไปมีผู้หญิงอื่น ลูกหลานกลัวว่าญาติผู้ใหญ่ผู้เป็นที่รักจะเสียชีวิต คนเรากลัวว่าชาติหน้าจะเกิดมาไม่รวย ทางออกอันจะลดความตึงเครียดในด้านจิตใจในสถานการณ์เหล่านี้มีได้หลายทาง ขวานาอาจทำพิธีแห่นางแมว ข้าวสารการบนศาลพระพรหม ภรรยาไปหาหมอทำเสน่ห์ยาแฝด ลูกหลานทำพิธีสะเดาะเคราะห์และต่ออายุให้ญาติผู้ใหญ่หรือไปหาหมอดู บางคนทำบุญเพื่อให้เกิดมาชาติหน้ารวยกว่าชาตินี้ พิธีกรรมก็ดี ไสยศาสตร์ก็ดี การบนบานศาลกล่าวก็ดี การไปหาหมอดูก็ดี และการทำบุญในพระพุทธศาสนาก็ดี ล้วนเป็น “วิธีการ” ที่คนเราใช้เพื่อทำให้เกิดความสบายใจขึ้น เพื่อให้มีความมั่นใจว่าจะสามารถ “ควบคุม” สถานการณ์ที่ทลายขวัญและกำลังใจนั้นได้

ระบบความเชื่อ พิธีกรรม และศาสนา เป็นวัฒนธรรมที่มนุษย์ในทุกสังคมต้องมี ไม่ว่าจะเป็นสังคมที่เจริญหรือไม่เจริญ สังคมที่มีตัวอักษรใช้หรือไม่มีตัวหนังสือใช้ สังคมล่าสัตว์ สังคมเกษตรกรรมหรือแม้แต่สังคมอุตสาหกรรมก็ต้องมีสถาบันความเชื่อและศาสนา เพราะมนุษย์จะอยู่ในสังคมใด ระดับใด ย่อมต้องเผชิญกับภาวะที่ไม่สบายใจ ภาวะที่จิตใจไม่มั่นคงรู้สึกว่าจะต้องเสี่ยง และไม่มั่นใจในอนาคต เมื่อถึงเวลานั้นพิธีกรรมและศาสนา “บำบัดรักษา” จิตใจให้ผู้คนนั้น (อมรา พงศาพิชญ์, 2533: 5)

การผสมผสานกันระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมนั้น เป็นสิ่งที่มีปรากฏอยู่ในข้อมูลทางวัฒนธรรมของคนไทยมาตั้งแต่อดีต ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม จิตรกรรมฝาผนัง ประเพณี พิธีกรรมรวมทั้งตำนาน ความเชื่อ และศาสนา ที่สามารถสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมได้ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นลักษณะความซับซ้อนและการผสมกลมกลืนกับความเชื่อที่แตกต่างกัน อันเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มชนซึ่งนับถือพุทธศาสนาสามารถยึดถือและปฏิบัติตามความเชื่อดั้งเดิมได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งแต่ประการใด (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2550: 321-322)

นอกจากความเชื่อที่เกี่ยวข้องทางศาสนาแล้ว มนุษย์ยังมีความเชื่อในเรื่องที่เกี่ยวกับสัตว์ในตำนานซึ่งมีความผูกพันกับวิถีชีวิตมาช้านาน (อนัญญา ปานจีน, 2535: 18) กล่าวได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีความผูกพันกับวิถีชีวิตตลอดเวลา อำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งมีพญานาคเป็นตัวแทนจึงเป็นพื้นฐานความสำคัญของวิถีชีวิตชาวอีสานมาตั้งแต่ครั้งอดีต พญานาคทำให้ชาวอีสานดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเดียวกันด้วยความราบรื่นสงบสุข โดยไม่ต้องมีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ หรือกฎหมายที่เป็น

ลายลักษณ์อักษร มีศาลมาคอยตัดสินคดีถึงสิ่งถูกผิด ความเชื่อเรื่องพญานาคในท้องถิ่นจะเป็นสิ่งที่ชั่วร้ายอย่างไรหรือไม่ดี ความเชื่อเรื่องพญานาคความสำคัญอาจจะไม่อยู่ที่พญานาค แต่อยู่ที่ “จิตสำนึกของมนุษย์” ที่จะตัดสินเรื่องราวต่าง ๆ ก็เป็นไปได้

ในแง่ภูมิเรื่องไสยศาสตร์ (Magic) ความเชื่อที่ยึดติดกับวัตถุ ความเชื่อและพิธีกรรมอันเนื่องด้วยอำนาจเหนือธรรมชาติ ในกรณีของความเชื่อพิธีทำเสน่ห์ผึ้งรูปผึ้งรอย พิธีสักตามตัว การใช้เวทมนตร์คาถา ย่อมขึ้นอยู่กับความเชื่อที่ว่า ผู้ประกอบพิธีและองค์ประกอบขั้นตอนในการประกอบพิธีสามารถสร้างพลังอำนาจบางอย่างที่จะดลบันดาลให้การกระทำกับ “สิ่งของ” เช่น ตุ๊กตาตัวแทนผู้หญิงผู้ชายมีผลกับคนจริง ๆ เช่น ถ้าเอาเข็มปักอกตุ๊กตาคนจริง ๆ ก็ารู้สึกเจ็บปวดด้วย การประกอบพิธีทางไสยศาสตร์จึงเป็นการควบคุมอำนาจเหนือธรรมชาติ ทำนองเดียวกับการบนพระพุทธรูป การห้อยพระเครื่อง การรับน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเชื่อว่าเรามีอำนาจบางอย่างในพระพุทธรูปพระเครื่อง หรือน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ที่จะทำให้เกิดสถานการณ์ดังที่เราบนเราขอร้อง หรือถ้ามีเหตุร้ายเกิดขึ้นกับเราพระเครื่องที่เราห้อยอยู่ หรือน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ก็จะช่วยคุ้มครองอันตรายให้เราได้

นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษเป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับผีบางเทวดาที่จะส่งผลต่อชีวิต ในหลายวัฒนธรรมมีพิธีกรรมเช่นผีบ้านผีเมือง (พรรณวดี ศรีขาว, 2545: 25) กล่าวว่า ชาวภูมียึดความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับผีบางเทวดาอยู่มาก สามารถแบ่งได้เป็นผีดี และผีร้าย ผีดี คือ ผีที่คอยคุ้มครองช่วยเหลือชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขแต่ขณะเดียวกันก็สามารถทำให้ชาวบ้านเจ็บป่วยได้เมื่อกระทำผิดจารีตประเพณี (ฮิต) ผีดีที่ชาวบ้านนับถือ คือ ผีปู่ตา ผีสะเอ้ง ผีแถน ผีพ่อแม่ ส่วนผีร้าย คือ ผีที่ไม่ได้ทำประโยชน์แต่นำความเดือดร้อนทางร่างกายและจิตใจมาให้ชาวบ้าน คือ ผีปอบ ผีเปรต

ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษเป็นสิ่งสำคัญในวิถีชีวิตของชาวเยออำเภอรามาศิล เมื่อใดที่ชาวบ้านต้องการความช่วยเหลือจากสิ่งเหนือธรรมชาติ การที่ชาวบ้านจะไปร้องขอหรือการบอกกล่าวนั้นจะไปร้องขอต่อผีบรรพบุรุษ (พระยาทิศศิลา) ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษที่เคารพนับถือมายาวนาน ในบทที่ผ่านมาจะพบว่า บทบาทหน้าที่ของตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยออธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของชาวเยอ ซึ่งบทบาทหน้าที่ของตำนานในการอธิบายอัตลักษณ์ ประเพณีพิธีกรรม และเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่นในลักษณะดังกล่าวแล้ว ตำนานยังเป็นภาพสะท้อนให้เห็นความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีบรรพบุรุษ และมีความสำคัญ ในแต่ปีจะมีพิธีกรรมจัดขึ้นเพื่อบูชาผีบรรพบุรุษ

ความเชื่อในเรื่องผีเป็นความเชื่อของคนในท้องถิ่นที่เชื่อถือกันมา เมื่อเกิดปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น เมื่อชีวิตถึงคราววิบัติ เกิดโรคภัยไข้เจ็บ เกิดภัยธรรมชาติ ปัญหาเหล่านั้นเกินขีดความสามารถที่คนธรรมดาจะแก้ไขได้ คนจึงสร้างความเชื่อว่ามีอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น อำนาจนี้อาจจะเป็นเทพ เจ้าภูตผี วิญญาณ ผีปู่ตา ผีหลักบ้าน ผีบรรพบุรุษ ฉะนั้น เพื่อป้องกันภัยพิบัติที่เกิดกับตน มนุษย์จึงวิงวอนขอความช่วยเหลือจากอำนาจลึกลับ โดยเชื่อว่าถ้าบอกกล่าวหรือทำให้อำนาจนั้นพอใจอาจจะช่วยให้ปลอดภัย เมื่อพ้นภัยก็แสดงความรู้คุณด้วย

การเช่นสรวงบูชาหรือประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ แต่ละสังคมต่างมีความเชื่อเป็นมรดกสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลก็จะทราบได้ว่า บรรพบุรุษที่คอยปกป้องรักษานั้นคือ พระยาตากะศิลา นอกจากชาวเยอจะเชื่อเรื่องผีปูดแล้ว ชาวเยอยังเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษ ซึ่งบรรพบุรุษที่เชื่อว่าเป็นผู้นำในการอพยพและสร้างบ้านสร้างแปลงเมืองในกาลก่อน จะเห็นว่าในบทที่ผ่านมามีการวิเคราะห์ประเพณีพิธีกรรมบวงสรวงผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญอีกประเพณีหนึ่งของชาวเยอราชไศล และเพื่อที่จะรำลึกถึงคุณงามความดีของบรรพบุรุษที่ได้กระทำในกาลก่อน

ภาพที่ 5.2 พิธีกรรมบวงสรวงผีบรรพบุรุษ

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงทำให้รู้ว่าบรรพบุรุษเป็นสิ่งสำคัญตามความเชื่อชาวเยอ ดังนั้นจึงสะท้อนว่าการถือผีบรรพบุรุษเป็นอีกความเชื่อหนึ่งในวัฒนธรรมพื้นบ้าน และมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตในการร้องขออำนาจเหนือธรรมชาติในการที่จะกระทำการใด ๆ และร้องขอเพื่อปกป้องคุ้มครองรักษาจากภัยต่าง ๆ (ทองพูน ศรีนุเคราะห์, 2560: สัมภาษณ์) เล่าว่า พระยาตากะศิลาเป็นผีบรรพบุรุษของชาวเยอและเชื่อกันว่าเมื่อบรรพบุรุษของตนสิ้นชีวิตไปแล้วก็จะกลับมาให้ความคุ้มครองป้องกันตรายแก่ลูกหลาน และไม่อาจจะกำหนดเฉพาะได้ว่าเป็นบรรพบุรุษของสกุลใด มีชีวิตอยู่ในสมัยใด จึงเป็นวิญญานของบรรพบุรุษที่ช่วยเหลือปกป้องรักษาทุกข์ของชาวบ้าน จากคำบอกเล่าดังกล่าวจะสังเกตได้ว่า มีการถือผีบรรพบุรุษ เมื่อเดือดร้อนประการใดก็จะไปบอกกล่าวและร้องขอต่อผีบรรพบุรุษเพื่อให้จิตเจนนั่นดีขึ้น ตามตำนานความเชื่อที่พบในกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล ซึ่งมีประเพณี

เกี่ยวกับการเกิดการตายและการนับถือผี เป็นประเพณีโบราณเพื่อเป็นการยึดถือ ดังตำนานเรื่อง ความเชื่อโบราณชาวเยอ (บุญมี พันธุ์งาม, 2559: สัมภาษณ์) ต่อไปนี้

“ประเพณีเยอ คือถือผีบรรพบุรุษ คือผีพ่อผีแม่ เกิดมาใหม่ ๆ นอนใส่กระดังงันหัวไปทางทิศตะวันออก ภาษาเยอ เรียกว่า มะนาง แปลว่า ตะวัน เลี้ยว แปลว่า ออก มะนางเลี้ยว แปลรวมกันว่า ตะวันออก เกิดออกมาแล้ว เอาเท็ดดวงอาทิตย์ ตายจะเอาหัวไปทางทิศตะวันตก ดวงอาทิตย์ตกคือมืดมองไม่เห็นตาย”

ตำนานเรื่องลาวศรีสะเกษ (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.)

“ตามคนเฒ่าเล่าให้ฟัง สมัยแรกคือสมัยเวียงจันทน์พันพริ้ว มีกล้วยพันหวี มะพร้าวพันแขงทำวลินก้านฝาดินแดง ถือผีฟ้าพระยาแล่น พระยาแล่นเป็นใหญ่ ใช้แคนเป่าเป็นการสื่อสาร สมัยเวียงจันทน์ล้านช้างมีช้างล้านตัว มีนาคคอยช่วยเหลือ นับถือผีบรรพบุรุษ ผีแม่ธรณี ผีพ่อผีแม่ เทพเจ้าเป็นใหญ่ ใช้สะโนเป่าเป็นการสื่อสาร หนึ่งในสมัยเวียงจันทน์ล้านช้างตอนพระศรีโคตรปรกครองอยู่นั้น...”

จากตำนานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ภาพสะท้อนจากตำนานทำให้เห็นว่าประเพณีและความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่ชาวเยอปฏิบัติและสืบทอดกันมา ซึ่งทำให้ทราบว่า การเคารพต่อบรรพบุรุษถือเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้เห็นความหมายทางวัฒนธรรมดั้งเดิม การยึดถือผีบรรพบุรุษและการบวงสรวงพระยาทะศิลาในทุก ๆ ปี เป็นการเคารพและยกย่องพระยาทะศิลาซึ่งเป็นบรรพบุรุษที่ยิ่งใหญ่ผู้สร้างบ้านแปลงเมืองในอดีตกาล ดังที่ (อัครพล ชูเชิด, 2543) ศึกษาเครื่องดนตรีสะโนของเมืองคง จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ชาวเยอมีการยกย่องพระยาทะศิลาผู้เป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ และมีการแต่งกลอนยกย่องพระยาทะศิลา (อัครพล ชูเชิด, 2543) ดังนี้

“ท่านพระยาทะศิลาพาพวกพ้อง
ล่องเรือตามน้ำโขงลงมาไทย
สาเหตุที่พลัดพรากจากถิ่นฐาน
ต้องสู้ทนลำบากอย่างยากเย็น
ทางเมืองหลวงก็ละเลยไม่เคยช่วย
อยู่เมืองลาวไร้สุขทุกข์ทรมาน
เยออยู่ลาวเป็นคนชนกลุ่มน้อย
ไม่ส่งส่วยทุกปีมีโทษทัณฑ์
ท่านผู้ครองเมืองขุขันธเมื่อกาลก่อน
เกิดเมตตาสงสารไปทันใด

ญาติพี่น้องจากเมืองลาวคราวสมัย
เพราะกายใจทุกข์ทนปนลำเค็ญ
หมูลูกหลานแรงแค้นทุกแสนเข็ญ
น้ำตาแทบกระเด็นเป็นสายธาร
ต้องส่งส่วยเป็นประจำเป็นหักหาญ
เป็นมานานจึงต้องพลัดพรากจากเวียงหน
ทุกข์ทนพลอยกายใจให้โศกสัลย์
จึงชวนกันพร้อมหน้ามาพึ่งไทย
เห็นเยอมาอ่อนน้อมเป็นหมู่ใหญ่
ท่านจึงได้ช่วยเหลือเพื่อคุณธรรม

ท่านพระยาตะศิลาและเชษฐา
ล่องเรือมาหาช่วยชี้นำ

เป็นหัวหน้านำทางต่างพายน้า
ตามลำน้ำมุ่งไปเป็นสายธาร...”¹

จากกลอนยกย่องพระยาตะศิลาข้างต้นทำให้เห็นว่า ชาวเยอราชีไศลมีความเชื่อผีบรรพบุรุษ เป็นเรื่องที่ยึดถือกันมานับปัจจุบัน เมื่อใดที่ชาวเยอทุกซึ่ใจหรือไม่สบายทางจิตใจก็จะไปขอร้องบอกกล่าวต่อผีบรรพบุรุษ “พระยาตะศิลา” ในแต่ละปีเมื่อถึงเวลาบวงสรวงผีบรรพบุรุษชาวเยอก็จะมาร่วมกันจัดพิธีบวงสรวงอย่างยิ่งใหญ่และประชาชนหนาแน่น ซึ่งสิ่งนี้เป็น การแสดงออกถึงคุณงามความดีที่บรรพชนที่สร้างขึ้นมา อย่างไรก็ตามความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลยังเป็นการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้บทบาทของผีบรรพบุรุษเป็นสิ่งที่สำคัญ ของชาวเยอ ความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับบทบาทของผีเมืองในการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ข้ามพรมแดนไทย-ลาว (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2550: 108-109) อธิบายว่า เนื้อหาดำเนินการ อ้ายท้าวหล้าและเจ้าปู่ปลา แสดงให้เห็นการอพยพของคนไทพวนและผู้ไทจากดินแดนในประเทศลาวมายังประเทศไทย รวมทั้งแสดงให้เห็นการแสวงหาแหล่งทำมาหากินหรือถิ่นที่อยู่อาศัยที่อุดมสมบูรณ์ของผู้คนในอดีต การกล่าวถึงวีรกรรมของวีรบุรุษที่เป็นผู้นำในการอพยพจากเมืองแก่นท้าว แคว้นไชยบุรีประเทศลาว และจากเมืองวัง ในอาณาเขตของเมืองเวียงจันทน์ประเทศลาว จึงเป็นการกระตุ้นให้คนไทยทั้งสองกลุ่มเกิดความรู้สึกผูกพันกับชาติพันธุ์เดียวกันที่อาศัยอยู่ในประเทศลาว ซึ่งแอบแฝงมา กับพิธีกรรมทางความเชื่อที่ยังคงถือปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน

ภาพฉายจากตำนานจึงสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนไทพวนและผู้ไทมีลักษณะเฉพาะที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ ประการแรก คนไทยทั้งสองกลุ่มมีระบบเจ้าเมืองเป็นผู้นำมาตั้งแต่อดีต ประการที่สอง คนไทยทั้งสองกลุ่มชนที่ตั้งรกรากอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ ที่เหมาะสมกับการทำนาปลูกข้าวหรือประกอบอาชีพกสิกรรม และประการที่สาม คนไททั้งสองกลุ่มนับถือผีบรรพบุรุษดั้งเดิมของตน และมีพิธีกรรมเพื่อขอความช่วยเหลือจากผีเหล่านั้น จากลักษณะเฉพาะดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยเหตุผลของการอพยพโยกย้ายของคนไททั้งสองกลุ่ม กล่าวคือ มีการอพยพจากสาเหตุของสงคราม (การกวาดต้อนเชลยศึก หลบหนีความขัดแย้งทางการเมืองหรือภัยสงคราม) ซึ่งจะปรากฏทั้งในเรื่องเล่าของไทพวนและผู้ไท รวมทั้งการอพยพเพื่อหาทำเลที่ตั้งรกรากบ้านเมืองในแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ราบมีแหล่งน้ำเหมาะแก่การทำนา

นอกจากนี้ เนื้อหาในตำนานและเรื่องเล่ายังแสดงให้เห็นโลกทัศน์ของคนไทพวนและผู้ไทในยุคดั้งเดิมในฐานะที่เป็นชนกลุ่มน้อยว่าการนับถือผีดั้งเดิมมีความหมายต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และจิตใจอย่างลึกซึ้งของชนทั้งสองกลุ่ม ระบบพิธีกรรมการเซ่นไหว้ผีเมืองตามความเชื่อดั้งเดิม ทั้งอ้ายท้าวหล้าและเจ้าปู่ปลาในฐานะที่เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมจึงกลายมาเป็นความเชื่อที่สร้างสำนึกร่วมของ

¹ “ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก”

คนไทยพวนและคนไทยในสังคมใหม่ และเพื่อเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทยอีก เพราะผีเมืองทั้งสองเป็นผีเจ้านายที่ปรับตัวมาจากความเชื่อความศรัทธาในตัวผู้นำชุมชนชาติพันธุ์ในอดีต การนับถือผีจึงเป็นวัตถุดิบทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ที่น่าจะสอดคล้องกับการนับถือผีของคนอีสานได้ ซึ่งมักจะไม่เกี่ยวข้องกับผีเจ้านาย ทั้งนี้จะเป็นการบูรณาการระหว่างความเชื่อเรื่อง “ผีดำหรือผีบรรพบุรุษและผีปู่ตา” ตามทัศนะของชาวอีสานเข้าไว้ด้วยกัน

ทั้งนี้ จะเห็นว่าตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอสะทอนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นความเชื่อเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และภาพสะท้อนยังเป็นสิ่งที่ทำให้ทราบถึงสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ ดังที่ (ราชันย์ นิลวรรณภา และ พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์, 2558: 85) ได้อธิบายถึงภาพสะท้อนอัตลักษณ์ทางความเชื่อในวรรณกรรมชาดก กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีสายเทวดาและสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผีมีปฏิสัมพันธ์กับชีวิตของคนอีสานตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เกี่ยวข้องกับชีวิตตลอดเวลา ส่วนความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ที่มีใช้อยู่ในภาคอีสานเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพชนหลายรุ่น จนเกิดเป็นชุดความรู้ของกลุ่มบุคคลที่ได้ใช้ประโยชน์ด้านโหราศาสตร์ เพื่อจรรโลงสังคมและตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจให้เกิดการคลายความทุกข์ของผู้คนได้เป็นอย่างดี ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตฝันและลางสังหรณ์ เป็นความเชื่อที่ฝังแน่นในระบบโครงสร้างของชาวอีสาน ความฝันหรือลางสังหรณ์ได้มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมอีสานปัจจุบันเป็นอย่างมาก ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาปรากฏดังนี้ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดก คือ ความเชื่อเรื่องบาปบุญ ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาและไสยศาสตร์

5.2.3 ความเชื่อเรื่องสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์

เมื่อกล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ก็จะนึกถึงพระพุทธรูปและเรื่องราวของพระพุทธศาสนา และวัตถุมงคล หรือแม้กระทั่งวัตถุหลายสิ่งหลายอย่างที่ประกอบสร้างขึ้นให้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ แต่สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ สิ่งสำคัญที่ประกอบของศักดิ์สิทธิ์นั้นคือ Story วัตถุมงคลแต่ละอย่างนั้นถ้ามองผ่านก็อาจเป็นวัตถุธรรมดาแต่เมื่อใดที่มีเรื่องราว (Story) ประกอบนั้น วัตถุเหล่านั้นจะไม่ใช่วัตถุธรรมดา แล้ววัตถุเหล่านั้นจะเป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ (พระมหามานตรี วรุลโล (ป้อมสุข), 2542) กล่าวว่า วัตถุมงคล คือสิ่งของที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและสิ่งของที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นตามความเชื่อว่าจะจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความเป็นสิริมงคล โชค ลาภ หรือเป็นเครื่องป้องกันอันตราย ซึ่งได้แก่ พระเครื่อง เครื่องรางและของขลังชนิดต่าง ๆ

นอกจากนี้ในวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลยังมีความเชื่อในเรื่องสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสะไนเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านในกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล สะไน ถือว่าเป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องลม โดยทั่วไปแล้วหมายถึงเครื่องดนตรีที่ใช้ลมเป่าออกจากร่างกายหรือดูดลมเข้าเพื่อให้เกิดเสียง หรืออีกความหมายหนึ่งคือ เครื่องดนตรีที่เสียงเกิดจากหลักการที่ว่า อากาศถูก

เปลี่ยนแปลงทำให้เกิดการสั่นสะเทือนผิดจากสภาพปกติธรรมดา ในทางมานุษยวิทยาการดนตรีนั้นจะศึกษาเสียงอันเกิดจากความตั้งใจของมนุษย์หรือความต้องการของเสียงเป็นที่ตั้ง แม้ว่าเสียงนั้นจะไม่มีทำนอง แต่เป็นเสียงที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นหรือตั้งใจเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม หรือตอบสนองต่ออารมณ์ และความรู้สึกของมนุษย์และเป็นเสียงที่เข้าใจโดยสัญชาตญาณ

5.2.3.1 บริบทเกี่ยวกับสะโน

สะโน เป็นภาษาเขมร แปลว่า เขาสัตว์ ถ้าเป็นเขาควาก็เรียกว่า สะโนกะโบ สะโนที่เป็นเครื่องเป่าของชาวเยอก็ทำมาจากเขาสัตว์โดยทำมาจากเขาควายเหมือนกัน เรียกเป็นภาษาเยอว่า ซัง หรือซังโน การที่ชาวเยอนิยมนำเขาควายมาทำสะโนเนื่องจากเขาควายมีรูเล็กตั้งแต่โคนเขาจนถึงปลายเขาทำให้เจาะรูจากปลายเขาได้ง่าย ส่วนเขาวัวนั้นรูจากโคนเขาถึงปลายเขาไม่เล็กพอจึงไม่นิยมนำ

ตามหลักความเชื่อของชาวเยอในพื้นที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอราศีไศล สะโนเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบพิธีกรรม หรือกิจกรรมที่สำคัญเท่านั้น เช่น พิธีกรรมบวงสรวงศาลพระยากระตะศิลา การแข่งขันเรือและเป็นการเป่าเพื่อบูชาสังข์ (หอยสังข์) ไม่นิยมนำมาเป่าเล่นเพื่อผ่อนคลายหรือความบันเทิงใด ๆ สะโนเป็นของศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญมาก สะโนเครื่องเป่าที่สืบเชื้อสายมาจากสังข์ (ในภาษาเยอเรียกซัง ปลงซังแปลว่า เป่าสังข์) ลิ้นของสะโนทำมาจากไม้ไผ่ใช้ย่างไม้ติดเข้ากับตัวเขา ระหว่างปากลำโพงกับปลายเขา การเคาะพญาสะโนจะเหมือนกับการเคาะพญาสังข์ เพราะในอดีตชาวเยอเชื่อกันว่า การเป่าสะโนเป็นการเป่าบูชาสังข์ และเมื่อเป่าสะโนแล้ว เจ๊กนาค ภูตผีปีศาจจะไม่มาทำร้าย พร้อมกันนี้จะทำให้ผีเจ้าป่าเจ้าเขาช่วยดูแลคุ้มครองรักษาชาวบ้านให้อยู่ดีกินดี มีความปลอดภัย

ภาพที่ 5.3 สะโน เครื่องดนตรีพื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์เยอ อำเภอราศีไศล

ในสมัยก่อนเมื่อชาวเยอมีการเดินทางไกลผ่านป่าเขา ถ้าหากเดินทางไปไม่ถึงที่หมายจำเป็นต้องนอนค้างแรมกลางป่าเขาจะต้องเอาสะโนไปด้วย ถ้ายามค่ำคืนก็จะเอาสะโนออกมาเป่าเพื่อเป็นการบอกเจ้าที่เจ้าทางผีป่าผีเขาให้ช่วยดูแลรักษา ถ้าเป่าสะโนแล้วสัตว์ก็จะไม่กล้ามาทำร้าย ในสังคมวัฒนธรรมที่มีความใกล้เคียงกัน เช่น ส่วยและเขมรจะใช้สะโนเป็นเครื่องเป่าให้สัญญาณเวลาออกไปคล้องช้าง โดยเสียงสะโนที่เป่าแต่ละครั้งหรือแต่ละเสียงจะมีความหมายเป็นที่รู้จักกันในหมู่คณะ ลักษณะดังกล่าวจึงเหมือนกับเครื่องดนตรีอย่างหนึ่งของชนเผ่า “ตะกู” ในเขตพื้นที่แขวงสาละวัน ประเทศลาวที่เรียกว่า “ตะโล” เป็นเครื่องดนตรีที่ทำจากไม้ไผ่แต่ตัดตรงกลางกระบอกไม้ไผ่เพื่อทำลิ้นเวลาเป่าจะดูดเข้าหรือเป่าออกก็ได้ ใช้เวลาออกจับข้างเพื่อบอกสัญญาณให้เพื่อรู้ว่ากำลังเกิดอะไรขึ้น โดยการเป่าแต่ละครั้งหรือแต่ละแบบก็จะมี ความหมายแตกต่างกันไป เช่น เป่าหนึ่งครั้งกำลังเดินทาง เป่าสองครั้งหมายถึงเรียกมากินข้าว (อัศรพล ชูเชิด, 2543: 63-64)

ภาพที่ 5.4 ชาวเยอและการรักษาวัฒนธรรมเครื่องเป่าสะโน

ที่มาของสะโน สันนิษฐานว่า มีมาในสมัยที่พระยาตากสินนำไพร่พลอพยพมาจากประเทศลาว เมื่อราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 (พ.ศ. 1300) ปัจจุบันมีหลักฐานปรากฏอยู่ที่โบราณสถานเมืองคงโคก บ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคง อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ การอพยพในสมัยนั้นมีเรือยาว (เฮือส่วง) 5 ลำ เป็นพาหนะและลำนเป็นชนเผ่าเยอ เมื่อมาตั้งบ้านเมืองในประเทศไทยก็ตั้งอยู่ริมแม่น้ำมูล ถึงฤดูน้ำหลาก ในช่วงเดือน 11-12 ก็เอาเรือยาวที่ว่ำนั้นลงพายแข่งกันใต้น้ำมูล และใช้สะโนเป็นเสียงสัญญาณการพาย และเชียร์การแข่งขัน ส่วนลายหรือท่วงทำนองของสะโนมีดังนี้

(1) ลายเรียกพล จะเป่ายาว ๆ และนับไล่เสียงติดต่อกัน เพื่อเรียกพลมารวมกัน และทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง

(2) ลายล่อง จะเป่ายาวเป็นจังหวะ ใช้เป่าขณะเดินทาง หรือล่องเรือไปตาม
สายน้ำ

(3) ลายเทียบท่า จะเป่าเป็นจังหวะเร็วเป็นสัญญาณบ่งบอกว่าเรือถึงเส้นชัยหรือ
ถึงจุดหมายปลายทางแล้ว

โอกาสในการใช้สะโน ดังนี้

(1) เป่าในพิธีบวงสรวง ทุกวันเพ็ญเดือน 3 และชาวราชินีไพร่และพี่น้องเผ่าเยอ
จะร่วมกันจัดงานประเพณีรำลึกถึงพระยาตากะศิลา และบรรพบุรุษขึ้นที่ศาลพระยาตากะศิลา ในงานนี้
จะมีการแห่เรือแข่งสะโนพิธีบวงสรวงปู่พระยาตากะศิลาทำบุญถวายสังฆทาน และการแสดงดนตรี
นาฏศิลป์พื้นเมือง

(2) เป่าในประเพณีแข่งเรือ ในช่วงเดือนตุลา-พฤศจิกายน (เดือน 11-12) ชาว
ราชินีไพร่จะจัดประเพณีแข่งเรือยาว ในงานนี้จะมีการเป่าสะโน และแข่งสะโนพิธีเปิดงาน

(3) เป่าในโอกาสอันควร เช่น งานที่จัดให้มีการแสดงดนตรีนาฏศิลป์พื้นเมือง
กระบวนการผลิตสะโน ดังนี้

(1) การเลือกเขา ใช้ได้ทั้งเขาควายดำหรือเขาควายเผือก ส่วนเขาวัวมีโครงสร้าง
ที่ไม่เหมาะในการทำสะโน เขาที่เลือกจะต้องมีรูลึกเข้าไปไม่ต่ำกว่า 20 นิ้ว จากนั้นนำไปแช่น้ำยา
ฆ่าเชื้อประมาณ 1 ชั่วโมง ล้างขัดให้สะอาดแล้วนำไปตากให้แห้ง

(2) การไหว้ครู เมื่อเลือกเขาได้ตั้งแต่ 1 อันขึ้นไปแล้วให้นำมาวางรวมกันไว้บน
โต๊ะหรือพื้นดินก็ได้ จากนั้นนำชุดเครื่องไหว้ซึ่งมีดอกไม้ 8 ดอก หรือ 8 คู่ เทียน 2 เล่ม รูป 8 ดอก
จุดธูปเทียนแล้วกล่าวระลึกถึงคุณครู บรรพบุรุษ ผู้ก่อสร้างสั่งสอน รวมทั้งระลึกถึงคุณของเจ้าของเขา
คือ ความทุกข์ที่เราได้นำเอาเขา

(3) การวัด การตัดเขา เมื่อวัดความลึกเขาได้ไม่น้อยกว่า 20 นิ้ว ให้เลือก
ส่วนปลายถัดจากจุดไป 2-3 นิ้ว จึงตัดส่วนปลายออก ส่วนปลายเขาที่ตัดและไม่มีรูนี้ จะเจาะด้วย
สว่าน จากนั้นวัดจากปลายเขาไปทางโคน (ลำโพง) ให้ได้ 24-25 นิ้ว แล้วตัดส่วนเกินออกด้วยเลื่อย
ตัดเหล็ก

(4) การถากเขา ใช้มีดอีโต้ถาก จนทุกส่วนของเขาบางประมาณ 3-4 มิลลิเมตร
จากนั้นจะขัดกระดาษทรายหยาบและละเอียดขัดจนบางและเนียนได้ที่

(5) การต้มเขา เมื่อขัดจนบางและผิวเนียนได้ที่แล้วให้นำเขาทั้งหมดลงหม้อต้ม
โดยใส่น้ำจนท่วมเขา แล้วใส่เกลือ ตะไคร้ ส้มมะขามหรือส้มอื่น ๆ จะเป็นผลหรือใบก็ได้ ทุกอย่างใส่
พอประมาณ ต้มจนเดือดและลดน้ำลงครึ่งหนึ่ง จากนั้นสับเขาขึ้น เอาไม้แบบตัดเข้าไปในรูเขาเพื่อให้
ปากหรือช่องลำโพงเป็นวงกลม หรือวงรีสวยงาม ปลอยไวน้จนเย็นแล้วถอดไม้แบบออก จากนั้นนำไป
ขัดล้างให้สะอาดอีกครั้งหนึ่ง

(6) การเจาะรูเข้าลิ้นและเคลือบสี หลังจากต้มและล้างสะอาดดีแล้วจะนำเขาเหล่านั้นมาเจาะรูเพื่อเข้าลิ้น โดยวัดจากปลายไปหาโคนด้วยเชือก แล้วบดครึ่งหนึ่ง แล้ววัดจากปลายมาหาโคนถึงจุดใดให้เจาะตรงนั้น เลื่อนไปทางโคนให้รูกว้าง 3 มิลลิเมตร ยาว 1.5 เซนติเมตร จากนั้นนำไปพ่นสี หรือทาด้วยสีเคลือบเงาไม้

(7) การเข้าลิ้น จะใช้ซี่สุดหรือกาวยางที่ใช้ปั่นกาวก็ได้ และสุดท้ายใช้ด้ายรัดส่วนโคนลิ้น ให้ลิ้นอยู่ระดับที่เป่า (ดูค) แล้วมีเสียงที่ไพเราะ และใส่สายคล้องคอหรือสายห้อยด้วยด้ายเอ็น หรือสร้อยเงินทอง ตามที่ต้องการ

5.2.3.2 สะโนเครื่องเป่าแห่งความศักดิ์สิทธิ์

ศิลปะการแสดงและดนตรีสะโนเป็นเครื่องดนตรีที่ศักดิ์สิทธิ์ตามหลักความเชื่อของชาวเยอที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอราชสีห์ เนื่องจากมีความเชื่อว่า สะโน มีความเกี่ยวข้องและเกี่ยวข้องกับสังข์ที่เป็นเครื่องเป่าอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาฮินดู แม้กระทั่งสังคมไทยก็นับถือว่าสังข์เป็นของศักดิ์สิทธิ์ เช่น ในพระราชพิธีสำคัญจะมีการเป่าสังข์ก่อน ความเชื่อของคนโบราณเล่าว่าสะโนมีต้นกำเนิดมาจากสังข์ ดังปรากฏในตำนานเรื่อง สังข์และสะโน (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังนี้

“...พราหมณ์นั้นมีเด็กน้อยอยู่คนหนึ่งได้ให้กฤษณะเป็นผู้เลี้ยงผู้ดูแล ต่อมาเมื่อวันหนึ่งกฤษณะไม่อยู่ได้ปล่อยเด็กน้อยไว้ในบ้านคนเดียว บังเอิญเมื่อนั้นพระยามารตัวเก่งได้ออกหากินผ่านมาพบเข้าพอดี มันจึงจับเอาเด็กน้อยไปไม่ทันได้กินก็เอาขังไว้แล้วก็ออกหาต่อกลับมาจึงจะกิน ส่วนกฤษณะกลับมาไม่ทันเห็นเด็กน้อยก็รู้ว่าโอพระยามารขโมยไป ก็รีบตามไปเอาคืนมา ทางฝ่ายพระยามารกลับมาไม่เห็นเด็กน้อยที่ตนขังไว้ ก็รู้ได้ทันทีว่ากฤษณะเอาคืนไป แล้วก็รู้อีกว่ากฤษณะไม่ใช่ผู้ใดคือองค์พระนารายณ์ พอมันรู้ว่าพระนารายณ์เท่านั้น มันเกิดกลัวจนตัวสั่น กูจะหนีพระนารายณ์ไปทางไหนนะจึงจะพ้น พระนารายณ์ปราบได้หมดทั้งสามโลก มันจึงออกปากว่า “ตายแน่ ๆ คราวนี้กูตายแน่ ๆ” พร้อมกลับหนีลงน้ำลึกในมหาสมุทรลึกหนึ่งหมื่นสี่พันโยชน์ พระนารายณ์ก็ตามลงไปพระยามารก็หนีพร้อมกับว่า “ตายแน่ ๆ กูตายแน่ ๆ” พระยามารหนีไปพบกับเปลือกหอยสังข์จมอยู่ในน้ำ จึงเข้าไปหลบอยู่ในเปลือกหอยนั้น พระนารายณ์ก็นำลงไปฆ่าพระยามารได้ในเปลือกหอยสังข์ แล้วก็เอาเปลือกหอยสังข์นั้นมาเป่า ปาวประกาศว่า “สังข์สู้ได้แล้วสังข์ชนะแล้ว โลกนี้สังข์ชนะแล้วสังข์ได้เป็นเอกเป็นใหญ่แล้ว” ปาวประกาศให้คนทั้งเทวตาได้รู้ไปทั่ว ในเมื่อมารตายแล้วผู้คนที่ได้ขยายพันธุ์เรื่อยมา...”

จากตำนานข้างต้นจะเห็นว่า พระนารายณ์เป็นผู้ที่ปราบพระยามารและเอาชนะกับพระยามารได้ในเปลือกหอยสังข์ ความสามารถของสังข์ทำให้พระนารายณ์ประกาศว่าสังข์สู้กับพระยามารได้สังข์เป็นผู้ชนะ สังข์จึงได้เป็นใหญ่ ตามความเชื่อของชาวเยอนั้นเชื่อว่า สะโนเป็นของศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญมาก สะโนเป็นเครื่องเป่าที่สืบสายมาจากสังข์ (ในภาษาเยอเรียก ซัง “ปรง

ซัง” แปลว่า “เปาสัง”) ลิ่นของสะโนทำจากไม้ไผ่ใช้ย่างไม้ติดเข้ากับตัวเขา ระหว่างปากลำโพงกับปลายเขา การเคารพบูชาสะโนจะเหมือนกับการเคารพบูชาสังข์ การใช้สะโนของชาวเยอจึงเป็นเครื่องเป่าที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องของการกำเนิด “สังข์” การเป่าสะโนจึงเป็นการเป่าเพื่อบูชาสังข์ เนื่องจากสะโนเป็นเครื่องเป่าที่มีความศักดิ์สิทธิ์เท่ากับสังข์และใช้ลื่นแบบเดียวกันกับสังข์

ชาวเยอมีความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับเครื่องเป่าว่า มีเครื่องเป่าอยู่สามแบบ แบบแรกคือ หอยสังข์ มีพระนารายณ์เป็นผู้สร้างถือว่าเป็นเครื่องเป่าที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด แบบที่สอง สะโนเป็นเครื่องเป่าของชาวเยอมีความศักดิ์สิทธิ์รองลงมาจากหอยสังข์ เนื่องจากเป็นเครื่องเป่าจากเขาควายแต่ใช้ลื่นสังข์ และแบบที่สามคือ แตรสังข์ (แตรเขาสัตว์) เป็นเครื่องเป่าที่ทำมาจากเขาควายเหมือนกันแต่ไม่ได้ใช้ลื่นสังข์คือเป่าจากปลายเขามักจะใช้เป็นสัญญาณในการส่งสารในการเดินเรือสินค้า ที่มีน้ำไหลเชี่ยวและสายน้ำที่มีความคดโค้งจะมีการเป่าแตรสังข์เพื่อไม่ให้เรือชนกัน สอดคล้องกับ (อัครพล ชูเชิด, 2543) กล่าวว่า สะโนถือกำเนิดมาจากสังข์ เนื่องจากว่าสังข์ลื่นมันอยู่กันเรียกว่าขอบ เวลามันตกหล่นกระทบลื่นมันมักแตก คนโบราณจึงดัดแปลงโดยแกะเอาลื่นของสังข์มาติดตรงกลางเขาควาย จึงได้มีชื่อว่าสังข์โน ต่อมาเปลี่ยนเป็นสะโน สังข์หรือหอยสังข์นั้นทรงฤทธิ์และศักดิ์สิทธิ์มาก เพราะเป็นของวงศ์เทพเจ้าผู้สร้างโลก สังข์เป็นผู้มีชัยชนะเป็นเอกเป็นใหญ่ สะโนก็ได้ลื่นมาจากสังข์จึงพลอยมีความศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย ดังที่ (สุพรรณา อติประเสริฐกุล, 2552) กล่าวว่า เมื่อชาวเยอมีความเชื่อว่า สะโนกับสังข์มีความเกี่ยวข้องกันจึงมีการเป่าสะโนเพื่อเป็นการบูชาสังข์ นอกจากนี้ยังมีการนำเอาสะโนมาเป่าเพื่อบูชาพระแม่ธรณีและพระแม่คงคาในประเพณีการแข่งขันเรือยาว (เชื้อส่วง)

5.2.3.3 อำนาจแห่งเสียงสะโน

ชาวเยออำเภอราชไศลมีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับดนตรีนั้นก็คือ สะโน² ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านและมีวัฒนธรรมการเป่าที่สืบทอดกันมานาน การเป่าสะโนของชาวเยอเป็นการเป่าเพื่อประกอบในพิธีกรรมสำคัญเท่านั้น (บุญมี พันธุ์งาม, 2559: สัมภาษณ์) เล่าว่า ชาวเยออำเภอราชไศลมีวัฒนธรรมการเป่าสะโนมาตั้งแต่อดีต บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดให้ลูกหลานสืบทอดมา เพราะเชื่อว่าเสียงสะโนเป็นเสียงแห่งความศักดิ์สิทธิ์ เรื่องราวในตำนานที่แสดงให้เห็นว่าผู้คนใช้สะโนเป่าในการป้องกันตัวจากภัยอันตราย จะเห็นได้จากตำนานที่เกี่ยวกับสะโน “เรื่องเสือกัวเสียงสะโน” (กิตติวรรณวงศ์, ม.ป.ป.) มีเนื้อหาดังนี้

“...มีเฒ่าหัวหน้าบ้านบอกว่า เสือกัวใหญ่คู่นี้มันเป็นเจ้าของดงป่า คนไปไล่หนีมันไม่หนีถ้าไม่เอาฆ้องกลองสะโนไปตีไล่ ตอนนั้นเขาก็มีฆ้องกลองประจำหมู่บ้านจึงเอาออกมาตีเป่า

² สะโน เครื่องเป่าของชาวเยอก็ทำมาจากเขาสัตว์โดยทำมาจากเขาควายถือว่าเป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องลม โดยทั่วไปแล้วเครื่องดนตรีพื้นบ้านชนิดนี้ที่ใช้นลมเป่าออกจากร่างกายหรือดูดลมเข้าเพื่อให้เกิดเสียง หรืออีกความหมายหนึ่งคือ เครื่องดนตรีที่เสียงเกิดจากหลักการที่ว่า อากาศถูกเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดการสั่นสะเทือนผิวด้านสภาพปกติธรรมดา

หนทางที่จะออกไปหาแม่น้ำนั้นก็แคบพอกับรอยเท้าคน ถ้าให้เพื่อนเดินก่อนก็ไม่มีใครเดิน ตกลงให้หมอเป่าสะไนเดินก่อน ดีซ้องกลองเป่าสะไนไป ทางฝ่ายเสือเห็นม้าก็อยากเดินมากินม้า ไม่กลัวคน คนก็ดีซ้องตีกลองเป่าสะไน เสือตกใจวิ่งเข้าป่าไม่กล้ากินม้า ทางฝ่ายม้าเห็นเสือมากินกล้วยตายนอนชี้แตกเยี้ยวแตก เจ้าของม้าก็เข้าไปแก้เอาเชือกจูงม้ามาบ้าน จึงได้ว่าเสือกลัวเสียงสะไน...”

ตำนานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การใช้สะไนเป่าเมื่อมีภัยเสียงสะไนมีพลังทำให้ปกป้องเมื่อภัยที่เข้ามาคุกคาม พลังอำนาจแห่งเสียงสะไนสามารถไล่สัตว์ที่เข้ามาทำอันตรายได้ อีกทั้งยังเสริมกำลังใจหรือเป็นการรวมพลังให้ผู้คนมีกำลังใจมากขึ้น อีกทั้งมีตำนานที่แสดงให้เห็นความสำคัญของสะไนคือ “พ่อค้าเกวียนไปขายของกับสะไน” (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) มีเนื้อหาดังนี้

“...พ่อธรรมก็จ้องมองอยู่ไม่ขาดสายตาจะว่าเสือสมิงแปลงร่างก็ใช่ สักพักก็เดินเข้ามาอีกกลับ ๆ ล่อ ๆ ทำเหมือนคนในเกวียนเดินไปซื้ออย่างนั้นแหละ เป็นเงาดำ ๆ อยู่ที่ต้นไม้นั้น อีกสักพักก็มีคนเกวียนเดินลงไปซื้อจริง ๆ กำลังเดินไปทางต้นไม้นั้น เเงาดำก็ยังคงอยู่ที่นั่น ท่านคิดว่า “เอาไอ้เสือสมิงหลอกคนเกวียนถูกลงไปกิน” กำลังเดินจะเข้าโคนต้นไม้ ท่านก็ลุกขึ้นจากซานเกวียนเป่าสะไนขึ้นทันที ฝ่ายคนเดินลงไปในนั้นตกใจได้สติรีบวิ่งเข้ามาหาพ่อธรรม คนนอนในเกวียนก็ตื่นขึ้นมาถามว่า เป็นอะไรพ่อธรรม พ่อธรรมเป่าสะไนสองสามสี่ครั้งแล้วก็หยุด ตอบพวกเขา นอนไม่หลับแต่หัวค้ำก็เลยไม่นอนนั่งอยู่ซานเกวียนนี้ เห็นเสือสมิงมาหลอกล่อจะเอาพวกเราออกไปกิน พ่อเห็นจึงเป่าสะไนให้มันตกใจกลัว...”

จากตำนานข้างต้นจะเห็นว่า ชาวเยอมีวัฒนธรรมดั้งเดิมเรื่องสะไนซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เสียงของสะไนปกป้องภัยอันตรายได้ ชาวเยอเชื่อว่าเสียงของสะไนให้ความรู้สึทางด้านจิตใจ เพราะเมื่อเป่าสะไนแล้วจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงมาคุ้มครองยามมีภัยและพ้นจากภัยที่มาทำอันตรายได้

ภาพที่ 5.5 การเป่าสะไนบุญสงฆ์

ชาวเยออำเภอราชไศลยังใช้สะโนงานสำคัญต่าง ๆ ประเพณีสำคัญอีกหนึ่ง ประเพณีของชาวอำเภอราชไศลคือ ประเพณีแข่งเรือยาว (บุญสว่างเฮือ) การแข่งเรือยาวถือเป็น ประเพณีประจำปีของชาวราชไศล (บัวพันธุ์ พลพงษ์, 2559: สัมภาษณ์) เล่าว่า บุญสว่างเฮือที่สืบทอด กันมานั้นเป็นบุญสำคัญ เพราะว่าการสว่างเฮือเป็นการยอรำลึกถึงบรรพบุรุษที่อพยพมาตั้งบ้านเมือง โดยเรือที่พระยาตากะศิลาได้พาลูกหลานอพยพมาจากลาว และทำให้มีความสัมพันธ์ในชุมชนจะเห็นได้ จากมีตำนานที่เล่าถึงความเป็นมาของสะโนและความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวเยอ (กิตติ วรรณวงษ์, ม.ป.ป.) ดังนี้

“...ชาวเยอเมืองคงก็ได้เป็นอำเภอราชไศลมาจนบัดนี้ สะโนและฆ้องกลองที่ พระยาตากะศิลานำมาด้วยนั้น ลูกหลานชาวเยอ อำเภอราชไศลยังทำติดปะต่อยังไม่ได้ละทิ้ง トラบใดที่มี การแข่งขันเรือยาวที่ อำเภอราชไศล ท่านก็จะได้ยินเสียงสะโนเป่าดังอยู่ว่อน ๆ เหมือนกับพระยาตากะศิลาล่องเรือจรจากบ้านเมืองมา สำหรับเผ่าเยอพูดภาษาเยอได้ก็ดี ผู้ที่เป็นเชื้อสายเยอพูดภาษาเยอ ไม่เป็นก็ดี ท่านจงอย่าลืมนะว่า ท่านก็คือลูกหลานเหลนหล่อนของพระยาตากะศิลา ท่านจะไปอยู่แห่ง หนตำบลจังหวัดอะไรก็ตาม ท่านก็คือเยอลูกหลานของพระยาตากะศิลา...”

จะพบว่าสะโนเป็นเครื่องเป่าที่คู่มากับการแข่งเรือยาว การเป่าสะโน (อัครพล ชูเชิด, 2543) กล่าวว่า วิธีใช้เป่าในการเดินทางสมัยโบราณ คนโบราณถือเทพเจ้าเทวดา จะเดินทางไป มาหาสู่กันลำบาก เนื่องจากว่าบ้านอยู่ห่างไกลกัน บางทีการเดินทางต้องฝ่าป่าดงใหญ่ ก่อนจะเข้าป่านี้ ต้องเป่าสะโนเบิกทางบูชาเทพเจ้า ซึ่งก็เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายต่าง ๆ นานา ขอพรจากเทพเจ้าก่อนแล้วจึง เดินทางต่อ เหมือนกับขับริดจะผ่านสะพานที่ศักดิ์สิทธิ์ก็ต้องปีบเตรอย่างนั้น โบราณถือว่าการเป่า สะโนจะทำให้ไม่หลงลืมทิศทาง เขาก็จะขึ้นยกไม้เป่าเรียกหาหมู่บ้าน ผู้คนเดินป่าเขาได้ยินเขาก็จะ เป่าขานรับเช่นกัน ทำให้ไม่หลงลืมทิศทางในการเดินป่า นับว่าศักดิ์สิทธิ์มาก สัตว์ป่านานาชนิดถ้ามัน ได้ยินเสียงสะโนแล้วมันจะไม่ทำอันตรายต่อผู้คน ภูตผีปีศาจก็เช่นกันมันจะไม่หลอกหลอน เพราะมัน ถือว่าเสียงของพระผู้เป็นเจ้า เสียงของพระองค์ผู้เป็นใหญ่

ภาพที่ 5.6 การแข่งขันเป่าสะโน

ความสัมพันธ์เรื่องสะโนกับชาวเยอมีมานานและเป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่คู่กับชาวเยอมาจนถึงปัจจุบัน การนำสะโนมาเป่าเล่นนั้นไม่ได้ ถือเป็นข้อห้ามตามตำราที่เกี่ยวข้องกับสะโน การเป่าต้องเป่าในพิธีการสำคัญและเป็นช่วงฤดูกาลเท่านั้น (วิฑิต กตะศิลา, 2559: สัมภาษณ์) กล่าวว่าการเป่าสะโนในอดีตจะเป่าในช่วงเดือน 9 ถึงเดือน 12 นอกเหนือจากเดือนดังกล่าวเป่าไม่ได้ เพราะตามตำราการทำสะโนจะมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสังข์เป็นส่วนประกอบ ในตำนานเล่าถึงสังข์ที่มีความสัมพันธ์กับสะโนเรื่อง “สะโนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ตามครูเฒ่าเฒ่าเยอ” มีเนื้อหาดังนี้

“การเป่าสะโนตราบใดที่มีการเป่าสะโน สะโนจะดังแรงเทพเทวดาที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ลำน้ำ ท่านได้ยินเสียงสะโนท่านจะมาเข้าทรงลงนางเทียมพ่อนรำทันที ทุกวันนี้ก็เช่นกัน ท่านจึงกำหนดให้เป่าตามฤดูกาลคือ เริ่มตั้งแต่เดือนเก้า สิบ สิบเอ็ด สิบสอง อ้ายครึ่งเดือนหยุดเป่าทันที นอกจากเดือนที่กล่าวมาแล้วนี้เป่าไม่ได้เด็ดขาด ถ้าจำเป็นมีการงานต้องเป่า ผู้ที่เป่าต้องทำพิธีพูดภาษาเยอชอกกับพระแม่ธรณีก่อน ไม่เช่นนั้นจะมีอันเป็นไป

เนื่องจากสะโนใช้ลิ้นสังข์ดังแรง ท่านให้เป่าน้ำน้ำหลากคือหน้าหอยออกจากง (หอยเล่นน้ำ) เดือนอ้าย เดือนยี่นี้ น้ำลดหอยเข้างแล้วหยุด ท่านบอกว่าเป่าสะโน เดือนสามสี่ห้า เทวดาจะดำ ฟ้าจะผ่าแล้ง เป่าสะนัยเดือน หก เจ็ด แปด ฝนจะตกแรง น้ำจะท่วมไร่นา มนุษย์จะดำป้อย (ท่านห้ามจงปฏิบัติตาม)” (วิจิต กตะศิลา, 2559: สัมภาษณ์)

เนื้อหาข้างต้นจะเห็นได้ว่า การเป่าสะโนและปฏิบัติต่อสะโนเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะชาวเยอถือว่าสะโนเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษให้มาเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เพราะถือว่าเป็นเครื่องดนตรีของเทพเจ้า เป็นสัญลักษณ์ของชัยชนะ และความเป็นสิริมงคล แต่เดิมชาวเยอนิยมใช้สะโนเป่าเป็นสัญญาณเวลาเข้าป่าเป็นการเบิกทางขอพรจากเทพเจ้าภูตผี การเป่าสะโนตามหลักความเชื่อของชาวเยออำเภอราชไศล จะเป่าได้ในพิธีการสำคัญเท่านั้น

ภาพที่ 5.7 การแข่งสะโนและเฮือส่วง (เรือยาว)

ภาพที่ 5.8 การแข่งสะโนบวงสรวงในประเพณีแข่งเรือ

สะโนเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบพิธีกรรม หรือกิจกรรมที่สำคัญเท่านั้น เช่น พิธีกรรมบวงสรวงศาลพระยาโกตะศิลา การแข่งขันเรือและเป็นการเป่าเพื่อบูชาสังข์ (หอยสังข์) ไม่นิยมนำมาเป่าเล่นเพื่อผ่อนคลายหรือความบันเทิงใด ๆ สะโนเป็นของศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญมาก สะโนเครื่องเป่าที่สืบเชื้อสายมาจากสังข์ (ในภาษาเยอเรียกซัง ปลงซัง แปลว่า เป่าสังข์) ล้วนของสะโนทำมาจากไม้ไผ่ใช้ยางไม้ติดเข้ากับตัวเขา ระหว่างปากลำโพงกับปลายเขา การเคาะพญาสะโนจะเหมือนกับการเคาะพญาสังข์ เพราะในอดีตชาวเยอเชื่อกันว่า การเป่าสะโนเป็นการเป่าบูชาสังข์ และเมื่อเป่าสะโนแล้ว เจือก นาค ภูตผีปีศาจจะไม่มาทำร้าย พร้อมกันนี้จะทำให้ผีเจ้าป่าเจ้าเขาช่วยดูแลคุ้มครองรักษาชาวบ้านให้อยู่ดีกินดี มีความปลอดภัย สอดคล้องกับ (เชิดศักดิ์ ฉายถวิล, ม.ป.ป.) การนำสะโนมาเป่าเพื่อบูชาแม่ธรณีและพระแม่คงคาในประเพณีการแข่งขันเรือ และใช้เป่าในพิธีบวงสรวงพระยาโกตะศิลาที่เชื่อว่าเป็นเจ้าเมืองที่พาคนเยอกลุ่มแรกอพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ หรือเมื่อมีการเดินทางไกลก็จะมีการเป่าสะโนก่อนเดินทางเพื่อให้เกิดโชค เดินทางปลอดภัย และประสบความสำเร็จในการประกอบกิจการต่าง ๆ โดยเพราะเดินทางกลางป่าก็จะนำสะโนติดตัวไปด้วย เพราะชาวเยอเชื่อว่าสัตว์ป่าทั้งหลายถ้าได้ยินเสียงสะโนแล้ว สัตว์ป่าจะไม่เข้ามาทำร้าย และถ้าเป่าสะโนจะเป็นการบอกกล่าวให้ทวยเทพเทวดาอารักษ์ทั้งหลายมาปกป้องดูแลไม่ให้เกิดอันตรายใดในสมัยโบราณมีเรื่องจากผู้เฒ่าเฒ่าเยอเล่าว่า บรรพบุรุษของคนเยอถ้าจำเป็นต้องออกรบทำศึกสงครามกับเมืองไหนจะต้องมีการเป่าสะโนก่อนเพื่อเป็นการเอาฤกษ์เอาชัย โดยเชื่อว่าเสียงของสะโนจะทำให้ได้รับชัยชนะกลับมา

ความเชื่อเรื่องของสะโนในวัฒนธรรมเยอยังสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องกริชในวัฒนธรรมมลายู (สุธินันท์ พงศ์ไพบุลย์ และคณะ, 2543) กล่าวว่า เรื่องกริชกับวัฒนธรรมเกษตรกรรม

เนื่องจากกริชเป็นศาสตราวุธที่ใช้เป็นตัวแทนของพระอิศวร หรือพระศิวะ ในตำนานฮินดูซึ่งเป็นที่มาของคติความเชื่อในท้องถิ่นที่เชื่อว่าพระอิศวรและพระอุมาเป็นผู้ที่บันดาลให้เกิด ภัยพิบัติ ฝนแล้ง พายุ การนำเอากริชซึ่งเป็นอาวุธที่เป็นตัวแทนของมหาเทพมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการกลีกรกรรมและปศุสัตว์ของคนโบราณในภูมิภาคนี้เมื่อครั้งในอดีตในช่วงที่อิทธิพลและคติความเชื่อของฮินดูชวา ลัทธิไศวนิกายมีบทบาทสูง จึงเป็นสิ่งที่พึงกระทำ อันนำมาซึ่งที่พึงทางจิตใจของเกษตรกรในยุคนั้นได้อย่างสนิทสนมกลมกลืนไปโดยปริยาย

สะโนในวัฒนธรรมชาวเยออำเภอราราชไศลมีบทบาทในพิธีกรรมต่าง ๆ และยังเป็นเครื่องเป่าประจำกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ซึ่งความเชื่อเรื่องของสะโนเป็นของศักดิ์สิทธิ์เป็นการยึดถือมาแต่โบราณกาลแล้ว และเป็นสิ่งที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษได้ตกทอดมายังลูกหลาน และยังได้สืบทอดกับมาจนปัจจุบัน ในพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ที่ใช้สะโนเป็นส่วนประกอบ ล้วนมีเหตุผลและความเชื่อที่ได้ยึดถือมาตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ

กล่าวโดยสรุป เมื่อศึกษาดำเนินงานจะเห็นว่าภาพสะท้อนจากตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยอ คือสะท้อนเรื่องราวทางสังคมและวัฒนธรรม ภาพสะท้อนทางสังคมดังนี้ ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ภูมินาม การปกครอง วิถีชีวิตด้านการเกษตร เศรษฐกิจ และการคมนาคม ภาพสะท้อนให้เห็นภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์เยอที่อาศัยบริบทของธรรมชาติในการดำรงชีวิต จะเห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอในอดีตมีการเลือกภูมิประเทศที่อุดมสมบูรณ์ทั้งป่าไม้และแหล่งน้ำ ซึ่งโบราณสถานบึงคงโคกตามตำนานเคยเป็นหมู่บ้านของชาวเยอที่อพยพมาจากลาวเพื่อมาตั้งถิ่นฐาน ภาพสะท้อนภูมินามทำให้เห็นถึงการตั้งชื่อบ้านนามเมือง และลักษณะความสำคัญในทางกายภาพ ภาพสะท้อนให้เห็นถึงการปกครอง ซึ่งจะเห็นว่าในอดีตมีการปกครองแบบประเทศราช คือ การปกครองที่เรียกว่า หัวเมือง ซึ่งจะเห็นว่าการปกครองแบบเจ้าเมือง และยังเป็นเมืองขึ้นกับเมืองอื่น ๆ การปกครองแบบประเทศราช ซึ่งการปกครองที่มีผู้นำที่เรียกว่า พระยา สันนิษฐานว่าในสมัยอยุธยาเมืองเหล่านั้นน่าจะเป็นหัวเมืองที่มีเจ้านาย (พระยา) ปกครอง ไม่ได้เป็นเพียงหัวเมืองที่ปกครองโดยขุนนางธรรมดาเท่านั้น ซึ่งเดิมหลาย ๆ เมืองก็เป็นเมืองอิสระก่อนที่จะถูกอยุธยาผนวกเป็นส่วนหนึ่ง ในแบบเจ้านายปกครองกันนั้น จึงอาจจะนับว่าเป็นประเทศราชที่ปกครองโดยพระยาไปทั้งหมด เมืองประเทศราช ได้แก่ เมืองที่อยู่นอกอาณาจักร ชาวเมืองเป็นชาวต่างชาติต่างภาษาพระมหากษัตริย์ทรงดำเนินนโยบายในการปกครองคือ ให้เจ้านายพื้นเมืองเดิมเป็นเจ้าเมืองปกครองกันเอง โดยไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปกครองภายใน ยกเว้นกรณีที่ทำเป็นเท่านั้น ยามปกติเมืองประเทศราชต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวาย ภาพสะท้อนวิถีชีวิตด้านการเกษตรทำให้เห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์เยอมีการอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติในการบันดาลฝนลงมาเพื่อการเกษตร และให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในสังคมการเกษตร ภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจ จะเห็นว่าระบบเศรษฐกิจในอดีตมีการแลกเปลี่ยนค้าขายสินค้าเพื่อบริโภค และทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนสิ่งของให้มีมูลค่ามากขึ้น และภาพสะท้อนด้านการคมนาคม เป็นการสะท้อนให้เห็นถึง

การสัญจรของคนในอดีตที่ต้องสัญจรทางน้ำและบนบก การคมนาคมทำให้เห็นเห็นถึงร่องรอยการเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ว่าจะเป็นการอพยพหรือการติดต่อระหว่างท้องถิ่น

นอกจากนี้ ตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอยังสะท้อนให้เห็นภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมคือ ความเชื่อเรื่องการกำเนิด ทั้งนี้การกำเนิดเชื่อว่าผู้ที่ให้กำเนิดหรือผู้ที่สร้างมนุษย์เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติสร้างมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นแกน (เทวดา) หรือการเกิดจากลูกน้ำเต้า ดังนั้นผู้คนจึงเคารพแกนเป็นผู้ที่สร้างมนุษย์และสร้างโลก ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ และสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในเรื่องความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษนั้น นอกจากชาวเยอจะเชื่อในเรื่องพระพุทธศาสนาแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่ชาวเยอเชื่อถือคือ ผีบรรพบุรุษ ชาวเยอถือว่าพระยาตะศิลาเป็นผีบรรพบุรุษที่ปกป้องรักษาคุ้มครองเพราะพระยาตะศิลาเป็นบรรพบุรุษทางวัฒนธรรมที่พาลูกหลานชาวเยออพยพมาตั้งบ้านเมืองใหม่ที่อำเภอราชสีห์ ความเชื่อดังกล่าวทำให้เห็นว่าการสร้างศาลพระยาตะศิลาอยู่ที่โบราณสถานเมืองคงโคก และสถานที่นี้ยังเป็นที่ตั้งหมู่บ้านของชาวเยอแห่งแรก ในแต่ละปีชาวเยอจะจัดพิธีไหว้ผีบรรพบุรุษ เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ ทั้งนี้ ตำนานยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ชาวเยอเชื่อว่าสะไนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดไว้ เพราะสะไนมีบทบาทคล้ายสิ่งที่ใช้ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ดังที่มีข้อห้ามดังกล่าว และชาวเยอเชื่อว่าเสียงสะไนสามารถปิดเป่าสิ่งร้ายได้ ดังที่การนำสะไนไปใช้ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันชาวเยอยังคงรักษามรดกทางวัฒนธรรมนี้ไว้ และใช้สะไนยังเป็นเครื่องดนตรีประกอบในประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนั้น ภาพสะท้อนจึงเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต ดังที่ การศึกษาสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมหรือความสัมพันธ์ระหว่างคติชาวบ้าน (ปาร์ค เกียง อึง 2549: 12-13; อ้างอิงจาก ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529: 94-96) อธิบายถึง คติชาวบ้านเป็นกระจกส่องให้เห็นวัฒนธรรม แนวความคิดที่ว่าคติชาวบ้านเป็นกระจกส่องให้เห็นวัฒนธรรมเป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักมานุษยวิทยาโดยทั่วไป คติชาวบ้านช่วยอธิบายหรือให้รายละเอียดเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี นอกจากนี้ ยังเป็นการแสดงออกของชาวบ้านในด้านความเชื่อและทัศนคติ เนื่องจากการศึกษาคติชาวบ้านเป็นการศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนและจิตใจของชาวบ้าน เป็นกุญแจทำให้ผู้ศึกษารู้ถึงเหตุการณ์ในอดีตและประเพณีสมัยโบราณซึ่งสูญหายไปแล้ว แม้ว่าการศึกษาคติชาวบ้านไม่สามารถศึกษาย้อนหลังไปได้มากเท่ากับที่นักวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมต้องการ แต่ก็สามารถทำให้ได้รู้ลักษณะเด่น ๆ ของวัฒนธรรม ซึ่งไม่อาจศึกษาได้โดยวิธีการอย่างอื่น คติชาวบ้านเปิดเผยให้เห็นถึงสาระสำคัญของวัฒนธรรม เช่น ทัศนคติ ค่านิยม และใช้เป็นหลักฐานที่แสดงถึงแนวความคิดของชาวบ้านอีกด้วย ซึ่งนิทานพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญ ในคติชาวบ้านที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชาวบ้านเช่นกัน

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ตำนานปรัมปรา: ความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ โดยผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและจากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในวัฒนธรรมรวมทั้งประเพณีและวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล เพื่อที่จะวิเคราะห์ตำนานที่ปรากฏในวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์เยอ โดยการใช้แนวคิดทางด้านคติชนวิทยาในการวิเคราะห์ข้อมูลและผลการวิจัยดังต่อไปนี้

6.1 สรุปผล

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้รวบรวมตำนานไว้ทั้งสิ้น 16 เรื่อง และได้แยกตำนานตามลักษณะและประเภทของตำนานปรัมปราออกเป็นออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

- (1) ตำนานประเภทอธิบายการกำเนิดโลกและสรรพสิ่งทางธรรมชาติ
- (2) ตำนานประเภทอธิบายประวัติศาสตร์เมืองและวีรบุรุษทางวัฒนธรรม
- (3) ตำนานประเภทอธิบายความเชื่อประเพณีและพิธีกรรม

จากการรวบรวมและแยกประเภทของตำนานแล้ว เมื่อวิเคราะห์ตำนานโดยใช้แนวคิดทฤษฎี บทบาทหน้าที่ ทั้งนี้ตำนานมีความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศล ผลวิจัยพบว่า ตำนานมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตทั้งในด้านวัฒนธรรมประเพณีของชาวเยอ โดยตำนานเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมเป็นแหล่งรวบรวมความรู้และเป็นข้อมูลในอธิบายความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ทั้งในเรื่องของอัตลักษณ์ ประเพณี และเรื่องราวท้องถิ่นต่าง ๆ ในวัฒนธรรมเยอ จากข้อมูลดังกล่าว เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลทำให้เห็นบทบาทหน้าที่ และภาพสะท้อนของตำนานในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ดังต่อไปนี้

6.1.1 ตำนานกับการอธิบายอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์เยอ

ตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีบทบาทในการอธิบายการอัตลักษณ์ของกลุ่มชนว่า บรรพบุรุษเป็นใคร มาจากไหน เป็นลูกหลานตระกูลใด ในอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์การมีบรรพบุรุษร่วมกันคือ พระยาตากะศิลา ซึ่งชาวเยอเชื่อถือว่าพระยาตากะศิลาเป็นบรรพบุรุษ และเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมตลอดจนเป็นผู้ที่สร้างบางแปลงเมืองและผู้นำชาวเยอที่อพยพมาตั้งบ้านเมืองใหม่ ชาวเยออำเภอราชไศลจะให้ความสำคัญกับบรรพบุรุษ เพราะชาวเยอเชื่อว่าเป็นลูกหลานของพระยาตากะศิลา

และเมื่อลูกหลานชาวเยอจะเดินทางหรือว่าไปทำงานที่ต่างจังหวัดก็จะมาบอกกล่าวขอพรจากพระยากตะศิลา ซึ่งทำให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลให้ความสำคัญในเรื่องของชาติกำเนิด และทำให้เห็นถึงจิตสำนึกความเป็นตัวตนชาวเยอ และชาวเยอยังคงถือว่าพวกเขาเป็นลูกหลานของพระยากตะศิลา

นอกจากอัตลักษณ์การมีบรรพบุรุษร่วมกันแล้วยังพบว่า ตำนานยังเป็นการอธิบายให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภาษา ซึ่งภาษาเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ทุกวัฒนธรรมย่อมมีภาษาในการสื่อสาร ในภูมิภาคทั่วไปของประเทศไทยมีการใช้ภาษาในการสื่อสารที่ไม่เหมือนกันและมีภาษาที่แตกต่างกัน บางวัฒนธรรมใช้ภาษาได้หลายภาษา กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลยังมีการสื่อสารในลักษณะของภาษาดั้งเดิมนั้นก็คือ ภาษาเยอ ชาวเยอจะสื่อสารได้หลายภาษา ทั้งภาษากลาง ภาษาพื้นถิ่นอีสาน และภาษาเยอ ส่วนใหญ่การใช้ภาษาเยอจะใช้ในครอบครัวและในชุมชนชาวเยอเอง และในการสนทนากันเองระหว่างพ่อแม่ลูกและชาวเยอด้วยกัน ซึ่งในการใช้ภาษาจะเป็นสิ่งที่บ่งบอกตัวตนและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้อย่างชัดเจน

ลักษณะของภาษาเยอเป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก ภาษากลุ่มมอญเขมร ซึ่งเป็นภาษาที่ไม่มีตัวเขียนและไม่ปรากฏข้อมูลที่มีการบันทึกไว้ทำให้ภาษาเยอเป็นภาษาที่ไม่มีผู้ที่สืบทอดในการเรียนรู้ แต่ภาษาเยอเป็นภาษาที่เรียนรู้ด้วยการสนทนาตั้งแต่เด็ก ๆ ส่วนมากก็ยังใช้สื่อสารกันอยู่ อัตลักษณ์ทางภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลถือเป็นสิ่งสำคัญในการในการดำรงอยู่ ภาษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตมาแต่สังคมบรรพกาลไม่ว่าสังคมไหนต้องมีภาษาในการติดต่อสื่อสาร ภาษาอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงหรือมีการหายไปตามกาลเวลา แต่ภาษาก็ยังแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของวัฒนธรรมนั้นได้ แม้ภาษาเยอไม่มีการบันทึกตัวเขียนไว้ แต่อัตลักษณ์ทางภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลคือภาษาพูด และการสืบทอดวัฒนธรรมทางภาษาเป็นการสืบทอดด้วยวิธีการพูด

6.1.2 ตำนานกับการอธิบายประเพณีและพิธีกรรม

กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลสืบทอดประเพณีนับเนิ่นนานตั้งแต่บรรพกาลจนถึงปัจจุบัน ประเพณีต่าง ๆ ทั้งตามฮีตสิบสองหรือประเพณี 12 เดือน และประเพณีตามความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากตำนานปรัมปราที่พบในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ซึ่งตำนานมีบทบาทในการอธิบายถึงประเพณีที่ชาวเยอสืบทอดกันมาในแต่ละปี

ประเพณีพระยากตะศิลารำลึก ชาวเยอถือว่าการจัดประเพณีรำลึกถึงพระยากตะศิลาในแต่ละปีชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านที่เป็นเชื้อสายเยอ ซึ่งการมาร่วมงานเป็นการมาด้วยใจและเคารพบรรพบุรุษ และเพื่อนึกถึงบรรพบุรุษตามความเชื่อของชาวเยอ พระยากตะศิลาเป็นผู้นำบ้านเมืองเป็นผู้นำชนเผ่าเยออพยพมาตั้งบ้านเมืองที่อำเภอราชไศล ตามประวัติศาสตร์อำเภอราชไศล เยอ เป็นชนเผ่าพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษ จัดอยู่ในกลุ่มของชาวกูย (กวย, ส่วย) มีภาษาพูดภาษา

เดียวกัน มีเพียงบางคำเท่านั้นที่แตกต่างกัน ประวัติความเป็นมาของชนเผ่าเยอในจังหวัดศรีสะเกษ เริ่มต้นที่พระยาตะศิลาเป็นหัวหน้านำผู้คนเผ่าเยอพยพมาทางเรือตามลำน้ำมูลจนมาตั้งเมืองคงโคก หรือเมืองคงปัจจุบันนี้ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำมูล เพราะเหตุนี้ในแต่ละปีในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เพื่อเป็นการระลึกถึงคุณงามความดีของผู้นำบ้านเมืองในอดีตและบรรพชนชาวเยอของชาวอำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษและงานรำลึกพระยาตะศิลาที่จัดขึ้นทุก ๆ ปี จัดขึ้นมาเพื่อให้ประชาชนได้รับทราบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการตั้งเมือง และจัดขึ้นเพื่อบูชาผีบรรพบุรุษ ดังจะเห็นได้จากการจำลองของ ขบวนแห่เรือและเซิ้งสะโน ซึ่งในขบวนแห่เรื่อนั้นเป็นการจำลองเรือยาวที่พระยาตะศิลาได้พา ลูกหลานอพยพมาสร้างบ้านแปลงเมือง และบนเรือจำลองจะเป็นนายอำเภอขึ้นนั่ง เพราะเชื่อว่า นายอำเภอเปรียบเหมือนเจ้าเมืองผู้สร้างบ้านเมืองเป็นพระยาครองเมืองปกปักรักษาแลประชากร

การประกอบพิธีกรรมถือเป็นสิ่งสำคัญในการบวงสรวงผีบรรพบุรุษ และยังเป็นการรักษาวัฒนธรรมไว้อย่างเข้มแข็ง สิ่งที่บรรพบุรุษปฏิบัติสืบทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ชาวเยออำเภอราศีไศล ยังคงรักษาไว้อย่างดี ทุกคนร่วมกันทั้งในวันแรกและวันที่สอง ประเพณีบวงสรวงผีบรรพบุรุษเป็น ประเพณีสำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราศีไศลอีกประเพณีหนึ่งที่ชาวเยอละเว้นไม่ได้ ซึ่งการ บวงสรวงถือว่าเป็นการทำบุญให้กับผีบรรพบุรุษและญาติพี่น้องชาวเยอ ชาวบ้านจะมาในพิธีนี้ด้วยความสมัครใจและการจัดขึ้นในทุก ๆ ปี นั้นถือว่าเป็นการทำบุญประจำปีอีกด้วย

นอกจากนี้ตำนานยังเป็นการอธิบายความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งประเพณี บุญบั้งไฟอำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิต ทางด้านการเกษตร และถือว่าเป็นภูมิปัญญาด้านศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและความ สามัคคีของคนในท้องถิ่น โดยมีความเชื่อว่าประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับการบูชา พญาแถน จะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้ประเพณีบุญบั้งไฟยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านและตำบล ต่าง ๆ ได้มาช่วยกันทำบุญบั้งไฟมาร่วมกันสนุกสนานเป็นการรวมพลังประชาชนให้มาทำกิจกรรม ร่วมกัน ผูกให้รักและสามัคคีกันได้เป็นอย่างดี

ในอีกประเพณีหนึ่งที่สำคัญคือ ประเพณีบุญสว่างเฮือ (แข่งเรือ) จะพบว่าตำนานนั้นได้อธิบายให้เห็นถึงที่มาและการสืบทอดประเพณีแข่งเรือ เพราะว่าเรือยาวเป็นเรือที่เป็นพาหนะที่พระยา กตะศิลาได้พาลูกหลานชาวเยอพยพมาจากลาว ประเพณีการแข่งขันเรือยาวของอำเภอราศีไศล ถือได้ว่าเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษ การสืบสานต่อเนื่องมาได้จนถึงปัจจุบันนี้ โดยมีสิ่งที่เป็นที่ ดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวและมีความแตกต่างจากการแข่งขันจากที่อื่น ๆ คือ ในการแข่งขันเรือยาว ของอำเภอราศีไศล จะมีการเป่าสะโนซึ่งเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านของชนเผ่าเยอ

วัฒนธรรมประเพณีการแข่งขันเรือยาว อาจกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมคู่กับสายน้ำ เรือยาว หรือ เฮือสว่าง ที่ชาวอำเภอราศีไศลเรียกกันนั้นสำคัญยิ่ง ชาวเยอเชื่อว่า เฮือสว่างเป็นเรือรบในสมันก่อน

และเป็นเรื่องที่บรรพบุรุษพาลูกหลานอพยพมาตั้งเมืองอัตตะปือจากประเทศลาว ตำนานกลุ่มชาติพันธุ์เยอได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเรือไว่ ซึ่งชาวบ้านใช้เรือเป็นพาหนะในการประมง การจัดประเพณีส่วงเฮือ (แข่งเรือ) ขึ้น เพื่อเป็นการบูชาสายน้ำ และรำลึกถึงการล่องเรือมาของบรรพบุรุษ

6.1.3 ตำนานกับการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่น

เรื่องราวท้องถิ่นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ ในวัฒนธรรมของท้องถิ่นหนึ่งที่ถ่ายทอดออกมาโดยเป็นเรื่องเล่า ซึ่งข้อมูลจะมีลักษณะเป็นนิทาน ตำนาน และเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของถิ่นนั้น ๆ เรื่องราวท้องถิ่นถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญเพราะเป็นมรดกที่ทำให้เห็นความเป็นมาและเป็นความรู้ของท้องถิ่นนั้นอีกด้วย ซึ่งจะเห็นว่าเรื่องราวเป็นสิ่งทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองตลอดทั้งทางชาติพันธุ์ อำเภอราชไศลถือว่าเป็นเมืองแห่งอารยธรรมและปรากฏเรื่องราวในท้องถิ่นมากมาย ตลอดทั้งเป็นเมืองที่ติดกับแม่น้ำมูลซึ่งจะทำให้เห็นวัฒนธรรมสายน้ำของราชไศลในแต่ละปี

การให้ความรู้เกี่ยวกับชาติพันธุ์ เมื่อสืบทราบจะเห็นว่าชาวเยอนั้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากทางซ้ายแม่น้ำโขง (ลาว) ถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในจังหวัดศรีสะเกษที่ยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิม อำเภอราชไศลถือว่าเป็นอำเภอที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ โดยเฉพาะชาวเยอที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นทั้งในด้านศิลปบรรพบุรุษประเพณีและภาษา ตำนานที่ปรากฏนั้นอธิบายให้เห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลนับถือพระพุทธศาสนาและนับถือผี โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ ซึ่งเชื่อว่าพระยากระตาศิลาเป็นบรรพบุรุษของชาวเยออำเภอราชไศล ดังนั้น จึงมีการสร้างศาลพระยากระตาศิลาซึ่งเป็นสถานที่กราบไหว้ของชาวเยอ ในแต่ละปีชาวเยอจะมีทำพิธีการบวงสรวงพระยากระตาศิลา

ตำนานยังให้ความรู้เกี่ยวกับถิ่นฐานดั้งเดิม ซึ่งพบว่าในตำนานเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลที่สามารถทำให้รับรู้ถิ่นฐานดั้งเดิม กลุ่มชาติพันธุ์อำเภอราชไศลเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพมาตั้งแต่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง โดยการล่องเรือมาตามลำน้ำมูล ปัจจุบันคนเยอจะอยู่กระจัดกระจายทั่ว ๆ ไปของจังหวัดศรีสะเกษ เช่น อำเภอเมือง อำเภอราชไศล และเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์มากมาย

นอกจากนี้ตำนานยังเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ตำนานที่พบในกลุ่มชาติพันธุ์เยอยังมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์เรื่องอาณาจักรโคตรบูรและพระยาศรีโคตรพระตะบองสาปแช่งเมืองลาว นั้นสะท้อนให้เห็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่ากลุ่มชาติพันธุ์เยอยังมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ทางสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เพราะมีการรับรู้ตำนานเรื่องเดียวกัน และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บอกเล่าเรื่องราวร่องรอยในการอพยพของชาวลาว

6.1.4 ภาพสะท้อนของตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยอ

ภาพสะท้อนในตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยอ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือ ภาพสะท้อนด้านสังคม ส่วนที่สอง คือ ภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรม

ภาพสะท้อนด้านสังคม จะเห็นว่าภาพสะท้อนสังคมเป็นเรื่องราวของการตั้งถิ่นฐานและการปกครอง โดยการตั้งถิ่นหรือการตั้งเมือง เพื่อให้เจริญรุ่งเรืองจึงหาภูมิประเทศที่เหมาะสม การตั้งเมืองถือว่าเป็นการตั้งอยู่ในพื้นที่ในแหล่งธรรมชาติที่สมบูรณ์ และการสร้างเมืองจึงมีแหล่งน้ำที่ล้อมรอบเพื่อป้องกันอันตรายจากสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นว่าเมืองคงโคก (บึงคงโคก) เป็นโบราณสถานและมีการสร้างศาลพระยากระตาศิลาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าเป็นสถานที่ที่บรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์เคยตั้งบ้านเมืองในอดีต และเป็นบ้านเมืองโบราณ ดังนั้น การเลือกตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีลักษณะเป็นแหล่งธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทั้งป่าไม้ แม่น้ำ เป็นต้น ปัจจุบันแหล่งโบราณสถานบึงคงโคกหรือเมืองคงโคก ตามแผนผังแหล่งเมืองโบราณเมืองคงโคก บ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคง อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ ตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือของบ้านหลุมโมก ตำบลเมืองคง อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนโบราณ ที่มีลักษณะเป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลม มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ ทั้งนี้ ยังสะท้อนวิถีชีวิตด้านการเกษตร กลุ่มชาติพันธุ์เยอมีการอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติในการบันดาลฝนลงมาเพื่อการเกษตร และให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในสังคมการเกษตร ภาพสะท้อนด้านเศรษฐกิจ จะเห็นว่าระบบเศรษฐกิจในอดีตมีการแลกเปลี่ยนค้าขายสินค้าเพื่อบริโภค และทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนสิ่งของให้มีมูลค่ามากขึ้น และภาพสะท้อนด้านการคมนาคม เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการสัญจรของคนในอดีตที่ต้องสัญจรทางน้ำและบนบก การคมนาคมทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ว่าจะเป็นการอพยพหรือการติดต่อระหว่างท้องถิ่น

นอกจากนี้ ตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยอสะท้อนให้เห็นถึงการปกครอง โดยมีการปกครองแบบประเทศราช ซึ่งการปกครองที่มีผู้นำที่เรียกว่า พระยา สันนิษฐานว่าในสมัยอยุธยาเมืองเหล่านั้นน่าจะเป็นหัวเมืองที่มีเจ้านาย (พระยา) ปกครอง ไม่ได้เป็นเพียงหัวเมืองที่ปกครองโดยขุนนางธรรมดาเท่านั้นหรือในแบบเจ้านายปกครอง จึงอาจจะนับว่าเป็นประเทศราชที่ปกครองโดยพระยาไปทั้งหมด เมืองประเทศราช ได้แก่ เมืองที่อยู่นอกอาณาจักร ชาวเมืองเป็นชาวต่างชาติต่างภาษา พระมหากษัตริย์ทรงดำเนินนโยบายในการปกครองคือ ให้เจ้านายพื้นเมืองเดิมเป็นเจ้าเมืองปกครองตนเอง โดยไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปกครองภายในยกเว้นกรณีที่จำเป็นเท่านั้น ยามปกติเมืองประเทศราชต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวาย

ภาพสะท้อนด้านวัฒนธรรม ตำนานปรัมปรากลุ่มชาติพันธุ์เยอสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมเรื่องความเชื่อการกำเนิด ทั้งนี้การกำเนิดเชื่อว่าผู้ที่ให้กำเนิดหรือผู้ที่สร้างมนุษย์เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติสร้างมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นแกน (เทวดา) หรือการเกิดจากลูกน้ำเต้า ดังนั้นผู้คนจึงเคารพแกนเป็นผู้ที่สร้างมนุษย์และสร้างโลก ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษเป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับผีสงเทวดาที่จะส่งผลต่อ

ชีวิต ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษเป็นสิ่งที่สำคัญในวิถีชีวิตของชาวเยออำเภอราศีไศล เมื่อใดที่ชาวบ้านต้องการความช่วยเหลือจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวบ้านจะไปร้องขอหรือการบอกกล่าวนั้นจะไปร้องขอต่อผีบรรพบุรุษ (พระยากระตาศิลา) ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษที่เคารพนับถือมาช้านาน ในแต่ละปีเมื่อถึงเวลาบวงสรวงผีบรรพบุรุษชาวเยอจะมาร่วมกันจัดพิธีบวงสรวงอย่างยิ่งใหญ่ โดยมีการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน และการจัดพิธีบวงสรวงผีบรรพบุรุษยังเป็นการแสดงออกถึงคุณงามความดีที่บรรพชนได้สั่งสมและสร้างขึ้นมา จะเห็นได้ว่าชาวเยออำเภอราศีไศลเชื่อว่าพวกเขาเป็นลูกหลานพระยากระตาศิลาบรรพบุรุษชาวเยอ แม้ปัจจุบันชาวเยอจะอยู่ในสังคมพหุวัฒนธรรมแต่ชาวเยอก็ยังระลึกถึงเสมอว่าพวกเขาเป็นลูกหลานของพระยากระตาศิลา

นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องสะเ็นเป็นของศักดิ์สิทธิ์ สะเ็นถือว่าเป็นเครื่องดนตรีใช้ประกอบพิธีกรรม หรือกิจกรรมที่สำคัญ เช่น พิธีกรรมบวงสรวงศาลพระยากระตาศิลาหรือพิธีกรรมบวงสรวงผีบรรพบุรุษ และเป่าสะเ็นในพิธีกรรมสำคัญในการแข่งเรือยาว ชาวเยอเชื่อว่าสะเ็นเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเป่าสะเ็นเสียงสะเ็นจะดังแรงทำให้เทพเจ้าเทวดาคอยปกป้องรักษา และการเป่าในพิธีเลี้ยงผีดวงดิน การเป่าสะเ็นตามความเชื่ออีกประการหนึ่งคือเพื่อบูชาสังข์ (หอยสังข์) เครื่องเป่าที่สืบเชื้อสายมาจากสังข์ เพราะในอดีตชาวเยอเชื่อกันว่า การเป่าสะเ็นเป็นการเป่าบูชาสังข์ และเมื่อเป่าสะเ็นแล้ว เจือก นาค ภูตผีปีศาจจะไม่มาทำร้ายพร้อมทั้งจะทำให้ผีเจ้าป่าเจ้าเขาช่วยดูแลคุ้มครองรักษาชาวบ้านให้อยู่ดีกินดีมีความปลอดภัย ชาวเยอถือว่าความเชื่อดังกล่าวเป็นสิ่งที่เชื่อถือมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ไม่นิยมนำมาเป่าเล่นเพื่อผ่อนคลายหรือความบันเทิง

6.2 อภิปรายผล

ผู้วิจัยจะอภิปรายผลการศึกษาตำนานปรัมปราความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ จากการวิจัยทำให้เห็นว่าตำนานมีบทบาทความสำคัญต่อกลุ่มชาติพันธุ์เยอ บทบาทของตำนานเป็นการอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ รวมทั้งยังอธิบายประเพณี พิธีกรรม ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ และตำนานปรัมปรายังมีบทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่น ตำนานปรัมปรายังสะท้อนให้เห็นสังคมและวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ตลอดทั้งตำนานยังเป็นข้อมูลและเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์อีกด้วย ดังนั้น จะพบว่าตำนานปรัมปราเป็นเรื่องราวที่มีบทบาทในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ทั้งนี้ บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับ ปฐม หงษ์สุวรรณ อธิบายว่า หลายกลุ่มชาติพันธุ์มีตำนานมาอธิบายเพื่อให้เห็นแหล่งกำเนิดทางวัฒนธรรม เช่น ตำนานน้ำเต้าปูอธิบายการกำเนิดมนุษย์ ตำนานปู่สะเ็นย่าสะเ็นอธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองของชาวล้านนาและสิบสองปันนา ตำนานแม่โพสพอธิบายความเป็นมาของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ความสำคัญของตำนานจึงแสดงให้เห็นว่า สังคมตั้งแต่บรรพกาลมีการบันทึกความคิดความเชื่อทางวัฒนธรรมไว้ด้วยตำนาน เหตุนี้ตำนานจึง

เป็นเครื่องมือที่จะอธิบายข้อสงสัยจากการไม่รู้ การกำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ ความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม ของกลุ่มชนในทุกสังคม

ในแง่บทบาทหน้าที่ของตำนานที่ปรากฏมีความสำคัญในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ซึ่งบทบาทของตำนานทำให้เข้าใจและเห็นที่มาของวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ของชาวเยออำเภอรามัญไศล ทั้งนี้ บทบาทในการอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ ดังที่ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์การมีบรรพบุรุษร่วมกันคือ พระยาตากะศิลา ซึ่งชาวเยอเชื่อถือว่าพระยาตากะศิลาเป็นบรรพบุรุษ บทบาทของตำนานในการอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ สอดคล้องกับทัศนะของ (ศิริพร ณ ถกลาง, 2557) อธิบายว่า เรามักพบว่าในสังคมดั้งเดิมหรือสังคมประเพณีทั่วโลกมีเรื่องเล่าในรูปของตำนานปรัมปราที่สมาชิกของสังคมนั้น ๆ ใช้อธิบายว่าตนเป็นใคร มีกำเนิดอย่างไร สังคมดั้งเดิมจำนวนมากมีความเชื่อเรื่องมีสัตว์เป็นบรรพบุรุษ (Totemism) และมีการจัดระเบียบสังคมในสายตระกูล (clan) ที่สมาชิกในตระกูลเชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษร่วมกัน เช่น ตระกูลต่าง ๆ หรือชนเผ่าต่าง ๆ ในสังคมอินเดียแดงในอเมริกาหรือแคนาดา หรือชนพื้นเมืองที่เรียกว่า อะบอริจินิส (Aborigines) ในออสเตรเลีย เป็นต้น ชนเผ่าเหล่านี้ล้วนมีตำนานอธิบายกำเนิดที่ใช้บอกสมาชิกในสายตระกูลเดียวกันว่าเขาเป็นใคร เช่น เป็น “จิงโจ้” เป็น “นกฮูก” เป็น “เสือดาว” เป็น “หมี” เป็นต้น ในอุษาคเนย์ คนส่วยแถบสุรินทร์ บุรีรัมย์เชื่อว่ามีตะกวด เป็นผีประจำหมู่บ้านและเป็นเสมือนเป็นบรรพบุรุษตลอดจนเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และมีตำนานเกี่ยวกับตะกวด ส่วนคนไทย-ลาวก็มีความเชื่อความผูกพันและนับถือมาก เป็นสัตว์ที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ คนจ้วงในเขตมณฑลกว่างสี มีตำนานเกี่ยวกับกบ และพิธีบูชากบเพื่อขอฝนและความอุดมสมบูรณ์ให้ไร่นา โดยนัยนี้ ตำนานจึงเป็นสิ่งที่บ่งบอกอัตลักษณ์ของกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์

นอกจากนี้ตำนานยังเป็นการอธิบายประเพณีพิธีกรรม ตำนานปรัมปราต่าง ๆ เป็นส่วนสำคัญในการอธิบายการจัดประเพณีและพิธีกรรมในวัฒนธรรม การประกอบพิธีกรรมในวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์เยอสืบทอดมาตั้งแต่บรรพกาล และที่มาในการประกอบพิธีกรรมมีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตในวัฒนธรรมชาวเยอ ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมถือว่า พิธีกรรมมีหน้าที่สำคัญยิ่งในการสร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่บุคคลในสังคม เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์มีความไม่แน่ใจไม่สบายใจ มนุษย์ก็จะทำพิธีกรรมบนบานศาลกล่าวต่ออำนาจเหนือธรรมชาติให้ช่วยเหลือ เช่น ชาวนาบนบานต่อแถนให้ฝนตก บนบานต่อแม่ขวัญข้าวหรือแม่โพสพให้ข้าวงอกงาม ชาวประมงบูชาแม่ย่านางเรือหรือเทพแห่งท้องทะเลให้ออกเรือแล้วกลับมาอย่างปลอดภัย คนที่เจ็บไข้ไม่สบายก็จะไปหาคนทรงหรือหมอผีฟ้าซึ่งสามารถติดต่อกับผีฟ้าหรือแถนหรือผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติให้ตรวจดูว่าไม่สบายเพราะเหตุใดและจะต้องทำอย่างไรจึงจะหายป่วย ประเพณีพิธีกรรมในกลุ่มชาติพันธุ์เยอดังกล่าวสอดคล้องกับ (ราชันย์ เวียงเพิ่ม, 2550) อธิบายว่า ตำนานพระคเณศที่ปรากฏในสังคมไทย เป็นตำนานที่มีการนำเค้าโครงเรื่องมาจากปุราณะของอินเดีย ตำนานพระคเณศที่คนไทยรับรู้มากที่สุดมี 2 ตำนาน คือ ตำนานการต่อเศียร พระ

คณศ และตำนานพระคณศเสียงา และมีตำนานพระคณศที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างคติฮินดูกับพุทธศาสนา พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในประเทศไทยมีปรากฏอยู่ทั้ง เทวสถาน พุทธสถาน บ้านเรือนประชาชนทั่วไป รวมถึงตำหนักทรงเจ้าที่มีการประทับทรงพระคณศ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระคณศมีลักษณะผสมผสานระหว่างคติ ฮินดู พุทธ และไสยศาสตร์ อันเป็นปัจจัยที่ทำให้คติความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศดำรงอยู่ในสังคมไทย

ความสำคัญของตำนานในฐานะเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ยังเป็นการให้ความรู้เรื่องราวต่าง ๆ แก่กลุ่มชน กล่าวได้ข้อมูลทางคติชน (ตำนาน) เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ และหาข้อสงสัยในความแตกต่างของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ สังเกตว่า ตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอมีความสัมพันธ์กับตำนานของกลุ่มชนลาว ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองลาว กล่าวได้ว่า ตำนานปรัมปรากลุ่มนี้เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และสามารถเป็นหลักฐานได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์เยออำเภอราชไศลเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากลาวเพราะมีการรับรู้ตำนานในลักษณะเดียวกัน ดังที่ทัศนคติ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556: 48-49) อธิบายว่า การจัดกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความใกล้ชิดหรือมีความสัมพันธ์กันทางวัฒนธรรมอาจทำได้โดยใช้วิธีวิทยาด้านภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หรือมานุษยวิทยา ซึ่งหมายถึงการใช้ข้อมูลทางด้านภาษาโบราณคดี หรือข้อมูลทางวัฒนธรรม หากใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมในการจัดกลุ่มชาติพันธุ์ ก็จะรวมถึงสภาพการตั้งถิ่นฐาน ระบบครอบครัว ระบบความเชื่อและศาสนา อาหารการกิน เครื่องแต่งกาย รวมไปถึงข้อมูลประเพณีนิทานและตำนานด้วย

ทั้งนี้ ตำนานยังสะท้อนให้เห็นภาพสังคม การตั้งถิ่นหรือการตั้งเมืองเพื่อให้เจริญรุ่งเรือง การเลือกตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีลักษณะเป็นแหล่งธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทั้งป่าไม้ แม่น้ำ ตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์เยอสะท้อนให้เห็นถึงการปกครอง โดยมีการปกครองแบบประเทศราช ซึ่งการปกครองที่มีผู้นำที่เรียกว่า พระยา จึงอาจจะนับว่าเป็นประเทศราชที่ปกครองโดยพระยาไปทั้งหมด เมืองประเทศราช ได้แก่ เมืองที่อยู่นอกอาณาจักร ดังนั้น ตำนานจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพของสังคมตั้งแต่บรรพกาล ดังที่ (ปาร์ค เกียง อิง, 2549: 13; อ้างอิงจาก ประคอง นิมมานเหมินท์ 2545: 81-95) ได้กล่าวถึงอิทธิพลของสังคมต่อนิทานพื้นบ้านว่า สังคมมีอิทธิพลต่อนิทานอยู่หลายประการ ประการแรก คือ แม้วานิทานจะเป็นเรื่องของจินตนาการ แต่ผู้เล่านิทานเป็นสมาชิกของสังคม นิทานจึงมักสะท้อนให้เห็นลักษณะของสังคม วิถีชีวิต ตลอดจนทัศนคติความคิดเห็นของคนในสังคมไม่น้อย แม้นิทานที่เรารับมาจากที่อื่นเมื่อเล่าต่อกันไปก็มักจะมีการเปลี่ยนแปลงสอดแทรกลักษณะที่เป็นไทยเข้าไป นอกจากวิถีชีวิตการกินอยู่แล้ว นิทานยังสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติความคิดเห็นของสังคมที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ เช่น ทัศนะเกี่ยวกับความเป็นมาของโลก ชีวิต ความตาย ธรรมชาติ คนนอกสังคมของตน เป็นต้น ประการที่สอง สังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ความเปลี่ยนแปลงของสังคมย่อมมีผลกระทบต่อนิทานไม่มากนักน้อย วิธีการถ่ายทอดนิทานก็เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัยและการแสดง ก็อาจมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องราวในนิทานไม่มากนักน้อย นอกจากนี้สมัยต่อมา

เมื่อเราได้ติดต่อกับต่างประเทศ นิทานจากต่างประเทศก็แพร่หลายเข้ามา จนอาจกล่าวได้ว่าปัจจุบันเด็กในเมืองบางคนรู้จักนิทานต่างประเทศก่อนนิทานพื้นบ้านของไทย นิทานพื้นบ้านของไทยเป็นข้อมูลสำคัญประเภทหนึ่งที่น่าจะเข้าไปใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะสังคมและวิถีชีวิตของคนไทยได้

นอกจากนี้ ตำนานยังเป็นการสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของมนุษย์ ความคิดของมนุษย์ที่มีวิธีคิดในเรื่องของความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีบรรพบุรุษ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในหลายวัฒนธรรมมีความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษไม่ว่าจะเป็นเทพพระเจ้าเป็นบรรพบุรุษ สัตว์เป็นบรรพบุรุษ ตลอดทั้งผีต่าง ๆ ในความเชื่อเป็นบรรพบุรุษ คอดคล้องกับทัศนะของ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2550: 83) อธิบายว่า เมื่อพิจารณาเฉพาะระบบความเชื่อและศาสนาของชนชาติใดทำให้เห็นชัดเจนว่า ความเชื่อของศาสนาเดิมของคนไทก่อนรับพุทธศาสนานั้น แท้จริงแล้วเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผีและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็นผีฟ้า ผีแถน ผีป่า ผีน้ำ ผีเมือง ผีบ้านหรือผีบรรพบุรุษ ซึ่งนับเป็นเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของคนไทยอย่างแพร่หลาย ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางด้านวรรณคดีทั้งในประเพณีบอกเล่า (oral tradition) และลายลักษณ์ (literary tradition) รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นทัศนคติ ความเชื่อ และความหมายดังกล่าวได้อย่างชัดเจน

ในทัศนคติความเชื่อของชาวเยอเรื่องของสะโนเครื่องเป่าแห่งความศักดิ์สิทธิ์ ชาวเยอถือว่าสะโนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อโบราณในกลุ่มชาติพันธุ์ และในประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ จะเห็นว่าสะโนมีบทบาทต่าง ๆ ในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งความเชื่อเรื่องสะโนเป็นของศักดิ์สิทธิ์นี้สะท้อนให้เห็นผ่านตำนานเรื่องเล่าของชาวเยอตั้งแต่บรรพบุรุษ ทั้งนี้ สอดคล้องกับ (ปาร์ค เกียง อึง 2549: 12-13; อ้างอิงจาก ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2529: 94-96) ได้กล่าวถึง การศึกษาสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมหรือความสัมพันธ์ระหว่างคติชาวบ้าน สรุปได้ว่า คติชาวบ้านเป็นกระจกส่องให้เห็นวัฒนธรรมแนวความคิดที่ว่าคติชาวบ้านเป็นกระจกส่องให้เห็นวัฒนธรรมเป็นที่ยอมรับกันในหมู่มานุษยวิทยาโดยทั่วไป คติชาวบ้านช่วยอธิบายหรือให้รายละเอียดเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี นอกจากนี้ ยังเป็นการแสดงออกของชาวบ้านในด้านความเชื่อและทัศนคติ เนื่องจากการศึกษาคติชาวบ้านเป็นการศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนและจิตใจของชาวบ้าน เป็นกุญแจทำให้ผู้ศึกษารู้ถึงเหตุการณ์ในอดีตและประเพณีสมัยโบราณซึ่งสูญหายไปแล้ว แม้ว่าการศึกษาคติชาวบ้านไม่สามารถศึกษาย้อนหลังไปได้มากเท่ากับที่นักวิชาการทางวัฒนธรรมต้องการ แต่ก็สามารถทำให้ได้รู้ลักษณะเด่น ๆ ของวัฒนธรรม ซึ่งไม่อาจศึกษาได้โดยวิธีการอย่างอื่น คติชาวบ้านเปิดเผยให้เห็นถึงสาระสำคัญของวัฒนธรรม เช่น ทัศนคติ ค่านิยม และใช้เป็นหลักฐานที่แสดงถึงแนวความคิดของชาวบ้านอีกด้วย ซึ่งนิทานพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในคติชาวบ้านที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชาวบ้านเช่นกัน

จากที่กล่าวมา ผู้วิจัยเห็นว่าตำนานมีบทบาทที่สำคัญในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ และตำนานยังสะท้อนให้เห็นสังคมและวัฒนธรรม เพราะตำนานเป็นเรื่องเล่าที่เกิดจากบริบทของมนุษย์ ตำนานจึงมีอิทธิพลที่สะท้อนภาพต่าง ๆ ทางสังคม ภาพสะท้อนจึงแฝงอยู่ในบริบทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นตำนานปรัมปรา วรรณกรรมชาดก วรรณกรรมเรื่องสั้น แม้กระทั่งนิทาน สิ่งเหล่านี้จะสะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ทางสังคมได้ในหลายด้าน เช่น แนวคิด ค่านิยม วัฒนธรรม เป็นต้น ดังนั้น ภาพสะท้อนจากตำนานปรัมปราจึงเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นความสำคัญด้านต่าง ๆ ในกลุ่มชาติพันธุ์เยอ

6.3 ข้อเสนอแนะ

- (1) ควรจะมีการศึกษาตำนานปรัมปราของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในประเด็นที่หลากหลายมากขึ้น อันจะแสดงให้เห็นความเป็นมาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น
- (2) ควรจะมีการนำแนวคิดทฤษฎีบทบาทหน้าที่ไปศึกษากับข้อมูลประเภทอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากข้อมูลประเภทตำนาน ซึ่งจะนำไปสู่ความรู้ในด้านต่าง ๆ มากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. **สื่อเก่า-สื่อใหม่ สัญญา อัตลักษณ์ อุดมการณ์**. กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.
- จันทน์ภา ดวงวิไล. **ตำนานพระพุทธรูปในชุมชนชายแดนไทย-ลาว: การสื่อความหมายทางวัฒนธรรม และบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2556.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. **มโนทัศน์ในนิทานสำนวนอีสาน**. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.
- จิตรกร เอ็มพันธ์. **พลานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง: พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามานุษยวิทยามหาบัณฑิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **ความเป็นมาของ สยาม,ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ**. กรุงเทพมหานคร: ดวงกมล, 2524.
- จุฬาพรธ (จามจุรี) ผดุงชีวิต. **วัฒนธรรม การสื่อสาร และอัตลักษณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- เชิดศักดิ์ ฉายถวิล. **สะไน้งเครื่องดนตรีพื้นบ้านของชาวเยอ**. ศรีสะเกษ, ม.ป.ป.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. “วรรณกรรมกับชีวิตและสังคม”, **วารสารรัฐสมิแล**. 33(1): 99; มกราคม-เมษายน 2555.
- เทอดชาย เอี่ยมลำน้า. **ความทันสมัยและพิธีกรรมทางศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์เยอ: กรณีศึกษาหมู่บ้านสำโรงโคเคาะ จังหวัดศรีสะเกษ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามานุษยวิทยามหาบัณฑิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- บัญญัติ สาลี. **กฏ : ว่าด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา และตำนาน**. (2559).
http://human.msu.ac.th/husoc/doc/doc_research/001.pdf
 1 พฤษภาคม, 2559
- บุรณ์เชน สุขคุ้ม และธนพล วียาสิงห์. **วัฒนธรรมอาหารพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์กูยจังหวัดศรีสะเกษ**. ศรีสะเกษ: มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, 2556.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. **นิทานพื้นบ้านศึกษา**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- ประจวบ จันทรหมื่น. **การบูรณาการ คติ ความเชื่อ ในวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาของชาวส่วย เขมร ลาว เยอ จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อการดูแลลูกหลานในภาวะการณเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย**. ศรีสะเกษ: มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, 2550.

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

ประยงค์ แส่นบูรณ. “ความเชื่อเรื่องพระยาแถนของกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมกลุ่มวัฒนธรรมพื้นบ้าน ภาคอีสาน”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 34(2): 21-40; พฤษภาคม-สิงหาคม, 2560
ประสิทธิ์ ไชยชมพู. (2552). สนามหลวง.

<https://www.bloggang.com/mainblog.php?id=sanamluang&month=17-03-2009&group=29&gblog=75> 1 พฤษภาคม, 2559.

ปฐม หงษ์สุวรรณ. การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

_____. ตำนานพระธาตุของชนชาติไทย: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

_____. กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว: ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

_____. รายงานวิจัยแม่น้ำโขง: ตำนานปรัมปราและความสัมพันธ์กับชนชาติ-ไท. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2554.

_____. คติชนกับชนชาติไทย. มหาสารคาม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2554.

_____. นานมาแล้ว: มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

ปาร์ค เกียง อิง. วิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเกาหลี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.

ปรมินทร์ จารูวร. “การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน: บทพินิจจากการศึกษาด้านในเชิงโครงสร้างนิยมและการวิจัยภาคสนาม”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 9(1): 13-48; มกราคม, 2557.

ปราโมทย์ นิลกำแหง. ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวกวยเยอในจังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2536.

ปรีชา พิณทอง. ประเพณีโบราณไทยอีสาน. กรุงเทพฯ: ศิริธรรม, 2534.

พระมหามนตรี วรลโล (ป้อมสุข). อิทธิพลของวัดมุงคล ที่มีต่อสังคมไทยในปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2542.

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

พระราชนิพนธ์ ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชพิธีสิบสองเดือน. บรรณกิจ, 2553.

พรรณวดี ศรีขาว. การสืบทอดบทบาทของพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวกูย ที่บ้านละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

พิเชฐ แสงทอง. ตำนานและเรื่องเล่าปรัมปราท้องถิ่นภาคใต้: อัตลักษณ์ วัฒนธรรม อำนาจ และการต่อต้าน ในประวัติศาสตร์ความเป็นไทย. กรุงเทพฯ: ยิปซี กรู๊ป, 2559.

รังสรรค์ จันต๊ะ. “ภูมินามพื้นบ้าน: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับวรรณกรรมพื้นบ้านในเขตภาคเหนือตอนบน”, วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้. 2(2): 97-144; กรกฎาคม-ธันวาคม, 2557.

ราชันย์ นิลวรรณภา และพิพัฒน์ ประเสริฐสังข์. “วรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสาน: ภาพสะท้อนอัตลักษณ์ทางความเชื่อ วิถีชีวิตประเพณีและพิธีกรรม”, วารสารวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมและชุมชน. 3(1): 85; สิงหาคม 2558-มกราคม 2559.

ราชันย์ เวียงเพิ่ม. พระคณศ: ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2556.

ลักขณา ศกุนะสิงห์. ความเชื่อและประเพณี: เกิด แต่งงาน ตาย. กรุงเทพฯ: พราวเพรส, 2556.

วัชรภรณ์ ดิษฐปาน. “อนุภาคน้ำเต้า ในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์”, ว. ภาษาและวรรณคดีไทย. 18: 62-77; ธันวาคม, 2544.

วัฒนธรรมอำเภอราชไศล. ข้อมูลพื้นฐานอำเภอราชไศล. 2559. (อัดสำเนา)

วลีรัตน์ มั่นทูลราช. การศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านเขมรถิ่นตำบลศรีสะเกษ อำเภوخุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

ศิราพร ณ ถลาง. ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2559). คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา.

<http://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/88>.

1 พฤษภาคม, 2559.

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

- สมาคมสร้างสังคมและสิ่งแวดล้อม. การสืบทอดและร่วมสร้างสำนักทางวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น
ของกลุ่มชาติพันธุ์ของ อำเภอกิษณภูมิ จังหวัดจันทบุรี. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ: กระทรวงวัฒนธรรม, 2553.
- สันสนีย์ สายดี. “ภูมินามท้องถิ่น: ที่มา ความหมาย และอัตลักษณ์ของชื่อหมู่บ้านในอำเภอหางดง จังหวัด
เชียงใหม่”, พิษเนศวรสาร. 12(2): 40-51; กรกฎาคม-ธันวาคม 2559.
- สีมา อรุณรักษ์. มรดกและวิถีชีวิตคนอีสาน. อุดรธานี. วิทยากรพานิช, 2550.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. เรือพระราชพิธี และ เหนือ มาจากไหน? เมื่อไร?. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, สมบูรณ์ ณะสุข และพิชัย แก้วขาว. กะเทาะสนิมกริช แลวิถีชีวิตชาวใต้ตอนล่าง.
โครงการโครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, 2543.
- สุพรรณษา อติประเสริฐกุล. ความเป็นเยอในบริบทพหุวัฒนธรรม: ศึกษากรณีหมู่บ้านใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ.
วิทยานิพนธ์ปริญญาามานุษยวิทยามหาบัณฑิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- สมทรง บุรุษพัฒน์. (2558). สารานุกรมชนชาติไทย.
<http://www.watpracharangsarn.com/articles/535645>. 15 พฤษภาคม, 2559.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดศรีสะเกษ. ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดศรีสะเกษ. ศรีสะเกษ: อัดสำเนา 2552.
- สำลี รักสุทธี. สืบสานตำนาน งานบุญประเพณีอีสาน. กรุงเทพฯ: พ.ศ. พัฒนา, 2555.
- หลักสูตรท้องถิ่น. (2556). ประเพณีบุญบั้งไฟอำเภอรามไศล จังหวัดศรีสะเกษ.
<http://computer-edu-54.myreadyweb.com/gallery/slideshow-92556.html>.
1 พฤษภาคม, 2559.
- อนัญญา ปานจัน. การศึกษา คติ ความเชื่อเรื่องพญานาค ในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางการ
ออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาคา. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต:
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535.
- อัศรพล ชูเชิด. การศึกษาเครื่องดนตรีสไนของเมืองคง จังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- อมรา พงศาพิชญ์. ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2533

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

- อุไรวรรณ สิงห์ทอง และวัฒนชัย หมั่นยิ่ง. “การวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมในวรรณกรรมเสียงทนาย: กรณีศึกษาวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในจังหวัดตาก”, วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. 12(2): 53-66; พฤษภาคม-สิงหาคม, 2558
- อรรวรรณ กองพิลา. (2556). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.
<https://orawan1967.wordpress.com>. 1 พฤษภาคม, 2559.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ตารางเปรียบเทียบคำในภาษาไทย

ตารางเปรียบเทียบคำในภาษาไทย

หมวดอวัยวะและร่างกาย		หมวดกริยา และความรู้สึก		หมวดเครื่องประดับ	
เส้นผม	โชนะ	ยืน	ฉะยั้ง	เสื่อ	ฮับ
ศรีษะ	ปลอ	เดิน	เปาะ	กางเกง	คะกิบ
หู	ตะโตย	นั่ง	ตะกู	ผ้าถุง	ยิด
หน้าผาก	เกรียะ	นอน	มิ	กระโปรง	ยิดกระโปรง
คิ้ว	เจิมมัด	ฟัง	จะหงัด	เสื้อกล้าม	ฮับกะ
ตา	มัด	พูด	ชุย	เสื้อคอกระเช้า	ฮับกะ
จมูก	มุ	อ่าน	อ่าน	แหวน	ปอกตี
ปาก	ตะโน๊ะ	เขียน	คีน	สร้อยคอ	ชอย
ลิ้น	ตัะ	กิน	เจีย	สวมสร้อย	มะชอย
แก้ม	ถะบ่ม	เหม็น	มะนะ	เข็มขัด	มาว
ฟัน	กะเนง	อรรอย	แอม	หมวก	มัวก
คาง	เคียง	ไม่ปฏิเสธ	ฝุ	สวมหมวก	คลุมมัวก
คอ	ตะกอง	ไม่อรรอย	ฝุแอม	แว่นตา	กระจกมัด
ลำตัว	จ๊ะได้	ไม่เอา	ฝุแอ	รองเท้า	ชะแปะเชิง
แขน	เบรียง	ไม่มี	ฝุมิ	ตุ้มหู	กะจอน
ขา	ฉะงอง	ไม่เห็น	ฝุพะอะ	เข็ม	เย้ย
เท้า	ยั้ง	หิว	ฮิว	หมวดรสชาติอาหาร	
เล็บมือ	เคละดี	เรียว	ชะเยีย	อรรอย	แอม
เล็บเท้า	เคละยั้ง	ไต่ยีน	ชอง	หวาน	งาม
นิ้วมือ	ตะกมดี	นุ่งสวม	จวด	เปรี้ยว	เยาะ
นิ้วเท้า	ตะกมยั้ง	หนวกหู	ตุงกะโตย	เผ็ด	ฮำ
หัวเข้า	ตะโกย	ดีใจ	ออใจ	เค็ม	ไปร
สะดือ	ตะลุ	ถูกกับนิสัย	กะเต็ดปะฮอม	ร้อน	กะเตา
กระดูก	ฮาง	ฟัน	แป๊ก	เย็น	จะแงด
ก้น	ก้อด	ชี้	ฉี้	ขม	ตั้ง
ท้อง	พุง	วิ่ง	ปรอม	มัน	แซง
เอว	เกง	หัวเราะ	กะจั้ง	หมวดเครือญาติ	
หลัง	โกรง	ร้องไห้	ยาม	พ่อ	เพื่อ
หน้าอก	ปะฮอม	ดี	ตำ	แม่	แม
นม	โตะะ	ทำ	วอ	พี่	ชาย
อวัยวะเพศชาย	โม๊ะ	ร้อง	ขี้	น้อง	แซม

อวัยวะ เพศหญิง	เป๊ะ	แตก	เถลี่ย	ปู่	เพือโกน
อูจระ	แยะ	หนัก	ตอง	ย่า	แมโกน
หนด	พุ่ม	เบา	ฮาย	ลุง	ลุง
ครา	พุเตียง	หาบ	เรื้อยะ	ป้า	ปา
หมวดอาหาร ผลไม้		เครื่องครัว		น้ำ (หญิง)	กะนาง
อาหาร	คองเจีย	ขัน	โอ	อา	ยี่ลา
ข้าว	โดย	กระบวย	โบายเอ็ดเตี้ยะ	น้ำ (ชาย)	ยี่
น้ำ	เตี้ย	ไม้ถูพื้น	รองดี	ลูกเขย	กอนกะเตี้ยม
เนื้อ	แซ็ก	ไฟ	อู่	ลูกสะไภ้	กอนกะมัน
ปลา	กา	ไฟไหม้	อู่กาด	ลูกชาย	กอนปู้
เกลือ	แพะ	ไม้ขีดไฟ	เตะเพลิง	ลูกสาว	กอนกะโมย
ปลาร้า	เพีราะ	ถ่าน	กะจ๊ะ	สามี่	ชะเยี้ยะ
น้ำปลา	เตี้ยะกา	ฟืน	อู่	ภรรยา	ชะเตี้ย
แกง	ชะลอ, เบ็ก	หม้อ	เต๊ะ	ลูก	กอน
น้ำพริก ปลา	ป็น	มีด	ปัด	หลาน	เจา
ส้มตำ มะละกอ	เยาะละฮุง	ไม้กวาด	ปะโน๊ะ	ลูกหลาน	เจากอน
พริก	หะทะ	ไม้จิ้มฟัน	รองกั๊กะเนง	พี่เขย	ตะแลบ(ไทย)
มะเขือ	กิง	ไม้คาน	ตองเรื้อยะ	พี่สะไภ้	ตาแลบ (ก้น)
ผัก	ชะลาเบ็ก	เขียง	เคียง	ตา	เพือโป
ผักทอง	ชะดี	ค้อน	เขื่อน	ยาย	แมโป
มะขาม	เยาะมี	ครก	ชะเอ็ง	หมวด สัตว์	
มะพร้าว	ตุง	สาก	เรื้อยะ	ช้าง	เจียง
กล้วย	เปรียด	กล้วย	โคม	ม้า	แซะ
มะม่วง	เยาะฮ้อง	จาน	จาน	วัว	เราะ
มะละกอ	ละฮุง	ช้อน	ฉะงวย	ควาย	เกื้อยะ
อ้อย	กะต๋วม	ทับพี	แว๊ะ	หมู	ริ
ขนุน	คะนี	น้ำปลา	เตี้ยะกา	หมา	จอ
หอม	กะทิมกะเซา	เกลือ	แพะ	แมว	เมียว
กระเทียม	กะทิม	ขวาน	จวง	เป็ด	เที้ย
จิง	คิง	โอ่งน้ำ	เต๊ะเตี้ยะ	ไก่	ร้วย

หมวดบ้านและส่วนประกอบ		ท่าน เธอ	มอง	เต่า	ตะโม่
บ้าน	ดุง	เจ้า	มอง	กบ	กั่วด
หมู่บ้าน	ครุ	มีง	ไม	เขียด	กวดชะแอ้ม
บันได	เรือ	ของฉั่น	คองไฮ	คางคก	กวดต๊ะ
เสา	ตะเนย	ของกู	คองเกา	กระต่าย	ฉะเงี้ยว
หลังคาบ้าน	ตะปุยดุง	ของท่าน	คองมอง	หนู	กะโน
ประตู	ตะเวีย	หมวดพืชผัก		นก	เจม
หน้าต่าง	ปองเอี่ยม	ต้นไม้	ไคร้รอง	เหยี่ยว	กะกลาง
ที่นอน	เปิง	ป่า	ป่าเก๊ะ	กา	กะฮ้า
ที่นอนลูกสาว	กนุง	ใบไม้	ชะลารอง	นกเค้า	เจมกู
ก้อนเส้า	ผะงูเต๊ะ	ถั่วฝักยาว	ชะตอง	ปลา	กา
พื้นบ้าน	โลมโลมดุง	สะเดา	วะตัง	หอย	กลอ
เตียง	เตียงมิ	ตะไคร้	ตะแวง	ปู	กะตาม
หมอน	ขเนย	แมงรัก	โร๊ะ	จระเข้	เพี้ยว
เสื่อ	เครีย	หญ้า	ชม	แย้	สะเตี้ยะ
ผ้าห่ม	ยิดนวม	ผ้าขาวม้า	ยิดคมา	กิ้งก่า	กอย

ภาคผนวก ข
กลอนนัยย่องพระยากตะศิลา

กลอนยกย่องพระยากระตาศิล (อัครพล ชูเชิด, 2543)

ท่านพระยากระตาศิลพาพวกพ้อง	ญาติพี่น้องจากเมืองลาวคราวสมัย
ล่องเรือตามน้ำโขงลงมาไทย	เพราะกายใจทุกซทนต์ปนลำเซ็น
สาเหตุที่พลัดพรากจากถิ่นฐาน	หมูลูกหลานแรงแค้นทุกแสนเชย
ต้องสู้ทนลำบากอย่างยากเย็น	น้ำตาแทบกระเด็นเป็นสายธาร
ทางเมืองหลวงก็ละเลยไม่เคยช่วย	ต้องส่งส่วยเป็นประจำเป็นหักหาญ
อยู่เมืองลาวไร้สุขทุกซทนต์	เป็นมานานจึงต้องพลัดพรากจากเวียงหน
เยออยู่ลาวเป็นคนชนกลุ่มน้อย	ทุกซทนต์พลอยกายใจให้โศกศัลย์
ไม่ส่งส่วยทุกปีมีโทษทัณฑ์	จึงชวนกันพร้อมหน้ามาพึ่งไทย
ท่านผู้ครองเมืองขุนันท์เมื่อกาลก่อน	เห็นเยอมาอ่อนวอนเป็นหมูใหญ่
เกิดเมตตาสงสารไปทันใด	ท่านจึงได้ช่วยเหลือเพื่อคุณธรรม
ท่านพระยากระตาศิลและเชษฐา	เป็นหัวหน้านำทางต่างพายน้ำ
ล่องเรือมาหาช่วยชี้นำ	ตามลำน้ำมุ่งไปเป็นสายธาร
พระยาไกรน้องชายไปทางหนึ่ง	หาซึ่งที่นาอยู่คู่ถิ่นฐาน
พบช่องทางสร้างเมืองเรื่องเก่ากาล	อยู่ที่บ้านปราสาทญาติโยมมี
พระยากระตาศิลพาหวิดหมู่	ที่เหลื่ออยู่ท่องธาราหาถิ่นที่
ตามลำมูลท่องไปในนที	ขึ้นสำรวจพงพิพนาวัน
ณ บ้านท่าต่อมาซื้อบ้านใหญ่	แบ่งแยกไปหาที่ขมิขมัน
พบโคกเนินเพลินใจไปทั่วกัน	บริเวณนั้นล้วนป่าพนาไพร
จึงขุดคลองน้ำอ้อมยาวล้อมโคก	ถือเป็นโชคดีด้วยไม่มีป่วยไข้
สร้างเมืองขึ้นตรงกลางอย่างภูมิใจ	มีน้ำใช้พร้อมคั่นคูอยู่สบาย
ท่านพระยากระตาศิลพาพวกพ้อง	ญาติพี่น้องจากเมืองลาวคราวสมัย
ล่องเรือมาน้ำโขงตรงมาไทย	เพราะกายใจทุกซทนต์ปนลำเค็ญ
สาเหตุที่พลัดพรากจากถิ่นฐาน	หมูลูกหลานแรงแค้นอย่างแสนเชย
ต้องสู้ทนลำบากอย่างยากเย็น	น้ำตาแทบกระเด็นเป็นสายธาร
ทางเมืองหลวงก็ละเลยไม่เคยช่วย	ต้องส่งส่วยเป็นประจำทำหักหาญ
อยู่เมืองลาวไร้สุขทุกซทนต์	เป็นมานานจึงต้องพรากจากเวียงจันทร์
เยออยู่ลาวเป็นชนกลุ่มน้อย	ทุกซทนต์พลอยกายใจให้โศกศัลย์
ไม่ส่งส่วยทุกปีมีโทษทัณฑ์	จึงชวนกันพร้อมหน้ามาพึ่งไทย
ท่านผู้ครองเมืองขุนันท์เมื่อกาลก่อน	เห็นเยอมาอ่อนวอนเป็นหมูใหญ่

กลอนยกย่องพระยากระตาศิลา (ต่อ)

เกิดเมตตาสงสารไปทันใด	ท่านจึงได้ช่วยเหลือเพื่อคุณธรรม
ท่านพระยากระตาศิลาและเชษฐา	เป็นหัวหน้านำทางต่างพายน้ำ
ล่องเรือมาหาช่วยขึ้นน้ำ	ตามลำน้ำมุ่งไปในสายธาร
พระยาไกรน้องชายไปทางหนึ่ง	หาที่ซึ่งหน้าอยู่ดูถิ่นฐาน
พบช่องทางสร้างเมืองเรื่องเก่ากาล	อยู่ที่บ้านปราสาทญาติเยี่ยม
พระยากระตาศิลาพาหมวดหมู่	ที่เหลืออยู่ท่องธาราหาถิ่นที่
ตามลำมูลท่องไปในนที	ขึ้นสำรวจพงพีพนาวน
ณ บ้านต่อมาซื้อบ้านใหญ่	แบ่งแยกไปหาที่ขมิขมัน
พบโคกเนินเพลินใจไปทั่วกัน	บริเวณนั้นล้วนป่าพนาไพร
จึงขุดคลองน้ำอ้อมยาวล้อมโคก	ถือเป็นโชคดีด้วยไม่ป่วยไข้
สร้างเมืองขึ้นตรงกลางอย่างภูมิใจ	มีน้ำใช้พร้อมคั่นคูอยู่สบาย

ภาคผนวก ค
รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

1. คำตัน กตะศิลา. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2560.
2. ทองพูน ศรีนุเคราะห์. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560.
3. บุญชู สีหิน. สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560.
4. บุญมี พันธุ์งาม. สัมภาษณ์, 10 กรกฎาคม 2559.
5. บัวพันธุ์ พลพงษ์. สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2559.
6. ประวิทย์ คำจันทร์. สัมภาษณ์, 10 กรกฎาคม 2559.
7. วันชาติ ศรีนุเคราะห์. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2560.
8. วัชรพร กตะศิลา. สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2560.
9. วิฑิต กตะศิลา. สัมภาษณ์, 10 กรกฎาคม 2559.
10. สมหมาย คำใบ. สัมภาษณ์, 20 มิถุนายน 2560.
11. อรทัย พันธุ์คำ. สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2560.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายภัคพล บุญเหลือ
วันเกิด	วันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2535 ที่อำเภอท่ามะกา จังหวัดสุพรรณบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 37 หมู่ที่ 4 ตำบลรุ่งระวี อำเภอท่ามะกา จังหวัดสุพรรณบุรี 33130
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2558 ครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏสุพรรณบุรี